

УКРАЇНСЬКИЙ
ІСТОРИЧНИЙ
ЖУРНАЛ

4

1959

ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНСЬКОЇ РСР
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ ПАРТІЇ ЦК КП УКРАЇНИ —
ФІЛІАЛ ІНСТИТУТУ МАРКСИЗМУ-ЛЕНІНІЗМУ ПРИ ЦК КПРС

У К Р А Ї Н С Ь К И Й
І С Т О Р И Ч Н И Й
Ж У Р Н А Л

Р І К В И Д А Н Н Я Т Р Е Т І Й

№ 4

Л И П Е Н ь — С Е Р П Е Н ь

ВИДАВНИЦТВО АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНСЬКОЇ РСР
КИЇВ — 1959

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Ф. П. ШЕВЧЕНКО (відповідальний редактор), І. Л. БУТИЧ,
І. О. ГУРЖИЙ, М. Р. ДОНІЙ, В. А. ЖЕБОКРИЦЬКИЙ,
П. М. КАЛЕНИЧЕНКО (заст. відповідального редактора),
С. М. КОРОЛІВСЬКИЙ, І. П. КРИП'ЯКЕВИЧ, П. А. ЛАВ-
РОВ, Г. М. МУЛТИХ (заст. відповідального редактора),
В. М. САМОФАЛОВ, Г. М. ШЕВЧУК (відповідальний се-
кретар).

Адреса редакції: Київ, Бульвар Шевченка, 14.
Телефон 4-53-43

Украинский исторический журнал № 4, 1959

(На украинском языке)

Технічний редактор *М. І. Єфімова*

Коректори *Р. Я. Лернер, М. М. Друченко.*

БФ 16857. Зам. № 1239. Вид. № 174. Тираж 4500. Формат паперу 70×108¹/₁₆. Друкарськ. аркушів 11.
Обл.-видавн. аркушів 16,7. Здано до набору 29/V 1959 р. Підписано до друку 20.VIII. 1959 р.

Друкарня Видавництва АН УРСР, Київ, вул. Реіна, 2.

СТАТТІ

М. К. ІВАСЮТА

СОЦІАЛІСТИЧНА ПЕРЕБУДОВА СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА В ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЯХ УКРАЇНСЬКОЇ РСР

Возз'єднання західноукраїнських земель¹ в єдиній Українській Радянській соціалістичній державі стало вирішальною умовою їх переходу з капіталістичного на соціалістичний шлях розвитку. Трудящі цих областей під проводом Комуністичної партії, з допомогою всього радянського народу розв'язали найважче після їх визволення завдання, яке ставить перед собою диктатура пролетаріату — колективізацію сільського господарства. Без цього неможливо було б залучити до найактивнішого соціалістичного будівництва широкі маси селянства.

Першим кроком у соціалістичній перебудові західноукраїнського села був розподіл поміщицьких і монастирських земель, а також ліквідація землеволодіння осадників, до чого трудяще селянство усіх західних областей приступило з великим ентузіазмом вже в перші дні визволення. Після прийняття декларації Народних Зборів про конфіскацію земель поміщицьких, монастирських та великих державних урядовців посилювався організований розподіл землі серед бідняцько-середняцької частини селянства². Це створювало умови для корінної перебудови і розвитку на соціалістичних основах сільського господарства західних областей УРСР, вся земля яких з її надрами, лісами та ріками стала всенародною власністю.

В першій половині грудня 1939 р. розподіл поміщицьких і монастирських земель був в основному завершений. 474 тис. безземельних і малоземельних бідняцьких, а також малоземельних середняцьких господарств одержали близько 2 млн. га поміщицької землі, до 90 тис. конфіскованих коней, 2 тис. волів, 86 тис. голів великої рогатої худоби, 14 тис. свиней, 32 тис. овець та багато іншого майна, зокрема сільськогосподарського реманенту.

У поміщиків, духовенства і крупних урядовців було конфісовано 2518 тис. га землі³. На землях, що не були розподілені серед селянства, радянські органи створили 180 радгоспів та інших державних сільськогосподарських підприємств, у яких почали працювати сільськогосподарські робітники колишніх поміщицьких маєтків, а також колишні безробітні.

¹ В статті йде мова про Волинську, Дрогобицьку, Львівську, Ровенську, Станіславську і Тернопільську області Української РСР.

² «Возз'єднання українського народу в єдиній Українській Радянській державі (1939—1949 рр.)». Збірник документів і матеріалів», Держполітвидав УРСР, К., 1949, стор. 50—51.

³ За даними Міністерства сільського господарства Української РСР.

З метою розгортання планового соціалістичного будівництва на визволеній землі уряд Радянської України і ЦК КП(б)У вже на початку 1940 р. прийняли важливу постанову, присвячену розвитку народного господарства західних областей УРСР.

Важливу роль у соціалістичній перебудові молодих радянських областей відіграло фінансування розвитку народного господарства по лінії державного бюджету. Загальний обсяг державного бюджету УРСР на 1940 р. в тій частині, яка належала західним областям, становив 1244,1 млн. крб., в тому числі на фінансування народного господарства — 249,9 млн. крб., на соціально-культурні заходи — 750,2 млн. крб. На потреби сільського господарства західних областей в 1940 р. з місцевого бюджету було відпущено понад 30 млн. крб.¹

В тому ж році Радянський уряд відпустив трудящому селянству західних областей УРСР 9265 тис. крб. кредиту як п'ятидесятипроцентну дотацію до вартості худоби, яку закупували селяни. Завдяки цьому селянські господарства придбали близько 40 тис. корів.

Для допомоги селянам в західних областях на початку 1940 р. було організовано 100 машинно-тракторних станцій, а до кінця року МТС існували вже в усіх адміністративних районах. Наркомзем СРСР виділив у 1940 р. для продажу трудящим селянам західних областей по доступних цінах 300 жаток, 300 молотарок, 750 сівалок, 3 тис. кінних плугів, 300 культиваторів та багато інших сільськогосподарських машин і знарядь. Протягом 1940 р. в західні області було завезено близько 30 тис. т мінеральних добрив, селянським господарствам видано значну насінневу позичку. Біднякам насіння як правило видавалось безплатно.

Завдяки використанню місцевих, а також надісланих із східних областей спеціалістів сільського господарства і практиків та значній фінансовій допомозі Радянської держави вже на початку 1940 р. в усіх районах західних областей були організовані земельні відділи, ветеринарні лікарні, ветеринарно-фельдшерські пункти, зооветпункти та десятки контрольно-насінних і бактеріологічних станцій. В усіх областях було створено сільськогосподарські дослідні станції.

У відповідності з рішенням Радянського уряду куркульські господарства, які ще існували, обкладались податком, виходячи з прибутків від продажу сільськогосподарських продуктів на ринку. Місцеві радянські органи проводили роботу по обмеженню земельних площ куркульських господарств до встановлених державою розмірів.

Водночас уряд Української РСР звільнив від сільськогосподарського податку та від зборів на потреби житлово- і культурно-побутового будівництва ряд категорій бідняцько-середняцьких господарств, що становили близько 35% усіх селянських господарств.

Проте передача більшості конфіскованої землі трудящим селянам, значна фінансова та матеріальна допомога партії і Радянської влади ще не вирішували питання про корінне поліпшення умов праці і життя переважної більшості селянства. В західних областях існувала величезна невідповідність між матеріально-технічною базою всієї радянської економіки і дрібноселянським виробництвом цих областей. Крім того, наявність неоднаково забезпечених тисяч одноосібних селянських господарств, серед яких значна кількість була слабих, не виключала й при Радянській владі можливості збагачення за рахунок їх експлуатації куркульських, а в окремих випадках і середняцьких господарств. Таку невідповідність можна було ліквідувати тільки на основі колективіза-

¹ «Четверта сесія Верховної Ради УРСР першого скликання, Стенографічний звіт», К., 1940, стор. 21.

ції сільського господарства. Цю перебудову, використовуючи великий досвід соціалістичного будівництва в СРСР, очолила Комуністична партія.

Селянству нових радянських областей не доводилось шукати шляхів переходу від малопродуктивного дрібного одноосібного господарства до великого соціалістичного господарства, тобто шукати найбільш доцільних форм кооперування в галузі сільськогосподарського виробництва. Про успіхи в розвитку соціалістичного господарства в Радянському Союзі ще до визволення західних областей трудяще селянство знало завдяки пропаганді Комуністичною партією Західної України досягнень Радянської країни.

Правду про значення колективізації сільського господарства для трудящих селян з вересня 1939 р. розповідали солдати і офіцери радянських військ, що визволяли Західну Україну, депутати Народних Зборів Західної України, які відвідали східні області Радянської України, а також численний місцевий актив.

Здійснюючи політичну лінію Центрального Комітету партії, новостворені комуністичні організації західних областей організували усіх комуністів на проведення посиленої роботи серед трудящих мас по роз'ясненню Радянської Конституції, економічних і політичних основ Радянської влади, політики Комуністичної партії та Радянського уряду.

Про позитивні результати політичної роботи, зростання політичної свідомості трудящих та їх відданість Комуністичній партії і Радянській владі свідчать проведені з великим піднесенням в західних областях вибори до Верховної Ради СРСР і Верховної Ради УРСР весною 1940 р., а також вибори в місцеві Ради депутатів трудящих наприкінці 1940 р.

Одним з важливих кроків по шляху колективізації сільського господарства західних областей була республіканська нарада передовиків сільського господарства України, проведена ЦК КП(б)У 8—9 лютого 1940 р., в роботі якої вперше брали участь представники одноосібного селянства, а також наймолодшого колгоспу західних областей — артiлі ім. Сталіна, Ковельського району, Волинської області. В своїй доповіді секретар ЦК КП(б)У товариш М. С. Хрущов відзначив велику активність трудящого селянства західних областей в організації перших сільськогосподарських артiлей¹.

Республіканська нарада закликала одноосібні господарства західних областей стати на колективний шлях господарювання. Проведені в кінці лютого 1940 р. обласні, а згодом районні і кушові наради працівників сільського господарства з участю великої кількості сільських активістів намітили завдання по підготовці до весни.

Нарада передовиків сільського господарства Тернопільської області закликала селянство сміливіше ставати на колгоспний шлях, добиватися підвищення врожайності, з честю виконати соціалістичні зобов'язання у змаганні з Одеською областю, які були прийняті нарадою. «Ми твердо віримо, — відзначалось у зверненні, — що лише в колгоспах позбудемося злиднів, заживемо заможнo і культурно. Ми запозичимо великий досвід наших братів у справі перебудови свого сільського господарства, свого життя по-новому, по-соціалістичному. Ми підемо цим шляхом до нового, заможного і культурного життя»².

Трудяще селянство все більше і більше переконувалось у перева-

¹ Журн. «Більшовик України», 1940, № 3, стор. 45—46.

² Газ. «Вільне життя» від 27 лютого 1940 р.

гах колективного господарювання і ставало на колгоспний шлях. В колгоспи, як правило, першими подавали заяви недавні бідняки, які покладали на колективне господарювання великі надії. Потяг до колгоспів виявляла також значна кількість селян-середняків. В результаті вже весною 1940 р. у Волинській області було створено 27 колгоспів, Дрогобицькій і Львівській — по 31, Ровенській — 17, Станіславській — 24, Тернопільській — 56.

Перші обласні партійні конференції західних областей, що відбулись у квітні 1940 р., підвели підсумки діяльності комуністів на селі та зобов'язали всі партійні організації наполегливо переконувати трудяще селянство у вигодах вступу до колгоспів.

XV з'їзд КП(б) України, який відбувся у травні 1940 р., відзначив, що піднесення продуктивних сил західних областей України можна досягнути лише шляхом соціалістичної індустріалізації і колективізації сільського господарства. Зокрема було вказано на потребу приділити максимум уваги справі колективізації сільського господарства та організаційно-господарському зміцненню молодих колгоспів¹.

Розгортаючи наполегливу і цілеспрямовану боротьбу за соціалістичну перебудову сільського господарства, партійні організації західних областей добре пам'ятали і виконували вказівки партії про те, що колгоспна політика може бути успішною тільки тоді, коли вона буде базуватися на принципах добровільності та при врахуванні різноманітності місцевих умов.

Проте не можна сказати, що всюди справа колективізації проходила гладко. В роботі окремих партійних організацій і комуністів мав місце ряд недоліків і помилок.

Особливе значення на тому етапі і пізніше для всіх західних областей України мала постанова пленуму Центрального Комітету партії (більшовиків) України (листопад 1940 р.) «Про роботу Львівського і Ровенського обкомів КП(б)У»². Ці постанови поряд з іншими заходами викривали хиби, які мали місце в практичній діяльності окремих партійних організацій.

Неухильне проведення в життя вказівок партії і перевірка виконання їх на місцях сприяли активізації трудящих мас, що проявилось, зокрема, в організації трудящим селянством нових колгоспів. Протягом 1940 р. у західних областях кількість колгоспів зросла більше, ніж удвоє.

Допомагаючи молодим колгоспам, держава передала в їх користування в 1940 р. та на початку 1941 р. переважно з колишніх поміщицьких маєтків сотні житлових та господарських будівель, значну кількість сільськогосподарського інвентаря та худоби. Комуністична партія і Радянський уряд створювали найсприятливіші умови для зміцнення і розвитку матеріальної бази колгоспів.

Підсумки 1940 сільськогосподарського року показали, що колгоспи західних областей одержали значно вищий урожай, ніж його збирала основна маса одноосібних бідняцько-середняцьких господарств. Середній збір з одного гектара зернових і зернобобових становив у 1940 р. 11 ц, у тому числі пшениці 11,8 ц. Цукрових буряків було зібрано в середньому по 173,1 ц, а картоплі — 99,3 ц з кожного гектара³. Одночасно було досягнуто перших успіхів у розвитку громадського тваринництва.

¹ Журн. «Більшовик України», 1940, № 6, стор. 96.

² Журн. «Більшовик України», 1940, № 12, стор. 8—12.

³ За даними Міністерства сільського господарства Української РСР.

Переважна більшість колгоспників одержала за свою працю значну винагороду. Після закінчення першого сільськогосподарського року 9,9% усіх колгоспів видали зерна на трудовень до 2 кг, 27,4% — від 2 до 3 кг, 44,7% — від 3 до 5 кг, а 17% колгоспів — понад 5 кг.

Перші успіхи соціалістичної колективізації переконували все ширші маси селянства в тому, що колгоспний шлях є єдино вірним шляхом, який здатний знищити злидні, принести заможне і культурне життя.

Посилення політичної і культурно-освітньої роботи на селі, особливо в зв'язку з виборами у місцеві Ради депутатів трудящих (грудень 1940 р.), широка популяризація досягнень колгоспного виробництва впливали на розгортання колективізації сільського господарства. На 1 червня 1941 р. майже в половині сіл західних областей УРСР було організовано колгоспи. Всього було створено 2589 сільськогосподарських артільей, які об'єднали 172 518 господарств, або близько 13% усіх селянських господарств. Крім того, в цих областях існувало 585 ініціативних груп для створення колгоспів, до яких входило 14 тис. селянських господарств¹.

Дальшій боротьбі комуністів західних областей по залученню всього трудячого селянства в колгоспи та завершенню колективізації перешкодив віроломний напад фашистської Німеччини на Радянський Союз.

За майже трирічний період німецько-фашистської окупації посівна площа скоротилась на 35%, поголів'я коней зменшилося на 44%, великої рогатої худоби — на 48%, свиней — на 83%². На селі окупантами було насильно відновлено капіталістичні порядки, ліквідовано перші соціалістичні сільськогосподарські підприємства, відібрано від селян близько 500 тис. га землі.

Після визволення західноукраїнських земель від німецько-фашистської окупації були відновлені радянські закони, що діяли до війни, трудяще селянство приступило до здійснення перерваних війною завдань по соціалістичній перебудові і розвитку сільського господарства.

Вирішальну роль у здійсненні перших заходів по відбудові народного господарства відіграли місцеві партійні організації, перш за все сільські райкоми партії, які з визволенням окремих районів відразу ж відновлювали свою діяльність. До їх складу Центральний Комітет партії в першу чергу направляв комуністів, які працювали в цих організаціях до війни. Крім того, партійні організації західних областей УРСР зміцнювались демобілізованими з Радянської Армії комуністами.

З метою подання західним областям всебічної допомоги у відбудові і розвитку народного господарства на початку 1945 р. у ЦК КП(б)У було створено відділ західних областей УРСР, в РНК УРСР — Раду допомоги західним областям; у кожному Народному Комісаріаті республіки було виділено одного заступника наркома по західних областях. Це значно наблизило партійне, радянське і господарське керівництво до місць, сприяло оперативному вирішенню і своєчасній реалізації корінних для життя цих областей питань.

На початку 1945 р. Центральний Комітет Комуністичної партії (більшовиків) України і Рада Народних Комісарів Української РСР прийняли ряд постанов, в яких були накреслені конкретні заходи по розвитку народного господарства Української Радянської Соціалістичної Республіки, зокрема по відбудові та дальшому розвитку gospodar-

¹ За даними Міністерства сільського господарства Української РСР.

² Архів Міністерства сільського господарства Української РСР (далі — АМСГ УРСР), ф. 1, оп. 12, спр. 43, арк. 139.

ства у Львівській, Станіславській, Дрогобицькій, Тернопільській, Ровенській, Волинській і Чернівецькій областях УРСР на 1945 рік.

Незважаючи на значну політичну і організаційну роботу, проведену партійними організаціями, процес відновлення, а також створення нових колгоспів у західних областях в 1944—1945 рр. відбувався повільно. Всього до кінця 1945 р. було відновлено 94 колгоспи, які об'єднали 2,4 тис. селянських господарств.

Робота по соціалістичній перебудові села ускладнювалась кількома факторами, зокрема діяльністю класово ворожих елементів, недостатньою кількістю місцевих кадрів, обізнаних з колгоспним будівництвом тощо.

Перед обласними і районними партійними організаціями західних областей постало складне завдання—усунути головні перешкоди, що стримували і ускладнювали колгоспне будівництво. Велике значення в цій обстановці мала робота по вихованню і розстановці партійно-радянських і господарських кадрів, особливо за рахунок місцевого населення, яка проводилась місцевими партійними органами під повсякденним керівництвом ЦК КП(б)У. Тільки до червня 1946 р. у західних областях на керівну партійну, радянську і господарську роботу було висунуто понад 33 тис. чоловік місцевих активістів¹. Для підготовки кадрів сільського господарства західних областей було створено 16 вищих і середніх сільськогосподарських навчальних закладів та 31 одно- і дворічну сільськогосподарську школу.

Для надання агрономічної і зоотехнічної допомоги колгоспам і селянським господарствам у західні області до середини 1946 р. було надіслано із східних областей УРСР на постійну роботу 2114 фахівців сільського господарства. На той час з місцевого населення було підготовлено понад 3 тис. трактористів та шоферів².

У боротьбі за розгортання колективізації в західних областях видатну роль відіграв секретар ЦК КП(б)У товариш М. С. Хрущов, який безпосередньо на місцях показував комуністам західних областей, як треба доводити селянам переваги колгоспного ладу.

Партійні організації західних областей, які на початку 1948 р. налічували 54 167 комуністів, об'єднаних у 3732 первинні партійні організації, партійно-кандидатські і партійно-комсомольські групи (з них 361 була організована в селах, колгоспах, радгоспах і МТС), провели на селі значну партійно-організаційну, масово-політичну і культурно-освітню роботу.

Трудящі маси села все тісніше об'єднувалися навколо партійних організацій, на цілком добровільній основі відновлювали існувавши до війни і створювали нові колективні господарства. Наполеглива діяльність усіх радянських громадсько-політичних і державних організацій на селі сприяла мобілізації трудящого селянства на остаточне знищення недобитків банд українських буржуазних націоналістів, підготувала весною 1948 р. масовий поворот селянства на шлях колгоспів і привела до завершення колективізації в 1950 р.

В 1950 р. одноосібне селянство цих областей покінчило з своїм індивідуальним господарюванням. Із завершенням колективізації в сільському господарстві, як і в усьому народному господарстві західних областей, встановився єдиний соціалістичний тип виробництва.

¹ Партархів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 1, оп. 1—19, од. зб. 12, арк. 12.

² В. Варецький, Соціалістичне будівництво в західних і Закарпатській областях УРСР, К., 1946, стор. 9

Перед партійними організаціями західних областей постало, як головне, завдання політичного і організаційно-господарського зміцнення молодих колгоспів. Тільки таким шляхом можна було мобілізувати трудящих селян на боротьбу за підвищення врожайності всіх сільськогосподарських культур, збільшення продуктивності громадського тваринництва, досягнення достатку продуктів для населення та сировини для промисловості і на цій основі домогтися поліпшення життя самого колгоспного селянства.

Важливу роль у розвитку колгоспів відіграли створені в 1950 р. у західних областях політичні відділи МТС. Внаслідок посиленої партійно-організаційної роботи число комуністів-колгоспників значно зросло і наприкінці 1953 р. у більшості колгоспів і сіл вже існували первинні партійні організації.

Для дальшого піднесення сільського господарства, зокрема організаційно-господарського зміцнення колгоспів, важливе значення мало укрупнення дрібних колгоспів. Для західних областей процес укрупнення колгоспів мав особливе значення, оскільки він співпадав із завершенням колективізації сільського господарства. Це давало змогу відразу поліпшити керівництво молодими колгоспами з боку партійних організацій на місцях і сконцентрувати кадри спеціалістів сільського господарства. Протягом 1950 р. було об'єднано понад 800 колгоспів¹.

Процес укрупнення дрібних колгоспів у західних областях продовжувався і в наступні роки. Кількість колгоспів з 4594 на 1 січня 1951 р. зменшилась до 3534 на 1 січня 1953 р. Коли на початку 1951 р. на один колгосп в цих областях у середньому припадало 236 дворів і 649 га орної землі, то на початку 1954 р. відповідно було вже 304 двори і 920 га землі².

Вирішальне значення для колективізації і особливо для зміцнення колгоспів мала постійна матеріально-технічна та фінансова допомога з боку Радянської держави. На озброєнні МТС шести західних областей наприкінці 1950 р. було 8984 трактори у 15-сильному обчисленні, 229 зернових комбайнів, 2802 складні молотарки, 3811 вантажних автомобілів та багато інших сільськогосподарських машин. Для колгоспів цих областей тільки в 1950 р. було завезено 1514 плугів, 2425 сівалок, 2787 жаток і сінокосарок, 2456 зерноочисних машин, 2482 кінних грабель, а також 89 972 т. мінеральних добрив. Протягом 1949—1950 рр. з державних ресурсів було видано колгоспам 31 754 т насінневої позики зернових культур і в порядку обміну — 37 176 т³.

Тракторний парк МТС у переводі на 15-сильні трактори зріс на початок 1954 р. до 17 195 одиниць, кількість комбайнів — до 3628⁴. В 1951 р. МТС західних областей виконали сільськогосподарських робіт у колгоспах 4939 тис. га в переводі на умовну оранку, а в 1953 р. обсяг робіт зріс до 7560 тис. га⁵. На початку 1954 р. 441 колгосп було електрифіковано⁶. Протягом четвертої п'ятирічки колгоспам західних областей тільки по лінії Республіканської контори сільськогосподарського банку було надано на громадське будівництво 155 920 тис. крб., а за 3 ро-

¹ АМСГ УРСР, ф. 1, оп. 16, спр. 17, арк. 3.

² За даними обласних управлінь сільського господарства.

³ АМСГ УРСР, ф. 1, оп. 16, спр. 17, арк. 3—10.

⁴ «Народне господарство Української РСР, Статистичний збірник», Держстатвидав УРСР, К., 1957, стор. 319.

⁵ «Народне господарство Української РСР. Статистичний збірник», стор. 321.

⁶ «Народне господарство Української РСР. Статистичний щорічник, 1957 р.» Держстатвидав УРСР, К., 1958, стор. 116.

ки п'ятої п'ятирічки (1951—1953 рр.) — 265 134 тис. крб. довгострокових кредитів. Таку значну допомогу могла подати молодому колгоспному селянству тільки Радянська держава, у якої немає більш важливих інтересів, ніж турбота про добробут радянського народу.

Неподільні фонди колгоспів усіх західних областей збільшилися з 365,2 млн. крб. у 1951 р. до 1065 млн. крб. у 1953 р.¹, а грошові доходи зростали за цей час з 763 млн. крб. до 1189 млн. крб.²

Одночасно з успіхами колгоспного будівництва в західних областях УРСР, як і в усій Радянській країні, у післявоєнний період особливо відчувалися недоліки в керівництві сільським господарством, які виникли в результаті деяких перекручень ленінської політики в колгоспному будівництві, зокрема внаслідок надмірної централізації управління справами колгоспів, порушення принципу матеріальної заінтересованості колгоспників у розвитку громадського господарства, збільшення податків на колгоспників. Це призвело до того, що даліше зростання сільськогосподарського виробництва гальмувалось, багато колгоспів недостатньо видавали сільськогосподарських продуктів і грошей на трудодень.

Дальшому зміцненню і розвитку колгоспного ладу в нашій країні, в тому числі і в західних областях УРСР, сприяли важливі політичні, організаційні і господарські заходи в галузі сільського господарства, які знайшли своє відбиття в історичних постановках вересневого Пленуму ЦК КПРС (1953 р.), XX з'їзду КПРС та інших рішеннях партії і уряду.

Здійснення накреслених партією і урядом заходів, як вказував товариш М. С. Хрущов у своїй доповіді на грудневому Пленумі ЦК КПРС (1958 р.), дало можливість за короткий час зміцнити економіку колгоспів і на цій основі здійснити реорганізацію МТС, розробити та запровадити в життя новий порядок заготівлі сільськогосподарських продуктів, що створило нові, найсприятливіші можливості для дальшого розвитку колгоспного ладу.

З кінця 1953 р. в житті колгоспів і колгоспного селянства західних областей УРСР наступив новий етап, для якого характерне круте піднесення соціалістичного сільського господарства на основі дальшого політичного та організаційно-господарського зміцнення колгоспів.

Протягом останнього п'ятиріччя (1953—1958 рр.) процес укрупнення дрібних колгоспів продовжувався. На перше січня 1958 р. всього налічувалося 3534 колгоспи, які об'єднували 1047,9 тис. селянських дворів.

Здійснення заходів КПРС по крутому піднесенню сільського господарства сприяло підвищенню культури сільськогосподарського виробництва в цілому і привело до значних успіхів колгоспів західних областей в розвитку землеробства, зокрема технічних культур, тваринництва та інших галузей громадського господарства.

Колгоспи Дрогобиччини в 1957 р. зібрали на 3 ц з га більше зернових, ніж у 1956 р., цукрових буряків вирощено по 225 ц з га — в три рази більше, ніж в 1955 р.³ Колгоспи Станіславщини в 1957 р. виростили зернових по 14,5 ц з га, цукрових буряків на всій площі посіву вирощено по 242 ц з га⁴. В тому ж році колгоспи Львівщини з усієї площі посіву зібрали по 12,8 ц з га зернових проти 7,9 ц в 1956 р., цукрових бу-

¹ «Народне господарство Української РСР. Статистичний збірник», стор. 288.

² Там же, стор. 302.

³ Газ. «Радянське слово» від 7 березня 1958 р.

⁴ Газ. «Прикарпатська правда» від 27 лютого 1958 р.

ряків — 278 ц з га¹. Багато районів уже в 1957—1958 рр. збирали сталі і більш як стопудові врожаї зернових.

Досягнуто успіхів не тільки в піднесенні врожайності, а й у збільшенні посівних площ, у поліпшенні їх структури, що в цілому сприяло перетворенню сільського господарства західних областей у найбільш інтенсивне і рентабельне. Тільки за період з 1953 р. по 1958 р. вся посівна площа колгоспів західних областей зросла з 2983 тис. га до 3044,2 тис. га. В той час як посівна площа зернових (включаючи люпин) зменшилась з 2283,1 тис. га до 1677,8 тис. га, посівні площі під кукурудзою зросли з 73 тис. га в 1950 р. до 266,3 тис. га в 1958 р., під технічними культурами за 1953—1958 рр. — з 216,2 тис. га до 337,5 тис. га, картоплею та овочево-баштанними культурами — з 264,2 тис. га до 313,6 тис. га, цукровими буряками — з 94,8 тис. га до 224,6 тис. га, під кормовими культурами — з 311,3 тис. га до 715,3 тис. га².

Для підвищення родючості ґрунтів колгоспи рік у рік збільшували внесення в ґрунт органічних і мінеральних добрив. Зокрема в 1957 р. колгоспами внесено 19 778,2 тис. т органічних і 6169 тис. т мінеральних добрив. Крім того, в ґрунт внесено торфу 4332,7 тис. т, а також проведено вапнування на площі 91 653 га³.

Патріотичне прагнення в найближчі роки наздогнати і випередити США по виробництву продуктів тваринництва на душу населення знайшло широкий відгук в усіх колгоспах західних областей. Поголів'я великої рогатої худоби в колгоспах з 1954 р. по 1958 р. збільшилось з 660,6 тис. до 998,4 тис. голів, у тому числі корів — з 152,8 тис. до 364,3 тис., свиней — з 432,1 тис. до 969,4 тис., овець та кіз — з 532,1 тис. до 792,4 тис.⁴

Внаслідок значного збільшення поголів'я худоби і птиці з 1953 р. по 1957 р. майже в два рази зросло в колгоспах виробництво м'яса (в забійній вазі) на 100 га сільськогосподарських угідь, а надої молока — більш як у чотири рази. Середній річний надій молока від однієї корови в колгоспах мав постійну тенденцію до зростання. В 1957 р. він досяг 1881 кг, а за 11 місяців 1958 р. — вже 1815 кг⁵.

Одночасно здійснювались заходи по розвитку інших галузей колгоспного виробництва.

Успіхи в розвитку колективного господарства в західних областях були можливі завдяки постійному зростанню трудової активності колгоспного селянства.

Якщо в 1951 р. в середньому за рік було вироблено 146 трудоднів на одного працездатного, то в 1957 р. — 221. Водночас значно зменшилась кількість колгоспників, які не виробляли потрібного мінімуму трудоднів⁶.

Помітно зросли грошові доходи колгоспів: з 736 млн. крб. в 1951 р. до 3 млрд. 554 млн. крб. у 1957 р., або в 5 разів. Збільшилась видача колгоспникам на трудодні продуктів і грошей.

Важливу роль у зміцненні і розвитку колгоспів відіграла матеріально-технічна та фінансова допомога Радянської держави. За 1954—

¹ Газ. «Вільна Україна» від 27 лютого 1958 р.

² «Народне господарство Української РСР. Статистичний збірник», стор. 120—213; «Народне господарство Української РСР. Статистичний щорічник 1957 р.», стор. 210—215.

³ За даними обласних управлінь сільського господарства.

⁴ «Народне господарство Української РСР. Статистичний щорічник 1957 рік», стор. 97—107.

⁵ Там же, стор. 112—216.

⁶ За даними обласних управлінь сільського господарства.

1958 рр. колгоспам було надано 552 694 тис. крб. довгострокових кредитів.

Соціалістична промисловість УРСР, РРФСР та інших братніх республік у все зростаючих масштабах постачали сільському господарству західних областей сучасні вітчизняні сільськогосподарські та інші машини. На початку 1956 р. тракторний парк МТС налічував 19 634 трактори, а на 1 липня 1958 р., після реорганізації МТС, у розпорядженні сільського господарства західних областей було 4695 зернових комбайнів, 26,7 тис. тракторів та багато інших машин. На 1 січня 1958 р., наприклад, колгоспи мали 10 725 вантажних автомашин. На той час було електрифіковано 1279 (одну третину) колгоспів. У 1957 р. колгоспи мали 1400 двигунів, 10 338 соломосилосорізок, 5106 кормозапарників і кормозапарних агрегатів, 100 624 парні автопоїлки, 162 доільні агрегати та багато інших сільськогосподарських машин та знарядь, які значно полегшують сільськогосподарську працю. У 1818 колгоспах було налагоджено механізоване водопостачання тваринництва.

На початку 1958 р. у колгоспах було побудовано 6989 стаєнь на 373,5 тис. голів, 6284 корівники на 562,3 тис. голів, 5370 свинарників на 859,8 тис. голів і багато інших тваринницьких та господарських приміщень, зокрема, птахарень, зерносховищ, картопле- і овочесховищ.

Значне збільшення колгоспного багатства яскраво ілюструється зростанням неподільних фондів колгоспів — основи громадського господарства. Неподільні фонди колгоспів західних областей з 1953 р. зросли майже втричі, а з 1951 р. — більше ніж у сім разів і становили на 1 січня 1958 р. 2701 млн. крб.¹

Одночасно із зростанням громадського господарства поліпшувався добробут колгоспників. Тільки в 1957 р. 1166 колгоспів західних областей УРСР в порядку пенсійного забезпечення 15,7 тис. літніх колгоспників видали значну допомогу грошми та різними продуктами.

В 1951—1957 рр. було збудовано і введено в дію з ініціативи і за рахунок колгоспів 185 загальноосвітніх шкіл на 26,5 тис. учнівських місць², лікарень на 265 ліжок, дитячих ясел на 10 782 місця, дитячих садків на 1523 місця³. Крім того, в селах збудовано 131 тис. індивідуальних житлових будинків⁴.

В ході соціалістичної перебудови сільського господарства та боротьби за розвиток колгоспів невпинно зростала свідомість молодих радянських громадян, виростали нові люди, що є найбільшим досягненням Комуністичної партії і Радянської держави. Тисячі кращих активістів колгоспного виробництва, які своєю високопродуктивною працею в громадському виробництві доводили силу колгоспного ладу, були відзначені урядовими нагородами, а найкращим передовиком сільського господарства присвоєно високе звання Героя Соціалістичної Праці.

Ще в роки четвертої п'ятирічки всій Радянській Україні стали відомі імена таких передовиків колгоспного господарства — Героїв Соціалістичної Праці, як П. Бабій, У. Баштик, Ф. Безугла, Є. Долинюк, С. Кошель та інших, які практично довели, що й на землях західних областей можна вирощувати небувало високі врожаї зернових і технічних культур, здобувати високі показники у розвитку громадського тваринництва.

За останні роки набагато збільшилося число передовиків сільського

¹ За даними обласних управлінь сільського господарства.

² «Народне господарство Української РСР. Статистичний щорічник 1957 рік», стор. 132—133.

³ Там же, стор. 134—136.

⁴ Там же, стор. 131.

господарства. Указом Президії Верховної Ради СРСР від 26 лютого 1958 р. звання Героя Соціалістичної Праці присвоєно ще 35 передовикам колгоспного виробництва в західних областях, а орденами та медалями нагороджено понад 8 тис. колгоспників, працівників МТС і радгоспів, спеціалістів сільського господарства, партійних, радянських, профспілкових та комсомольських працівників. Звання двічі Героя Соціалістичної Праці присвоєно Є. Долинюку—відомому всій Радянській країні кукурудзозоводу з Тернопільщини.

Важливою подією в житті всіх західних областей було нагородження в 1958 р. Львівської області орденом Леніна за великі успіхи у збільшенні виробництва і заготівель зерна, цукрових буряків, м'яса, молока та інших сільськогосподарських продуктів.

Підбиваючи підсумки майже двадцятирічної боротьби партійних організацій за соціалістичну перебудову сільського господарства і розвиток колгоспного ладу в західних областях УРСР, слід відзначити, що при розв'язанні цих найвідповідальніших завдань вирішальну роль відіграла організуюча і спрямовуюча роль Комуністичної партії Радянського Союзу, яка всіма засобами сприяла справі колективізації і всебічному розвитку колгоспного ладу.

Весь хід соціалістичного будівництва на селі західних областей привів до того, що на початку 1958 р. в усіх колгоспах були створені первинні партійні організації, а переважна частина комуністів сільських районів працювала безпосередньо в селах. Тисячі комуністів є передовиками виробництва. Зростання і зміцнення колгоспних парторганізацій, розстановка комуністів на вирішальних ділянках колгоспного виробництва дала можливість охопити впливом і взяти під партійний контроль проведення в життя всіх суспільно-політичних і господарсько-культурних заходів на селі.

Колгоспне селянство західних областей УРСР, здійснивши соціалістичну перебудову села, разом з трудящими всієї нашої країни йде по шляху розгорнутого комуністичного будівництва.

Н. І. ТКАЧ

ОРГАНІЗАЦІЙНЕ ТА ІДЕЙНО-ПОЛІТИЧНЕ ЗМІЦНЕННЯ ПАРТІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ КОЛГОСПІВ УКРАЇНИ МІЖ XVII і XVIII З'ІЗДАМИ ВКП(б) ¹

Після завершення соціалістичної реконструкції сільського господарства перед радянським народом постало важливе завдання — зміцнити колгоспи в організаційному і господарському відношенні. Проведення такої величезної роботи було немислиме без організаційного та ідейно-політичного зміцнення всіх колгоспних партійних організацій, покликаних очолити широкі маси трудівників села у боротьбі за дальше піднесення сільського господарства.

Перш за все, треба було завершити розпочату ще в 1930—1932 рр. перебудову територіальних партійних організацій за виробничою ознакою з тим, щоб наблизити їх безпосередньо до життя кожного колгоспу і бригади.

Необхідність перебудови партійних організацій на селі знайшла своє закріплення в Статуті, прийнятому на XVII з'їзді ВКП(б). Статут чітко визначив, що всі первинні партійні організації, в тому числі й колгоспів, повинні створюватися лише при наявності не менше трьох комуністів. У колгоспах, де було менше трьох членів партії, Статут зобов'язував створювати кандидатські або партійно-комсомольські групи на чолі з парторганами, яких виділяли політвідділи МТС, а в колгоспах, які не обслуговувались МТС, — райкоми партії.

Політвідділи МТС і райкоми партії в своїй діяльності по перебудові партійних організацій на селі керувались постановами ЦК КП(б)У від 29 квітня 1933 р. «Про роботу колгоспного осередку» ² і ЦК ВКП(б) від 15 червня 1933 р. «Про роботу політвідділів МТС, про колгоспний осередок і взаємовідносини політвідділів і райкомів» ³, а також рішеннями XVII з'їзду ВКП(б). На Україні до прийняття постанови ЦК КП(б)У від 29 квітня 1933 р. партійні організації, кандидатські групи й парторги існували лише в 33,9% колгоспів, а на 1 вересня 1933 р. — вже в 72,8% ⁴.

Перебудовуючи партійні організації за виробничою ознакою, політвідділи МТС і райкоми партії вживали всіх заходів для того, щоб зміцнити новостворені партійні організації колгоспів досвідченими місцевими комуністами, які користувались заслуженим авторитетом серед

¹ Стаття побудована на матеріалах Вінницької, Дніпропетровської та Харківської областей.

² Журн. «Партактивіст» (орган Центрального Комітету та Харківського комітету КП(б)У), 1933, № 9, стор. 46—48.

³ «Справочник партийного работника», вып. 8, Партиздат, 1934, стор. 673.

⁴ Газ. «Комуніст» (орган Центрального Комітету та Харківського комітету КП(б)У) від 11 листопада 1933 р.

колгоспників. Крім того, на партійну роботу в колгоспи направлялись досвідчені комуністи з міст. Так, у Дніпропетровській області з 868 партторгів, які працювали в сільських партійних організаціях на 1 листопада 1934 р., близько 400 чоловік були посланцями партії з міст і промислових підприємств¹.

Комуністична партія велику увагу приділяла збільшенню впливу комуністів на всю діяльність колгоспів, забезпеченню їх авангардної ролі на виробництві. Вже в другій половині 1933 р. більшість комуністів колгоспних партійних організацій перебували на вирішальних ділянках сільськогосподарського виробництва. Так, якщо на початку весняної сівби 1933 р. в колгоспах України, які обслуговувались 52 МТС, безпосередньо на виробництві працювало лише 30—40% комуністів, то під час збирання врожаю їх уже було 70%². У Могилів-Подільській районній партійній організації, Вінницької області, наприклад, 65% комуністів-колгоспників працювало безпосередньо в бригадах, 45 партторгів колгоспів під час весняних польових робіт 1934 р. працювали рядовими колгоспниками, робітниками на тваринницьких фермах, ланковими або бригадирами³.

Таке переміщення партійних сил у колгоспах відіграло вирішальну роль у зміцненні партійного керівництва основною ланкою колгоспного виробництва — бригадою, в яку було перенесено центр усієї партійно-масової роботи, а також у зміцненні трудової дисципліни серед колгоспного селянства.

Безпосередня участь комуністів у колгоспному виробництві піднесла авторитет і боекздатність партійних організацій колгоспів. Все це сприяло зміцненню колгоспів.

Незважаючи на певні досягнення, в діяльності колгоспних партійних організацій були істотні недоліки: ще недостатній зв'язок з усією масою колгоспників, живучість таких методів керівництва, як адміністрування, невміння багатьох партійних організаторів спиратися на колгоспний актив і вести його за собою та ін. Проте ці й подібні недоліки поступово усувалися в процесі роботи.

Величезні успіхи соціалістичного будівництва, досягнуті за роки першої п'ятирічки, супроводжувались небаченим зростанням авторитету партії серед трудящих міста і села. На цій основі відбувався новий приплив трудящих у партію. Однак при масовому прийомі в партію, який на місцях проводився нерідко огульно, без старанної перевірки і при відсутності достатньої пильності, в її ряди проникали класово-ворожі елементи, дворушники, кар'єристи, які мріяли, прикриваючись партквитком, краще «влаштуватися», побільше увірвати від держави, використати в своїх цілях службове становище, а також у замаскованих формах чинити опір заходам партії по соціалістичному будівництву.

Небезпека засмічення партійних організацій була особливо великою на селі, де контроль з боку партійних центрів був слабкішим, де не було міцного пролетарського ядра і де ще не була зжита в значній частині колгоспників дрібновласницька ідеологія.

Виходячи з конкретних історичних умов боротьби за перемогу соціалізму в нашій країні, ЦК ВКП(б) ще 10 грудня 1932 р. прийняв рішення про чистку партії і про припинення прийому в кандидати і пере-

¹ Партархів Дніпропетровського обкому КП України, ф. 19, оп. 19, од. зб. 1155, арк. 98. Подається за адміністративно-територіальним поділом 1933—1938 рр.

² Газ. «Комуніст» від 10 січня 1934 р.

Журн. «Партробітник України» (орган ЦК КП(б)У), 1934, № 6, стор. 2

ведення з кандидатів у члени партії¹, яке в січні 1933 р. було схвалено об'єднаним пленумом ЦК і ЦКК ВКП(б)². Порядок проведення чистки партії був визначений в постанові ЦК ВКП(б) від 28 квітня 1933 р. «Про чистку партії»³. Здійснення вказаних заходів мало виключно важливе значення для зміцнення партійних організацій України.

Під час чистки партії серед комуністів, які працювали на селі, виявилась значна кількість чужих, випадкових елементів. Наприклад, у Солонянському районі, Дніпропетровської області, з 29 комуністів — голів колгоспів, сільських рад і сільпо — було виключено з партії 10 чоловік⁴. У колгоспах, які обслуговувались П'ятихатською МТС, до чистки партії працювало 134 комуністи і комсомольці, а після чистки залишилось 73⁵. З колгоспних партійних організацій Харківської області було виключено 23,7% їх складу⁶.

Комуністична партія, виконуючи величезну роботу по оздоровленню своїх рядів, керувалась вказівкою В. І. Леніна про те, що найцінніше, найважливіше при проведенні чистки — це спиратися на досвід, на вказівки безпартійних мас⁷. Тому залучення безпартійних колгоспників до активної участі в проведенні чистки було в центрі уваги партійних організацій України. Так, за рішенням пленуму Якимівського райкому партії, Дніпропетровської області, від 13 травня 1935 р. в районі був проведений день чистки партії, до участі в якому було запрошено велику кількість безпартійних колгоспників⁸. На чистку парторганізації Домашанської сільради, Лозівського району, Харківської області, приїхали колгоспники Новоіванівської сільради, цього ж району⁹. Колгоспники охоче приходили на чистку. Наприклад, з 45 колгоспів, які знаходились у районі Охтирської МТС, Харківської області, у чистці взяли участь від 80 до 90% колгоспників. У середньому тут на кожного комуніста, який проходив чистку, припадало 7—8 виступів¹⁰. Це говорить про велику політичну активність широких мас колгоспного селянства під час чистки.

Проведення чистки дало можливість Комуністичній партії не тільки звільнити свої ряди від класово-чужих, випадкових і кар'єристських елементів, дворушників, людей, які обюрократились і морально розклались, а й виявити та висунути на відповідальну роботу чесних передових комуністів, здатних вести за собою маси, добре організувати виробництво.

Чистка, яка продемонструвала велику силу партії, водночас виявила недоліки в роботі партійних організацій, зокрема щодо збереження партійних документів, обліку членів і кандидатів партії. Про незадовільний стан партійного господарства свідчать такі факти: із 125 облікових карток, які зберігалися в Лозівському райкомі партії, Харківської області,

¹ Постановление ЦК ВКП(б) от 10 декабря 1932 г. «О чистке партии», Партиздат, 1933, стор. 4.

² «КПРС в резолюциях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК», ч. III, Держполітвидав УРСР, К., 1954, стор. 188.

³ «Постановление ЦК ВКП(б) от 29 апреля 1933 г. «О чистке партии», Партиздат, 1933, стор. 5.

⁴ Партархів Дніпропетровського обкому КП України, ф. 19, оп. і9, од. зб. 1628. арк. 22.

⁵ Партійний архів Інституту історії партії ЦК КП України (далі — ПА ІІП ЦК КП України), ф. 1, оп. 163, од. зб. 209, арк. 45.

⁶ О. Я р о с л а в с ь к и й, Підсумки чистки Харківської обласної партійної організації, газ. «Комуніст» від 15 квітня 1935 р.

⁷ Див. В. І. Л е н і н, Твори, т. 33, стор. 18.

⁸ Партархів Дніпропетровського обкому КП України, ф. 19, оп. 19, од. зб. 1628. арк. 8.

⁹ Партархів Харківського обкому КП України, ф. 81, оп. 1, од. зб. 49, арк. 19.

¹⁰ Т а м ж е, ф. 2, оп. 1, од. зб. 59, арк. 548.

у 35 були переплутані важливі дані¹. У Куп'янському районі, цієї ж області, більше половини комуністів, які вважались вибулими з району, в дійсності працювали там, тільки в іншій сільраді та іншій первинній парторганізації².

Виходячи з того, що без точного обліку комуністів, без наведення необхідного порядку в партійному господарстві неможливо правильно організувати роботу партійних організацій, а також маючи на меті оголодити партію від проникнення в її ряди чужих елементів, ЦК ВКП(б) у своїй постанові від 13 травня 1935 р. вказав на необхідність провести перевірку партійних документів.

Здійснюючи перевірку (з травня 1935 р. по лютий 1936 р.), партійні організації України продовжували очищати свої ряди від ворожих елементів, яких не вдалося викрити під час чистки партії. Так, у Харківській області з 98,8% комуністів, які пройшли перевірку, було виключено з партії 12%³, у Дніпропетровській — з 96,7% комуністів виключено 8%⁴. У сільських партійних організаціях Дніпропетровської області внаслідок перевірки партійних документів кількість комуністів за період з 1 червня по 1 жовтня 1935 р. зменшилась на 970 чоловік⁵.

Викриваючи та виганяючи ворогів з рядів партії, більшість комуністів проявляли свою партійну зрілість, принциповість. За час перевірки партійних документів по Дніпропетровській області (за даними 55 районів) було висунуто на керівну роботу 1002 кращих комуністів, серед них по сільських партійних організаціях (за даними 51 району) — 517 чоловік⁶. На керівну партійну, радянську та господарську роботу в районах Харківської області було висунуто 1878 чоловік⁷.

Грудневий пленум ЦК ВКП(б) 1935 р. підбив попередні підсумки перевірки партійних документів, зазначивши, що водночас з викриттям чужих елементів партійні організації в значній мірі подолали елементи організаційної розпущеності, краще вивчили кожного комуніста і висунули багато нових комуністів на керівну партійну, господарську та радянську роботу⁸. Пленум зобов'язав партійні організації врахувати уроки перевірки партдокументів і покласти кінець усім виявленим недолікам.

Керуючись рішеннями грудневого пленуму ЦК ВКП(б), січневий пленум Дніпропетровського обкому партії 1936 р., підбивши підсумки перевірки партійних документів, зажадав від райкомів партії посилення керівництва первинними партійними організаціями. Пленум звернув особливу увагу на необхідність поліпшення партійного керівництва колгоспами з тим, щоб домогтися залучення до активної участі в партійному житті всіх комуністів, які працювали на селі, зміцнити їх зв'язки з безпартійними масами колгоспників⁹. Аналогічні рішення прийняли IX пленум Харківського обкому КП(б)У¹⁰ і X пленум Вінницького обкому партії¹¹. Пленум Ново-Миколаївського райкому партії, Дніпропетровської області, який відбувся 28 грудня 1935 р., підкреслив, що найближчим завдан-

¹ Партархів Харківського обкому КП України, ф. 2, оп. 1, од. зб. 104, арк. 44.

² Там же, арк. 46.

³ Партархів Харківського обкому КП України, ф. 2, оп. 1, од. зб. 150, арк. 3.

⁴ Партархів Дніпропетровського обкому КП України, ф. 19, оп. 19, од. зб. 2788, арк. 2.

⁵ Там же, од. зб. 3540, арк. 239.

⁶ Там же, од. зб. 2788, арк. 5.

⁷ Партархів Харківського обкому КП України, ф. 2, оп. 1, од. зб. 150, арк. 5.

⁸ «КПРС в резолюціях...», ч. III, стор. 264.

⁹ Партархів Дніпропетровського обкому КП України, ф. 19, оп. 19, од. зб. 2649, арк. 5—7.

¹⁰ Партархів Харківського обкому КП України, ф. 2, оп. 1, од. зб. 150, арк. 3.

¹¹ Партархів Вінницького обкому КП України, ф. 136, оп. 1, од. зб. 67, арк. 232.

ням партійних організацій повинно стати поліпшення внутріпартійної і партійно-виховної роботи¹. Районні партійні збори Михайлівського району, цієї ж області, які відбулись 6 січня 1936 р., зобов'язали всі партійні організації добитися 100% відвідування комуністами партійних зборів і систематично провадити перевірку виконання членами і кандидатами партії партійних доручень².

Для того, щоб закріпити результатів всієї попередньої роботи, був проведений також обмін партійних документів. По-новому було поставлено облік комуністів, було введено єдину форму партійних квитків та облікових карток. Цей організаційний захід дав можливість ввести дійсно централізований облік членів і кандидатів партії.

Відмічаючи позитивне значення чистки партії, перевірки та обміну партійних документів, слід звернути увагу й на те, що в процесі проведення цих заходів були допущені серйозні помилки та перекручення в більшості випадків у вигляді безпідставного виключення з партії комуністів, зарахованих у розряд пасивних.

XIV з'їзд КП(б)У (червень 1938 р.) зажадав від усіх організацій швидкого розгляду заяв комуністів, негайної видачі партдокументів поновленим і новоприйнятим до партії. Водночас з'їзд застерігав проти помилок, коли через безвідповідальний підхід до розгляду заяв поновлювалися в партії люди, які не заслуговували довір'я. З'їзд запропонував усім організаціям рішуче продовжувати роботу по ліквідації організаційної розпушеності в партійному апараті і по наведенню більшовицького порядку в партійному господарстві³.

Ці та інші настанови з'їзду і ЦК ВКП(б) були успішно виконані в процесі дальшої боротьби за зміцнення партійних організацій України.

Чистка партії, перевірка та обмін партійних документів сприяли організаційному зміцненню всіх партійних організацій. Однак вони привели і до певного зменшення кількісного складу останніх, тим більше, що з початку чистки і до закінчення обміну партдокументів прийом у партію не провадився. Це зобов'язувало партійні організації більше уваги приділяти поліпшенню своєї роботи, а також роботи партійно-комсомольських груп, партторгів і особливо кожного комуніста. В зв'язку з цим Комуністична партія посилила свою увагу до підбору, підготовки та розстановки партійних кадрів, зокрема до підбору партійних організаторів.

Для підготовки партторгів колгоспних партійних організацій були створені спеціальні обласні та районні курси, а також курси при політвідділах МТС, на яких комуністи підвищували свій ідейно-теоретичний рівень і вивчали методи партійного керівництва. Тільки за 1934 р. на курсах у м. Бердянську пройшло підготовку більше половини партторгів колгоспних партійних організацій Дніпропетровської області⁴. В невеликих районах, де було не більше однієї МТС, підготовка і перепідготовка партторгів проводилась на місячних курсах і повторних двотижневих семінарах у районних центрах. У тих районах, де було кілька МТС, постійна підготовка партторгів зосереджувалась в МТС, при яких систематично, один раз на місяць, скликались семінари партторгів. На цих семінарах вивчались питання поточної політики, методи партійної роботи і

¹ Партархів Дніпропетровського обкому КП України, ф. 19, оп. 19, од. зб. 2090, арк. 18—19.

² Там же, од. зб. 3209, арк. 12.

³ «Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів і конференцій, 1918—1956», Держполітвидав УРСР, К., 1958, стор. 603.

⁴ Партархів Дніпропетровського обкому КП України, ф. 19, оп. 19, од. зб. 3540, арк. 141.

докладно висвітлювались господарські завдання, які стояли перед колгоспами¹.

Поряд з підготовкою парторгів колгоспів Комуністична партія рішуче боролась з їх плінністю, з необгрунтованим перекиданням їх місцевими партійними комітетами з одного місця роботи на інше. За даними 30 районів Дніпропетровської області, в 1935 р. на одному місці протягом року працювало тільки 32% парторгів первинних партійних організацій колгоспів, 30% парторгів кандидатських груп і 65% парторгів партійно-комсомольських груп². Це призводило до послаблення партійного керівництва виробничою діяльністю колгоспів.

Нечисленність партійних організацій колгоспів, зменшення в них кількості комуністів потребували також дальшого поліпшення внутріпартійної роботи, зміст якої був направлений на те, щоб піднести роль кожного комуніста в боротьбі за виконання завдань, які стояли перед колгоспами. Партійні організації будували свою роботу так, щоб усі комуністи росли і ґартувались на практичних ділах, виробляли в себе навички керівників та організаторів трудящих мас колгоспників. З цієї точки зору велика увага приділялась проведенню партійних зборів, які є важливою школою виховання комуністів. Так, до перевірки та обміну партійних документів у деяких партійних організаціях колгоспів були частково стерті грані між комуністами і безпартійними. Ініціатива комуністів розвивалась слабо, більшість з них не мала постійних партійних доручень, закриті партійні збори відбувалися рідко, без попередньої підготовки. Під час і після перевірки та обміну партійних документів закриті партійні збори почали скликатися регулярно, комуністи стали одержувати партійні доручення, а парторги— контролювати їх виконання. На зборах комуністи виступали із звітами про свою роботу. Поліпшили внутріпартійну діяльність партійні організації колгоспів Софіївського, П'ятихатського, Апостолівського та інших районів Дніпропетровської області³.

Про серйозні зрушення в роботі партійних організацій України свідчать також інші дані. Після широкого обговорення партійними організаціями України рішень партійних органів, особливо постанови пленуму Ленінградського міського комітету партії від 29 березня 1935 р. «Про завдання партійно-організаційної і політико-виховної роботи», на пленумах і бюро райкомів, на зборах комуністів колгоспів стали частіше розглядатися питання внутріпартійної роботи. За період 1935—1936 рр. на 72 засіданнях бюро Муровано-Куриловецького райкому партії (Вінницька область) з 573 розглянутих питань 300 було присвячено внутріпартійному життю⁴. Кандидатська група колгоспу ім. Ворошилова, Молочанського району, Дніпропетровської області, на своїх закритих зборах обговорювала, головним чином, питання партійно-організаційної та політико-виховної роботи, а на відкритих — господарські, які вимагали мобілізації сил усіх колгоспників⁵. Те ж саме можна сказати і про роботу багатьох інших первинних організацій⁶. Проте ще були й такі партійні організації, які не змогли перебудувати свою роботу по-

¹ Партархів Дніпропетровського обкому КП України, ф. 19, оп. 19, од. зб. 3540, арк. 141.

² Там же, арк. 125.

³ Партархів Дніпропетровського обкому КП України, ф. 19, оп. 19, од. зб. 3540, арк. 108, 110—111; од. зб. 2788, арк. 7.

⁴ Партархів Вінницького обкому КП України, ф. 136, оп. 14, од. зб. 1430, арк. 4.

⁵ Партархів Дніпропетровського обкому КП України, ф. 19, оп. 19, од. зб. 2540, арк. 122; Партархів Дніпропетровського обкому КП України, ф. 19, оп. 19, од. зб. 1991, арк. 221.

⁶ Див. Партархів Вінницького обкому КП України, ф. 769, оп. 1, од. зб. 11, арк. 71, 85.

новому. Так, відсутність необхідного керівництва з боку Яришівського райкому партії, Вінницької області, призвела до того, що в окремих первинних партійних організаціях сіл і колгоспів внутріпартійна робота випадала з центра уваги. За дев'ять місяців 1936—1937 рр. в партійній організації с. Козлова відбулося сім партійних зборів, на яких не стояло жодного питання, присвяченого внутріпартійній роботі¹. Подібні факти мали місце в інших селах і районах. Обласна партійна конференція відзначила, що обком партії ще мало приділяв уваги постановці внутріпартійної роботи.

Лютнево-березневий пленум ЦК ВКП(б) 1937 р. вказав на неприпустимість одностороннього захоплення господарською роботою, осудив ту частину партійних керівників, які перестали цікавитися питаннями міжнародної і внутрішньої політики, втратили інтерес до ідеологічної роботи, відірвались від партійних мас. Зосередивши увагу партійних організацій на посиленні партійно-політичної роботи, пленум водночас закликав партійні організації керувати господарськими органами відповідно до ленінського принципу, який полягає в тому, щоб зміцнювати господарські органи, подавати їм систематичну допомогу, відкидаючи дрібну опіку над ними. Пленум визнав за необхідне ліквідувати такі недоліки в діяльності партійних організацій, як порушення статуту партії та основ внутріпартійної демократії.

В рішенні пленуму зазначалося: без ліквідації цих і багатьох інших недоліків не могли бути виконані нові завдання партії, що виникли у зв'язку з прийняттям нової Конституції та виборами у верховні органи влади, які вперше повинні були відбутися на началах загального, рівного і прямого виборчого права при таємному голосуванні².

Прийняття нової Конституції означало поворот у політичному житті країни, суть якого полягала в дальшій демократизації всієї виборчої системи. Комуністична партія повинна була стати на чолі цього повороту, що вимагало, перш за все, перебудови внутріпартійної роботи. Партія повинна була домогтися, щоб усі її керівні органи стали виборними, щоб усередині партії була широко розвинена критика і самокритика.

Щодо цього велике значення мали також рішення XIII з'їзду КП(б)У, який зобов'язав партійні організації «грунтовно перебудувати всю партійно-політичну роботу і керівництво господарськими, радянськими, професійними та іншими організаціями відповідно до завдань здійснюваного партією політичного повороту в житті країни, постанов останнього пленуму ЦК ВКП(б)...»³. З'їзд вимагав забезпечити дійсний поворот основної уваги керівних партійних працівників на всебічне підвищення і поліпшення партійно-політичної і партійно-масової роботи у місті і на селі.

На основі рішень лютнево-березневого пленуму ЦК ВКП(б) у 1937 р. відбулись вибори партійних органів, починаючи від партійних комітетів первинних парторганізацій і кінчаючи ЦК Комуністичних партій союзних республік. Внаслідок цих виборів ряди керівних кадрів партії поповнились новими працівниками. Таке ж важливе значення мали підготовка і проведення виборів керівних партійних органів у 1938 р., які, як це відзначалось у резолюції XIV з'їзду КП(б)У, «пройшли під знаком піднесення всієї партійно-політичної роботи, дальшого підвищення революційної пильності комуністів, під знаком розгорнутої внутріпартійної демократії, на основі сміливої критики і самокритики, під знаком виявлення і виправлення серйозних політичних поми-

¹ ПА ІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 1--13, од. зб. 489, арк. 113.

² «КПРС в резолюціях...», ч. III, стор. 276—277.

³ «КП України в резолюціях...», стор. 588.

лок і недоліків, які є в окремих організаціях КП(б)У»¹. Вибори 1938 р. довели до кінця справу перебудови роботи партійних організацій згідно з рішеннями лютого-березневого пленуму ЦК ВКП(б).

Зміцнення партійних організацій і поживлення їх внутріпартійної роботи сприяло ще більшому згуртуванню навколо комуністів широкого безпартійного активу. Це мало виключно важливе значення. Комуністична партія, В. І. Ленін вчать, що сила партії полягає в тісних зв'язках її з безпартійними масами трудящих².

У рішеннях XVII з'їзду ВКП(б) вказувалось, що серед робітників і селян виділяються групи безпартійних, які більше, ніж інші, наблизились до партії. З'їзд вирішив дати можливість таким активістам приймати навички організованості в групах співчуваючих ВКП(б), які мали створюватися при первинних партійних організаціях і підкорятися всім рішенням партійних органів³. Співчуваючі повинні були відвідувати усі відкриті партійні збори з правом дорадчого голосу і активно боротися за виконання рішень партії та уряду.

Співчуваючим створювались необхідні умови для підвищення їх політичної свідомості і загального культурного рівня. Вони в спеціально організованих школах і гуртках вивчали Статут, програму та окремі рішення партії, парторги систематично проводили з ними бесіди з питань партійної і господарської роботи та ін. Так, наприклад, була організована робота парторганізаціями колгоспів ім. Леніна, Межівського району, Дніпропетровської області, ім. 12-річчя Жовтня та ім. Клари Цеткін, Решетилівського району, Харківської області, та партійними організаціями Шпиківського району, Вінницької області⁴.

Велика робота, яка проводилась по створенню груп співчуваючих, допомогла партійним організаціям розширити свій вплив на безпартійні маси колгоспників, установити з ними більш тісні зв'язки і тим самим поліпшити повсякденне керівництво їх трудовою діяльністю.

Загальне зміцнення партійних організацій, зростання авторитету партії і потяг до неї безпартійних мас уже в кінці 1936 р. створили умови для відновлення прийому в партію. ЦК ВКП(б) у листі від 29 вересня 1936 р. «Про відновлення прийому нових членів у ВКП(б)» запропонував партійним організаціям розпочати прийом у члени і кандидати партії відповідно до ленінського принципу індивідуального підходу до кожного поступаючого і вимог Статуту⁵.

Прийом у партію колгоспників провадився по третій категорії. Це означало, що вступаючим необхідно було представити п'ять рекомендацій членів партії з п'ятирічним стажем і рекомендацію представника політвідділу МТС або райкому партії.

В 1936—1937 рр. місцеві партійні органи ще досить повільно перебудовували роботу по прийому в партію нових членів. Особливо це стосувалось сільських партійних організацій. Наприклад, партійна організація с. Вербівки, Томашпільського району, Вінницької області, за той період не прийняла в свої ряди жодного колгоспника, посилаючись на відсутність достойних людей⁶.

ЦК ВКП(б), відзначаючи загальне поліпшення роботи по прийому

¹ «КП України в резолюціях...», стор. 595.

² Див. В. І. Ленін, Твори, т. 33, стор. 192.

³ «КПРС в резолюціях...», ч. III, стор. 214, 222—223.

⁴ Партархів Дніпропетровського обкому КП України, ф. 19, оп. 19, од. зб. 1991, арк. 222; ПА ІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 1—63, од. зб. 243, арк. 173; Партархів Вінницького обкому КП України, ф. 79, оп. 1, од. зб. 651, арк. 7.

⁵ Журн. «Партійное строительство» (орган ЦК ВКП(б)), 1936, № 19, стор. 3—5.

⁶ Партархів Вінницького обкому КП України, ф. 136, оп. 1, од. зб. 150, арк. 239.

в партію, у постанові від 14 липня 1938 р. «Про хід прийому нових членів у ВКП(б)» вказав також і на недоліки в цій роботі, зокрема на повільний розгляд заяв. ЦК ВКП(б) зобов'язав усі партійні органи вважати своїм найважливішим завданням роботу з новоприйнятими в ряди партії¹.

Виконуючи постанову ЦК ВКП(б), партійні організації України в значній мірі добились усунення вказаних недоліків і поліпшили роботу по прийому нових членів партії. Підсумки прийому по Харківській, Вінницькій, Миколаївській областях, підбиті вересневим пленумом ЦК КП(б)У 1938 р., показали швидке зростання партійних рядів. На вересень 1938 р. на Україні було прийнято в члени і кандидати партії 34 631 чоловік, причому за 1938 р. було прийнято в 3 рази більше, ніж за весь період з часу відновлення прийому².

Проте прийом нових членів і кандидатів партії на селі проходив ще дуже повільно. Таке становище пояснювалось, зокрема, тим, що колгоспникам було важко одержувати необхідні рекомендації через нечисленність комуністів, які працювали в сільських партійних організаціях. Про це говорилося, наприклад, на II пленумі Харківського обкому КП(б)У у вересні 1938 р.³

Висвітлюючи основні моменти діяльності Комуністичної партії України по зміцненню колгоспних партійних організацій, кандидатських та партійно-комсомольських груп, слід відзначити, що до 1934 р. ця робота проводилась, головним чином, через політвідділи МТС. Політвідділи були надзвичайною формою організації, запровадженою в зв'язку з тими конкретними завданнями, які випливали з необхідності ліквідації недоліків партійної роботи на селі, що їх викрив січневий об'єднаний пленум ЦК і ЦКК ВКП(б) 1933 р. За період діяльності політвідділів господарська і політична обстановка на селі змінилась. Колгоспи об'єднували вже $\frac{3}{4}$ селянських господарств, їм належало 90% посівної площі. В зв'язку з цим для керівництва господарським, політичним та культурно-побутовим життям колгоспного села необхідно було зміцнити постійні партійні і радянські органи, які змогли б охопити всі ділянки цієї великої і відповідальної роботи.

Листопадовий пленум ЦК ВКП(б) 1934 р., виходячи з нової обстановки і нових завдань, прийняв постанову про перетворення політвідділів МТС у звичайні партійні органи. Вони були злиті з районними комітетами партії. Керівництво первинними партійними організаціями було покладено на райкоми партії, в яких створювались сільськогосподарські відділи, очолювані першими або другими секретарями. В кожній МТС була введена посада заступника директора по політичній частині. Розукрупнення районів, а в зв'язку з цим створення нових областей ще більше полегшило керівництво сільськими первинними партійними організаціями з боку обкомів і райкомів партії.

Велику роль у зміцненні зв'язку районних комітетів партії з колгоспами відігравали інструктори райкомів. Не менш як $\frac{2}{3}$ свого часу вони проводили на місцях, подаючи конкретну допомогу колгоспним партійним організаціям, кандидатським та партійно-комсомольським групам, а також комуністам-одиначкам. На Україні на 1 жовтня 1934 р. було 22 270 комуністів-одиначок, на 1 січня 1935 р. — 26 176, а на 1 квітня 1937 р. — 10 594. З них у сільському господарстві працю-

¹ Журн. «Партийное строительство», 1938, № 15, стор. 63—64.

² «Постановление пленума ЦК КП(б)У 13—14 сентября 1938 г.», Госполитиздат УССР, К., 1938, стор. 5—6.

³ Партархів Харківського обкому КП України, ф. 2, оп. 2, од. зб. 276, арк. 4.

вало на 1 квітня 1937 р. 7196 чол., у тому числі в партійній організації Харківської області — 1720 чоловік, Вінницької — 339, Дніпропетровської — 283¹. Зменшення кількості комуністів-одиначок на Україні в 1937 р. пояснювалося тим, що їх почали об'єднувати в територіальні партійні організації. Цей процес після 1937 р. набрав більш швидких темпів і широкіх розмірів.

Через інструкторів райкоми партії залучали всіх комуністів-одиначок до партійного життя і партійної роботи. Наприклад, у Молочанському районі, Дніпропетровської області, комуністи-одиначки відповідно до планів, складених інструкторами, три рази на місяць збирались на партійні збори, на яких обговорювали питання своєї роботи. Порядок денний і місце зборів указувались в плані і оголошувались за 3-4 дні до зборів. На цих зборах комуністи-одиначки звітували також про свою роботу. По окремих питаннях вони робили звіт на бюро районного комітету партії². Крім інструкторів, райкоми партії направляли в первинні партійні організації колгоспів також членів бюро райкому для подання конкретної допомоги.

Особливо великою була роль районних комітетів партії у вихованні партторгів первинних партійних організацій. Райкоми партії систематично скликали наради партторгів, на яких обговорювались питання партійно-виховної роботи. При райкомах партії практикувались також спільні наради партторгів і комсортів колгоспних організацій. Таку роботу з парторганами проводили Дашівський райком, Вінницької області³, Томаківський — Дніпропетровської області⁴, та ін.

З метою поліпшення керівництва роботою партторгів райкоми партії практикували проведення семінарів по вивченню важливих рішень партії та уряду, по обміну досвідом роботи. В Андріївському і Ново-Миколаївському райкомах Дніпропетровської області такі семінари проводились щомісяця⁵.

Важливу роль у справі керівництва роботою партійних організацій колгоспів з боку районних партійних комітетів відігравали періодичні районні активи і звіти партторгів на бюро райкомів.

Організаційне зміцнення партійних організацій колгоспів України в період між XVII і XVIII з'їздами ВКП(б) поліщило внутріпартійну роботу колгоспних партійних організацій, підвищило їх роль у суспільно-політичному та господарському житті колгоспів.

Одне з центральних місць в усій системі заходів, спрямованих на зміцнення партійних організацій України, в тому числі первинних парторганізацій колгоспів, займала робота по підвищенню політичного, теоретичного і загально-культурного рівня комуністів, по оволодінню ними марксистсько-ленінською теорією. Сила марксистсько-ленінської теорії полягає в тому, що вона допомагає партії правильно орієнтуватися в обстановці, розуміти внутрішній зв'язок подій, передбачати і розпізнавати їх розвиток. Тільки комуніст, який наполегливо оволодіває марксистсько-ленінським ученням, може бути бійцем за виконання рішень партії та уряду, стати дійовим керівником безпартійних мас міста і села.

XVII з'їзд ВКП(б) приділив велику увагу завданням марксист-

¹ ПА ІІП ЦК КП України, ф. І, оп. 1—13, од. зб. 489, арк. 113.

² Партархів Дніпропетровського обкому КП України, ф. 19, оп. 19, од. зб. 3540, арк. 6.

³ Див. Партархів Вінницького обкому КП України, ф. 48, оп. 1, од. зб. 127, арк. 5, 15.

⁴ Див. Партархів Дніпропетровського обкому КП України, ф. 19, оп. 19, од. зб. 1991, арк. 214.

⁵ Там же, од. зб. 3540, арк. 124.

сько-ленінського виховання комуністів. Він підкреслив важливість дальшого підняття теоретичного рівня членів партії, посилення ідеологічної роботи серед комуністів.

У період між XVII і XVIII з'їздами ВКП(б) основною формою партійного навчання була пропаганда через різного роду гуртки та школи. В 1934 р. велика увага приділялась створенню так званих кандидатських шкіл, або шкіл політграмоти. В них кандидати в члени партії, які ще не були підготовлені до вивчення історії ВКП(б), а також скремі члени партії та співчуваючі вивчали програму і Статут партії, засвоювали основи її політики. Після цього комуністи переводились у школи ленінізму — вищий ступінь партійної освіти. Вивчати історію ВКП(б) могли лише ті комуністи, які оволоділи матеріалом за програмами шкіл політграмоти і ленінізму.

Така постановка партійної освіти мала певні недоліки. По-перше, комуністи, які ще не вивчали історії ВКП(б), повинні були оволодівати ленінізмом. По-друге, партійні організації недооцінювали значення історії ВКП(б) у справі виховання комуністів. Мав місце також відрих пропаганди марксизму-ленінізму від бойових політичних завдань, які стояли перед партійними організаціями. Деякі партійні керівники забували вказівку В. І. Леніна про те, що «вся пропаганда повинна бути побудована на політичному досвіді господарського будівництва»¹. Крім того, створення партійних шкіл і гуртків, залучення до їх роботи комуністів проводилось без урахування теоретичного рівня слухачів, головним чином, за територіальним і виробничим принципом.

Зважаючи на це, ЦК ВКП(б) 23 вересня 1934 р. прийняв постанову «Про підготовку до розгортання марксистсько-ленінського навчання», в якій зобов'язав партійні організації враховувати при комплектуванні партійних шкіл і гуртків рівень політичної підготовленості кожного комуніста або співчуваючого, не допускати несумлінного підходу до підбору слухачів².

Ця постанова була покладена в основу діяльності партійних організацій України по створенню сітки партійної освіти. Секретарі партійних організацій почали особисто займатися комплектуванням шкіл і гуртків з урахуванням теоретичної підготовленості кожного комуніста.

Комуністична партія визнала за необхідне також поліпшити загальне керівництво партійною пропагандою і агітацією. В травні 1935 р. ЦК ВКП(б) прийняв постанову «Про реорганізацію культпропу ЦК ВКП(б)», згідно з якою культпропвідділ було розбито на п'ять самостійних відділів, у тому числі був створений відділ партійної пропаганди і агітації, а також відділ преси та видавництва³. Відповідну перебудову провів і ЦК КП(б)У⁴.

Створення самостійного відділу партійної пропаганди і агітації дало можливість краще керувати агітаційно-пропагандистською роботою партійних організацій. Щодо створення самостійного відділу преси і видавництва, то воно себе не виправдало.

Велике значення для усунення багатьох недоліків у роботі сітки партійної освіти мала постанова ЦК ВКП(б) від 14 червня 1935 р. «Про пропагандистську роботу в найближчий час», у якій, зокрема, говорилось про необхідність повного проходження комуністами програми

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 31, стор. 331.

² Газ. «Правда» від 23 вересня 1934 р.

³ Газ. «Правда» від 14 травня 1935 р.

⁴ «Про партійну пропаганду і агітацію, Рішення ЦК ВКП(б) та ЦК КП(б)У», (1935—1936 рр.), Партвидав ЦК КП(б)У, 1936, стор. 3—4.

шкіл і гуртків політграмоти, історії ВКП(б) і ленінізму. ЦК застерігав проти формального виконання плану¹.

Здійснюючи настанови ЦК ВКП(б), партійні організації для продовження навчання комуністів після закінчення кандидатських шкіл створювали гуртки по вивченню основних етапів історії партії, а також по ознайомленню з питаннями внутрішньої і міжнародної політики. Для комуністів і співчуваючих, які не кінчали кандидатських шкіл, організовувались гуртки по вивченню основ програми, цілей і завдань боротьби Комуністичної партії за побудову соціалізму.

Велику увагу розвитку системи партійної освіти на Україні приділяв ЦК КП(б)У. Його допомога була конкретною і систематичною. Так, у листопаді 1935 р., перевіrivши і обговоривши роботу Харківського та Вінницького обкомів партії, ЦК КП(б)У прийняв постанову «Про проведення в житті постанови ЦК ВКП(б) від 14 червня 1935 року «Про пропагандистську роботу в найближчий час» по Харківській і Вінницькій областях»². У цій, а потім і в постанові від 15 липня 1936 р. «Про стан партійної пропаганди і агітації»³ ЦК КП(б)У відмітив, що окремі керівники партійних організацій, не зрозумівши рішень ЦК ВКП(б), почали у великій кількості організовувати гуртки і школи по вивченню історії партії, часто комплектуючи їх без урахування політичного і культурного рівня комуністів, і майже перестали звертати увагу на роботу кандидатських шкіл.

ЦК КП(б)У зобов'язав партійні організації переглянути склад слухачів партійних шкіл і гуртків і надалі комплектувати їх, суворо додержуючись індивідуального підходу до кожного комуніста. Партійні організації зобов'язані були організувати для всіх неписьменних і малописьменних комуністів у містах і сільських районах загальноосвітні школи з прикріпленням до них вчителів. Недостатньо підготовлені товариші повинні були навчатися в школах політграмоти.

Партійні організації України, виконуючи вказівки ЦК КП(б)У по усуненню недоліків у організації сітки партійної освіти, водночас багато уваги приділяли поданню дійової повсякденної допомоги комуністам, які навчалися. Важливу роль у цій справі відігравали партійні кабінети, які створювались не тільки при районних комітетах партії, а й у колгоспах. Правда, наявність великої кількості партійних кабінетів призводила до того, що райкоми партії не завжди могли повністю забезпечити їх досвідченими працівниками і оперативню керувати їх роботою. Однак, зважаючи на те, що в той період слабо була розвинена така форма допомоги вивчаючим історію партії, як доповіді, лекції, значну роль у цій справі відігравали парткабінети.

Створення значної кількості шкіл і гуртків⁴, у яких слухачі вивчали історію партії, її програму і Статут, засвоювали основи політики партії та Радянської держави, ліквідовували свою неписьменність і малописьменність, відіграло велику роль у підвищенні ідейно-політичного рівня комуністів. Однак, захопившись кількісним зростанням гуртків і шкіл, партійні організації випустили з поля зору головне — боротьбу

¹ Газ. «Правда» від 14 травня 1935 р.

² Газ. «Комуніст» від 16 листопада 1935 р.

³ Журн. «Більшовик України» (орган ЦК КП(б)У), 1936, № 7, стор. 1—4.

⁴ Наприклад, у Вовчанському районі, Харківської області, на 1 травня 1938 р. працювали 45 партшкіл, в тому числі: шкіл ленінізму—5, по вивченню творів класиків марксизму-ленінізму—2, по історії ВКП(б) підвищеного типу—11, по історії ВКП(б) за підручником—14, шкіл політграмоти—4, поточної політики—2, одна заочна школа по ленінізму і одна — по історії ВКП(б) та ін. (Партархів Харківського обкому КП України. ф. 94, оп. 1, од. зб. 68, арк. 57).

за якість пропаганди, не завжди забезпечували всі школи і гуртки досвідченими пропагандистами.

ЦК ВКП(б) і ЦК КП(б)У після XVII з'їзду партії багато уваги приділили питанням підготовки і виховання пропагандистів. Так, у прийнятій в січні 1936 р. постанові ЦК КП(б)У «Про стан курсів пропагандистів у Кам'янець-Подільському, Шепетівському і Проскурівському округах Вінницької області» була засуджена практика передачі комплектування курсів пропагандистів другорядним особам¹.

Вказані постанови відіграли велику роль у підготовці пропагандистських кадрів. При райкомах, міськкомах, обкомах і ЦК КП(б)У створювались постійні курси і школи підготовки та перепідготовки пропагандистських кадрів з різним строком навчання. Наприклад, Дніпропетровський обком КП(б)У організував дворічну школу пропагандистів і запропонував міським і районним комітетам партії створити вечірні школи пропагандистів без відриву від виробництва². Крім того, пленум зобов'язав секретарів райкомів, міськкомів, первинних партійних організацій особисто знайомитись з пропагандистами і затверджувати їх на бюро.

Однією з важливих форм роботи з пропагандистами в той період були семінари, які допомагали їм систематично підвищувати свій ідейно-теоретичний рівень. Семінари були найдоцільнішою формою обміну досвідом роботи. Так, у Муровано-Куриловецькому районі, Вінницької області, семінар пропагандистів працював три рази на місяць³. При партійному кабінеті Гайсинського райкому партії, цієї ж області, крім семінарів, на яких пропагандисти обмінювались досвідом, вивчали історію партії, для них організовувались лекції з питань міжнародної політики⁴.

Багатогранна робота, яка провадилась після XVII з'їзду ВКП(б) по поліпшенню справи марксистсько-ленінського виховання комуністів, по підвищенню їх ідейно-політичного рівня, свідчить про постійну увагу Комуністичної партії до цього важливого питання. Наслідки цієї роботи знайшли свій узагальнений вияв у постанові ЦК ВКП(б) від 19 листопада 1938 р. «Про постановку партійної пропаганди в зв'язку з випуском «Короткого курсу історії ВКП(б)»⁵.

У цій постанові ЦК ВКП(б) запропонував партійним організаціям усунути недоліки, які мали місце в пропагандистській роботі, осудив надмірне захоплення гуртковою системою партійної пропаганди і школярсько-адміністративними методами роботи. Він зазначив, що головним методом вивчення марксизму-ленінізму повинен стати метод самостійного навчання. Тому ЦК запропонував широко використовувати пресу і лекції для пропаганди марксистсько-ленінських ідей. З метою ліквідації кустарщини і безконтрольності в роботі з пропагандистами ЦК запропонував не захоплюватися огульним насадженням парткабінетів, а зосередити увагу на якості їх роботи.

Для поліпшення керівництва партійною пропагандою ЦК ВКП(б) вирішив об'єднати відділи агітації і пропаганди в складі ЦК ВКП(б),

¹ «Про партійну пропаганду і агітацію, Рішення ЦК ВКП(б) та ЦК КП(б)У (1935—1936 рр.)», стор. 20.

² Партархів Дніпропетровського обкому КП України, ф. 19, оп. 19, од. зб. 1633, арк. 7, 8.

³ Партархів Вінницького обкому КП України, ф. 136, оп. 14, од. зб. 1430, арк. 9.

⁴ Газ. «Більшовицька правда» (орган Вінницького обкому, МК КП(б) України та облвиконкому) від 18 серпня 1938 р.

⁵ «КПРС в резолюціях...», ч. III, стор. 300—315.

ЦК нацкомпартій, крайкомів і обкомів і зосередити в них усю роботу по друкованій і усній пропаганді марксизму-ленінізму. Культпропи міськкомів і райкомів було вирішено реорганізувати у відділи пропаганди і агітації.

В постанові ЦК ВКП(б) від 14 листопада 1938 р. підкреслювалось велике значення виходу в світ «Короткого курсу історії ВКП(б)». Його виданням ЦК ВКП(б) мав на меті, зокрема, ліквідувати таке становище, коли ленінізм викладали як самостійне вчення у відриві від марксизму, від історії партії, забуваючи, що марксизм є основою ленінізму і що без вивчення цієї основи не можна зрозуміти ленінізму. «Короткий курс історії ВКП(б)», незважаючи на окремі його недоліки, сприяв популяризації історії партії. Він допоміг усунути недоліки і прогалини в ідеологічній підготовці кадрів, підняти пропагандистську роботу на вищий рівень.

З метою полегшення вивчення історії партії по новому підручнику ЦК КП(б)У у своїй вересневій постанові 1938 р. «Про вивчення історії ВКП(б)» запропонував відділу агітації і пропаганди ЦК КП(б)У перекласти «Короткий курс» на українську мову¹.

Постанова ЦК ВКП(б) від 14 листопада 1938 р. мала велике значення для поліпшення і пошкваллення всієї роботи партійних організацій України по марксистсько-ленінському вихованню комуністів. Вона обговорювалась на пленумах ЦК, обкомів, райкомів, на партійних активах, які накреслювали конкретні заходи по її реалізації. Так, на грудневому пленумі ЦК КП(б)У 1938 р. були заслухані та обговорені доповіді секретарів Дніпропетровського і Молдавського обкомів партії про хід реалізації постанови ЦК ВКП(б). Пленум звернув увагу на недоліки в постановці партійної пропаганди і дав відповідні вказівки по їх усуненню.

У листопаді 1938 р. постанова ЦК ВКП(б) обговорювалась на пленумах Вінницького і Дніпропетровського обкомів партії². Зокрема, пленум Дніпропетровського обкому КП(б)У запропонував райкомам партії до 1 грудня 1938 р. провести нараду секретарів парткомів і партторгів первинних партійних організацій в зв'язку з постановою ЦК ВКП(б), а в грудні — збори первинних партійних організацій. Пленум постановив скоротити кількість гуртків, організувати практичну допомогу консультаціями, лекціями тим, хто самостійно вивчав історію партії і твори класиків марксизму-ленінізму.

Рішення ЦК КП(б)У, що приймалися в порядку реалізації постанови ЦК ВКП(б) від 14 листопада 1938 р., вся його партійно-організаторська робота допомогли первинним партійним організаціям перебудувати в наступні роки всю свою роботу по вихованню партійних кадрів.

Марксистсько-ленінське виховання партійних кадрів сприяло ідейно-політичному зміцненню партійних організацій, підвищенню їх боєздатності.

Організаційне та ідейно-політичне зміцнення партійних організацій України, в тому числі й колгоспних первинних партійних організацій, стало основою того, що українські комуністи змогли очолити колгоспне селянство в його боротьбі за виконання величких завдань, поставлених XVII з'їздом ВКП(б) перед соціалістичним сільським господарством.

*

¹ Журн. «Большовик України», 1938, № 8—9, стор. 2.

² Партархів Вінницького обкому КП України, ф. 136, оп. 1, од. зб. 128, арк. 20; Партархів Дніпропетровського обкому КП України, ф. 19, оп. 19, од. зб. 4736, арк. 16—18.

Завдяки постійній увазі з боку Комуністичної партії, сільське господарство Радянського Союзу, в тому числі й України, досягло нечуваного розквіту. Комуністична партія на чолі з її Центральним Комітетом розробила і втілила в життя справді революційні заходи в боротьбі за збільшення виробництва сільськогосподарських продуктів.

XXI з'їзд КПРС поставив нові величні завдання перед трудівниками сільського господарства, успішне розв'язання яких значною мірою буде залежати від умілого організаційно-практичного керівництва з боку партійних організацій колгоспів. З цієї точки зору практичне значення має використання гігантського досвіду, набутого Комуністичною партією і в її боротьбі за організаційне та ідейно-політичне зміцнення сільських первинних партійних організацій на всіх етапах соціалістичного будівництва, особливо у найвідповідальніший період боротьби за організаційно-господарське зміцнення колгоспів. Узагальнення цього досвіду має практичне значення і для братніх партій країн соціалістичного табору, які стали на шлях колективного ведення сільського господарства

А. М. ЛИСЕЦЬКИЙ, Ю. М. БАДІЯН

УЧАСТЬ ЗАЛІЗНИЧНИКІВ УКРАЇНИ У ВСЕРОСІЙСЬКОМУ ЗАЛІЗНИЧНОМУ СТРАЙКУ

(ВЕРЕСЕНЬ 1917 р.)

Залізничний пролетаріат Росії брав участь у Великій Жовтневій соціалістичній революції. Його тривала боротьба проти контрреволюційного Тимчасового уряду привела у вересні 1917 р. до всеросійського залізничного страйку.

Конфлікту залізничників з Тимчасовим урядом В. І. Ленін надавав важливого значення. В статті «Криза назріла», написаній 29 вересня 1917 р., В. І. Ленін відніс цей конфлікт, разом із селянськими повстаннями, загостренням національного питання та переходом армії на бік більшовиків, до ряду симптомів, які визначали назрівання загальнонаціональної кризи¹. В. І. Ленін вказував, що єдиним виходом з цієї кризи є збройне повстання з метою негайного взяття влади партією більшовиків.

Історія виникнення і розвитку всеросійського залізничного страйку становить великий науковий інтерес. На жаль, ця важлива тема до цього часу не була висвітлена в науковій літературі. Дана стаття є спробою показати участь у цьому страйку 200-тисячного загону залізничників України.

В перші місяці після перемоги Лютневої буржуазно-демократичної революції залізничники України вели, головним чином, боротьбу економічного характеру². За період мирного розвитку революції нам не вдалось виявити на Україні жодного страйку залізничників. З липня 1917 р., коли розпочався період революційних сутичок, боротьба залізничників набирає інших форм. На Україні, як і в усій Росії, безперервно відбуваються економічні і політичні страйки залізничників, які у вересні 1917 р. вилились у грандіозний всеросійський страйк.

Залізничники вимагали від Тимчасового уряду збільшення заробітної плати, визнання прав їхньої спілки, кращого продовольчого забезпечення. Однак буржуазний уряд нічого не зробив для того, щоб поліпшити економічне становище залізничників. Не хотів він визнавати і прав залізничного професійного союзу. Меншовики та есери всіляко заважали боротьбі робітників транспорту, але під впливом більшови-

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 26, стор. 57.

² Порівнюючи з іншими категоріями пролетаріату, залізничники знаходились в кращому становищі. Крім того, професійна спілка залізничників не була суто класовою організацією: до неї входили всі робітники і службовці — від чорноробів до осіб вищої залізничної адміністрації. Це створювало благодатний ґрунт для впливу на залізничників з боку буржуазії та дрібнобуржуазних угодовських партій і гальмувало розвиток класової боротьби залізничного пролетаріату.

цької агітації рух залізничників України поступово визволявся від засилля угодовських партій меншовиків та есерів. Характерно, що завдяки цьому визволенню, з одного боку, та зростанню авторитету і впливу більшовицької партії, з другого, боротьба залізничного пролетаріату України ставала більш організованою і гострою.

Залізничники України брали активну участь не тільки в економічній, а й у політичній боротьбі. Після придушення Тимчасовим урядом липневої демонстрації петроградських робітників і солдатів у Катеринославі з ініціативи більшовиків, незважаючи на негативне ставлення з боку Всеросійського ЦВК, відбувся страйк протесту залізничників¹. Політичний страйк робітників Нижньодніпровських майстерень (біля Катеринослава) продовжувався цілий тиждень. Протест робітників проти розправи над мирними демонстрантами в Петрограді супроводжувався вимогою передачі всієї влади Радам².

З політичним протестом виступив у серпні 1917 р. в Харкові з'їзд робітників Південної залізниці. Харківський комітет більшовиків подав з'їздові доповідь про Державну нараду. По цій доповіді з'їзд прийняв постанову приєднатися до масового руху протесту проти Державної наради, який охопив уже пролетаріат Петрограда, Москви, Харкова, Донбасу та інших робітничих центрів і районів, та закликав робітників Харківського вузла до годинного страйку.

14 серпня застрайкували всі робітники Харківського вузла. Страйкарі зібралися в садку клубу «Робітник» і влаштували мітинг, на якому з доповіддю виступив представник Харківського комітету більшовиків³. Після доповіді учасники мітингу ухвалили резолюцію, в якій говорилося: «Ми протестуємо проти контрреволюційної Московської наради, як змови проти революції, ми протестуємо проти політики Тимчасового уряду і вимагаємо скасування усіх заходів, вжитих проти завоювань революції. Врятування революції та країни полягає в поваленні диктатури і в переході усієї влади до рук пролетаріату та найбідніших селян»⁴.

Розгром корніловщини дав могутній поштовх рухові залізничників. У різних районах країни спалахували залізничні страйки. В країні назрівав загальний політичний страйк.

За таких обставин «Вікжель»⁵ став перед вибором: або взяти на себе керівництво всеросійським страйком, або бути викритим перед робітниками і втратити свій вплив. Не було єдності і всередині самого Вікжеля. Його керівний склад, до якого входили виключно службовці—члени партії есерів та меншовиків, категорично виступав проти страйку. Робітнича частина Вікжеля підтримувала страйкову боротьбу. Один з лідерів Вікжеля есер Крушинський виїздив з Москви до Петрограда в центральний комітет партії соціалістів-революціонерів і повернувся з постановою про заборону есерам голосувати за страйк⁶. Але, незважаючи на це, робітничій частині Вікжеля, хоч до неї теж входили есери,

¹ Д. Шлоєберг, Профессиональные союзы в борьбе за Октябрь, журн. «Летопись революции», 1927, № 5—6, стор. 325.

² «Материалы по изучению истории профессионального движения на Украине, Сборник I, Профессиональное движение в 1917 г.», стор. 139.

³ Прізвище встановити не вдалось.

⁴ Газ. «Пролетарий» від 15 серпня 1917 р.

⁵ Вікжель — Всеросійський виконавчий комітет залізничної професійної спілки—був створений на першому Всеросійському установчому з'їзді залізничників у Москві в липні—серпні 1917 р. У складі Вікжеля значну більшість становили меншовики і есери. з 41 члена комітету було 14 есерів, 6 меншовиків, 3 народних соціалісти, 11 безпартійних. Вікжель був вірним слугою контрреволюційного уряду.

⁶ П. Во м п е, Дни Октябрьской революции и железнодорожники, 1924, стор. 12.

вдалося незначною більшістю голосів добитися проголошення всеросійського залізничного страйку.

Таким чином, рішення Вікжеля про проголошення страйку було продиктоване знизу широкими масами залізничного пролетаріату всупереч бажанням його есеро-меншовицьких керівників. У телеграмі, яку послав Вікжель Керенському, говорилось, що «безрозсудна гра міністерства шляхів привела трудівників на залізницях у становище скаламученого моря і поставила виконавчий центральний комітет перед викиненням і наростанням стихійного страйку та примусила його взяти керівництво в свої руки. Привід іде не від нас, а від широких кіл»¹.

Тимчасовий уряд, буржуазія та угодовці докладали всіх зусиль щоб зірвати страйк. З цією метою Керенський та міністр внутрішніх справ меншовик Нікітін розсилали телеграми, в яких закликали припинити страйк, порівнюючи його з корніловським заколотом. Ці телеграми викликали з боку залізничного пролетаріату засудження й різкий протест.

Гідну відповідь Керенському та Нікітіну дав страйковий комітет Харківського залізничного району. «Залізничники,— говорилось в телеграмі комітету,— вбили романовщину, залізничники вбили корніловщину, організовані залізничники не зробили жодного випадку, жодного неорганізованого виступу, коли через шість місяців їм, голодним та ширим, зробили виклик, кинувши замість хліба... обвинувачення в зраді. Вони знайшли в собі мужність відповісти на це організованим страйком, найбільш безболісним для армії та найбільшого населення, а наклеп лишають на совісті тих, хто його кинув. Не ми, громадяни Керенський та Нікітін, зрадили батьківщину, а ви зрадили свої ідеали і Тимчасовий уряд — обіцянками. Тепер нас не можуть спинити ніякі погрози і ніякі слова, крім могутнього слова наших товаришів, яким ми довірили свою долю... Вузловий страйковий комітет Півдня Росії буде всіляко підтримувати план страйку»².

Ця телеграма, як писав Центральний орган більшовицької партії газета «Рабочий путь», стала «убивчим обвинуваченням» на адресу Тимчасового уряду³.

Українські буржуазні націоналісти виступили спільно з Тимчасовим урядом. Генеральний секретар внутрішніх справ контрреволюційної Центральної ради Винниченко ще до початку всеросійського страйку розіслав страйковим комітетам заклик українською мовою, в якому, апелюючи до «громадянського почуття», закликав залізничників України не страйкувати і обіцяв, що він сам буде клопотати про поліпшення умов їхньої праці. Відповідаючи Винниченкові, головний страйковий комітет Південно-Західної залізниці заявив, що він «хоче бути в згоді із всеросійським залізничним союзом»⁴.

Проголошення страйку було підтримано всім робітничим класом Росії.

План страйку був такий:⁵

О 12 годині ночі з 23 на 24 вересня мав припинитися рух пасажирських поїздів прямого сполучення. Поїзди, які вийшли до початку страйку, доходили до місця призначення. Припинявся продаж квитків на поїзди далекого слідування, прийом багажу, передача приватних,

¹ «Газета Гадяцького земства» від 28 вересня 1917 р.

² Газ. «Известия Николаевского Совета рабочих и военных депутатов» від 26 вересня 1917 р.

³ Газ. «Рабочий путь» від 27 вересня 1917 р.

⁴ «Газета Гадяцького земства» від 28 вересня 1917 р.

⁵ Див. газ. «Рабочий путь» від 24 вересня 1917 р.

комерційних та шифрованих телеграм. Усі телеграми поступали на перегляд особам, уповноваженим страйковими комітетами. Припиняли роботу головні майстерні усіх служб, управління та контори дільниць шляху, тяги, телеграфу і матеріальної служби. В ніч з 26 на 27 вересня мав припинитися рух поїздів місцевого сполучення, а о 12 годині ночі 28 вересня — весь рух, крім санітарних та військових поїздів і перевезення продовольчих і військових вантажів. Затримати ці поїзди можна було тільки з окремого дозволу страйкового комітету Всеросійської залізничної спілки.

План страйку мав провадитися в життя місцевими страйковими комітетами без особливих вказівок страйкового комітету Вікжеля. У страйку не повинні були брати участь тільки фронтові залізниці (на Україні такою була Південно-Західна, страйк на ній міг розпочатися лише з особливого розпорядження виконавчого комітету Вікжеля¹).

Страйк відбувався в складних умовах війни, транспортної розрухи, нестачі продовольчих продуктів у містах та робітничих центрах. Як видно, планом страйку бралися до уваги всі ці фактори. Особливість страйку полягала в тому, що значна частина страйкуючих робітників та службовців повинна була приходити на роботу для забезпечення руху військових, санітарних та продовольчих поїздів.

Незважаючи на те, що залізничники вживали усіх залежних від них заходів, щоб надати страйку найбільш організованого і безболісного характеру, буржуазна преса та її соціал-угодовські підголоски розпочали скажене цькування залізничників, називаючи їх зрадниками та шкідниками. Кадетські провокатори вибивалися з сил, щоб довести справу до гострих конфліктів між різними групами населення і дати привід для військових розправ над пролетарями-залізничниками². У цьому мерзенному поході проти залізничників об'єдналися контрреволюційна буржуазія, збанкрутілі угодовці та буржуазні націоналісти. І тільки партія більшовиків відкрито виступила на захист залізничного страйку.

Більшовицька партія надавала великого значення залізничному страйку, бо його грандіозний розмах і антиурядова спрямованість справляли величезний революціонізуючий вплив на найширші маси трудящих.

Центральний Комітет партії більшовиків на засіданні 24 вересня обговорив питання про залізничний страйк, ухваливши закликати робітничий клас і все населення країни на допомогу залізничникам³.

Викриваючи контрреволюційну діяльність буржуазії, Центральний Комітет у заклику «На допомогу залізничникам» указав на той шлях, який вів до переможного закінчення боротьби. У заклику говорилося: «Залізничний страйк зачіпає, безперечно, інтереси найширших верств. Але вихід із становища не в злочинному зриві цього страйку, а в тому, щоб примусити уряд у найкоротший строк задовольнити законні вимоги залізничників.

Досягнути цього можливо тільки одним шляхом: робітники усіх галузей промисловості, свідомі солдати та селяни і всі взагалі чесні громадяни повинні оточити залізничників атмосферою повного спів-

¹ Страйковий комітет Вікжеля складався з угодовців і не міг послідовно керувати загальноросійським страйком і відстоювати до кінця усі вимоги страйкуючих залізничників. На третій день страйку, злякавшись його грандіозного розмаху, Вікжель і його страйковий комітет зрадили інтереси залізничників і дали директиву про припинення страйку.

² Див. газ. «Рабочий путь» від 26 вересня 1917 р.

³ «Протоколи Центрального Комітету РСДРП, август 1917 г.—февраль 1918 г.», М.—Л., 1929, стор. 77.

чуття, захистити їх від цькування і провокаційних атак контрреволюційних банд і допомогти їм, таким чином, у найкоротший строк закінчити нав'язаний їм страйк. Ми закликаємо всі організації і всіх членів нашої партії негайно докласти всіх зусиль до того, щоб залізничники не залишилися ізольованими і не були придушені. Революційна солідарність трудящих мас є єдиний порятунок»¹.

Виконуючи вказівки Центрального Комітету партії, більшовицькі організації України провели значну агітаційну і організаторську роботу. На партійних зборах та засіданнях комітетів і фракцій детально обговорювались питання про організацію мас для допомоги залізничникам, ухвалювались спеціальні рішення і заклики.

23 вересня Гуківська більшовицька організація (Донбас) заслухала доповідь т. Ковальова про залізничний страйк і ухвалила резолюцію, в якій відмічалось: «Ми протестуємо проти погрози Керенського, який хоче застосувати до робітників закони Миколи II. Ми, робітники, обіцяємо підтримати товаришів залізничників як духовно, так і матеріально в їх боротьбі і вимагаємо від Тимчасового уряду негайного задоволення вимог залізничників». Гуківські більшовики зазначали, що вимоги залізничників настільки насущні, що незадоволення їх Тимчасовим урядом «є злочином перед батьківщиною і революцією»². Більшовики роз'яснювали масам, що вимоги залізничників може задовольнити тільки влада робітників і селян. Тому Гуківська партійна організація водночас прийняла ще одну резолюцію, яка вимагала, «щоб влада на місцях перейшла до рук Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів»³. У резолюції більшовицької фракції Севастопольської Ради військових і робітничих депутатів підкреслювалось, що залізничники як під час боротьби з царизмом, так і в період корніловщини ділом довели свою відданість революції і готовність йти на жертви в ім'я інтересів народу, що страйк, який буде «наслідком усієї політики Тимчасового уряду»,—єдиний засіб досягнення справедливих вимог.

«Питання, яке обговорюється,—зазначалося в резолюції,—тісно пов'язане з неспроможністю всієї політики Тимчасового уряду і ще раз показує, що єдиним органом влади, який зможе вжити заходи, необхідні для задоволення потреб країни, є Рада Р. С. і селян. депутатів»⁴.

Більшовики Севастополя використали обговорення питання про страйк для боротьби за маси. Голова Севастопольського комітету більшовиків Н. І. Островська, доповідаючи про це Центральному Комітету партії, відмічала, що сама ця резолюція була «складена з розрахунком зібрати більшість тих, хто вагався, безпартійних і т. д.». За резолюцію, запропоновану більшовиками, голосувало 35 осіб, хоч на денному засіданні з 14 членів більшовицької фракції були присутні тільки 7⁵. Однак більшістю есеро-меншовицьких голосів резолюція була провалена. Тоді більшовики того ж дня скликали загальні збори членів партії і клубу РСДРП(б), на яких були присутні також співчуваючі. Збори знову обговорили питання про залізничний страйк і відхилена перед цим резолюція була ухвалена одногосно⁶.

Здійснюючи заходи по керівництву боротьбою залізничників, більшовики України не обмежували свою діяльність питаннями, які сто-

¹ Газ. «Рабочий путь» від 26 вересня 1917 р.

² Центральний партійний архів Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС (далі — ЦПА ІМЛ ЦК КПРС), ф. 17, оп. I, од. зб. 291, арк. 2.

³ Там же.

⁴ Там же, од. зб. 270, арк. 9.

⁵ Там же, арк. 12.

⁶ Там же, арк. 9.

сувались тільки одного страйку. Більшовики вміло використовували залізничний страйк для дальшої мобілізації мас на боротьбу за соціалістичну революцію і закликали трудящих організовано готуватись до рішучої битви за владу Рад.

Найбільш чітке уявлення про це дає заклик катеринославських більшовиків. У заклику говорилось: «Ми стоїмо напередодні великих потрясінь і битв. Близькі день і година, коли зйдуться в смертельному бою праця і капітал. Товариші, готуйтеся до бою..., створюйте свої бойові революційні дружини... Не на шлях анархії кличемо ми вас, а на шлях рішучої організованої боротьби за ідеали революції, за мир, за хліб і свободу, за владу робітників, солдатів і найбідніших селян.

Закріплюйте свої класові органи, збирайте сили. Шикуйте свої бойові дружини, товариші! Наближається час великих боїв! Наше майбутнє в наших руках!

Хай живе революційний похід проти капіталу! Хай живе визволення праці! Хай живе соціалізм!»¹.

Страйк переріс рамки економічної боротьби. Робітники прекрасно розуміли, що він має політичне значення. На всіх залізницях Росії і України були створені вузлові, районні і центральні страйкові комітети. 21 вересня одразу ж після одержання телеграми від Вікжеля з планом всеросійського страйку на Катерининській залізниці «сформувались центральний і районний страйкові комітети, які... приступили до підготовчої роботи по виконанню вказівок головного страйкового комітету»². До центрального страйкового комітету Катерининської залізниці були обрані більшовики Д. Лебідь, Нейжмак, В. Клочко, А. Суханов та ін.³

Представники залізничних комітетів Південної, Південно-Східної Північно-Донецької, Мерефа-Херсонської і Гришино-Ровенської залізниць для погодження дій по проведенню страйку об'єдналися в Обласний центральний страйковий комітет Харківського району. Цей комітет випустив заклик, в якому викладався конкретний план страйку і роз'яснювалось, що всеросійський залізничний страйк проголошується з метою «завоювання як правових, так і економічних свобод»⁴.

Всеросійський страйк, який почався в ніч з 23 на 24 вересня, проходив винятково дисципліновано і організовано. Страйкові комітети виконували намічені заходи. За постановою страйкового комітету Харківського району всі службовці «для повідомлення про хід страйку» повинні були кожного дня з'являтися в години роботи і розписуватися у члена страйкового комітету. На службі лишалися тільки особи, які мали посвідку від страйкового комітету⁵. Під час всеросійського залізничного страйку відбувалися численні збори і мітинги. Ось як описує початок страйку член страйкового комітету Катерининської залізниці більшовик А. Суханов: «Нижньодніпровці першими кинули працювати. Ударили за старим звичаєм в буфери, задзвеніли в тарілки, заревів гудок. Швидко спиняючи свій хід, застигли трансмісії. Припинилось перестукування слюсарних молотків, тяжко дихаючи, випускаючи білий пар, спинялись молоти.

¹ «Большевистские организации Украины в период подготовки Великой Октябрьской социалистической революции (март — ноябрь 1917 г.). Сборник документов и материалов», К., 1957, стор. 526—527.

² Газ. «Народная жизнь» від 24 вересня 1917 р.

³ Див. журн. «Летпись революции», 1923, № 4, стор. 107.

⁴ Газ. «Вестник Полтавского губернского общественного комитета» від 26 вересня 1917 р.

⁵ Газ. «Вестник Полтавского губернского общественного комитета» від 28 вересня 1917 р.

Радісно збуджені обличчя молоді, суворо зосереджені старики, зла і нахабна адміністрація. Настрій був добрий, впевнений. Серед економічних були важливі політичні і принципові питання — негайна передача всієї влади Радам, озброєння робітничого класу через організацію Червоної Гвардії, передача землі селянам і фабрик робітникам»¹.

Страйковий комітет Катерининської залізниці направив більшовиків А. Суханова і В. Клочко по лінії для роз'яснення поточного моменту і організації перших червоногвардійських загонів із залізничників. На місцях залізничники організували бойові загони під виглядом охорони від розкрадання державного майна².

Активну участь у керівництві всеросійським залізничним страйком брали більшовики Криму³ та інших місць України.

Страйк охопив і окремі дільниці Південно-Західної залізниці. Як повідомляли газети, центральний залізничний страйковий комітет телеграфно повідомив одеський комітет про поширення страйку і на Одеський вузол. У зв'язку з цим зупинились поїзди на Москву, Петроград і Харків. Сполучення з Києвом продовжувалося⁴.

У всеросійському залізничному страйку активну участь брали також робітники, зайняті на будівництві нових залізниць. На делегатському з'їзді залізничників, що відбувся у Катеринославі 19—23 вересня, робітники, які працювали на будівництві залізниці Мерефа — Херсон, постановили приєднатися до всеросійського залізничного страйку⁵. На шостій дільниці будівництва цієї залізниці 25 вересня із складу членів дільничного комітету був утворений страйковий комітет⁶.

Під час страйку страйкові комітети стали фактичними господарями залізниць. Тільки їм належало право формування і відправки військових, санітарних та продовольчих поїздів. Вони контролювали залізничний телеграф, організовували роботу різних категорій робітників тощо. Вони взяли на себе навіть функції звільнення від служби⁷.

У відповідь на заклик більшовиків страйк залізничників був активно підтриманий фабрично-заводськими робітниками, солдатами і селянами. Так, робітники петроградського заводу «Атлас», обговоривши становище залізничників, ухвалили резолюцію, в якій вітали їх сміливу боротьбу за свої права, обіцяли свою підтримку аж до загального страйку всього робітничого класу⁸.

Аналогічні резолюції приймалися і фабрично-заводським пролетаріатом України.

В своїх резолюціях робітники південних заводів висловлювались за те, щоб подати реальну допомогу страйковому комітету⁹. За підтримку залізничників виступили Луганська Рада, донецькі шахтарі.

У період підготовки і в ході самого страйку залізничники діяли

¹ Жур. «Летопись революции», 1928, № 4, стор. 107.

² Там же, стор. 108.

³ Дня. газ. «Прибой» від 26 вересня 1917 р.; газ. «Крымский вестник» від 26 вересня 1917 р.

⁴ Газ. «Известия Николаевского Совета рабочих и военных депутатов» від 26 вересня 1917 р.

⁵ Державний архів Миколаївської області (далі — ДАМО), ф. 2247, оп. 1, спр. 20, арк. 7.

⁶ Там же.

⁷ Газ. «Вестник Полтавского губернского общественного комитета» від 26 вересня 1917 р.

⁸ Газ. «Рабочий путь» від 24 вересня 1917 р.

⁹ Газ. «Рабочий путь» від 26 вересня 1917 р.

разом з Радами робітничих, солдатських і селянських депутатів, які направляли до залізничних страйкових комітетів своїх представників¹.

Робітничий клас України, як і всієї Росії, вважав залізничний страйк складовою частиною загальної боротьби за диктатуру пролетаріату. Яскравим свідченням цього може бути ставлення до страйку робітників Краматорська. 22 вересня на засіданні Краматорської Ради робітничих і селянських депутатів була заслухана доповідь більшовика Ф. Чикирисова, в якій він закликав підтримати страйкуючих залізничників, підкреслюючи, що «їх перемога є нашою перемогою»². Після обговорення доповіді було ухвалено таку резолюцію: «Ми приєднуємось до залізничного страйку, вимагаємо загального страйку і передачі всієї влади Радам»³.

Таким чином, боротьба залізничників, яка, незважаючи на угодовську позицію Вікжеля і протидії контрреволюціонерів усіх мастей, вилілась у грандіозний всеросійський страйк, набула великого політичного значення.

Під могутнім натиском залізничників, підтриманих пролетаріатом усієї Росії, Тимчасовий уряд змушений був піти на поступки. «Грандіозно задуманий і чудово організований залізничний страйк приходить, як видно, до кінця,—повідомлялось 27 вересня в редакційній статті «Рабочего пути», написаній Й. В. Сталіним.—Перемога лишається за залізничниками, бо ясно само собою, що іграшкова коаліція корніловсько-оборонського табору не в силі встояти проти потужного натиску всієї демократії країни»⁴.

Внаслідок страйку Тимчасовий уряд офіційно визнав залізничну спілку органом усіх залізничників Росії. Вікжель одержав право брати участь в усіх урядових комісіях у справах залізничників. Тимчасовий уряд обіцяв задовольнити і деякі вимоги економічного порядку.

Вимоги залізничників не були задоволені повністю, Тимчасовий уряд в основному обмежувався обіцянками, проте угодовці з Вікжеля злякались розмаху страйкової хвилі і поспішили припинити страйк, незважаючи на масові протести залізничного пролетаріату. Вікжель послав по всім залізницям Росії телеграму: «Постановою центрального виконавчого комітету залізничної спілки від 12 годин ночі з 26 на 27 вересня телеграма від 21 вересня про страйк відмінюється. Нормальна робота залізниць відновлюється. Докладні пояснення будуть передані додатково»⁵.

У своїй зраді інтересів революції Вікжель дійшов до того, що вирішив допомогти урядові притягти залізничників за проведений ними страйк до карної відповідальності. За підписом виконуючого обов'язки голови Вікжеля Малицького залізничним комітетам була розіслана така директива: «В зв'язку з надходженням відомостей про те, що подекуди судова влада розпочала попереднє слідство, Вікжель... пропонує всім залізничникам давати судовим слідчим найдокладніші відомості про хід залізничного страйку»⁶.

Поліцейські дії властей викликали гострий протест залізничного пролетаріату всієї Росії. Залізничники вимагали припинення слідства

¹ Державний архів Сталінської області (далі — ДАСО), ф. 2620, оп. 1, спр. 1, арк. 79; газ. «Прибой» від 26 вересня 1917 р.

² Партархів Сталінського обкому КП України, ф. 16, оп. 1, од. зб. 64, арк. 18.

³ ДАСО, ф. 23, спр. 12, арк. 114.

⁴ Й. В. Сталін, Твори, т. 3, стор. 311.

⁵ Газ. «Вестник Полтавского губернского общественного комитета» від 29 вересня 1917 р.

⁶ Центральний державний архів Жовтневої революції і соціалістичного будівництва СРСР (далі — ЦДАЖР СРСР), ф. 5498, оп. 1, спр. 93, арк. 26.

і негайного звільнення заарештованих. На початку жовтня сумський залізничний комітет направив ЦВК Рад телеграму з вимогою про негайне розпорядження прокурорському нагляду припинити будь-які розслідування з приводу страйку. «Колишні страйки,—говорилося в цій телеграмі,—викликані боротьбою за існування. Винних серед залізничників немає... Приєднуючись до протесту головного комітету Північної залізниці з приводу арешту голови комітету Амурської залізниці, просимо й інші залізниці приєднатися»¹.

Протест робітників перешкодив Тимчасовому уряду і Вікжелю вчинити розправу над найбільш революційною частиною залізничників. Щоб дезорганізувати революційний рух, Тимчасовий уряд вирішив завдати удару по страйковим комітетам, які були настроєні по-більшовицькому. Вікжель підтримував уряд і в цьому. 27 вересня лідери Вікжеля Малицький і Гар розіслали по всіх залізницях Росії телеграму про розпуск страйкових комітетів². Але Вікжелю не вдалося обдурити маси і дезорганізувати їх революційну боротьбу. Страйкові комітети продовжували існувати і діяти.

Залізничники на місцях вирішили домогтися повного задоволення своїх вимог. Весь жовтень 1917 р. пройшов під знаком загрози нового залізничного страйку. І хоч Вікжель зірвав загальний страйк, але в ряді місць страйкова боротьба тривала. Продовжували страйкувати робітники нижньодніпровських залізничних і телеграфних майстерень. 29 вересня вони умовили припинити роботу робітників катеринославських майстерень, катеринославського залізничного депо та стрілочної майстерні. Як повідомлялося в телеграмі катеринославської залізничної адміністрації до міністерства шляхів від 30 вересня, «більша частина адміністрації Н.-Дніпровських майстерень вигнана робітниками, становище серйозне...». Страйк катеринославських залізничників тривав до 4 жовтня³.

Нам не вдалося знайти точних відомостей про кількість залізничників України, що брали участь у вересневому страйку. За даними 1913 р., на п'яти залізницях України (Південно-Західній, Південній, Катерининській, Миколаївській та Північно-Донецькій) працювало понад 200 тис. робітників та службовців⁴. Якщо виключити 50 тис. робітників та службовців фронтової Південно-Західної залізниці, які не страйкували, лишається 150 тис. чол. Але в страйку на території України брали участь ще Гришино-Ровенська, Мерефа-Херсонська і частина Південно-Східної залізниці, яка проходила по Україні. Коли взяти, що на цих залізницях було близько 50 тис. робітників і службовців, то загальна кількість залізничників на Україні, що брали участь у всеросійському страйку, становитиме близько 200 тис. чол.

Всеросійський залізничний страйк у вересні 1917 р. свідчив про організованість та свідомість залізничного пролетаріату, про його згуртованість навколо більшовицької партії, його рішучість боротися за владу Рад. Оцінюючи політичне значення страйку, газета «Рабочий путь» у написаній Й. В. Сталіним редакційній статті «Залізничний страйк і банкрути демократизму» підкреслювала: «Тепер ясно для всіх, що страйк був викликаний не лихою волею залізничників, а антирево-

¹ ЦДАЖР, ф. 6935, оп. 6, спр. 19-а, арк. 45.

² Центральний державний історичний архів у Ленінграді (далі — ЦДІАЛ), ф. 273, оп. 1, спр. 4393, 1917, арк. 136.

³ Там же, арк. 107, 109, 111, 136.

⁴ Див. «Очерки развития народного хозяйства Украинской ССР», М., 1954, стор. 101.

люційною політикою директорії. Тепер ясно для всіх, що страйк був нав'язаний країні не залізничними Комітетами, а контрреволюційними погрозами з боку Керенського—Нікітіна. Тепер ясно для всіх, що зрив цього страйку означав би ймовірну мілітаризацію залізниць і... зміцнення влади імперіалістичної буржуазії»¹.

Всеросійський залізничний страйк, який пройшов під більшовицькими лозунгами і фактичним керівництвом більшовицької партії, створив серед залізничників міцне більшовицьке ядро і підготував умови для організації дійсно пролетарської більшовицької спілки залізничників.

Вище вже говорилося про те важливе значення, яке надавав боротьбі залізничників В. І. Ленін. У період страйку партія прийняла ленінську настанову про завоювання влади шляхом збройного повстання. Тільки окремі капітулянти типу Зінов'єва і Каменєва виступили проти цього рішення партії, посилаючись на те, що, начебто, у партії нема міцних зв'язків із залізничниками та поштовими службовцями, без яких перемогти неможливо. В «Листі до товаришів» В. І. Ленін зщент розбив цей «аргумент». «Чи не від цих вождів², — писав В. І. Ленін, — повернули маси *до нас* і на виборах у Москві і на виборах до Рад? Хіба маса залізничних і поштових службовців не голодує? не страйкує проти уряду Керенського і К^о?... Справа зовсім не в тому, щоб обов'язково запастися заздалегідь «зв'язками» з тією і другою спілкою, справа в тому, що тільки перемога пролетарського і селянського повстання *може* задовольнити маси в арміях залізничників і поштово-телеграфних службовців»³. Ленін підкреслював, що життя залізничної та поштово-телеграфної спілок характеризується «якраз виділенням пролетарських елементів маси від дрібнобуржуазних і буржуазних верхів...»⁴.

Широкі маси залізничників на власному досвіді оцінили ворожу діяльність угодовських партій. Після вересневого страйку залізничники рішуче пішли за ленінською партією комуністів.

У перших числах жовтня 10 тис. харківських залізничників закликали всіх робітників залізниць Росії готуватися до нового страйку. Харківські залізничники вимагали скликати II з'їзд Рад і ухвалити більшовицькі резолюції про імперіалістичну війну та державну владу⁵.

Особливо показовим щодо цього був з'їзд робітників, майстрових та службовців південних залізниць, який відбувся в Харкові у середині жовтня 1917 р. Делегати з'їзду представляли 75 тис. залізничників. Уся робота з'їзду пройшла в дусі більшовизму⁶.

І хоч у виконавчих органах залізничників, особливо в центральному, ще панувало засилля угодовців, це не могло вже змінити хід подій і повернути революційний рух на шлях угодовства з буржуазією.

Коли Керенський, який втік із революційного Петрограда, поставив вимогу перед діючими арміями вислати в Лугу і Гатчину військові частини, головний страйковий комітет Південно-Західної залізниці, висловлюючи вимогу залізничних мас, надіслав по всіх лініях, а також до ставки таку телеграму: «Головний страйковий комітет не може до-

¹ Й. В. Сталін, Твори, т. 3, стор. 311.

² Маються на увазі вожді угодовських партій меншовиків та есерів (Авт.).

³ В. І. Ленін, Твори, т. 26, стор. 174.

⁴ Там же.

⁵ Див. газ. «Известия юга» від 13 жовтня 1917 р.

⁶ ЦДАЖР СРСР, ф. 6935, оп. 7, спр. 32, арк. 257, 262.

пустити виконання депеші Керенського. Тому головний страйковий комітет не тільки не допускає слідування викликаних у Лугу та Гатчину полків поза чергою, але, навпаки, усіма засобами буде протидіяти їх просуванню в Лугу і Гатчину»¹.

Намагаючись врятувати повалену і приречену історією буржуазію, Вікжель, який зірвав страйк проти контрреволюційного Тимчасового уряду, став загрожувати після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції страйком революційній диктатурі пролетаріату. Тоді безпосередньо до залізничників звернувся В. І. Ленін. «Вікжель нам погрожує страйком,— говорив він 4 листопада на засіданні Петроградської Ради робітничих і солдатських депутатів разом з фронтовими представниками,— але ми звернемось до мас і спитаємо у них, чи хочете ви «страйком приректи на голод солдатів на фронті і народ у тилу, і, я не сумніваюсь, залізничні пролетарі на це не підуть»².

І дійсно, в ті дні робітники-залізничники виносили резолюції, в яких рішуче вимагали, щоб Вікжель оголосив себе прихильником революційного пролетаріату та армії і висловився за перехід влади до Рад³. Залізничний пролетаріат України разом із своїми російськими товаришами залишився вірний своєму класовому обов'язку і вніс свій вклад у перемогу соціалістичної революції.

¹ Газ. «Известия Николаевского Совета рабочих и военных депутатов» від 2 листопада 1917 р.

² В. І. Ленін, Твори, т. 26, стор. 256.

³ Див. «Материалы по изучению истории профессионального движения на Украине...», стор. 143.

В. В. ГРАФОВЕЦЬКИЙ

ВИСТУПИ ГАЛИЦЬКИХ ОПРИШКІВ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVII ст.

В історичній літературі рух опришків у Галичині мало вивчено, хоч цим питанням почали цікавитися дослідники ще в середині минулого століття. Першими звернули увагу на опришківство польські буржуазні історики К. Войціцький¹ і А. Бельовський. Останній знайшов судові книги м. Станіслава за 1703—1723 і 1738—1751 рр.² і на основі цих рукописів написав у 1857 р. розвідку «Покуття»³, яку в українському перекладі у 1861 р. надрукував М. Коссак⁴. Згадані автори намагалися дослідити рух опришків першої половини XVII ст.

В 1897 р. вийшла в світ праця українського історика Ю. Целевича «Опришки»⁵. В ній автор уперше вказав на соціальні причини, що породили цей своєрідний антифеодальний рух на західноукраїнських землях. Однак і Целевич не розкрив соціально-економічних умов, які спричинилися до розвитку опришківства.

Розглядаючи виступ опришків, історики переважно зупинялися на діяльності Олекси Довбуша в XVIII ст. і лише побіжно згадували про рух опришків у попередні часи, зокрема в XVII ст., яке, на думку сучасного польського історика В. Охманського, було «золотим віком» опришківського руху⁶.

Про опришків XVII ст. писали польські буржуазні історики В. Лозинський і А. Прохаска⁷. В їх працях використано матеріали гродських судових книг. Ідеологи панівних класів стояли на позиціях польського буржуазного націоналізму і висвітлювали боротьбу опришків у повному відриві від тих соціально-економічних умов, які породили цей народно-визвольний рух.

Інші історики, торкаючись руху опришків, спирались головним чином на старі праці і не використовували нових першоджерел. Крім цього, буржуазні історики, особливо польські⁸, писали про народний рух опришків тенденційно, характеризуючи галицьких опришків, як розбійників, покидьків суспільства.

¹ K. Wójcicki, *Stare gawędy i obrazy*, t. I—III, Warszawa, 1840.

² В цих рукописних актах, що зберігаються у Відділі рукописів Львівської бібліотеки Академії наук УРСР, є багато протоколів, складених під час слідства над опришками в першій половині XVIII ст.

³ A. Bielowski, *Pokucie*, Kraków, 1857.

⁴ М. Коссак, «Львовянин. Месяцеслов на рок звичайний», Добощ, Львів, 1861.

⁵ Ю. Целевич, *Опришки*, Руська історична бібліотека, т. XIX, Львів, 1897, стор. 157—295.

W. Ochmański, *Zbójnictwo góralskie*, Warszawa, 1950.

⁷ W. Loziński *Prawem i lewem*, t. 1, Lwów, 1913; A. Prochaska, *Samorząd województwa ruskiego w walce z opryszkami*, Kraków, 1907.

⁸ A. Jabłonowski, *Historja Rusi południowej do upadku Rzeczypospolitej Polskiej*, Kraków, 1912; Prochaska, *Historia miasta Stryja*, Lwów, 1926.

Зовсім мало вивчено рух галицьких опришків у ралянській історіографії. В 1948 р. з цього питання написано дві праці, які заслуговують належної уваги. Це стаття О. Косачевської «Народные мстители — галицкие опришки»¹ (в ній на основі значного фольклорного матеріалу показано виступ Довбуша) та стаття Є. Дракохруст «Галицкое Прикарпатье XVI в. и движение опришков»², де автор на базі опублікованих праць пояснює причини зародження опришківства в XVI ст. В 1955 р. опублікована друга стаття Є. Дракохруст «Опришки (Из истории крестьянских движений в Западной Украине XVI—XVII веков)»³. В ній автор, як і в попередній статті, на основі опублікованих джерел та праць по-новому розглядає важливі питання з історії опришківського руху: відміну опришківських виступів від інших антифеодальних рухів України, взаємозв'язок опришківських виступів на Карпатах та ін. На жаль, у цій цікавій і проблемній статті Є. Дракохруст дуже мало говорить про рух опришків у період визвольної війни 1648—1654 рр., а про виступи галицьких опришків у другій половині XVII ст. зовсім не згадує.

Про посилення руху опришків у першій половині XVII ст. говорить автор даної статті в праці «Рух карпатських опришків напередодні і в роки визвольної війни 1648—1654 рр.»⁴.

Завдання даної статті — дослідити розвиток опришківського руху після визвольної війни в другій половині XVII ст. З'ясування цього питання необхідне для кращого розуміння розвитку опришківського руху в першій половині XVIII ст.

На рух опришків XVII ст. кидають світло рукописні матеріали Галицького, Жидачівського, Тереховельського та інших гродських судів, які зберігаються у Львівському філіалі Центрального державного історичного архіву УРСР, та матеріали Відділу рукописів Львівської бібліотеки Академії наук УРСР.

Народно-визвольна війна українського народу 1648—1654 рр. під проводом Богдана Хмельницького значно поглибила економічну і політичну кризу шляхетської Речі Посполитої, посилила класову боротьбу селян на Україні і зокрема в Галичині. Експлуататорські класи, магнати, шляхта і вище духовенство, які володіли багатими маєтками в Західній Україні, не зробили для себе ніяких висновків із селянських виступів у 1648—1654 рр. на цих територіях. Вони і далі масовим терором та репресіями намагалися примусити селянські маси відбувати феодальні повинності. У феодальних маєтках селяни терпіли від безземелля і малоземелля. Так, у шляхетських маєтках Галицької землі і Жидачівського повіту селян, забезпечених землею, було 23,6%, малоземельних — 54,6%, а безземельних — 21,8%. Типовою ділянкою селянського двору став 1/4 або 1/8 лану⁵. Пауперизація сільського населення прогресувала з кожним роком. У другій половині XVII ст. збільшується панщина та інші натуральні і грошові повинності селян. Так, в інвентарі с. Волиця за 1677 р. записано, що селяни «четвертинники» зимою відробляють панщину в три дні, а літом — цілий тиждень, півчетвертинники — зимою відробляють два дні, літом — 3 дні. Крім того, селяни платили грошовий чинш у розмірі від 8 до 4 злотих та здавали на панський двір вівса півмаци (півчвертки),

¹ «Вестник Ленинградского университета», 1948, № 3, Ленинград.

² Журн. «Вопросы истории», 1948, № 1, стор. 34—59.

³ «Из истории крестьянства XVI—XIX веков, Сборник статей», М., 1955, стор. 31—68.

⁴ «З історії західноукраїнських земель», вип. I, К., 1957, стор. 25—42

⁵ Лан становив тоді приблизно 20—24 га землі.

хмелю мацу, одного півня, чотири курки, 8 яець, прядива 30 пасом. Двічі на рік кожний селянин, який мав своє тягло, повинен був з панськими товарами їхати до Львова. Панщину і різні натуральні грошові повинності виконували навіть комірники. Крім обов'язкової панщини, в час гарячих польових робіт селяни виходили за наказом двора на заорки, оборки, зажинки, обжинки, закоски, обкоски та інші додаткові роботи¹. Подібні повинності зустрічаємо і в багатьох інших селах Галицького Підкарпаття.

Пани-землевласники передавали свої маєтки в оренду, а орендарі в погоні за найбільшим прибутком жорстоко гнітили селян. В с. Лука орендарка Чайковська протягом трьох років тільки за панщину стягнула із селян 1424 злотих². Орендар Зарчинський в с. Довгім за час своєї оренди зібрав у 17 селян надповинність — 1383 злотих 29 грошей³.

Крім цього, селяни сплачували ще й державі різні податки та окремо давали зернову десятину. Орендна система шляхетського господарювання, яка набрала масового характеру у феодальних маєтках Галичини, економічно руйнувала селянські господарства. До цього слід додати, що внаслідок воєнних подій середини XVII ст., частих постоїв шляхетських військ та турецько-татарських нападів територія Руського воеводства в другій половині XVII ст. була в значній мірі спустошена.

Важке становище кріпосного селянства штовхало його на боротьбу проти своїх гнобителів. Галицьке Підкарпаття в другій половині XVII ст. стає вогнищем широкого антифеодального руху селян і зокрема опришківського руху. Цей рух широко розвинувся напередодні і особливо в період народно-визвольної війни 1648—1654 рр. і мав значний вплив на розгортання селянських виступів у другій половині XVII ст.

Найбільшого розмаху рух опришків у Галицькій землі досяг у 1656 р. Він почався ранньою весною. Великими загонами разом з опришками з Молдавії галицькі опришки нападали на шляхетські маєтки, вбивали шляхту, знищували або захоплювали її майно. Вони створили серйозну загрозу підкарпатським замкам — опорним пунктам шляхетської влади на Галицькому Підкарпатті. Шляхта була змушена укріплювати ці замки⁴. Опришки захопили пограничну фортецю Снятин, в якій знищили багато шляхти⁵. Можна припускати, що це було під силу значному загонові. Про цей рух опришків галицька шляхта сповіщала сейм: «Відомо всьому Руському воеводству, а також стороннім людям про знищення опришками міста Снятина. Під час несподіваного наступу побито багато людей на смерть»⁶.

Центром опришківського руху поступово стає Теревовельський повіт на Поділлі. Тут загони опришків разом із селянами нападали на шляхетські маєтки і знищували їх. Вони робили спроби захопити Теревовельський замок. Це налякало місцеву шляхту, яка викликала на допомогу шляхту Галицького і Коломийського повітів⁷.

¹ Львівський філіал Центрального державного історичного архіву УРСР (далі — ЛФЦДІА), ф. 7, Жидачівський гродський суд, т. 73, стор. 720—724.

² Там же, ф. 5, Галицький гродський суд, т. 185, стор. 946—948.

³ Там же, ф. 7, т. 56, стор. 697—700.

⁴ Там же, ф. 5, т. 147, стор. 1785—1795.

⁵ Там же, т. 149, стор. 954, 957—965.

⁶ «Akta qr dzkie ziemskie» (далі — АГЗ), т. 24, стор. 145/16.

⁷ ЛФЦДІА, ф. 17, т. 134, стор. 786—787, 798—799.

Рух опришків у Галицькій землі і Тереховельському повіті став таким грізним, що в травні 1656 р. король був змушений звільнити галицьку шляхту від участі у війні проти Росії, мотивуючи це тим, що «збунтувалися не малі купи опришків у Галицькій землі». Перед підкарпатською шляхтою король поставив завдання — розгромити опришківсько-селянський рух. «Щоб ви, — наказував король шляхті, — посполитим рушенням за нами не вирушали, а залишалися, згадане збунтоване хлопство з куп розганяли і обмірковували стан безпеки маєтків і замків у Галицькій землі, а також, де це можна, громили і нищили опришків»¹. Крім загального ополчення шляхти Галицького, Коломийського і Тереховельського повітів, проти опришків повинні були виступити наймані військові загони.

Разом із селянами опришки створювали серйозну загрозу пануванню шляхти на Підкарпатті. В серпні 1656 р. король рекомендував галицькій шляхті виділити 50 кіннотників, щоб лише «зберегти цілість» Підкарпаття і запобігти небезпеці з боку «опришків і різної сваволі, що наступає щодня»². В жовтні 1656 р. саночка шляхта обговорювала на сеймику заходи оборони від «нестерпних та частих наступів опришків»³.

Рух опришків у 1656 р. не був придушений. В червні 1657 р. стало відомо, що в Галицькій землі шляхтич «не може мати безпечно-го переїзду від села до села, так збільшилися опришківські виступи»⁴. Майже все галицьке Підкарпаття і Поділля перебувало в руках опришків. Вони загрожували навіть такому укріпленому замку, як Галич⁵, обложили Тереховельську фортецю⁶.

Джерела, в яких описуються ці події, постійно говорять про наступ опришків, рідко згадуючи про селян, хоч рух цей, головним чином, спирався на селянство, інколи опришки очолювали селянські загони. Однак феодалі будь-який виступ селян оцінювали як «розбійницький», опришківський. Термін «опришки» феодалі часто вживали в тогочасній своїй кореспонденції. На жаль, не довелося знайти точних звісток ні про керівників, ні про учасників цього руху опришків.

Надзвичайне поживлення руху опришків в 50 роках XVII ст. пояснюється, крім феодального гніту, ще й зовнішніми факторами. Польська держава була на той час ослаблена безперервними війнами, особливо успішними наступами українсько-російських та шведських військ. Підкарпатська і подільська шляхта перебувала в районі воєнних дій.

В 1658 р. галицька шляхта знову говорила про «небезпеку від опришків»⁷. «Через часті набіги опришків, — повідомлялося в той час з Поділля, де опришки діяли дуже активно, — шляхта тутешніх країв не може мешкати дома і через те поз'їжджалася до найближчих фортець»⁸.

Особливо посилюється рух опришків в 1659 р., коли вони знищили немало шляхетських маєтків у селах і навіть містах Галицької землі. Для боротьби проти опришків і селян галицький каштелян Микола Погоцький організував шляхетське військо. Мабуть, йому вдалося нанести опришкам деякої поразки, бо на Галицькому сеймику 11 вересня 1659 р. шляхта склала Потоцькому подяку за допомогу в боротьбі з

¹ ЛФЦДІА, ф. 5, т. 147, стор. 1906—1907; ф. 17, т. 134, стор. 786—787.

² Там же, т. 247, стор. 1888—1899.

³ АГЗ, т. 21, стор. 204.

⁴ Там же, т. 24, стор. 165/5.

⁵ ЛФЦДІА, ф. 5, т. 148, стор. 123, 168.

⁶ АГЗ, т. 24, стор. 131/1.

⁷ Там же, стор. 142/5, 146/6.

⁸ ЛФЦДІА, ф. 17, т. 134, стор. 1051.

опришками та просила його і в майбутньому допомагати їй громити опришків.

В Саноцькій землі в липні 1659 р. шляхетський сеймик для «приборкання опришківства» дозволив шляхетським ротмістрам у кожному селі арештовувати навіть тих, кого лише підозрювали в опришківстві¹.

В 60-х роках XVII ст. знову пожвавилися виступи опришків. 30 серпня 1660 р. коронний гетьман закликав універсалом галицьку шляхту поспішно «обдумувати заходи безпеки» від кількатисячного загону опришків, який діяв на Подністров'ї². Для підкарпатської шляхти це була страшна звістка. Шляхта Галицького і Тереховельського повітів, вступаючи в ополчення і боячись за свої маєтки, склала в 1660 р. прохання королю, в якому наполегливо просила його в час її відсутності забезпечити оборону Галицької землі від угорських і молдавських границь — тобто опришків, так щоб «та земля (Підкарпатська) і надалі в цілості могла бути збережена»³.

В Саноцькій землі в той час все більше зростала небезпека від пограничних опришків. У зв'язку з таким станом речей шляхта зобов'язалась з кожного села посилати озброєного жовніра на боротьбу з опришками. Для цієї мети було утворено каральні загони під керівництвом окремих офіцерів-ротмістрів. Вони повинні були «добре оберігати всі шляхи і переходи опришків»⁴.

Про дії опришків на Підкарпатті у 1661 р. та пізніші роки звісток немає. Є дані про опришківський рух на Поділлі, в районі Подністров'я. На воеводському сеймику 5 липня 1662 р. говорилося, що «у Подільському воеводстві рух опришків продовжує ширитися». Щоб припинити рух опришків, подільська шляхта поновила старі кримінальні закони. В цих законах говорилося, «що кожний, викликаний на суд за розбійництво, повинен, згідно права, каратись смертю». Навіть того, хто співчував опришкам, шляхетський закон наказував «без огляду ловити, до городу віддавати і після попереднього судового слідства як опришка судити»⁵.

Розгортання опришківського руху на Поділлі мало вплив також і на галицьке Підкарпаття. Великий переполох серед галицької шляхти викликав похід народного ватажка Василя Дрозденка, або Дрозда, на Поділлі в липні 1665 р. Дрозденко закликав українське населення до відкритого повстання проти польської шляхти. В липні того року він ішов із своїми кількатисячними загонами із Брацлавщини до галицького Підкарпаття в напрямку Покуття. На своєму шляху Дрозденко знищував гарнізони польських військ і руйнував маєтки шляхти. Очевидно, в загонах Дрозденка було багато опришків, бо його похід у повідомленнях галицької шляхти звався опришківським⁶.

Галицька шляхта готувала заздалегідь рішучу відсіч наступаючим загонам Дрозденка. На універсал галицького підкоморія Миколи Трускалявського 30 липня вона зібралась на сеймик, щоб «обміркувати стан безпеки», і поспішно готувала до оборони підкарпатські замки і фортеці⁷.

Активно діяли опришки в Теремчі, Колодіївці, Субочі, Колачківцях

¹ АГЗ, т. 24, стор. 290/9.

² Там же, стор. 167—168/3.

³ Там же, т. 21, стор. 166/6.

⁴ Там же, стор. 319—320/12.

⁵ Бібліотека АН УРСР у Львові (далі — ЛБАН УРСР), Відділ рукописів, ф. Архів Бурштинського замку, рукопис № 142.

⁶ ЛФЦДІА, ф. 5, т. 159, стор. 877—879, 944, 945.

⁷ Там же, стор. 877—878, 944—945.

Подільського воєводства. В березні 1666 р. галицькі послы доповідали сеймові, що великий рух опришків і дейнеків почав ширитись на Подністрів'ї, близько Покуття¹.

Постійно боялася нападу опришків польська шляхта в 50—60-х роках на кордоні з Молдавією. Опришки боролися в окремих селах, нападали на місто Снятин, де перебували заможний міський патриціат, шляхта та багато купців. У 1667 р. опришкам удалося захопити саме місто².

В 1660 р. шляхтою Саноччини було постановлено мобілізувати всі шляхетські сили для відсічі опришкам 11 серпня того року. Вишенський сеймик ухвалив, щоб з кожного села шляхта виділяла для боротьби з опришками одного озброєного гайдука. Цим загонам наказано всіх затриманих опришків «відсилати до саноцького гроду» і тут після жорстокого допиту засуджувати на смерть³. У вересні 1661 р. спеціально в справі оборони від опришків зібралася нарада саноцької шляхти. На ній було вирішено, щоб шляхетські війська оберігали ці землі від спільних нападів підкарпатських і закарпатських опришків. Перший загін стеріг територію від м. Самбора до м. Ветліна, другий — від м. Ветліна по м. Новотанець, третій — від м. Новотанця до м. Кросна.

На нараді Вишенського сеймику у вересні 1666 р. говорилося, що в Руському воєводстві зростає небезпека з боку опришків, які нападають на шляхетські маєтки, вбивають шляхту, а її майно захоплюють. Сеймик зобов'язав саноцького старосту Єжого Мнішка «своїми людьми» забезпечити спокій. Військова сторожа на підозрілих місцях біля гір «мала постійно сторожити», вилловувати опришків і віддавати їх в Саноку на шляхетський допит і розправу⁴.

В Перемишльській і Саноцькій землях в 1660—1668 рр. активно виступали закарпатські опришки та селяни гірських сіл. Опришки разом з селянами із Закарпаття напали на Плонський замок, де забрали 2758 таларів⁵. Виступи опришків проти шляхти відбулися в селах Тисні, Довжиці і Прибишеві.

«Опришківство, — твердила саноцька шляхта в 1668 р. на червневому сеймику, — шораз більше зростає і гору бере. Через його постійні напади тутешня шляхта не може бути спокійною в своїх маєтках». На сеймику було постановлено карати штрафом усіх селян, які давали опришкам притулок⁶.

Для підкарпатської шляхти опришки були постійним і непримиреним ворогом, і вона повинна була завжди держати наготові каральні загани військ. Про це зокрема говорилося в рішеннях саноцької шляхти⁷.

Наприкінці XVII ст. рух карпатських опришків не припинявся. Галицька шляхта в червні 1671 р. наказувала послам, які відправлялися до короля у Варшаву, «доповісти, що ця земля з повітами (Теребовельським, Галицьким і Коломийським) постійно перебуває у небезпеці від своїх хлопів — опришків, яких має на границях у лісах». 12 червня 1671 р. на сеймику в Галичі знову говорилося, що Галицька земля терпить наступи опришків і значні втрати від них⁸. У 1671 р. відбулися смі-

¹ ЛБАН УРСР, Відділ рукописів, ф. Архів Бурштинського замку, рукопис № 142.

² АГЗ, т. 24, стор. 220, 221/16; 250/82.

³ Там же, стор. 328/98, 331/1—8, 419/1—9.

⁴ Там же, стор. 409/1—3.

⁵ А. Ргочаска, Samorząd województwa ruskiego w walce z opryszczkami, стор. 27.

⁶ АГЗ, т. 21, стор. 487/1.

⁷ Там же, стор. 507/20.

⁸ Там же, т. 24, стор. 319/4.

ливі наскоки опришків на багаті маєтки перемишльського підстарости Ремігіана Военковського, в якого було забрано 1000 голів худоби. Це примусило шляхту просити австрійського цісаря приборкати угорських опришків¹.

У 1673 р. в Саноцькій і Перемишльській землях небезпека від опришків настільки зросла, що шляхта постановила об'єднати перемишльські і саноцькі залоги військ, які направлялися проти опришків, і спільно «забезпечити захист обох земель»².

У тісному взаємозв'язку діяли і опришки Галичини та Молдавії. Селяни Косова, Рожнева, Олієва, Коринча, Заболотова та інших сіл, не витримавши кріпосного гніту, закликали до себе «опришка Молдавської землі Бурдюка». Прибувши на Підкарпаття, Бурдюк став розправлятися із шляхтою. Цікавий такий епізод. Під час наступу на Заболотів Бурдюк захопив католицького священника. «Чому ти, — говорили йому опришки, — маючи духовний сан, не вчиш пана Сенявського (власника заболотівських і косівських маєтків), щоб кров християнську не продав невірним, які гноблять людей. Людям не вільно хліба купити і нізвідки принести. Людей судять, як хочуть, і карами тяжкими знищують»³. Вони пообіцяли дати священникові 300 злотих, віддати все, що у нього взяли, і випустили на волю з умовою, що він після повернення перекаже панам, щоб вони і їх орендарі-лихварі не гнобили кріпаків. Всі ці факти безперечно свідчать про антифеодальний характер опришківського руху в другій половині XVII ст.

«Вогонь опришківства, — говорилося 5 травня 1673 р. на Вишенському сеймику, — палає не лише в Саноцькій землі, а наближається і до Перемишльської»⁴. Для організації відсічі опришкам перемишльська шляхта виділила 1200 злотих. До австрійського цісаря було послано делегацію, яка повинна була добитися координації дій з угорською адміністрацією, щоб запобігти наскокам опришків Угорщини і припинити їх зв'язки з опришками галицького Підкарпаття. Очевидно, делегації не вдалось виконати доручення, бо наприкінці грудня 1673 р. знову повідомлялося про «вбивства і великі збитки в Саноцькій землі від свавільних людей з Угорщини»⁵.

В 1676 р. самбірський міський суд засудив до страти ватажка опришків Яна Макара, який діяв у самбірській економії. В тому році від руки ката загинули також відомий ватажок опришків на Самбірщині Лаврентій Прендоха і опришок Василь Каркола із с. Гусного⁶.

В 1675 р. саноцька шляхта, намагаючись придушити опришківський рух, вирішила поділити свої озброєні загони на дві частини: один шляхетський загін стеріг територію від м. Балигороду до с. Волосатого, другий — від с. Риманова до м. Балигороду. Ці загони повинні були ходити по селах, лісах, шляхах і вилловлювати опришків, а у випадку великої загрози вони об'єднувалися⁷. «Земля Саноцька, — повідомляла шляхта сеймові у грудні 1675 р., — постійно перебуває під загрозою нападу опришків так, що шляхта не може почувати себе безпечно в своїх маєтках»⁸.

В 1676—1678 рр. в Саноцькій і Перемишльській землях знову від-

¹ A. Prochaska, Samorząd województwa ruskiego w walce z opryszkami, стор. 50.

² АГЗ, т. 21, стор. 590/8.

³ ЛФЦДІА, ф. 5, т. 174, стор. 1677—1678; Наукова бібліотека Львівського державного університету ім. Ів. Франка, рукопис № 591, стор. 230-а.

⁴ АГЗ, т. 21, стор. 630/24.

⁵ Там же, т. 22, стор. 56/1—25.

⁶ A. Kuczeга, Samborszczyzna, t. I, Sambor, 1935, стор. 319; t. II, Sambor, 1938, стор. 125.

АГЗ, т. 22, стор. 35/4.

Там же, стор. 44/45.

булися значні виступи опришків¹. На Перемишльській землі проти опришків було створено нові загони смоляків. Шляхта Саноцької землі в травні 1677 р. поспіхом зібралась на сеймик «у справі оборони від опришків». «Опришківські купи, зміцнившись, наступають на нашу державу з Угорщини, а особливо на границі земель Руського воеводства. Нападають на пограничні села, двори і міста, грабують костьоли, вівтарі. Людей шляхетського, міського і військового станів жорстоко катують і вбивають»². На цьому сеймику була організована конфедерація шляхти проти опришків.

Весною 1676 р. закарпатські опришки масово переходили Карпати і, з'єднавшись з галицькими опришками, завдавали дошкульних ударів шляхті. 10 травня шляхта постановила постійно стерегти Саноцьку землю від наступу опришків. До цієї сторожі було залучено 57 сіл³, і діяти вона мала з 13 травня до 17 грудня. Її обов'язком було не допускати опришків із Закарпаття на польську сторону та виловлювати їх на гірських шляхах і сховищах⁴.

У цей час опришки знищили шляхетські маєтки в селах Риманові, Жмигороді, Команчі, Ніздрці і Кальниці. Протягом усього 1678 р. саноцька шляхта була під загрозою наступів опришків. Про це говорилося в інструкції для послів на сейм, а також у постанові конституції сейму 1678 р.⁵

Про рух опришків у Саноччині і Перемищині з 1679 р. по 1683 р. звісток немає. Є матеріали про активні дії опришків у Галицькій землі і Жидачівському повіті. Майже 6 років (1676—1682) біля Коломиї діяв із своїм загоном ватажок Іван Винник, або Печеник⁶.

У районі с. Надвірної діяв загін Василя Гліба. Перед наступом опришки загону збирались на спільну нараду і обговорювали план дій. В 1677 р. вони захопили багаті маєтки Туровського в с. Надвірній, Полянської в с. Ковалівці. Опришки підтримували зв'язок із загоном Винника, мали своїх довірених людей по різних селах⁷.

В 1681 р. шляхті вдалося спіймати біля Делятина «славного опришка» Нестора. З його судових зізнань видно, якого розмаху набрав піднятий ним опришківський рух. У загін Нестора входили: Дудко з с. Делятина, Марко і Лесь з с. Марківки, Лазар з с. Молодятина, Іван Печеник з с. Княж-Двора, Мись з Молдавської границі, Стень з с. Мислова, Василь Бабенський з с. Хлібичина, Кузик з с. Ланчина, 6 братів Дзюндзюків із с. Сопова, Гюрдиня з с. Ланчина, Демидчак і Іван Бабяк із с. Саджави, Микита з с. Лючок, Кріль з с. Товмачика та багато інших. Як видно, в загоні були селяни різних сіл галицької землі і навіть селяни Наддніпрянської України. Особливо активно відзначилися в загоні слободяни, тобто селяни-втікачі, які селилися у так званих слободах. Сам Нестор, наприклад, говорив на суді, що 6 братів Дзюндзюків, які з-під Калуша прийшли на слободку, були «опришки і провідники великі»⁸.

Опришки Нестора мали зв'язки з багатьма підгірськими і гірськими селами, де жили їх побратими і товариші. Маючи багато співучасників, загін Нестора міг добре вивчати намічені об'єкти дій та здійснювати напади на експлуататорів одночасно в кількох місцях.

¹ АІЗ, т. 22, стор. 80/15.

² Там же.

³ Там же, стор. 90, 91/1—6.

⁴ Там же.

⁵ «Volumina legum», t. V, стор. 278—279: 59.

ЛФЦДІА, ф. 5, т. 182, стор. 7—147.

⁷ Там же, т. 179, стор. 624—628.

Там же, т. 184, стор. 850—855.

Опришки Нестора вели розправу не лише із шляхтою, її прислугою, різними орендарями, лихварями, а й захоплювали майно сільських багатіїв. Так, у багатого селянина Федора Гультая в с. Отинії опришок Гордий забрав воли. Опришки Іван Бабяк і Патранчук відібрали воли у шляхтича Гурського в с. Саджаві. Діями загону було охоплено близько 30 сіл Галицького і Коломийського повітів¹.

Майже 10 років (1671—1681 рр.) на Жидачівщині біля м. Сколе, підтримуючи тісні зв'язок з навколишніми селами, спираючись на побратимів, діяв загін колишнього пастуха Андрія Дзигановича. Опришки, як свідчать джерела, виступали «як месники за свою і чужу кривду»².

За період 1682—1695 рр. немає даних про рух опришків на Підкарпатті. Проте, як видно з деяких даних міських снятинських судових книг за другу половину XVII ст., в той час активно виступали карпатські опришки на польсько-молдавському пограниччі. Вони захоплювали багаті купецькі каравани, які проходили по молдавському шляху Ясся—Снятин—Львів. Про ці напади є відомості за 1690—1693, 1695 рр.³

В кінці XVII ст. спостерігається піднесення руху опришків на всьому Підкарпатті. «В інших землях так збільшилося свавілля, — скаржилося шляхта Руського воеводства в липні 1696 р., — що ми не можемо безпечно перебувати у власних домах»⁴. В районі с. Журова на Подністров'ї довгий час діяв із своїм загоном «славний опришок» Михайло Скребета. Він мав по селах вірних йому помічників. Характерно, що під час нападу на панські маєтки до опришків Скребети приєднувалися міщани. Так, опришок Скольський показав на суді, що при наступі на костьол у с. Журові Скребета, Тумич і Василь Побережник мали три рушниці, Скольський — сокиру, міщани із с. Журова — за поясом сокири, а в руках рогатини⁵. В 1698 р. загін Скребети захопив багате шляхетське майно в Журівському костьолі. Є також звістки про знищення опришками рогатинського, стрийського, соколівського, долинського і калуського костьолів⁶. Костьоли привертали увагу опришків, оскільки шляхта часто переховувала там своє майно.

У 1698 р. опришківсько-селянські загони напали на місто Косів. У цьому нападі брали участь селяни гірських сіл Довгополе, Рожнів і Микуличин. Повстанці, змовившись з галицькими і закарпатськими опришками та закликавши собі на допомогу братів Зунгів — «визначних і досвідчених опришків», 16 липня 1698 р. спільними силами, в кількості 80 чол., озброєні довгими і короткими рушницями та іншою зброєю, напали на місто. Вони перебили ненависну шляхту і завдали їй шкоди на 120 тис. злотих⁷.

Увага галицьких опришків не випадково була звернута на міста. В таких підкарпатських містах, як Снятині, Косові, Кутах, Яблонові, Болехові та інших, зосереджувались багатії-лихварі, різні орендарі. Крім цього, в підкарпатських містах часто судили і страчували спійманих опришків. Галицькі опришки особливо ненавиділи ці опорні пункти шляхетсько-лихварської групи.

Великого розмаху набрав опришківський рух 1686—1698 рр. у Саноцькій і Перемишльській землях. Місцеві опришки діяли тут у тісному

¹ ЛФЦДІА, ф. 5, т. 184, стор. 850—855.

² Там же, ф. 7, т. 64, стор. 796—804.

³ Наукова бібліотека Львівського державного університету ім. Ів. Франка, Відділ рукописів, № 587/3, стор. 6, 102, 123; № 591/3, стор. 103, 104, 178, 179, 217, 218.

⁴ АГЗ, т. 22, стор. 100.

⁵ ЛФЦДІА, ф. 7, т. 79, стор. 489—490.

⁶ Там же, т. 80, стор. 525.

⁷ Там же, ф. 5, т. 195, стор. 853—876.

зв'язку із закарпатськими побратимами і лише в кінці XVII ст. завдали шкоди шляхті на 3 млн. злотих¹.

Про надзвичайну активізацію опришківського руху на галицькому Підкарпатті в другій половині XVII ст. говорить і те, що Вишенський сеймик, на якому збиралась шляхта всіх земель Руського воеводства, постійно обговорював питання боротьби з галицькими та закарпатськими опришками. Про наростання з кожним десятиріччям опришківського руху свідчить поступове збільшення каральних загонів смоляків, які шляхта спеціально створила для боротьби з опришками. Так, наприклад, якщо в 1668—1674 рр. проти опришків діяв загін в 30 чол., то в 1675 р. у ньому було 50 чол., а в 1680 р.— 80 чол. У кінці XVII ст. ці загони стали ще більшими: в 1696 р. в них налічувалося 100 чол., у 1687 р.— 130, а ще через три роки в них було 200 смоляків².

Взаємозв'язок опришків Підкарпаття і Закарпаття став тіснішим у другій половині XVII ст. Постійні дії опришків з обох боків Карпат створювали загрозу підкарпатській шляхті, про що вона рік у рік скаржилася сейму і особливо королю. Подібні скарги писала і галицька шляхта. Сейм багато разів (у 1658, 1659, 1661, 1670, 1676, 1685, 1690 та 1691 рр.) обговорював на своїх засіданнях питання «пограничного спокою»³.

Єдиним, що міг зробити сейм у цій справі, була організація змішаних польсько-молдавських та польсько-угорських комісій, в компетенцію яких входило ліквідувати всілякі пограничні суперечки і найголовніше — забезпечувати спокій прикарпатської шляхти.

Однак, діяльність цих комісій успіху не мала. Майже на всіх польських сеймах перед тим, як вибрати нові або поповнювати старі комісії, завжди говорилось, що робота попередніх комісій не досягла ніяких результатів⁴.

Опришківський рух відзначався деякими характерними рисами. Загони опришків у більшості складалися із селян. Галицька шляхта в 1671 р. прямо доповідала про небезпеку від «своїх опришків — селян, схильних до повстання»⁵. Тут виразно опришок ототожнюється із селянином. Основне ядро опришківського загону становили утікачі — найбідніші групи села, малоземельні і безземельні селяни, убогі сільські ремісники, пастухи і приречені на голод та нужду наймити.

Загін організовувався шляхом домовленості між окремими опришками або за підмогою керівника. В загоні Нестора якийсь Гломба збирав опришків з розорених селян, підмовляючи їх вступити на шлях боротьби⁶.

При виступах опришки застосовували партизанську форму боротьби. Вони швидко пересувались, несподівано нападали і так само несподівано зникали.

Шляхетські джерела керівників опришківських загонів іменують «відомі опришки», «визначні опришки» або «перші опришки», а опришківські загони — «купами». Самі ж опришки називають свої загони «ватагами», рідше «товариствами».

Можна погодитись з думкою Охманського⁷ про те, що опришківські

¹ Газ. «Руслан», річник XII, 1908, стор. 163—169.

² АГЗ, т. 21, 22.

³ «*Voluntaria legum*», т. IV, стор. 252/42, 294/100, 335—336/47, 48; т. V, стор. 181—182/33, 272—273/24, 367/15, 383/51; т. VI, стор. 37, 38/34.

⁴ Там же, т. IV, стор. 293—294/99, 335—336/47, 48; т. V, стор. 181—182/15, 272—273/24, 382—383/56.

⁵ АГЗ, т. 24, стор. 319/4.

⁶ ЛФЦДІА, ф. 5, т. 184, стор. 850—855.

⁷ W. Ochmański, *Zbójnictwo goralskie*, стор. 50—75.

загони були звичайно нечисленними — від 7 до 45 чол. Однак ударна сила опришків, як справедливо зауважує Дракохруст¹, полягала в наявності великої кількості окремих загонів, які водночас виступали в різних місцях Підкарпаття і Закарпаття і цим створювали враження грізної сили. Але іноді загони опришків досягали більшого розміру. Це, звичайно, було тоді, коли йшлося про захоплення якогось укріпленого замку, фортеці чи навіть окремого міста. Мабуть, не малим був той загін опришків, який у 1655 р. зумів захопити сильно укріплене м. Снятин. Часто поневолені маси селян приєднувались відкрито до опришків і таким чином зміцнювали загін повстанців. Так, лише з допомогою селян галицькі і закарпатські опришки загальною кількістю 80 чол. 16 липня 1698 р. здобули м. Косів на Покутті². В таких об'єднаних опришківсько-селянських загонах керівна роль належала опришкам.

Діяльність опришків починалася весною і кінчалась пізньою осінню. Як уже згадувалось, у 1676 р. саноцька шляхта наказувала своїм військам розпочинати боротьбу проти опришків з 15 травня і кінчати 15 грудня. Вишенський сеймик зобов'язав у 1666 р. держати військові залоги проти опришків «аж до випадення снігу»³.

Деякі загони діяли протягом довгого часу. Залежало це і від здібностей керівника. Під час допиту опришок Скольський так висловився про свого ватажка: «Той Скребета тим ремеслом (опришківством) давно вже займається і є розбійник великий»⁴. Скребета мав своїх довірених осіб у селах, з допомогою яких поповняв свій загін. Якщо загін Нестора в Галицькій землі і загін Скребети біля Журова мали по селах «давніх побратимів», то це свідчить, що і самі загони діяли, мабуть, протягом довгого часу. Треба зазначити, що склад таких загонів змінювався. Спійманих, поранених або убитих опришків заступали нові повстанці. На випадок загибелі керівника загону його місце займав найдосвідченіший опришок, який користувався повагою серед товаришів. Були й такі загони, що діяли протягом одного сезону або зникали після кількох місяців чи навіть одного нападу.

Перед виступом, як правило, опришки уважно вивчали об'єкт своїх дій. Опришок Скольський заявив на суді, що його неодноразово «відправляли на розвідку». Перед наступом на двір шляхтянки Борецької в с. Липі опришок Костевич «усьому добре приглянувся». Опришок Данило Бабєцький із загону Нестора напередодні наступу на двір Куровського «ходив шпигувати»⁵. Лише завдяки старанній розвідці опришки добре знали про маєтковий стан експлуататорів, а також про їх ставлення до селян.

Частину захопленого панського майна опришки ділили між собою, а решту роздавали тим, хто допомагав їм у поході, або убогим верствам населення. Опришок Іван Бабях, учасник загону Нестора, подарував убогій жінці з с. Рожнятова шість волів, які він забрав у папа Себастьяна в с. Лозовій. В 1689 р. з Ясс у Польщу на Снятин ішов великий купецький караван з багатими товарами. По дорозі на нього напали опришки. Вони побили сторожу і захопили товар. Частину цього майна опришки закопали в землю, частину взяли з собою, а решту роздали невільни-

¹ Е. І. Дракохруст, Опришки (Из истории крестьянских движений в Западной Украине XVII—XVIII веков), «Из истории крестьянства XVI—XIX веков, Сборник статей», М., 1955, стор. 47.

² ЛФЦДІА, ф. 5, т. 195, стор. 873—878.

³ АГЗ, т. 22, стор. 90—91/1—6; т. 24, стор. 418/1.

⁴ ЛФЦДІА, ф. 7, т. 79, стор. 489—490.

⁵ Там же, стор. 490; ф. 5, т. 182, стор. 7—14.

кам, що обслуговували караван¹. Подібні приклади свідчать про те, що опришки прихильно ставились до убогих категорій сільського населення.

Довірені люди в селах забезпечували опришків харчами, переховували їхнє майно, а також давали їм притулок. Опришок Микита Рожнів говорив на суді в 1678 р., що їхній загін «мав склад» у дрібного шляхтича Зелінського в с. Надвірній. «Частину захопленого майна,— свідчив далі цей опришок,— продавали пану Зелінському, бо ж ми часто у нього їли і пили»².

Майже у всіх селах Підкарпаття і Закарпаття опришки мали своїх провідників-побратимів, які подавали їм постійну і всебічну допомогу. Так, Скребета мав у с. Виговці провідника Веху, в с. Дем'янові—Єндруха, Ногу, Мацка, також давніх провідників і побратимів. Саме через міцний зв'язок опришків з побратимами і славився своїми діями загін Нестора. В 1647 р. саноцька шляхта вимушена була визнати, що опришківство не було б таким страшним, коли б опришкам не допомагали селяни³.

І всіх тих, хто сприяв опришкам, судили нарівні з опришками. Саноцька шляхта в 1677 р. на сеймику в справі «оборони землі від опришків» прийняла постанову, в якій виявлялося бажання, щоб «у жодному селі або місті нашої землі розбійник не мав змоги переховуватися між підданими»⁴. Про те ж саме йшлося у тому році на галицькому сеймику⁵.

Затримати опришка і віддати його на шляхетський суд мав право кожний, у тому числі і селянин. Шляхетська юрисдикція прямо зобов'язувала підкарпатських селян під загрозою кари видавати властям усіх, хто був зв'язаний з опришками. В постанові саноцького сеймику від 25 травня 1677 р. записано: «Коли б у якому-небудь селі або місті знайшовся селянин або підданий, який би займався розбоем чи підтримував зв'язки з опришками, ...тоді з усіх сіл і міст нашої землі таких людей зобов'язані видавати і до суду доставляти»⁶. В разі переховування опришків, суворо попереджала ця постанова, таку громаду буде жорстоко осуджено й покарано.

Однак немає даних про те, що селяни самі видавали б опришків. Це свідчить про прихильне ставлення селянських мас до опришків. Цю любов і пошану до опришків відчували переважно убогі групи села, звідки виходили опришки. Сільські багатії, проти яких опришки також піднімали свою зброю, готові були їх видавати.

На Підкарпатті у другій половині XVII ст. міста Снятин, Делятин, Коломия, Косів, Яолунів, Надвірна, Заболотів, Станіслав, Язлівець, Галич (Галицька земля), Долина, Болехів, Маріуполь, Журів, Сколе, Жидачів, Стрий (Мидачівський повіт), Дрогобич, Самбір (Перемишльська земля), Санок, Кросно, Новотанець (Саноцька земля) — були центрами тих територій, де діяли опришки.

Наведені факти про опришківський рух у другій половині XVII ст. дають можливість зробити деякі висновки.

Після визвольної війни українського народу 1648—1654 рр. рух галицьких опришків, незважаючи на всі заходи шляхти, не припинився.

¹ ЛФЦДІА, ф. 5, т. 184, стор. 852; Наукова бібліотека Львівського державного університету ім. Ів. Франка, Відділ рукописів, № 591, стор. 178—179.

² ЛФЦДІА, ф. 5, т. 179, стор. 624—628.

³ А. Prochaska Samorząd województwa ruskiego w walce z opryszkami, стор. 57.

⁴ АГЗ, т. 22, стор. 80, 81/1—10; т. 24, стор. 409/2.

⁵ Там же, т. 24, стор. 409/2.

⁶ Там же, т. 22, стор. 80—81/1—10.

Він охопив території Галицького Підкарпаття, Закарпаття, Буковини і Поділля. В кінці 50-х років XVII ст. опришки загрожували пануванню шляхти на території Галицького Підкарпаття і Поділля. В 60-х роках центром опришківських виступів стало Поділля. В 70-х—90-х роках рух опришків досяг найбільшого розвитку в Саноччині і Перемищині.

Галицькі опришки як на молдаво-польському, так і на угорсько-польському пограниччі діяли в найтіснішому зв'язку із закарпатськими опришками. Особливо помітним цей зв'язок був у Саночській та Перемишльській землях.

Селяни обох сторін Карпат забезпечували загони опришків зброєю, харчами, а також морально підтримували їх. Селянство було основною опорою народних месників — опришків.

Антифеодальний опришківський рух, який так широко розвинувся у другій половині XVII ст., мав велике значення для дальшого розвитку боротьби трудящих Західної України, особливо у XVIII ст.

ПОВІДОМЛЕННЯ

І. І. СЛИНЬКО

НЕПОХИТНА ЄДНІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ В БОРОТЬБІ ПРОТИ НІМЕЦЬКО-ФАШИСТСЬКИХ ЗАГАРБНИКІВ

Ведучи психологічну підготовку нової світової війни, ідеологи імперіалізму намагаються всіляко фальсифікувати історію другої світової війни і особливо Великої Вітчизняної війни. Вони прагнуть применшити провину імперіалістичної системи у виникненні другої світової війни, завуалювати відповідальність гітлерівської Німеччини за неї і виправдати потурання і пряму допомогу німецько-фашистським агресорам з боку правлячих кіл США, Англії і Франції. Буржуазні фальсифікатори навіть стають на шлях виправдання фашистської Німеччини, яка начебто була змушена розпочати проти СРСР «превентивну» війну.

В тій зливій літературі з історії другої світової війни, що вийшла за післявоєнний час у США, Англії та Західній Німеччині, особливо відчувається прагнення будь-що применшити вирішальну роль Радянського Союзу в розгромі німецько-фашистських загарбників.

Виконуючи соціальне замовлення агресивних кіл західних країн, які тримають курс на розв'язання нової світової війни, буржуазні історіографи намагаються зобразити всесвітньоісторичну перемогу радянського народу і його Збройних Сил у другій світовій війні як випадкову і тим самим нарочито замовчати або ж применшити значення Радянського Союзу і всього соціалістичного табору.

Злісним наклепом на український народ є твердження К. Типпельскірха, Фуллера та інших німецьких і англо-американських фальсифікаторів історії Великої Вітчизняної війни, що нібито населення України на початку війни позитивно ставилось до німецьких окупантів і що лише «внаслідок безрозсудної німецької політики в окупованих областях цей рух (партизанський рух. — І. С.) розповсюдився по всій Прибалтиці, Білорусії і Польщі і, нарешті, навіть охопив Україну...»¹.

Весь хід Великої Вітчизняної війни і той вклад, що його внесли всі народи Радянського Союзу, в тому числі й український народ, у спільну справу боротьби і перемоги над фашистською Німеччиною та імперіалістичною Японією, начисто відкидають брехливі вигадки продажних буржуазних писак. Велика Вітчизняна війна зажадала від радянського народу величезного напруження всіх його матеріальних сил і

¹ К. Типпельскірх, *История второй мировой войны*, Изд-во иностранной литературы, М., 1956, стор. 242. Огляд і викриття фальсифікації історії згаданими та іншими авторами, див. М. М. Білоусов, В. І. Клоков, *Фальсифікація боротьби українського народу проти німецько-фашистських загарбників у буржуазній літературі*, «Український історичний журнал», 1959, № 1, стор. 136—142.

небувалої моральної стійкості. Такі сили могли дати і дали тільки радянський суспільний і державний лад, справедливий визвольний характер Великої Вітчизняної війни, морально-політична єдність радянського суспільства і непорушна братерська дружба радянських народів.

Піднімаючись на боротьбу проти фашистських агресорів, радянський народ усвідомлював необхідність ведення війни в ім'я захисту своїх соціалістичних завоювань, глибоко вірив у правоту своєї справи. Ця непохитна віра всіх народів Радянського Союзу в сили і можливість соціалістичного суспільного і державного ладу, в могутність і непереможність Радянської держави, невтомна виховна і організаторська робота Комуністичної партії в масах, мудре керівництво її забезпечили в ході Великої Вітчизняної війни невпинне зростання моральних сил радянського народу та його армії і привели до повної перемоги над ворогом.

Розбійницький напад фашистської Німеччини на Радянський Союз підняв могутню хвилю народного гніву й обурення. По всій Україні, як і в усьому Радянському Союзі, на заводах, фабриках, у колгоспах, радгоспах, в установах і учбових закладах стихійно виникали багатолюдні мітинги. Трудящі висловлювали свій гнів і рішучий протест з приводу віроломного нападу фашистських агресорів і виявляли готовність віддати все справі захисту соціалістичної Батьківщини. Наприклад, такі мітинги відбулися на заводі «Ленінська кузня»¹ та інших київських заводах.

50-тисячний мітинг трудящих орденоносного Ворошиловграда з одностайно прийнятій резолюції записав: «Весь світ знає про те, що Радянський Союз суворо додержувався всіх умов договору про ненапад з Німеччиною... Тепер, коли вибухла ця війна, навіязана великому радянському народу кліюю кровожерливих правителів Німеччини, хай вони ремствують на себе за її наслідки... У відповідальний час, який переживає наша країна, ми заявляємо, що направимо всі свої помисли, віддамо всі свої сили на захист наших завоювань»².

Разом з трудящими всієї країни висловлювали гнів і обурення молоді громадяни СРСР — трудящі західних областей України. Трудящі Львівського паровозо-вагоноремонтного заводу закликали всіх робітників, службовців і інженерно-технічних працівників чесно і самовіддано виконувати свій обов'язок, міцніше згуртуватись навколо більшовицької партії і Радянського уряду³. До голосу львівських залізничників одностайно приєдналися робітники і робітниця швейної фабрики, шкіряного заводу та інших підприємств Львова, працівники науки і культури⁴.

Від робітників та інтелігенції міст не відставало і трудяще селянство західноукраїнських земель. У Тернопільській області в одному із сіл Коропецького району 70-річний селянин, учасник трьох воєн, виступаючи на мітингу, сказав: «Сини мої вже пішли захищати радянський кордон. Радянська влада дала нам землю і права. Тепер це наша земля. І хоча в мене сил мало, але, як зможу, буду захищати рідну нашу Радянську владу»⁵.

¹ Газ. «Советская Украина» від 24 червня 1941 р.

² Там же.

³ «Боротьба трудящих Львівщини проти німецько-фашистських загарбників (1941—1944 рр.)», Збірник документів і матеріалів», Вид-во «Вільна Україна», Львів, 1949, стор. 24.

⁴ Див. там же, стор. 27.

⁵ Газ. «Правда» від 30 червня 1941 р.

У відповідь на зухвалий напад фашистських агресорів і заклик Комуністичної партії та Радянського уряду стати стіною на захист соціалістичної Вітчизни серед населення міст і сіл України почалося масове патріотичне трудове піднесення. Так, більшість бригад Дніпропетровського металургійного заводу ім. Комінтерну вже в перші дні війни перевиконували свої виробничі завдання¹. Відомий усій країні рудокоп Кривбасу О. Семиволос 24 червня виконав змінну норму на 613% і зобов'язався далі систематично виконувати п'ять норм за зміну². Прославлений гірник шахти ім. Сталіна (Донбас) П. Синяговський 26 червня нарубав за зміну 145 тонн вугілля, виконавши виробниче завдання на 1316%³. Робітники Львівського шкіряного заводу Вонсович, Литвин та інші почали щодня давати 180% норми виробітку. Колектив Чернівецької текстильної фабрики № 1 зобов'язався до 28 червня 1941 р. дати понад план 100 тис. метрів тканини. Своє зобов'язання він значно перевиконав⁴.

Не шкодуючи ні сил, ні коштів в ім'я захисту соціалістичної Батьківщини і розгрому фашистських загарбників, самовіддано працювало селянство Радянської України. В тих районах, де почалось збирання врожаю, хліб негайно здавали державі. Виявляючи патріотичне почуття, багато колгоспів і колгоспників здавали хліб державі в рахунок хлібозаготівель 1941 р. із запасів минулих років. За час з 23 червня по 1 липня 1941 р., незважаючи на складні умови праці і захоплення ворогом значних площ незібраного врожаю, селянство України здало державі близько 140 млн. пудів хліба⁵. Достроково виконувались плани м'ясозаготівель. У Чернівецькій області лише за один день 23 червня Хотинська і Клішківська районні бази прийняли від селян понад 500 голів рогатої худоби і овець⁶.

На місце тих, хто пішов на фронт, стали на підприємствах, в установах, колгоспах, радгоспах старики, пенсіонери, жінки та діти. На криворізькій шахті ім. 1 Травня тресту «Дзержинськруд» збори жінок шахтарів одностайно вирішили замінити на шахті чоловіків, які пішли на фронт⁷. В Старо-Бешівському районі Донбасу на заклик славних трактористок — сестер Паші, Наді, Льолі та Люби Ангеліних — до всіх жінок, які коли-небудь працювали на тракторі, комбайні, автомашині, повернутись до цієї роботи відгукнулись десятки жінок — трактористки О. Боркунова, Я. Блохіна, комбайнерка Г. Христенко та ін.⁸ У Вінницькій області 3 тис. колгоспниць стали трактористками⁹.

Велике патріотичне піднесення серед трудящих України знайшло свій вияв у масовому русі добровольців на фронт, у створенні винищувальних загонів і народного ополчення, організації санітарних дружин і фонду оборони. Юнаки і дівчата м. Києва збирались біля райкомів комсомолу. Вони заявляли: «Куди вимагає справа оборони Батьківщини, туди й підемо». «Прошу послати мене на фронт, — писала у своїй

¹ Газ. «Советская Украина» від 24 червня 1941 р.

² Газ. «Советская Украина» від 29 червня 1941 р.

³ Там же.

⁴ Там же.

⁵ Партійний архів Інституту історії партії ЦК КП України (далі — ПІА ІІП ЦК КП України), ф. 1, оп. 1—14, од. зб. 32, арк. 34.

⁶ О. А. Чернущенко, З історії боротьби трудящих Радянської Буковини проти фашистських окупантів в роки Великої Вітчизняної війни, «Наукові записки Чернівецького державного університету», т. XXXVI, 1957, стор. 66.

⁷ Газ. «Советская Украина» від 26 червня 1941 р.

⁸ Газ. «Советская Украина» від 28 червня 1941 р.

⁹ «Сообщения Советского Информбюро», издание Совинформбюро, М., 1944, стор. 27—28.

заяві робітниця заводу «Більшовик» К. Л. Петриченко. — Поруч із своїм чоловіком і п'ятьма братами хочу захищати Батьківщину. Прошу не відмовити моєму проханням»¹.

Вибійник Олександрійської буровугільної шахти № 2 Ф. Є. Євтушенко у своїй заяві до райвійськкомату писав: «Прошу ні в якому разі не відмовити в моїй просьбі, зарахувати мене в ряди РСЧА і відправити на фронт. В бою буду хоробрим, безстрашним кулеметником»².

В перші дні війни до Львівського Товариства Червоний Хрест прийшла група молодих дівчат із значками ГСО на грудях. Вони заявили: «Ми ж навчались подавати бійцям медичну допомогу. Хочемо йти на фронт»³. Добровольцями на фронт пішли депутат Станіславської міської Ради Клименко, Є. Зубюк із Жабівського району, селяни Р. Чемерис, Й. Колосов і багато інших патріотів з Прикарпаття.

Як на трудовому фронті, так і в збройній боротьбі з ворогом комуністи і комсомольці були прикладом для всіх трудящих України. Комуністична партія України за перший рік війни послала на фронт 236 270 комуністів, або 42,9% свого складу⁴. Коли фашистські армії наблизились до м. Одеси, 60 тис. комсомольців Одеської області пішло на фронт⁵. В ряди Радянської Армії вступило 86 400 комсомольців Харківської області⁶.

Яскравим показником мужності і героїзму синів і дочок Радянської України є те, що близько 1,5 млн. українців нагороджено орденами і медалями Радянського Союзу, а понад 2 тис. українців присвоєно високе звання Героя Радянського Союзу. На всіх ділянках неосяжного радянсько-німецького фронту, під Ленінградом і на Кавказі, під Одесою і Сталінградом, на Баренцовому і Чорному морях славні сини і дочки українського народу пліч-о-пліч з росіянами, білорусами, грузинами та іншими народами СРСР самовіддано захищали честь і незалежність своєї соціалістичної Вітчизни. В той же час усі братні народи Радянського Союзу визволяли Радянську Україну з-під ярма фашистських окупантів.

Незламну єдність і моральну стійкість український народ виявив і в нещадній боротьбі з ворогом у тилу. В усіх районах і областях України, тимчасово окупованих фашистськими арміями, в перші ж дні війни на заклик Комуністичної партії виникали партизанські групи і загони⁷.

Вдершись на територію західних областей України, фашистські загарбники сподівались на гостинну зустріч місцевим населенням. Проте ці сподівання виявились марними. Трудящі молодих радянських

¹ Газ. «Советская Украина» від 24 червня 1941 р.

² Газ. «Советская Украина» від 26 червня 1941 р.

³ «Боротьба трудящих Львівщини проти німецько-фашистських загарбників», стор. 29.

⁴ ПА ІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 9-а, од. зб. 69, арк. 126.

⁵ Там же, арк. 128.

⁶ Там же, оп. 9, од. зб. 115, арк. 30.

⁷ Про боротьбу народних мас на Україні проти фашистських загарбників уже опубліковано ряд досліджень, нарисів та мемуарів: С. Ковпак, От Путивля до Карпат, Госполитиздат, М., 1945; О. Федоров, Підпільний обком діє, Укрполітвидав, К., 1949; Н. Супруненко, Україна в Великій Отеченственной войне Советского Союза, Госполитиздат УССР, К., 1956; В. Клоков, І. Кулик, І. Слинько, Народна боротьба на Україні в роки Великої Вітчизняної війни, Вид-во АН УРСР, К., 1957; П. Тронько, Безсмертя юних, Вид-во «Молодь», 1957, та ін. В цій та іншій літературі широко показана самовіддана боротьба робітників, трудящого селянства та інтелігенції в тилу ворога на всій території України, але не досить концентровано відбито боротьбу трудящих на західноукраїнських землях. Тому в даній статті звернуто увагу на розгортання народної партизанської боротьби саме в цій частині України.

областей за короткий строк, який минув з часу їх возз'єднання з Радянською Україною, переконались, що тільки Радянська влада здатна забезпечити волю, національну незалежність і розквіт матеріальних та духовних сил українського народу. Тому молоді громадяни СРСР не хотіли, щоб повернувся старий капіталістичний лад у вигляді гітлерівського «нового порядку». Народні маси вибрали шлях справедливої визвольної боротьби проти окупантів.

Лише жалюгідна купка мерзенних запродавців — українських буржуазних націоналістів, — вислужуючись перед фашистськими окупантами, вітала їх, як «визволителів». Про цю зустріч німецькі окупанти роздзвонили по всьому світу як про волевиявлення всього українського народу і навіть милостиво дозволили утворити якийсь іграшковий «уряд України» на чолі з пройдисвітом Стецьком і бузувіром Бандерою. Та дуже скоро окупанти одним поштозком чобота викинули їх на смітник.

Підлі зрадники і вороги українського народу — українські буржуазні націоналісти — з перших же днів підступного нападу на СРСР почали виконувати мерзенну роль лакеїв німецьких фашистів і катів українського народу. Всіляко вислужуючись перед окупантами, вони допомагали їм хазяїнувати на українських землях, розстрілювали радянських людей, вели боротьбу з партизанами, виконували шпигунську і провокаційну роботу. Українсько-німецькі націоналісти, говорив товариш М. С. Хрущов, робили все для того, щоб полегшити німцям уярмлення нашого українського народу¹.

Та ніякі звірства і катування німецько-фашистських загарбників та їх прислужників — українсько-німецьких націоналістів — не зламали волі трудящих західних областей України, і вони разом з усім радянським народом активно боролись проти фашистських окупантів до повного їх розгрому.

Народна боротьба на західноукраїнських землях розгорталась в особливо складних і важких умовах. Швидке просування фашистських армій не дало змоги місцевим партійним організаціям створити розгалужену мережу партійного підпілля, підготувати основний склад партизанських загонів та бази зброї, боеприпасів і продовольства для них. Партійне підпілля і партизанські загони створювались тут уже в умовах тимчасової окупації, в умовах жорстокого терору окупантів. Згідно з директивою гітлерівської кліки про особливу підсудність у східних районах, кожний фашистський солдат мав право убити радянську людину тільки за підозру в партизанських діях².

Створенню і діяльності підпільних партійних і антифашистських груп всіма силами намагались перешкодити українські буржуазні націоналісти, які допомагали окупантам викривати партійно-радянський актив. Так, у Домбровицькому районі на Ровенщині з ініціативи О. Кринька, який брав участь у діях інтернаціональних бригад під час війни в Іспанії (1936—1937 рр.), у вересні 1941 р. виникла підпільна група. До неї ввійшли А. Гливинський, В. Годунко, В. Райко, З. Гладка, М. Петрушко, Я. Брадько та ін. Група проводила активну масово-політичну роботу серед населення, збирала зброю і здійснювала невеликі диверсії. Але за доносом шпигуна українського буржуазного націоналіста Раковича гестапівці схопили і повісили керівника організації — безстрашного радянського патріота О. Кринька³.

¹ М. С. Хрущов, Доповідь на VI сесії Верховної Ради УРСР першого скликання, Укрполітвидав, К., 1944, стор. 20.

² Ч. О. Диксон, О. Гейльбрунн, Коммунистические партизанские действия. Изд-во иностранной литературы, М., 1957, стор. 11.

³ ПА ІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 1—9, од. зб. 98, арк. 12.

І пізніше українсько-буржуазні націоналісти не припиняли свою мерзенну діяльність. Це вони по-звірячому забили легендарного розвідника, підпільника Ровенщини М. І. Кузнецова, командирів Чернігівсько-Волинського з'єднання Авксентьева, Бовтунова, комісара загону ім. Щорса Песенкова, 12 розвідників загону ім. Кірова¹. Банди націоналістів у селах Андруга, Хиночі, Озера, Володимирецького району на Ровенщині зарубали сокирами 22 радянських патріоти. Вони вбили депутата Верховної Ради УРСР підпільницю А. А. Хомич, її семирічну дочку, брата і стару матір².

При визначенні рівня і ефективності народної боротьби проти фашистських окупантів у перший період Великої Вітчизняної війни слід узяти до уваги той факт, що на західноукраїнських землях недостатньо було загартованих кадрів, які мали досвід підпільно-партизанської боротьби. Відчувалась також відсутність регулярного зв'язку з «Великою Землею».

Ось чому для першого періоду війни (червень 1941—1942 рр.) характерними і основними формами народної боротьби проти окупантів у західних областях України і на Буковині були саботаж населенням будь-яких заходів окупантів, диверсійні і терористичні акти в містах і селах, створення перших підпільних організацій та бойових груп. Усі ці форми боротьби мали місце на всій території західних областей України, але на Ровенщині, Львівщині і в ряді районів Чернівецької та Станіславської областей вони були більше масовими і організованими.

В підриві ворожого тилу велику роль відіграла діяльність підпільних організацій м. Ровно. Основне ядро ровенського партійного підпілля за завданням партії згуртував колишній член КПЗУ, вчитель Т. Ф. Новак. Спираючись на допомогу свого товариша по люблінській в'язниці І. Луца, він залучив до організації З. Солимчук та інших патріотів. Дуже важкі й небезпечні умови перешкоджали швидкому зростанню організації. Необхідно було діяти надзвичайно обережно. До серпня 1942 р. в організацію входило вже 8 комуністів і 38 комсомольців; її впливом було охоплено ряд навколишніх районів. Підпільні групи, зокрема, було створено в селах Гоща, Тучино, Грушвиці, Дерев'яне та інших населених пунктах³. На початку своєї діяльності організація займалась агітацією і пропагандою серед населення, збирала зброю, організовувала саботаж заходів окупантів.

На першому етапі боротьби в м. Ровно діяли також підпільні групи Астафова і Марющенко («Дубчака»). Восени 1941 р. на півночі Ровенщини виникли невеликі підпільні організації в Морочнівському, Висоцькому, Рафалівському і Володимирецькому районах⁴. Діяльність цих груп особливо поживилась, коли в червні 1942 р. тут почав провадити розвідувальну роботу спеціальний збройний загін М. С. Корчева («Сергія»). Цей загін одержував серйозну допомогу з боку підпільників і місцевого населення. Так, підпільник Набуйдак, працюючи на ст. Чорторийськ оглядачем вагонів, систематично надсилав загонів Корчева через свою дружину відомості про рух транспорту і вказував підривникам безпечні місця для встановлення зарядів вибухових речовин. На кінець 1942 р. в кожному з цих районів по 20—30 підпільників були зв'язані з загонами М. С. Корчева і «дяді Петі» (А. П. Бринського).

¹ ПА ІІП ЦК КП України, ф. 64, оп. 64—1, од. зб. 1, арк. 184.

² Архів Комісії по історії Вітчизняної війни АН УРСР, ф. 7, спр. 6, арк. 105.

³ ПА ІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 1—9, од. зб. 98, арк. 9, 10.

⁴ Там же, арк. 13.

В селах Сварищевичі, Велюнь, Бродниця і Бутово, Висоцького району, були утворені групи місцевої самооборони¹. Група самооборони під керівництвом Марчука обеззброїла куцх поліції, забрала 16 гвинтівків і утворила партизанську групу². На кінець 1942 р. в північній частині Ровенщини вже діяло до 650 партизан³.

Народна боротьба в перші ж місяці війни розгорталась і на Львівщині. В серпні 1941 р. поблизу Львова діяв партизанський загін львівських робітників на чолі з директором одного заводу. За місяць він провів десять боїв і знищив понад 200 фашистів. Інший загін спалив майстерню, де ремонтувались танки, висадив у повітря багато автомашин з боєприпасами і цистерн пального⁴.

У Львові підпільники розповсюджували багато антифашистських листівок. В одному з циркулярів відділу пропаганди губернаторства дистрикту Галичини від 15 грудня 1941 р. зазначалось, що «в багатьох місцевостях генерал-губернаторства активно працює ворожа пропаганда, поширюючи серед населення листівки та прокламації»⁵.

Трудяще селянство України всілякими засобами саботувало поставки окупантам сільськогосподарської продукції. Німецько-фашистським загарбникам доводилось стягувати податки і збирати збіжжя лише з допомогою поліції, військ та українських буржуазних націоналістів. За нездачу сільськогосподарської продукції окупанти штрафували селян, конфіскували все їхнє майно, ув'язнювали їх в концентраційних таборах або карали смертю.

Робітники і селяни не хотіли працювати на окупантів. Мали місце факти втечі значної кількості робітників з таборів. Про це писалось в різних документах окупантів. Фашисти всілякими засобами намагались зламати опір населення. Дуже ефективним засобом боротьби вважались «арешти батьків і сестер утікача...»⁶.

Восени 1942 р. з тих невеликих підпільних груп, які виникали і діяли в початковий період війни на території Львова і Львівської області, утворилась об'єднана підпільна організація «Народна гвардія» ім. І. Франка. Організаторами і керівниками «Народної гвардії» були комуністи і комсомольці В. Я. Грушин, І. Вовк, Дубас, Володарська, Панченко, безпартійні радянські патріоти — І. Д. Матвейшин, М. Д. Березиц, П. П. Перчинський та ін.⁷ «Народна Гвардія», крім Львова, охоплювала своєю діяльністю Золочівський, Городоцький, Бродівський, Краснянський, Вінниківський і кілька інших районів. Пізніше народогвардійці встановили зв'язки з підпільниками Тернополя, Бродів, Дрогобича, Рави-Руської та інших міст⁸. Вони розгорнули велику агітаційно-масову роботу серед населення Львівщини. Приймаючи по радіо зведення Радянського Інформбюро, вони перекладали їх на українську, польську і німецьку мови, розмножували їх на склографі і розповсюджували серед населення та німецьких солдатів. Листівки і газети «Боротьба», «Новини дня», «Партизан», що їх видавала «Народна Гвардія», закликали населення не підкорятись фашистським порядкам, не їхати на роботу в Німеччину, не йти до фашистської диві-

¹ ПА ІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 1—9, од. зб. 98, арк. 14.

² Там же.

³ Архів Комісії по історії Вітчизняної війни АН УРСР, ф. 8, спр. 1, арк. 19.

⁴ «Сообщения Советского Информбюро», т. 1, стор. 129.

⁵ «Боротьба трудящих Львівщини проти німецько-фашистських загарбників», стор. 122.

⁶ Там же, стор. 62.

⁷ ПА ІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 9, од. зб. 77, арк. 49.

⁸ «Боротьба трудящих Львівщини проти німецько-фашистських загарбників», стор. 159.

зії СС «Галичина», нещадно боротись проти фашистських окупантів та їх прислужників — українських буржуазних націоналістів.

У той час в Глинянському районі, Львівської області, почала також активно діяти підпільна антифашистська організація «Визволення Вітчизни», основу якої заклали комуністи В. Я. Дорожко і І. Ф. Голоченко в селі Палюків-Великий у червні 1942 р.¹

В Прикарпатті, на Станіславщині центрами діяльності підпільних комуністичних організацій стали Заболотівський і Косівський райони, де вже в серпні — вересні почали вести боротьбу проти окупантів підпільні групи: одна на чолі з І. І. Голубцовим і друга — М. Ф. Кищуком².

Обидві згадані підпільні організації на першому етапі боротьби ставили своїм завданням проведення антифашистської агітації серед населення, організацію саботажу всіх заходів окупаційних властей і здійснення диверсійно-терористичних актів над гітлерівцями. Свій вплив Косівська підпільна група розповсюдила на сусідні Жаб'ївський та Кутський райони. Значну допомогу Заболотівській підпільній організації подавали селяни Г. В. Литвинюк, Г. М. Дейнега, В. М. Стефюк та багато інших радянських патріотів³.

Полум'я народної партизанської війни піднялось і на території тимчасово окупованої Радянської Буковини. Вже на початку серпня 1941 р. в районі залізничного вузла Окниця відмічалась діяльність партизанського загону «Радянська Буковина»⁴.

В м. Чернівцях наприкінці 1941 р. і на початку 1942 р. посилилась диверсійна діяльність бойових підпільних груп, особливо в чернівецькому депо та на інших станціях. Підпільники виводили з ладу паровози, вагони, верстати, псували телефонний зв'язок і електропроводку, підпалювали військові об'єкти тощо. Так, у наказі воєнного коменданта м. Чернівців увага управи і охоронних загонів зверталась на те, що «на початку 1942 р. нічні пожежі набрали масового характеру... Виникають вони на підприємствах, фабриках, заводах, які мають, як правило, воєнне значення... Проведене розслідування у 26 випадках привело до висновку, що пожежі виникають в результаті диверсій, зроблених комуністами»⁵.

Партійні підпільні групи, що збереглися в умовах шаленого фашистського терору, і окремі радянські патріоти прагнули за всяку ціну інформувати населення про хід подій на фронті, викривати брехливу фашистську пропаганду, створювати антифашистські групи і підпільні комсомольсько-молодіжні організації. Так, підпільниця Полянська, не шкодуючи життя, розповсюджувала листівки із зверненням Й. В. Сталіна до народу від 3 липня 1941 р., повідомлення про розгром фашистських військ під Москвою. Окупантам пощастило зловити відважну радянську патріотку, і вона була засуджена до 25 років каторжних робіт⁶.

Було чимало випадків і відкритих збройних виступів проти окупантів з боку буковинських селян. У червні 1942 р. в селі Ласковиця, Хотинського повіту, група селян на чолі з Кравчуком розгромила куш

¹ «Боротьба трудящих Львівщини проти німецько-фашистських загарбників», стор. 165—168.

² В. Клоков, І. Кулик, І. Слинько, Народна боротьба на Україні в роки Вітчизняної війни, стор. 25.

³ Партархів Станіславського обкому КП України, ф. 40, оп. 40—2, од. зб. 9, арк. 136—137.

⁴ «Сообщения Советского Информбюро», т. 1, стор. 129.

⁵ О. А. Чернушенко, назв. праця, стор. 69.

⁶ Там же, стор. 70.

поліції. Окупанти вчинили звірячу розправу над ласковицькими селянами¹. Поліція Хотинського повіту повідомляла також про поширення активної антифашистської пропаганди в селі Клишківцях, де «селяни продовжували виявляти вороже ставлення до окупантів»².

Безсмертним подвигом у боротьбі з окупантами була діяльність хотинської молодіжної підпільної організації, створеної з ініціативи комсомольців К. Галкіна і В. Манченка та радянського офіцера, комуніста «Андрія». Наприкінці серпня 1941 р. на перших зборах організації було створено штаб у складі К. Галкіна, В. Манченка, О. Непомняшого, М. Салтанчука і Д. Семенчука³. Начальником штабу був обраний К. Галкін. Хотинські підпільники спочатку збирали зброю, боеприпаси, виявляли серед молоді тих, хто прагнув, не шкодуючи життя, вести з ворогом боротьбу. Незабаром організація поповнилась: до її складу ввійшли М. Томполар, А. Герасимов, Ю. Решетник, І. Чеботар, О. Бондарчук та ін.

Молоді радянські патріоти викривали всі заходи окупаційних властей, говорили про швидке повернення Червоної Армії. У вересні підпільники К. Галкін, В. Манченко і О. Непомнящий виставили в центрі Хотина у фотовітрині портрети В. І. Леніна, Й. В. Сталіна, К. Є. Ворошилова, М. С. Хрущова, С. М. Будьонного. До дня 17 жовтня 1941 р. хотинські підпільники випустили листівку, спрямовану проти «урочи-стої маніфестації», яку окупанти готували в зв'язку із захопленням німецько-румунськими фашистськими військами м. Одеси. 7 листопада 1941 р. і 1 травня 1942 р. в центрі Хотина підпільники підняли червоні прапори і ввісили портрети керівників Радянської держави⁴. В грудні 1941 р. відважні підпільники зруйнували лінії телефонно-телеграфного зв'язку в самому Хотині та на дільницях Копул—Лунчей і Табаки—Костинешти⁵.

Фашистські окупанти на розшуки підпільників кинули значні сили поліції. На початку серпня 1942 р. з допомогою підлого провокатора сигуранца заарештувала активних членів підпільної організації. За наказом гітлерівського посапика Антонеску румунський військовий трибунал у вересні 1942 р. засудив К. Галкіна, В. Манченка, О. Непомняшого, М. Салтанчука, Д. Семенчука до страти, 5 підпільників — до довічної каторги, а останніх — на різні строки каторжних робіт. Героїчні хотинські підпільники зустріли цей вирок мужньо, не схиляючи голів⁶.

Всі наведені факти, як і багато інших, яскраво показують, що трудящі західних областей України під керівництвом підпільних партійних організацій в перший період Вітчизняної війни виявили зрілу політичну свідомість і свою єдність з усіма трудящими Радянського Союзу.

Народна боротьба проти фашистських окупантів на західноукраїнських землях, як і на всій території України, особливо широко розгорнулась після розгрому фашистських армій під Сталінградом. Ця перемога і блискучі успіхи Радянської Армії в зимовій кампанії 1942—1943 рр., а також у битвах на Курській дузі і за Дніпро, в ході яких було визволено Донбас, Лівобережну Україну і почалось визволення

¹ Партархів Чернівецького обкому КП України, ф. поліції м. Хотина, спр. 17, арк. 84—91.

² Там же, спр. 45, арк. 12.

³ Газ. «Радянська Буковина» від 1 січня 1946 р.

⁴ Газ. «Радянське життя» (м. Хотин) від 16 і 19 травня 1948 р.

⁵ Там же.

⁶ Н. Супруненко, Украина в Великой Отечественной войне Советского Союза, стор. 155.

Правобережної України, окрилили населення окупованих районів України, зміцнили віру в нездоланність радянських Збройних Сил, у швидку і повну перемогу над ворогом. На цьому благодатному морально-політичному ґрунті особливо ефективні наслідки дали заходи, вжиті Комуністичною партією і Радянським Урядом в осінньо-зимовий період 1942/43 рр. і в першій половині 1943 р. по дальшому розгортанню народної партизанської боротьби в тилу у ворога. Для посилення партійного керівництва підпіллям, партизанськими загонами і всіма формами народної боротьби на Правобережжя і в західні області України були направлені організаторські групи на чолі з секретарями обкомів партії В. А. Бегмою, А. С. Олексенком, Д. Т. Бурченком, уповноваженими ЦК КП/б/У (М. А. Рудичем — у Львівську область, Козенком — в Станіславську область, Д. С. Хижняком — у Дрогобицьку область). На Волинь за завданням ЦК КП/б/У прибув секретар обкому О. Ф. Федоров¹. Крім цих керівних центрів, у тил ворога були направлені десятки інших організаторських груп.

Одним з важливих факторів бурхливого зростання партизанської народної війни на Україні в 1943—1944 рр., особливо на Правобережжі і в західних областях України, були здійснені за завданням ЦК КПРС і ЦК КП України глибокі рейди великих, загартованих у боях партизанських з'єднань під командуванням С. А. Ковпака, О. М. Сабурова, М. І. Наумова, О. Ф. Федорова, Я. І. Мельника, М. І. Шукаєва.

Десятки тисяч радянських патріотів вступали в ряди народних месників. У районі діяльності згаданих з'єднань весною 1943 р. було підготовлено до 200 тис. чоловік бойового резерву партизанських загонів².

Ровенський підпільний обком партії і обласний штаб партизанського руху, створені після прибуття організаторської групи секретаря обкому і депутата Верховної Ради СРСР В. А. Бегми, розгорнули широку організаційно-масову роботу серед місцевого населення.

Спиралючись на вже існуючі підпільні партійні групи і на кадри партизанського загону «За Батьківщину», який за вказівкою ЦК КП/б/У був переданий із складу з'єднання під командуванням О. М. Сабурова, Ровенський обком організував 9 нових підпільних райкомів КП/б/У і 12 райкомів ЛКСМУ. Райкоми партії і райкоми ЛКСМУ в свою чергу створили 165 низових партійних, комсомольських, антифашистських груп, в яких об'єдналось близько 1600 радянських патріотів³.

У багатьох селах виникали також загони місцевої самооборони. Так, у Морочінському і Рафалівському районах було організовано 18 таких загонів загальною чисельністю понад 1,5 тис. чоловік⁴. Бійці загонів і груп самооборони були по суті тими ж партизанами. Так, селяни с. Борове, Морочнівського району, Жданюк і Гнедко в квітні 1943 р. спалили на шосейних шляхах 5 дерев'яних мостів⁵. З підпільних груп і загонів самооборони обком і райкоми партії утворили партизанські загони ім. К. Є. Ворошилова, ім. Т. Г. Шевченка, ім. І. Богуна, ім. Б. Хмельницького та ін.

На базі загонів, утворених з підпільних груп Висоцького, Володимирецького, Рафалівського та інших районів, а також партизанського загону «За Батьківщину» було організовано два великих партизан-

¹ Архів Комісії по історії Вітчизняної війни АН УРСР, ф. 1, спр. 7, арк. 492.

² Там же, спр. 25-А, арк. 17, 18.

³ ПА ІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 1—9, од. зб. 98, арк. 18.

⁴ Там же, арк. 22, 23.

⁵ Архів Комісії по історії Вітчизняної війни АН УРСР, ф. 7, спр. 1, арк. 33.

ських з'єднання під командуванням В. А. Бегми і і. П. Федорова. Ці з'єднання подали значну допомогу радянським військам у боротьбі з фашистськими окупантами і бандами українських буржуазних націоналістів.

Особливо широко розгорнули диверсійно-терористичну діяльність підпільники м. Ровно, зв'язані з партизанським загonom під командуванням Д. М. Медведєва. До літа 1943 р. в складі організації діяло близько 200 членів, і її вплив розповсюдився на міста Корець, Здолбунів, Острів, Клевань та ряд інших населених пунктів¹. У серпні 1943 р. ровенські підпільники організували вибух воєнної комендатури, спалили Ровенську панчіщну фабрику і знищили 800 літрів цукрового сиропу. В жовтні підпільники Новак і Яремчук, закидавши казарму гранатами, знищили 18 фашистських офіцерів і радіостанцію². В наступному місяці підпільники Шевчук і Борисов, заклавши міни на вокзалі та в інших місцях, убили 44 німецьких офіцерів, солдатів і чиновників. Особливо відважно діяв М. І. Кузнецов³.

Масового розмаху народна партизанська боротьба набула і на Львівщині. На її піднесення великий вплив зробили глибокі рейди партизанських з'єднань у Прикарпаття під командуванням С. А. Ковпака — влітку 1943 р. і М. І. Наумова — в 1944 р. Перемоги Радянської Армії і сміливі виступи партизанських з'єднань у глибоких тилах ворога під час рейдів викликали ще більшу активність львівського підпілля. Були створені бойові групи, які очолив І. Вовк. Народогвардійці за час своєї діяльності пустили під укіс 4 військових ешелони противника, вивели з ладу 6 літаків, підпалили деревообробну фабрику «Ойкус», що випускала напівфабрикати для німецької авіапромисловості, здійснили ряд інших диверсійних і терористичних актів, допомагали наступаючим частинам радянських військ розвідкою, громили тили відступаючих фашистських військ⁴.

В той час на Львівщині також розгорнули активні бойові дії Золочевський партизанський загін під командуванням Кундіуса, який пустив під укіс 11 ешелонів противника і знищив понад 200 фашистів та українських буржуазних націоналістів, а також загін «Патріоти слов'ян» під командуванням В. І. Попова⁵.

Бойова діяльність Чернігово-Волинського з'єднання партизанських загонів на чолі з секретарем Волинського підпільного обкому партії О. Ф. Федоровим відіграла велику роль у зростанні народного опору окупантам на Волині. В результаті створення ряду підпільних і комсомольських організацій і розгортання великої організаційно-масової роботи серед населення тисячі трудящих Волині активно допомагали партизанам і самі взялись за зброю для боротьби з окупантами. Спираючись на допомогу населення, Чернігівсько-Волинське з'єднання лише протягом липня — серпня 1943 р. підірвало і пустило під укіс 274 ворожих ешелони, після чого майже зовсім припинився рух поїздів на лініях Ковель—Сарни, Ковель—Брест, Брест—Пінськ⁶.

В 1943—1944 рр. широко розгорнулась визвольна боротьба народних мас і на Закарпатті. Тут активно діяли підпільні антифашистські організації в Мукачеві, Хусті та інших містах і селах. Дошкульних

¹ ПА ІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 1—9, од. зб. 98, арк. 36.

² Там же, арк. 38.

³ «Боротьба трудящих Львівщини проти німецько-фашистських загарбників», стор. 181—185.

⁴ Там же, стор. 153.

⁵ ПА ІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 9, од. зб. 77, арк. 97, 119—124.

⁶ Там же, ф. 64, оп. 64—1, од. зб. 1, арк. 237—238.

ударів завдали ворогові утворені переважно з місцевого населення партизанські загони під командуванням Русина, Тканка, Уста-Прищепи та ін.

Величезних успіхів партизанського руху на Україні, як і на інших тимчасово окупованих радянських землях, було досягнуто, перш за все, в результаті глибоко народного характеру цього руху і постійного, цілеспрямованого керівництва Комуністичної партії.

В народній партизанській війні на Україні виявилась монолітна і непохитна єдність українського народу, тісно згуртованого навколо Комуністичної партії Радянського Союзу. «Труднощі і випробування війни,— говорив товариш М. С. Хрушов,— перевірили міцність морально-політичної єдності українського народу, його відданість Радянській владі... Український народ і його авангард — більшовики України з честю витримали всі випробування»¹. Нема в світі такої сили, яка могла б похитнути цю єдність українського народу і його братерську дружбу з усіма народами СРСР.

К. І. ТИЩЕНКО

З ІСТОРІЇ КОМУНІСТИЧНОГО РУХУ В ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ в 1938 — 1939 рр.

Середина 30-х років була періодом найвищого піднесення боротьби трудящих мас Західної України за своє соціальне і національне визволення. Керуючись рішеннями VII Конгресу Комуністичного Інтернаціоналу про необхідність створення широкого народного фронту, КПЗУ досягла значних успіхів у справі спрямування в єдиний потік з соціалістичним рухом пролетаріату загальнодемократичного руху проти фашизму та війни, селянсько-демократичного руху за землю, а також національно-визвольного руху пригноблених народів.

Грандіозні події того часу — криваві бої львівського пролетаріату в квітні 1936 р., масові першотравневі демонстрації, небачений доти розмах робітничих страйків і, нарешті, селянські ярмарочні страйки-бойкоти 1936 та 1937 рр. — все це було, перш за все, наслідком дієвості тактичної лінії КПЗУ.

Успіхи Комуністичної партії та народного фронту викликали з боку урядового табору найжорстокіші репресії. В країні не припинялись масові судові процеси. Комуністів без суду й слідства відправляли в концентраційний табір Березу Картузьку.

Щоб обезглавити робітничий клас та його передовий загін — Комуністичну партію, органи так званої «безпеки» польської буржуазної держави намагались всіляко дискредитувати провідне ядро Комуністичної партії. Доповідаючи про свої «успіхи» в цій справі, волинський воевода на початку 1937 р. писав: «Вмілі та успішні дії органи безпеки шляхом спрямування репресій виключно на дії керівництва викликали в багатьох випадках у членів Комуністичної партії переконання, що в середовищі партії існує крупна провокація та що органи безпеки про кожне явище докладно інформовані. Висліджування підпільників, що становили актив партії, в усіх округах і на старанно конспіро-

¹ М. С. Хрушов, Звітна доповідь ЦК КП/б/У XVI з'їзду Комуністичної партії (більшовиків) України, Укрдержполітвидав, К., 1949, стор. 13.

ваних явках викликали у багатьох членів партії переконання, що і в самому активі партії, тобто в підпіллі, існує провокація...»¹.

В першому півріччі 1938 р. польська поліція розгромила Львівську міську та підміську окружні організації КПЗУ. Близько 80 найвидатніших комуністичних діячів з Львівщини були віддані до суду². Тоді ж були розгромлені окружні організації КПЗУ на Волині, де поліція влаштовувала масові облави. Понад 2 тис. комуністів, комсомольців та прогресивних діячів було заарештовано, 1608 — засуджено³. Такий же наступ розгорнувся проти Комуністичної партії в Центральній Польщі. Поряд з каральними заходами польська поліція вдавалася і до провокацій, намагаючись заслаги свою агентуру до лав КПП.

Вважаючи, що в КПП широко проникла ворожа агентура і не маючи можливості перевірити це на місці, Виконком Комінтерну в серпні 1938 р. прийняв необгрунтоване рішення про розпуск КПП та її складових частин — КПЗУ і КПЗБ.

Розпуск КПЗУ ніколи не сприймався її членами як відмова від боротьби за досягнення основної програмної мети партії — возз'єднання Західної України з Українською РСР. Розпускаючи КПП, Виконком Комінтерну коротко накреслив програму дій для комуністів. Їм було запропоновано вступити в легальні політичні та профспілкові організації і там боротися за здійснення демократичних вимог. Комуністам також пропонувалося підтримувати ініціативу економічних боїв у всіх легальних організаціях, проводити наради з активними діячами профспілкового руху, вести боротьбу проти фашизму та троцькізму, стати на захист Радянського Союзу та його політики миру.

Саме тому основна маса комуністів перейшла для роботи в профспілкові, спортивні, культурно-освітні, кооперативні та інші організації і товариства. Так, львівські комуністи Г. Прийма, К. Скрипка, Ю. Оркуш та інші працювали в міському осередку професійного товариства «Робітнича громада», в 7 осередках центральної профспілки робітників будівельної, деревообробної та керамічної промисловості, в осередку профспілки торгових і конторських працівників Польщі, у відділі пекарів центральної профспілки робітників споживчої промисловості Польщі, а також у відділі кравців профспілки робітників швейної промисловості⁴. На Тернопільщині комуністи працювали в товариствах «Каменярі» і «Гашомер», у музично-драматичному товаристві «Анське», в профспілках та ін.⁵ Роботу по оволодінню профспілками та легальними товариствами проводили також комуністи м. Стрий⁶.

Колишні члени КПП — КПЗУ, хоч і не діяли від імені розпущеної партії, проте їхня робота за своїм змістом і цілями безперечно була комуністичною. На вулицях міст і сіл Західної України і після розпуску КПЗУ з'являлися червоні транспоранти з п'ятикутними зірками та комуністичними лозунгами і розповсюджувалися листівки, хоч не так широко, як раніш, і уже без підписів КПЗУ. В селах Колки та Сильне, Луцького повіту, наприклад, 1 серпня 1938 р. — в Міжнародний антивоєнний день, а також 7 листопада 1938 р. — в роковини Ве-

¹ Державний архів Тернопільської області (далі — ДАТО), ф. 231, оп. 1, спр. 3071, арк. 33.

² Там же, спр. 3421, арк. 3.

³ Там же, спр. 3419, арк. 3.

⁴ Державний архів Львівської області (далі — ДАЛО), ф. 231, оп. 1, спр. 3420, арк. 3, 4, 7.

⁵ Там же, ф. 284, оп. 1, спр. 212, арк. 4.

⁶ «Боротьба трудящих Прикарпаття за своє визволення і возз'єднання з Радянською Україною», Станіславське обласне вид-во, 1957, стор. 287.

ливої Жовтневої соціалістичної революції комуністами було вивішено 7 транспарантів¹.

Як і раніше, на Західній Україні відбувалися пролетарські та революційні свята, в організації та проведенні яких брали широку участь комуністи. Відкриті першотравневі демонстрації та мітинги в 1939 р. майже повсюдно були заборонені місцевими органами влади. Проте на першотравневих зборах, на проведення яких деякі легальні партії й товариства дістали дозвіл, брали участь і комуністи. Так було, наприклад, у Станіславі на зборах, організованих ППС, Бундом та Поалеційоном².

30 квітня 1939 р. у Львові відбувся першотравневий мітинг, організований окружним комітетом ППС. Документів про участь у ньому комуністів не знайдено. Проте відомо, що присутні співали «Інтернаціонал» і «Марсельезу». Вони вимагали роботи та хліба замість концтабору Берези Каргузької, а також створення демократичного уряду³.

Комуністи не стояли осторонь політичної кампанії, яка розгорнулася зимою 1939 р. навколо виборів у органи місцевого так званого «самоврядування». Їх тактика виходила з конкретних умов даної місцевості. На Волині комуністи агітували за бойкот виборів⁴. На Львівщині, Станіславщині й Тернопільщині вони виступали в передвиборній кампанії від імені різних легальних організацій та груп.

16 лютого 1939 р. під час виборів до ради м. Львова відбулася демонстрація трудящих міста на чолі з комуністами. Демонстранти вийшли з лозунгами: «Рада міста Львова повинна бути червоною», «Геть ендеків, у Львові повинно бути червоне самоврядування»⁵.

Комуністична організація с. Настасова, Тернопільського повіту, яка в свій час була однією з найміцніших твердинь комуністичного руху на Тернопільщині, напередодні виборів до громадської ради була дуже ослаблена — на волі залишилося тільки 4 товариші. Не сприяв комуністам і антидемократичний виборчий закон. 40 настасівських комсомольців, які були молодші 24 років, не мали права брати участь у виборах.

Згідно з положенням про вибори в селі треба було обрати 30 радних і 30 заступників радних. Списки кандидатів, подані до виборчої комісії, відбивали співвідношення класових сил у с. Настасові. В список № 1 входили кандидати проурядового табору — польських осадників, поліцаїв, буржуазної інтелігенції; в список № 2 — кандидати табору української націоналістичної буржуазії; в список № 3 — кандидати, висунуті демократичним народнофронтовим табором — комуністами, сільською біднотою, середняками, демократичними елементами. Під декларацією, складеною з приводу висунення цих списків, першими стояли прізвища сільських комуністів — Л. Бабяка, В. Джинджуристого та одного комсомольця. Далі йшли підписи 70 селян⁶.

В результаті жорстокої передвиборчої боротьби з 60 кандидатів очолюваного комуністами демократичного блоку до громадської ради було обрано 7 товаришів — Г. Ворожбита, Г. Дорожовського, П. Петерейка та ін. 12 товаришів — М. Грубий, І. Березюк та ін. були обрані заступниками громадських радних⁷.

¹ ДАТО, ф. 231, оп. 1, спр. 3419, арк. 5.

² «Боротьба трудящих Прикарпаття за своє визволення і возз'єднання з Радянською Україною», стор. 286.

³ ДАЛО, ф. 1, оп. 1, спр. 126, арк. 1294, 1353.

⁴ Там же, арк. 3 зв.

⁵ Там же, арк. 991.

⁶ ДАТО, ф. 3, оп. 7, спр. 4, арк. 63—65 зв.

⁷ Там же, спр. 1, арк. 46—49.

Про факти активної участі комуністів у виборчій кампанії в с. Лешневі розповідає в своїх спогадах Ф. О. Нестор¹.

У той період комуністи проводили також широкий збір коштів у фонд допомоги республіканській Іспанії та політичним в'язням. У другій половині 1938 р. тільки в Луцькому повіті в цій кампанії брало участь близько 60 осіб². Кошти збирали і члени осередків МОДР, які організаційно збереглися і продовжували діяти в Горохівському повіті та в інших місцевостях³.

Через 7 місяців після формального розпуску КПЗУ львівський воевода в своєму таємному звіті міністерству внутрішніх справ був змушений констатувати, що «то тут, то там у воеводстві відмічаються окремі виступи комуністичного та модрівського характеру», а також «намагання відновити комуністичний рух шляхом вербовки та підготовки людей, необхідних для роботи у майбутньому». Він писав, що розпорядження представників зверху про припинення діяльності партійного апарату не дали «ніякого очевидного ефекту». Розпуск Комуністичної партії у Львівському воеводстві не приніс радикальної зміни⁴.

Факти комуністичної діяльності, про які розповідалося вище, не були справою рук лише окремих неорганізованих осіб. Документи свідчать, що осередки КПЗУ і навіть міські та районні комітети існували і діяли в другому півріччі 1938 р. та в 1939 р. До жовтня 1938 р. існували осередки КПЗУ в м. Кременці, в с. Башковці, Угорської гміни, Кременецького повіту, а також в інших місцевостях⁵.

На кінець грудня 1938 р. у Волинському воеводстві було 2 районних комітети та 15 осередків Комуністичної партії, в яких налічувалось 69 комуністів, а також 2 райкоми, 4 міських комітети та 16 осередків комсомолу з 74 членами⁶. Осередки КПЗУ організаційно продовжували існувати і в Тернопільському воеводстві.

Таке становище склалося тому, що низова партійна мережа і ряд окружних комітетів не були докладно проінформовані про розпуск КПП та її складової частини — КПЗУ. Крім того, значна частина рядових членів партії, а також керівних працівників середньої і нижчої ланки вважали за свій обов'язок продовжувати боротьбу за соціальне і національне визволення трудящих Західної України.

Пам'ятаючи, що сила робітничого класу, перш за все, в його організованості, комуністи не тільки використовували легальні організації, а й створювали свої групи. Так, у ряді районів Західної України діяли комуністичні групи, дещо подібні до фракції легальних товариств, а також тимчасові комітети та осередки.

Величезну організаційну роботу комуністи, яка проводилася після розпуску КПЗУ, детально можна простежити на прикладі діяльності партосередків Бучацького повіту, Тернопільського воеводства (територіально Бучацький повіт належав до Станіславського ОК КПЗУ).

В середині 30-х років на території цього повіту осередки КПЗУ існували в містах Бучачі, Золотому Потоці, Язловці, а також у селах Монастириському, Лядському і Задарові. Після розпуску партії в період липня—жовтня 1938 р. організаційно збереглися тільки 5 осередків і один районний комітет—в Бучачі. В липні—жовтні 1938 р. Бучацький районний комітет провів 6 засідань, на яких разом із секретарями 5-ти

¹ «КПЗУ — організатор революційної боротьби», Книжково-журнальне вид-во, Львів, 1958, стор. 291.

² ДАТО, ф. 231, оп. 1, спр. 3419, арк. 5.

³ Там же, арк. 5, 8.

⁴ Там же, спр. 3420, арк. 3.

⁵ Там же, спр. 3419, арк. 5.

⁶ Там же, арк. 8.

комуністичних осередків обговорювалися першочергові організаційні питання. Члени райкому знайомили комуністів з основами конспірації, готувалися до конференції, на яку мав приїхати представник окружного комітету КПЗУ¹.

В жовтні 1938 р. повітова поліція несподівано заарештувала та відправила у концентраційний табір членів райкому. Були також розгромлені всі 5 комуністичних осередків міста. Але вже в листопаді товариші, які уникнули арештів, з власної ініціативи почали відновлювати роботу осередків².

На початку грудня 1938 р. в Бучач приїхав представник окружного комітету КПЗУ «Генек», який з комуністичним активом провів конференцію. Він запропонував створити комуністичні осередки в складі легальних організацій. Так у Бучачі виникло 4 комуністичних осередки — 3 жіночих у товаристві «Гашомер» і один чоловічий у профспілці робітників споживчої промисловості³. В лютому 1939 р. був створений тимчасовий райком КПЗУ в складі 4 членів. На той час стало зрозумілим, що мережу комуністичних осередків слід перебудувати. 3 березня 1939 р. райком прийняв постанову про розпуск усіх комуністичних осередків міста та про поділ комуністів на 3 групи. В першу групу входили найстарші віком комуністи, в другу — молодші, в третю — наймолодші. В кожній з комуністичних груп був призначений керівник. Таким чином, замість осередків спочатку було створено щось подібне до комуністичних фракцій в легальних товариствах, а потім — комуністичні групи або гуртки. Крім того, в повіті діяла значна кількість неорганізованих комуністів із складу розпущених сільських осередків КПЗУ⁴.

Протягом квітня 1939 р. представники комуністичних груп, готуючись до загальних зборів, провели з неорганізованими комуністами та з їхніми прихильниками ряд засідань. 29 квітня 1939 р. відбулися загальні збори представників комуністичних груп, на яких вони звітували про хід переговорів з комуністами розпущених осередків та з їх прихильниками. Було також вирішено замість тимчасового райкому КПЗУ обрати новий. До складу нового райкому увійшли 4 комуністи. Кожному з них доручили окрему ділянку роботи. 3 дня свого створення до літа 1939 р. райком провів 3 засідання, на яких обговорювався план роботи та велась підготовка до створення осередків⁵.

Комуністи Бучацького повіту керували бучацьким міським комітетом МОДР та комсомолом і мали значний вплив у легальних спілках і товариствах⁶.

Організаційне існування комуністичних осередків та фракцій в легальних товариствах після розпуску Комуністичної партії не було чимсь властивим тільки Західній Україні. Так було і в Західній Білорусії, а також у воеводствах Центральної Польщі, зокрема в Залехові, Гарволінського повіту, Люблінського воеводства, де діяли 2 осередки⁷. В Радзинському повіті, того ж воеводства, при місцевих профспілках було створено «Антифашистський комітет», перетворений пізніше в Раду⁸. Комуністи Люблінщини мали в той період великий вплив у

¹ ДАТО, ф. 284, оп. 1, спр. 212, арк. 4.

² Там же.

³ Там же.

⁴ Там же.

⁵ Там же.

⁶ Там же, арк. 10.

⁷ Там же, ф. 231, оп. 1, спр. 3421, арк. 3.

⁸ Там же, арк. 2.

45 масових легальних організаціях. Особовий склад ряду профспілок, спілок молоді ППС, «Цукуфнт» та інших був повністю або майже повністю під їхнім впливом¹.

Осередки КПЗУ та комуністичні групи з числа колишніх членів КПЗУ на Західній Україні діяли аж до жовтня 1939 р. Останні 2 місяці їх існування—це період, коли треба було очолити народні маси в їх боротьбі проти решток державного апарату буржуазної Польщі—жандармерії, поліції, війська, за розв'язання аграрного й національного питань, за демократизацію усіх сфер суспільного життя, створення нових органів народної влади і возз'єднання Західної України з УРСР.

Осередки КПЗУ діяли в той час у Збараському повіті, Тернопільського воєводства. Збереглися протоколи осередку с. Кошляків за 17, 21 вересня та 1 жовтня 1939 р. Вони свідчать, що місцеві комуністи обговорювали кандидатури, які слід було висунути для голосування під час виборів до сільського ревкому, а також провели вибори секретаря осередку та бюро. Секретарем став Р. Сікора, який напередодні повернувся з в'язниці, а членами бюро—П. Харчук та М. Гасюк². Революційний комітет, обраний 24 вересня, діяв недовго. В зв'язку з наказом командуючого Українським фронтом Маршала Радянського Союзу С. К. Тимошенка про проведення на Західній Україні виборів до єдиних органів народної влади—тимчасових управлінь та селянських комітетів.—у Кошляках було створено сільський комітет. Головою цього комітету був комуніст С. Діткун, а секретарем—Г. Мартинюк. Саме через цей орган народної влади комуністи здійснювали свою керівну роль. На засіданні партосередку с. Кошляків 1 жовтня 1939 р. обговорювалася робота сільського комітету, розглядалося питання про розподіл поміщицьких земель та черговість проведення цього заходу. Було вирішено, насамперед, ділити землю серед батраків та безземельних селян. Обговорювалося також питання про створення колгоспу, про ремонт шляхів та ін. На цьому ж засіданні була внесена пропозиція скликати районну конференцію КПЗУ³. Документи конференції не збереглися і невідомо, чи був на цій конференції створений райком КПЗУ. Сам же факт її скликання підтверджують комуністи, які були там присутні.

Відомості про організаційне існування осередків КПЗУ припиняються з жовтня 1939 р., коли почав свою роботу новий тимчасовий крайовий керівний орган Комуністичної партії—Організаційне бюро ЦК КП(б)У по Західній Україні, склад якого був затверджений 4 жовтня 1939 р.

В лютому 1956 р. Центральні Комітети Комуністичної партії Радянського Союзу, Комуністичних партій Італії, Болгарії та Фінляндії разом з Центральним Комітетом Польської об'єднаної робітничої партії на основі глибокого розслідування прийшли до висновку про необґрунтованість тих звинувачень, які послужили в 1938 р. підставою для розпуску КПП. У заяві, зробленій з цього приводу, було відзначено видатну роль комуністів Польщі, які і в умовах після розпуску Компартії продовжували очолювати широкий народний рух⁴. Ця висока оцінка цілком і повністю стосувалася також діяльності складової частини Комуністичної партії Польщі—КПЗУ, комуністів Західної України.

¹ ДАТО, ф. 231, оп. 1, спр. 3421, арк. 6—8.

² Тернопільський обласний історико-краєзнавчий музей, Інв. № 10 312.

³ Газ. «Правда» від 21 лютого 1956 р.

⁴ Тернопільський обласний історико-краєзнавчий музей, Інв. № 10 313.

В. К. ЛИТВИНОВ

РЕВОЛЮЦІЙНИЙ РУХ НА БУКОВИНІ В ПЕРІОД
СВІТОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ (1929—1933 рр.)

Робітничий клас і трудове селянство Буковини пройшли героїчний шлях боротьби за своє соціальне і національне визволення. Одним з яскравих етапів цього шляху є революційна боротьба трудящих Буковини за часів світової економічної кризи в 1929—1933 рр. Трудящі українці Буковини разом з румунським народом під керівництвом Комуністичної партії боролися проти капіталістичного гніту. В боротьбі складалася і загартовувалася дружба румунського й українського народів. яка з особливою силою проявляється в нових умовах в наші дні.

Румунія належала до країн капіталістично слабо розвинених, це можна сказати і про Буковину, що входила до її складу.

Про рівень і характер промислового розвитку Буковини свідчать дані 1930 р. Було тут 7764 підприємств з персоналом у 31 516 чол.¹ У найбільшому в цьому краї місті — Чернівцях було 1667 різних підприємств з персоналом у 8390 чол.² В 1930 р. заклади кустарів-одинаків тут становили близько половини всього числа виробництв, а підприємства з кількістю робітників понад 100 чол. — лише 0,5%.

Економічна криза 1929—1933 рр. призвела до краху багатьох підприємств. Катастрофічно скоротився випуск продукції. В 1931 р. вартість продукції зменшилась у порівнянні з 1929 р. у вісім разів³. За роки кризи різко впала продукція сільського господарства. Зменшилась площа під посівами взагалі і під технічними культурами зокрема.

Одним з яскравих показників кризи було різке падіння цін на сільськогосподарські продукти — в два і більше рази⁴. Газета «Селянське слово» писала: «Чи варто взагалі займатися землеробством, якщо при теперішніх цінах на внутрішньому і зовнішньому ринку не повертається навіть витрачений капітал»⁵.

Економічна криза викликала на Буковині нечувані розміри безробіття. Від цього особливо постраждало населення гірських районів, яке жило переважно за рахунок заробітків на лісових розробках і лісосплаві. Лише в Чернівцях безробітних було не менше 7—8 тис. Але на біржі було зареєстровано лише 3 тис. Становище безробітних було жахливе. Соціал-демократична газета «Форвертс» писала: «Куди не подивися, всюди злидні, голод і повна байдужість щодо голодуючих людей»⁶.

Буржуазно-поміщицький уряд Румунії намагався перекласти весь тягар економічної кризи на плечі трудящих мас шляхом подовження робочого дня та систематичного зниження заробітної плати робітникам і службовцям. На чернівецькій текстильній фабриці «Геркулес» у 1931 р. робітниця, наприклад, працювали по 12 годин на добу⁷. За офіційними даними, заробітна плата знизилась в 1933 р. на 60,8% від рівня 1929 р.⁸

Навіть поліцейське управління в доповідній записці чернівецькому інспекторату в 1929 р. змушене було визнати, що «в містах Буковини

¹ «Anuarul statistic al României (1937—1938)» București (далі — Buc.), 1939, стор. 320.

² Там же, стор. 330.

³ Дані Чернівецького обласного музею краєзнавства.

⁴ «Anuarul statistic al României (1930)», Buc., 1932, стор. 253.

⁵ Газ. «Селянське слово» від 23 лютого 1930 р.

⁶ Газ. «Vorwärts», березень 1931 р.

⁷ Газ. «Vorwärts» від 4 жовтня 1931 р.

⁸ «Anuarul statistic al României (1931—1933)», Buc., 1933, стор. 236.

зарплата низька, існуюче матеріальне становище робітників і службовців тяжке, заробітної плати не вистачає на оплату податків, квартири і придбання необхідних продуктів»¹.

Під час кризи сотні і тисячі робітників, жінок і дітей гинули від голоду і різних хвороб. Цього не могла приховати і офіційна урядова статистика². В роки економічної кризи робітники і трудове селянство харчувалися лише кукурудзою, яка викликала захворювання під назвою пелагра. Кількість хворих пелагрою на Буковині з року в рік збільшувалася. Про це свідчать навіть дані урядової статистики³.

Дуже тяжким було становище трудового селянства. Основна маса селян була безземельною і малоземельною. В сільському господарстві були значними пережитки феодально-кріпосницького ладу, які виявлялися, перш за все, в розподілі землі. За даними 1921 р., 835 поміщиків Буковини, які мали по 100 і більше га, володіли 60,04% всієї землі, а 180 677 селян з наділом до 5 га мали лише 20,6% земельної площі⁴. На кожне дрібне селянське господарство припадало в середньому по 1,06 га землі, а кожний поміщик мав у середньому по 751,5 га.

В 1921—1926 рр. румунський буржуазно-поміщицький уряд провів так звану аграрну реформу на Буковині, забравши лише 12,04% землі у поміщиків⁵. Однак селяни і цієї землі не одержали. Аграрна реформа була проведена в інтересах великого капіталістичного господарства та куркульства і феодальних пережитків не ліквідувала. Буковинські селяни страждали також від лихварів. Потрапивши в кабалу до лихварів, вони платили за позички до 120% річних. «Зажерливі лихварі,—писала газета «Селянське слово»,—незважаючи на людські страждання, деруть останню шкіру з своїх клієнтів»⁶.

Найсильнішим засобом пограбування і розорення селян Буковини були податки. Селянин витрачав у 1931 р. на покриття лише прямих податків майже 50% свого прибутку⁷. При визначенні розміру податку дрібного селянського господарства на Буковині в період кризи необхідно враховувати великі штрафи, які накладалися на бідняків⁸.

Обстеження в 1930 р. господарств різних областей Румунії, в тому числі і Буковини, показало, що заборгованість за 1 га орендованої землі становила 1,1 тис. лей, а за 1 га власної землі — 5,1 тис. лей. Газета «Адеверул» у 1930 р. писала: «Якщо земля нашого сільського господаря перебуває під тиском 4—5 тисяч лей боргу на гектар, то фактично він володіє лиш незначною її часткою, бо ці борги дорівнюють всій її вартості, якщо не перевищують її»⁹.

І в тяжкі роки кризи трудящі Буковини не припиняли революційної боротьби. Єдиною партією, яка у важких умовах підпілля захищала інтереси трудящих Буковини, була Комуністична партія Румунії та її обласний комітет на Буковині. Комуністи вели боротьбу за дружбу з Радянським Союзом, за створення єдиного фронту проти буржуазії, проти антинародної внутрішньої і зовнішньої політики румунської урядо-

¹ Державний архів Чернівецької області (далі—ДАЧО), ф. 5, оп. 1, спр. 5979, арк. 6, 8.

² «Anuarul statistic al României (1931—1932)», стор. 37, 58; за 1933 р.— стор. 48; за 1934 р.— стор. 83, 444—445.

³ «Anuarul statistic al României (1934)», Вис., 1935, стор. 446—447.

⁴ М. К. Constantinesco, L'evolution de la propriété rurale et la reforme abstraite en Roumanie, Вис., 1925, стор. 271.

⁵ Damián, Reforma agrară în România, Вис., 1929, стор. 45.

⁶ Газ. «Селянське слово» від 23 лютого 1930 р.

⁷ Газ. «Adevarul» від 13 лютого 1931 р.

⁸ «Anuarul statistic al României (1937—1938)», стор. 278.

⁹ Газ. «Adevarul» від 30 липня 1930 р.

вої кліки та її партій. Вони виступали проти зрадництва українських буржуазних націоналістів і агентів буржуазії в робітничому русі — правих соціал-демократів, які намагались зірвати революційну боротьбу трудящих.

В політичному вихованні трудового селянства велике значення мала прогресивна газета «Борець» — орган легальної організації компартії на Буковині «Визволення». Газета «Борець» висвітлювала тяжке становище трудового селянства Буковини і закликала робітників і селян до боротьби з поміщиками і капіталістами. В статті «До селян, робітників і всіх, всіх трудящих» газета писала: «Товариші! За свою тяжку працю ви маєте голодне й холодне життя... Не схиляйте голів перед капіталістичними катами...»¹.

Значну роль у мобілізації революційних сил на боротьбу з румунським буржуазно-поміщицьким урядом відіграв Комітет робітничо-селянського блоку. В травні 1929 р. він підготував і розповсюдив 10 тис. листівок, в яких закликав трудящих Буковини виступити на боротьбу проти буржуазії і поміщиків, за робітничо-селянський уряд². На цей заклик відгукнулася передова частина інтелігенції. На початку квітня 1929 р. в м. Чернівцях відбулися збори 400 учителів. Виступаючи на зборах осудили політику уряду і вимагали підвищення заробітної плати³.

Ще в квітні 1929 р. комуністи Буковини почали готуватись до святкування 1 Травня. Масово-політична робота проводилася серед населення м. Чернівців і сіл — Неполоківців, Рогозні, Садгори, Клокучки, Раранчі⁴. На двох зборах, проведених 1 Травня 1929 р., було присутніх близько 300 чол. На цих зборах виступали Іван Стасюк, один з лідерів «Визволення», робітник із Чернівців Микола Ковальчук, Гольденберг із с. Неполоківців, студент Галицький із Садгори. Вони говорили про значення 1 Травня, про експлуатацію трудящих капіталістами, фабрикантами і землевласниками, осуджували депутатів парламенту Кракалія, Пістинера і Даназа за розповсюдження наклепу, що нібито місцеві робітники діють по указці з Росії, протестували проти збільшення податків і задуму румунського уряду запровадити фашистську диктатуру, вимагали роззброєння та загальної амністії⁵. Поліція конфіскувала в учасників зборів 661 екземпляр газети «Борець»⁶.

Міністерство внутрішніх справ забороняло об'єднаним профспілкам і «Визволенню» проводити збори і святкувати 1 Травня. Тільки організаціям, що перебували під впливом право-опортуністичних керівників із соціал-демократії, сигуранца дозволила відзначити день 1 Травня, сподіваючись, що вони стримають трудящих від революційних виступів. У звіті префекта м. Чернівців про це «святкування» зазначається, що демонстранти «без прапорів і плакатів пройшли до парку, де відбувався мітинг. Лідери соціал-демократів Рознован, Козак, Вікторчик, Пістинер покритикували лібералів та членів уряду (це допускалося в боярській Румунії. — В. Л.), а потім були проведені спортивні гри, народні гуляння на Клокучці і Роші»⁷. Опортуністичним лідерам соціал-демократичних партій вдалося стримати робітників від активних виступів. Політика

¹ Газ. «Борець» від 5 травня 1929 р.

² ДАЧО, ф. 5, оп. 1, спр. 5983, 1929, арк. 1.

³ Там же, спр. 6038, 1929, арк. 4.

⁴ Там же, спр. 5988, арк. 10.

⁵ Там же, арк. 10, 12.

⁶ Там же, арк. 10.

⁷ Там же.

лідерів соціал-демократичних партій на практиці вела до угодовства з буржуазією і поміщиками.

Яскравим показником шкідливого впливу лідерів соціал-демократії на революційний рух було втручання їх у страйк 200 сільськогосподарських робітників 3 липня 1929 р. у Вижниці. Страйкарі вимагали запровадження 8-годинного робочого дня і збільшення зарплати. Соціал-демократ, депутат парламенту Рознован разом з делегатом інспекторату праці уклали угоду з поміщиком про зменшення робочого дня до 8 годин, але з умовою, що й плата буде зменшена на 30%. Робітники не погоджувалися на такі умови і ганьбили Рознована за угодовство з поміщиком. Рознован змушений був утекти з Вижниці. Дуже характерною була вміщена в газеті «Борець» кореспонденція одного робітника з приводу страйку. В ній говорилося: «...Цей перший страйк навчив нас, що в єдності—сила трудящих і що соціал-демократи—то дуже ненадійні наші заступники. Нам з ними не по дорозі»¹.

Однією з найбільш розповсюджених форм робітничого руху на Буковині були страйки. «Всякий страйк, — писав В. І. Ленін, — наводить робітників з величезною силою на думку про соціалізм — про боротьбу всього робітничого класу за своє визволення від гніту капіталу»².

Весною і влітку 1929 р. на Буковині під керівництвом комуністів розгорнулася масова боротьба робітників. Так, 21 травня 1929 р. почався страйк 230 теслярів, який охопив 25 дрібних підприємств³. Страйкарі домогалися скорочення робочого дня з 10 до 8 годин, підвищення зарплати на 30% і п'яти державних святкових (вихідних) днів⁴. Щоб залякати робітників і примусити їх припинити страйк, було звільнено з роботи і заарештовано активних учасників страйку. Незважаючи на невдачу цього страйку, робітники інших підприємств виступили з подібними вимогами. 16 червня 1929 р. відбувся страйк робітників деревообробної фабрики «Гольц». Страйкарі вимагали підвищення заробітної плати і зменшення робочого дня до 8 годин⁵. На початку липня до страйкуючих приєдналося ще 200 робітників⁶. 6 липня почали страйк понад 120 робітників текстильної фабрики «Інтекс» в Чернівцях⁷. Сваволя з боку адміністрації цієї фабрики досягла крайніх меж. Наприклад, взимку в робітників відрахували понад 25% заробітної плати⁸. Робітники вимагали, щоб їм повернули ці гроші.

Характерною рисою революційного руху на Буковині в той час було поєднання боротьби за соціальне визволення з боротьбою проти національного гніту. Румунські поміщики і буржуазія намагалися примусово румунізувати українське населення. Всі українські школи були закриті, в державних установах заборонялося говорити і писати українською мовою. Існували обмеження в прийомі українців на роботу в установи і на підприємства. Ця дискримінація викликала незадоволення серед українського населення. Влітку і восени 1929 р. на Буковині широко розгорнулася боротьба за визнання української мови офіційною і відкриття українських шкіл⁹.

Велике значення мала боротьба трудящих Буковини проти посилення фашистської реакції і загрози імперіалістичної війни. Румун-

¹ Газ. «Борець» від 14 липня 1929 р.

² В. І. Ленін, Твори, т. 4, стор. 283.

³ ДАЧО, ф. 5, оп. 1, спр. 5985, арк. 2, 9, 20.

⁴ Там же.

⁵ Там же, арк. 15.

⁶ Там же, арк. 15.

⁷ Там же, спр. 5984, арк. 6.

⁸ Там же.

⁹ Там же, спр. 5979, арк. 5—6.

ський уряд, підтримуваний міжнародним імперіалізмом, сподівався на вихід з кризи шляхом воєнної авантюри проти СРСР і вів посилену воєнну та ідеологічну підготовку до війни, проти якої на Буковині, так само, як і в Румунії, піднімався рух трудящих під лозунгом захисту СРСР.

Робітники, селяни та інтелігенція Буковини всі свої надії і перспективи на визволення зв'язували з Радянським Союзом, підтримувати який було для них справою боротьби за власні інтереси, за мир і свободу. Ще в липні 1929 р. комуністи Буковини розпочали широку підготовку до революційних виступів у Чернівцях, Сторожинці, Вашківцях та інших містах Буковини. Тільки за 2 дні, з 19 по 20 липня 1929 р., поліція виявила на околиці м. Чернівців — Клокучі 3 тис. листівок, які закликали до боротьби проти паліїв війни. Комуністи Буковини організували 1 серпня в м. Чернівцях могутню демонстрацію, в якій брало участь не тільки цивільне населення, а навіть нижчі чини військових службовців¹.

Буржуазія намагалась відгородити залізничників від усього робітничого класу, надаючи їм деякі привілеї. Але, незважаючи на це, залізничники виступили на боротьбу за поліпшення свого становища. 22 вересня 1929 р. в м. Чернівцях відбулися збори 400 робітників — членів профспілки залізничників². Присутні гостро виступали проти правлячих ліберальної та націонал-цараністської партій, проти обмеження прав залізничників і штрафів, відзначали тяжке становище пенсіонерів, а також вимагали конфіскації майна багатих, скорочення наполовину військової служби і об'єднання з іншими робітниками в одну профспілку³.

Кількість страйкарів у 1929 р., порівнюючи з 1928 р., значно зросла. В результаті страйків було втрачено 38 365 робочих днів⁴. Майже втриє, порівнюючи з 1928 р., зросла в 1929 р. кількість конфліктів між робітниками і підприємцями⁵.

В 1930 р. робітничий клас продовжує боротися за свої права шляхом страйків і демонстрацій. Поряд з економічними вимогами робітники протестували проти насильства властей, проти капіталістичного ладу і милітаризації країни, виступали на захист Радянського Союзу. В день 9 січня на заклик Комуністичної партії відбулися масові демонстрації. В м. Чернівцях, Сторожинці, Глибокій демонстрації проходили під лозунгами: «Геть короля!», «Хай живе Радянський Союз!». Між поліцією і робітниками виникали сутички⁶. Ця демонстрація була яскравим проявом братерської дружби і класової солідарності трудящих мас Буковини з робітниками і селянами Радянського Союзу.

Розповсюдженою формою виступів були «походи голодуючих». Так, 25 березня 1931 р. в Чернівцях відбулася демонстрація 400 безробітних. Вони зібралися біля примарії, вимагали примаря і вигукували: «Нам не треба злиденної милостини, ми хочемо працювати, ми голодні, дайте нам хліба!»⁷. Демонстранти були розігнані поліцією.

На зборах робітників-будівельників м. Чернівців, організованих комуністами 10 грудня 1931 р., виступаючи зазначали, що становище робітників-будівельників — тяжке, що більшість з них не мали роботи і не

¹ ДАЧО, ф. 5, оп. 1, спр. 5978, 1929, арк. 1.

² Там же, спр. 6028, арк. 2.

³ Там же.

⁴ «Anuarul statistic al României (1937—1938)», стор. 298.

⁵ Там же, стор. 293.

⁶ Газ. «Glasul Bucovinei» від 10 січня 1930 р.

⁷ Газ. «Vorwärts» від 26 березня 1931 р.

одержували ніякої допомоги протягом 16—18 місяців. Після зборів робітники організували похід, у якому взяло участь понад 800 будівельників, і рушили до примарії та інспекторату праці з метою пред'явити свої вимоги. Дорогою до них приєдналися безробітні робітники. Кількість демонстрантів досягла 2 тис. чол¹. Місцеві власті примушені були зробити деякі поступки безробітним. Були організовані кухні на Калічанці, Роші та інших робітничих пунктах².

Комуністична партія організовувала трудящі маси на боротьбу проти намагань буржуазії, поміщиків та їх партій встановити в країні відверто військово-фашистську диктатуру.

Широкого розмаху досягла боротьба трудящих Буковини проти імперіалістичної війни. Яскравим прикладом цього була могутня демонстрація трудящих Буковини в день боротьби проти військової загрози—1 серпня. Демонстранти вийшли на вулиці з лозунгами «Геть імперіалістичну війну!», «Хай живе Радянський Союз!». В день демонстрації всі установи м. Чернівців охоронялись поліцією та військовими частинами. В ніч з 1 на 2 серпня було заарештовано понад 100 активних учасників демонстрації³.

Страйкова боротьба робітничого класу посилилась у 1931 р. Збільшилась кількість учасників страйків і кількість втрачених робочих днів на підприємствах Буковини порівняно з 1930 р., коли мав місце деякий спад страйкової боротьби. Про це свідчать безумовно применшені офіціальні дані румунської статистики. Так, у 1930 р. страйкувало 1560 робітників, а в 1931 р.—2700. У 1930 р. в результаті страйків було втрачено 5639 робочих днів, а в 1931 р.—16 323⁴. Найбільшу активність у страйках 1931 р. виявили робітники деревообробної і мебльової промисловості⁵.

Важливу роль у боротьбі трудящих Румунії і Буковини в роки кризи відіграв V з'їзд Комуністичної партії Румунії, який нелегально відбувся в 1931 р.⁶ Підводячи підсумки останніх двох років революційного руху в Румунії, з'їзд відзначив, що економічні конфлікти все частіше набирають форми боїв на вулиці і кривавих сутичок з поліцією і жандармами, відмовлення від сплати податків та боргів, виступів проти продажу з молотка інвентаря та землі, побиття податкових агентів, сутичок із жандармерією⁷.

З'їзд вимагав від усіх партійних організацій посилити зв'язок з народними масами, перенести центр ваги всієї діяльності партії на підприємства, установи і ширше розгорнути боротьбу з опортуністами як агентурою буржуазії в революційному русі. Розглядаючи трудове селянство, як союзника пролетаріату в боротьбі проти буржуазії і поміщиків, V з'їзд поставив завдання—підняти трудове селянство на боротьбу за повсякденні вимоги і в ході цієї боротьби створити союз робітників і селян⁸. З'їзд КПР відзначив, що головним лозунгом партії в національному питанні є ленінський лозунг права націй на самовизначення аж до відокремлення і що українське населення Буковини треба розглядати як частину українського народу, яка має право на возз'єднання з Радянською Україною. Водночас з'їзд підкреслив необхідність

¹ Газ. «Vorwärts» від 11 грудня 1931 р.

² Там же.

³ Газ. «Vorwärts» від 2 серпня 1931 р.

⁴ «Anuarul statistic al României (1937—1938)», стор. 298.

⁵ «Anuarul statistic al României (1931—1932)», стор. 218—219.

⁶ З міркувань конспірації вказувалося, що з'їзд відбувся в 1932 р.

⁷ «Documente din istoria partidului comunist din România (1929—1933)», Вис., 1956, стор. 355.

⁸ Там же, стор. 299—301, 383, 386.

боротьби з націоналістичною замкненістю в партійних організаціях окупованих румунським урядом областей. В рішеннях V з'їзду КПР вказувалось на необхідність роз'яснення масам на конкретних фактах того, що однією з важливих причин їх злиднів є підготовка уряду Румунії до війни проти СРСР, що, «захищаючи СРСР, трудящі маси Румунії захищатимуть самих себе, захищатимуть свої кровні інтереси»¹. Дальший хід боротьби трудящих показав, що Комуністична партія, здійснюючи рішення V з'їзду, домоглася значних успіхів.

В той час, як економічна і політична могутність Радянського Союзу в 1932 р. внаслідок успішного виконання першої п'ятирічки зміцнювалася і розвивалася, в країнах капіталізму загострювалася і поглиблювалася криза. 1932 р. характеризується посиленням наступу експлуататорських класів Румунії на трудящих і найвищим піднесенням революційної боротьби. Навіть представник румунських окупаційних властей генеральний інспектор жандармерії в своєму рапорті в березні 1932 р. примушений був визнати, що «революційна діяльність посилилась по всіх містах Буковини: Чернівцях, Сторожинці, Хотині, Сучаві, Кімполунзі, Радауцах та ін»².

Під керівництвом Комуністичної партії Румунії робітники, трудове селянство і прогресивна інтелігенція об'єднувалися для спільної боротьби проти гнобителів. 15 січня 1932 р. прокотилася хвиля демонстрацій по всіх великих містах Румунії³. Безробітні м. Чернівців ішли з лозунгами «Хліба і роботи!». Працюючі робітники вимагали підвищення заробітної плати, припинення переслідування прогресивних організацій. В демонстрації брали участь селяни навколишніх сіл і чернівецькі студенти. Спроба розігнати демонстрацію і заарештувати активних її учасників викликала рішучий опір. Над студентами — учасниками демонстрації — поліція вчинила дику розправу⁴.

Революційна активність трудящих Буковини особливо виявилась в січні 1932 р. в дні, присвячені пам'яті В. І. Леніна, Рози Люксембург, Карла Лібкнехта. Ще на початку січня 1932 р. в Чернівцях на фабриці «Поставарія Ромине» були проведені підготовчі збори робітників, на яких говорили про революційну боротьбу з капіталістами та про відзначення 15 і 21 січня — днів загибелі Рози Люксембург і Карла Лібкнехта, смерті В. І. Леніна. Після зборів почалась демонстрація⁵. Комуністична партія Румунії звернулася із закликом відзначити ці дні проведенням нарад, розповсюдженням революційних листівок, організацією вуличних демонстрацій⁶.

У січні 1932 р. на Буковині була широко розповсюджена листівка, присвячена 8 роковинам з дня смерті В. І. Леніна, пам'яті Р. Люксембург і К. Лібкнехта, в якій комуністи закликали посилити боротьбу за права безробітних, не сплачувати боргів і податків, які йдуть на підготовку війни проти Країни Рад, організувати бойові групи для розгону фінансових агентів, жандармів і супроводжуючих їх осіб. Листівка кінчалась закликами: «На випадок війни поверніть зброю проти катів і знищуйте господарів-капіталістів! Хай живе міжнародна комуністична революція! Хай живе боротьба за відторгнення Буковини від Румунії і воз'єднання її з Радянським Союзом!»⁷.

¹ Журн. «Коммунистический Интернационал», 1932, № 8—9, стор. 60.

² ДАЧО, ф. 15, оп. 1, спр. 1, 3833, 1932, арк. 27.

³ «Documente din istoria part. dului c. munist dia R. mânia (1929—1933)», стор. 434—435.

⁴ Там же, стор. 454.

⁵ Там же, стор. 435.

⁶ ДАЧО, ф. 5, оп. 1, спр. 7793, 1932, арк. 2.

⁷ Там же, ф. 132, оп. 1, спр. 28, 1932, арк. 48.

В січні 1932 р. серед мешканців сіл Таутени, Дорошівців, Чунків велась революційна пропаганда і розповсюджувались комуністичні листівки, а селяни Старої Жучки виступали за воз'єднання з Радянською Україною. Внаслідок цього було заарештовано 20 селян¹. Генеральний інспектор жандармерії в своєму донесенні в лютому 1932 р. повідомляв, що «по всіх повітах Буковини проводилася пропаганда, яка переконала селян у необхідності розділу церковних земель»².

Уряд Румунії вживав усіх заходів, щоб розправитися з комуністами і таким шляхом позбавити народний рух керівництва. В січні 1932 р. жандармерія виявила революційні організації в 12 селах — Мосорени, Окна, Онут, Переул Негру, Дорошівці, Самушен, Вербівці, Юрківці, Хорошивці, Теутени, Чунково, Кучур-Мік, заарештувала 50 комуністів і конфіскувала знайдені в них газети «Сила», «Наша земля», та брошури «Боротьба», «Проти безробіття»³.

В першій половині 1932 р. на Буковині посилюється терор, який набув форми війни окупантів проти пригнобленого населення. Про це свідчить «покарання 25 буковинських сіл», куди були послані спеціальні каральні загони жандармерії, що провадили масові арешти і конфіскацію майна трудящих⁴.

Як і раніше, опортуністи виступили зрадниками робітничого класу. Тільки комуністична партія невглинно зміцнювала бойову єдність трудящих. За кілька днів до 1 Травня ЦК КПР у листівці ганьбив опортуністів, які «зраджують страйки, перешкоджають боротьбі, допомагають тероризувати комуністів через сигуранцу, в'язниці і страти і розпалюють ненависть до Радянського Союзу». ЦК КПР закликав трудящих Буковини виступити проти фашистського терору, за самовизначення всіх націй аж до відокремлення від румунської держави, за школи на рідній мові і застосування української мови в державних установах⁵. Комуністи провели в Чернівецькому, Сторожинецькому та інших повітах наради представників фабрик, установ і студентських організацій, на яких було обговорено заходи щодо першотравневих виступів трудящих. Соціал-демократи намагалися зірвати революційні виступи в день 1 Травня, надати їм мирного характеру. У рапорті поліції про святкування 1 Травня зазначалось, що в Чернівцях соціал-демократи обмежилися проведенням футбольного матчу і влаштуванням концерту⁶.

В день 1 Травня в Чернівцях на мітингу, в якому брало участь понад 800 чол., розповсюджувались комуністичні листівки із закликом до боротьби проти зрадників соціалізму. В Сторожинецькому повіті, в селах Бергомет і Мигове теж відбулися збори, на яких було присутніх 70 чол., а в селах Вижниці і Ревні за розповсюдження комуністичних листівок і червоних прапорців поліція заарештувала кілька чоловік⁷.

В ряді сіл Буковини незадоволення примусовим стягненням податків, боргів призвело до кривавих сутичок між селянами і представниками румунських властей, як це було в кінці травня в с. Раранчі, в червні — у с. Васлоуци⁸.

Значну роль в революційному русі відіграла студентська молодь,

¹ Газ. «Glasul Bucovinei» від 13 січня 1932 р.

² ДАЧО, ф. 15, оп 15, спр. 13 833, 1932, арк. 27.

³ Там же, арк. 89.

⁴ «Documente din istoria partidului comunist din România, 1929—1933», стор. 469, 484.

⁵ ДАЧО, ф. 5, спр. 5685, 1932, арк. 45.

⁶ ДАЧО, ф. 5, спр. 5695, 1932, арк. 45.

⁷ ДАЧО, ф. Апеляційного суду в м. Чернівцях, спр. 5685, 1932, арк. 15—16.

⁸ Газ. «Glasul Bucovinei» від 29 травня 1932 р.

яка разом з трудящими виступала проти соціального і національного гніту. Ще в 1931 р. серед студентів Чернівецького університету було створено комуністичні осередки і революційні комітети. Студенти вивчали твори К. Маркса і В. І. Леніна, розповсюджували комуністичні листівки, на нелегальних зборах обговорювали плани підготовки і проведення революційних свят і участі в демонстраціях трудящих. На початку липня 1932 р. поліція заарештувала 17 студентів—організаторів революційних виступів, а 40 студентів комуністів передала прокуратурі¹.

Енергія і рішучість трудящих зберегти мир між народами, не допустити антирадянської війни виявилася з особливою силою в антивоєнний день 1 серпня 1932 р. За місяць до його проведення Буковинський Комітет КПР розповсюдив відозву, в якій трудящі Буковини закликалися створювати комітети, організовувати антивоєнні демонстрації, відмовлятися від сплати податків, боротися за захист Радянського Союзу, першої в світі пролетарської держави, за 7-годинний робочий день і збільшення зарплати, за розподіл між малоземельними селянами королівських, монастирських і поміщицьких земель².

Комуністи 29 липня 1932 р. на зборах у робітничому передмісті м. Чернівців—Калічанці обговорили з робітниками план проведення демонстрації. В той же день робітники і селяни розповсюджували листівки з закликами «Хай живе червоне 1 серпня! Геть антирадянську війну! В день 1 серпня виходьте на вулиці!»³.

Незважаючи на поліцейські переслідування, трудящі м. Чернівців вийшли на демонстрацію під лозунгами: «Хай живе Радянська Росія! Геть війну проти Рад! Хай живе Інтернаціонал!». Для боротьби проти трудящих було кинуто і військові частини. Поліція на грузовиках оточила демонстрантів, намагаючись заарештувати промовців і відняти у демонстрантів прапори. Демонстранти відбивали заарештованих. Все ж поліції вдалося заарештувати 35 демонстрантів⁴.

Революційна активність робітників, селян і прогресивної частини інтелігенції Буковини особливо зросла напередодні 15 річниці Жовтневої революції. Трудящі Буковини, як і трудящі всього світу, готувалися до відзначення цього революційного свята. Намагаючись зірвати виступи робітників, румунський уряд за кілька днів до 7 листопада видав розпорядження про жорстоке переслідування робітників за спробу відзначити цей день⁵.

5 листопада 1932 р. Буковинський обласний комітет Комуністичної спілки молоді розповсюдив листівку із закликом виступити проти війни, на захист Радянського Союзу. В той же день чернівецька поліція провела облаву по всьому місту. Було виявлено нелегальну друкарню, заарештовано 11 чол., а в приміщенні спілки Комуністичної молоді знайдено і конфісковано комуністичні журнали і брошури («Тинеретул комуніст», «Тинеретул ленініст») ⁶.

В 1933 р. становище робітників Румунії, особливо в нафтовій промисловості, стає нестерпним. У зв'язку із скороченням виробництва нафти підприємці оголосили про зменшення заробітної плати і масове звільнення робітників-нафтовиків. У відповідь на це робітники Валья—Празовой, Плоешті та інших центрів почали страйкову боротьбу, яка примусила підприємців відмовитися від зниження зарплати.

¹ Газ. «Glasul Bucovinei» від 8 липня 1932 р.

² ДАЧО, ф. 118, оп. 4, спр. 6945, 1932, арк. 55.

³ Там же, ф. 38, оп. 1, спр. 7791, 1932, арк. 9.

⁴ Газ. «Glasul Bucovinei» від 3 серпня 1932 р.

⁵ ДАЧО, ф. 487, оп. 1, спр. Жандармський пост с. Тарасівців, арк. 47.

⁶ Газ. «Glasul Bucovinei» від 10 листопада 1932 р.

Водночас у районі Бухареста розпочалась боротьба залізничників за підвищення заробітної плати, проти звільнення робітників. Румунський уряд вдався до масових арештів робітників. У відповідь на це 15 січня понад 13 тис. залізничників оголосили страйк, вимагаючи звільнення політв'язнів і встановлення дружніх відносин з Радянським Союзом. На придушення страйку уряд кинув поліцію і війська. Сотні робітників були вбиті, понад 2 тис. — заарештовано, керівники румунського пролетаріату — Г. Георгіу-Деж, К. Стойка та інші — ув'язнені. 6 лютого 1933 р. румунський уряд, наляканий революційними виступами в Плоешті і Бухаресті, ввів стан облоги в усіх промислових центрах країни, в тому числі і в м. Чернівцях та його околицях¹. Почався масовий терор. Були розпущені всі масові організації і в першу чергу профспілки, заарештовано сотні активних учасників революційних виступів.

Комуністична партія Румунії поставила за мету організувати масові виступи проти буржуазно-поміщицького і фашистського уряду, проти стану облоги і масового терору. В лютому 1933 р. ЦК КПР видав брошуру під назвою «Досвід останніх боїв і невідкладні завдання партії», де були викладені завдання партії в справі захисту інтересів робітничого класу². Крім цього, Буковинський обласний Комітет КПР розповсюдив листівку, в якій закликав усіх експлуатованих і поневолених робітників та селян «заявити про свою солідарність з героїчною боротьбою пролетаріату долини Прахова і Бухареста»³.

Румунський буржуазно-поміщицький уряд весною 1933 р. посилив наклепницьку кампанію і підготовку до війни проти Радянського Союзу, діставши певну підтримку буржуазних партій, не виключаючи і українських буржуазних націоналістів.

Тільки Комуністична партія викривала мілітаристські плани румунських імперіалістів. Про це красномовно свідчить листівка, що була розповсюджена серед населення Буковини в лютому 1933 р. В ній комуїсти закликали трудящих Буковини до повалення фашистського уряду і виступу проти підготовки війни з Радянським Союзом.

З приходом до влади в Німеччині фашистів посилилась зрадницька діяльність українських буржуазних націоналістів на Буковині. Вони цілком схвалювали зовнішню загарбницьку політику фашистів. Про це яскраво свідчить донесення Чернівецького прокурора в травні 1933 р., в якому він зазначав: «...Українські націоналісти вважають, що канцлер Гітлер єдиний підтримує національну українську ідею (загарбання і поневолення Радянської України. — В. Л.), і всі їх надії, зв'язані з майбутнім і неминучим конфліктом у Східній Європі, який приїде би їм повну реалізацію їх ідеалів»⁴. Але українські націоналісти не одержали підтримки трудящих. В донесенні поліції в червні 1933 р. зазначалося, що «українське населення Чернівців і Сторожинця, серед якого розповсюджувалися комуністичні ідеї, виступає проти існуючого ладу»⁵. Майже по всіх повітах Буковини відбувалися виступи трудящих під лозунгами: «Хай живе Радянський Союз! Геть фашистський уряд!»⁶.

Всього, за нашими підрахунками, протягом 9 місяців — з жовтня 1932 р. по червень 1933 р. — відбулося 142 революційних виступи трудя-

¹ Газ. «Нове життя» від 12 лютого 1933 р.

² «Documente din istoria partidului comunist din România (1929—1933)», стор. 575.

³ ДАЧО, ф. 15, оп. 1, спр. 16 218, 1933, арк. 2.

⁴ Там же, ф. 4, спр. 6227, 1933, арк. 180.

⁵ Там же, ф. 43, оп. 1, спр. 6227, 1933, арк. 32.

⁶ Там же, арк. 4.

щих Буковини, з них по Чернівецькому повіту—115, Сторожиньському (місто і повіт)—13¹.

Ведучи боротьбу проти буржуазно-поміщицького ладу, трудящі Буковини звертали свої погляди до Радянського Союзу. Досвід боротьби робітничого класу і трудового селянства Буковини за соціальне і національне визволення, за возз'єднання з Радянською Україною показав, що єдиним захисником інтересів народу є лише Комуністична партія.

П. У. ШАТОВ

ЗМІЦНЕННЯ СІЛЬСЬКИХ РАД НА УКРАЇНІ І ПОЖВАВЛЕННЯ ЇХ РОБОТИ В ПЕРІОД ЗАВЕРШЕННЯ ВІДБУДОВИ НАРОДНОГО ГОСПОДАРСТВА

Комуністична партія України, неухильно проводячи в життя ленінську нову економічну політику, досягла в 1923—1925 рр. значних успіхів у відбудові сільського господарства, що сприяло піднесенню всієї економіки республіки. Завдяки повсякденному піклуванню партії і Радянського уряду, героїчним зусиллям робітничого класу були досягнуті серйозні успіхи і у відбудові промисловості, транспорту, всіх галузей народного господарства і культури. З піднесенням промисловості і сільського господарства поліпшувалось матеріальне становище робітничого класу і трудящих мас селянства, зростала їх свідомість, політична і господарська активність. У селі на кінець відбудовного періоду сталися серйозні зрушення. Якщо на Україні до Великої Жовтневої соціалістичної революції середняцький прошарок на селі не перевищував 1/3 селянських дворів, а кількість бідняцьких господарств становила понад половину всіх селянських господарств, то на кінець відбудовного періоду середняки становили вже 2/3, а бідняки лише 1/4 загальної кількості селянських господарств². Таким чином, середняк став центральною фігурою землеробства. Кількість куркульських господарств на Україні, порівнюючи з дореволюційним часом, скоротилась на кінець 1925 р. до 3—5%³.

Але водночас з ростом активності трудящих мас селянства, активувалось і куркульство, підтримане українськими буржуазними націоналістами та іншими залишками розбитих антирадянських елементів. Слабкість партійної роботи на селі, недоліки в діяльності сільських Рад, неправильний в ряді випадків підхід до середнього селянства, порушення радянської політики цін та інше призвели до того, що в деяких районах республіки середняк почав виявляти хитання в бік куркуля. Куркулі намагалися використати незадоволення середняка в своїх ворожих цілях, підкорити своєму впливові середнє селянство, захопити в свої руки Ради і кооперацію.

В ряді місць при підтримці середняка куркуль проникав в сільські Ради, кооперацію, земельні органи, комітети взаємодопомоги і проводив там антирадянську політику. Куркулі та інші антирадянські елементи убивали партійних і радянських працівників, сільських активі-

¹ ДАЧО, ф. 43, оп. 1, спр. 6227, 1933, арк. 32.

² «Очерки развития народного хозяйства Украинской ССР», Изд-во АН СССР, М., 1954, стор. 237.

³ «IX съезд КП(б)У. Стенографический отчет», Изд-во «Пролетарий», Харьков, 1926, стор. 36.

стів і кореспондентів, які викривали і гнівно таврували ворожі дії куркульства. Так, у с. Димівці, Котляро-Шевченківського району, Миколаївського округу, згряя злочинних елементів, яка була під впливом куркульства, вбила сількора-комуніста Григорія Малиновського. Таку ж розправу вчинило куркульство над головою сільради і головою комбезаму в с. Юрківці, Звенигородського району, Київської губернії¹. Події в Димівці викрили хворобливі явища низового сільського апарату. ЦК і ЦКК РКП(б) у своїй постанові «Про події в Димівці в зв'язку з убивством сількора Малиновського» приділили серйозну увагу завданням партійних організацій на селі.

В рішенні ЦК говорилось, що партійне керівництво Миколаївського окружного низовими сільськими організаціями було незадовільне. «ЦК і ЦКК вказують на необхідність дальшого зміцнення партійних організацій, необхідність міцнішого зв'язку з ними і розгортання роботи на селі на підставі загальноприйнятих рішень»².

Постанова ЦК і ЦКК РКП(б) про події в Димівці і постанова ЦК КП(б)У про становище на Херсонщині мобілізували партію і радянську громадськість на боротьбу з хворобливими явищами в житті українського села, проти порушень революційної законності, відриву керівних кадрів від широких трудящих мас селянства, замкнутості в роботі партійних організацій. Поряд з цим у постановах вказувалось на необхідність розгортання критики знизу, створення широкого безпартійного селянського активу, який міг би подолати політичну активність куркульських угруповань на селі, зверталась увага на необхідність посилення пильності щодо куркульських елементів. Від партійних організацій вимагалось бути більш уважними і політично чуйними до запитів, які виникають у бідняцькій та середняцькій частині села, і своєчасно на них реагувати, розгорнути партійну і масово-політичну роботу на селі, виховувати широкий селянський безпартійний актив³.

Нова обстановка на селі вимагала від партійних і радянських організацій перегруповання сил партії і робітничого класу, зміни форм і методів керівництва селянством. Необхідно було повести рішучу боротьбу з порушеннями революційної законності, ліквідувати в роботі сільських Рад старі методи, властиві періодові воєнного комунізму, коли часто доводилось вживати адміністративні заходи.

Комуністична партія і Радянський уряд багато зробили, щоб поліпшити роботу Рад. Проте в діяльності сільських Рад ще мали місце випадки грубого порушення законності. Ради не завжди були організаторами господарського і громадського життя села, обмежувалися переважно адміністративно-виконавчою діяльністю, часто-густо займалися реєстрацією готових рішень. Організація їх роботи відставала від насущних потреб народних мас, від вимог партії і уряду. Не завжди здійснювалась звітність Рад перед виборцями, не використовувалась можливість втягнення в їх роботу трудящих мас селянства. Це призводило до звуження ролі Рад як органів колективного керівництва, серйозно послаблювало їх як демократичні органи влади, що, в свою чергу, ставало перешкодою для дальшого росту політичної активності трудящих мас селянства і згуртування їх навколо партії і Радянської влади.

Обстеження роботи низових органів влади, яке провели ЦК

¹ Див. газ. «Коммунист» (орган ЦК і Харківського губкому КП(б)У) від 16 січня 1925 р.

² Журн. «Известия ЦК РКП(б)», 1925, № 6, стор. 3.

³ Партархів Інституту історії партії ЦК КП України (далі — ПА ІІП ЦК КП України), ф. 1, оп. 13, од. зб. 147, арк. 171.

КП(б)У, ВУЦВК та окружками партії, показало, що методи діяльності районних і сільських Рад часто-густо носили формальний характер. зводилися, головним чином, до збирання податків та паперового виконання розпоряджень вищих органів. Вибори до Рад в деяких районах проходили під тиском уповноважених, що викликало незадоволення селян. У повсякденній роботі сільські Ради не завжди опиралися на селянські маси і іноді застосовували методи роботи періоду воєнного комунізму. Активність середняка недостатньо використовувалась у громадській роботі на селі, зокрема в сільських Радах, кооперативах, сільськогосподарських товариствах та інших організаціях. У сільрадах середняцькі верстви селян були представлені надто мало (не більше 10—15%)¹.

Зростаючу політичну активність трудящих мас селянства слід було використати в інтересах соціалістичного будівництва. Необхідно було всебічно зміцнити Ради і перебудувати їх роботу відповідно до нових завдань соціалістичного будівництва так, щоб сільські Ради стали організуючим центром політичної активності трудящих мас селянства.

Але низові працівники в деяких місцях не враховували господарського зростання села, процесу розшарування селянства і викликаного новою економічною політикою нового співвідношення класових сил в країні, яке вимагало різного підходу до класових угруповань і зміни методів партійного керівництва і ліквідації пережитків воєнного комунізму на селі. Й. В. Сталін вказував, що «по-старому тепер керувати не можна, бо політична активність селянства піднеслась, і треба, щоб ця активність вилілась у форму радянську, щоб вона йшла через Ради, а не поза Радами. Керує той, хто пожвавлює Ради і створює селянський актив навколо партії на селі»².

Серйозні недоліки в діяльності сільських Рад були наслідком слабкої постановки партійної роботи на селі. Сільські партійні осередки були нечисленні, недостатньо підготовлені політично. Вони не мали навколо себе широкого селянського активу, який міг би зв'язати партію з десятками мільйонів трудового селянства.

В цих умовах дальше завоювання середняка на бік пролетаріату, зміцнення блоку бідноти з середняком у боротьбі проти куркуля і укріплення союзу робітничого класу і селянства мало виключно важливе значення для долі соціалізму в СРСР. Комуністична партія своєчасно викрила недоліки, які мали місце в роботі Рад та інших громадських організацій на селі, і вжила рішучих заходів щодо їх усунення.

Комуністична партія завжди була сильна тим, що спиралася на широкі маси трудящих, що вона не тільки вчила маси, а й сама глибоко вірила в маси. Без створення активу з селян партія не змогла б здійснити політичне керівництво селянством і залучити його до соціалістичного будівництва. Але створити навколо партії широкий безпартійний актив можна було лише в процесі розгортання масової роботи навколо практичних потреб трудового селянства, поліпшення радянського будівництва на селі та залучення селянства до управління державою. «Пожвавити Ради,—говорив Й. В. Сталін,—поставити їх на ноги, залучити до Рад всі кращі елементи селянства,—такий є той шлях, на якому можна буде викувати широкий актив з безпартійних селян»³.

Жовтневий пленум ЦК РКП(б) 1924 р. накреслив розгорнуту про-

¹ Центральний державний архів Жовтневої революції і соціалістичного будівництва УРСР (далі — ЦДАЖР УРСР), ф. 1, оп. 2, спр. 3149, арк. 49.

² Й. В. Сталін, Твори, т. 7, стор. 129.

³ Й. В. Сталін, Твори, т. 6, стор. 304.

граму боротьби за поживлення діяльності Рад. У постанові пленуму про «Чергові завдання роботи на селі» відмічалось, що зростаючу політичну активність селянських мас, особливо незаможних селян, «партія повинна прагнути спрямовувати насамперед на поживлення Рад, на посилення діяльності радянських, кооперативних та інших організацій. Це завдання — поживлення Рад на селі, зв'язане з загальним питанням про поживлення роботи Рад, є одним з основних і найбільш гострих завдань моменту»¹. Цей курс був схвалений і розвинутий далі у постановах квітневого пленуму і XIV партконференції РКП(б) (1925 р.). Лозунг поживлення роботи Рад став для всіх партійних і радянських органів програмою дій на найближчі роки.

Комуністична партія України, керуючись постановами пленумів ЦК РКП(б) і XIV партконференції, розгорнула велику організаційну і політичну роботу по перебудові діяльності сільських Рад. Згідно з рішенням Президії ЦВК СРСР і ВУЦВК у грудні 1924 р. і на початку січня 1925 р. на Україні були проведені вибори до Рад. Партійні та радянські організації більшості губерній розгорнули навколо виборної кампанії відповідну організаційну і агітаційну роботу серед населення. Проте в ряді районів Волинської, Катеринославської, Київської і Подільської губерній така робота проводилась слабо. І це було однією з причин низької явки виборців на вибори. Крім того, мали місце факти серйозного порушення радянської демократії. В середньому на Україні у виборах 1924/25 р. брало участь близько 35% від загальної кількості виборців².

Великого розмаху набрала діяльність партійних організацій по перебудові роботи на селі після січневого пленуму ЦК КП(б)У 1925 р., який поставив і розв'язав корінні питання політичного і господарського характеру, що впливали з аналізу становища українського села і роботи сільських партійних і радянських організацій. У своїй доповіді секретар ЦК КП(б)У І. Є. Клименко навів цікаві дані про перевибори до Рад у Подільській губернії, які були типовими для всієї України. Наприклад, склад переобраних сільських Рад був такий: робітників—4,3%, службовців—8,3%, кустарів—1,5%, членів КНС—60,4%, членів і кандидатів у члени КП(б)У—5,4%, комсомольців—4%, жінок—10,8%³. Таким чином, основну частину трудящих мас селянства — середняка в складі сільських Рад навіть важко врахувати.

Пленум прийняв розгорнуте рішення, в якому відмітив господарське і політичне піднесення українського села, показав процес диференціації всередині села, намітив шляхи зміцнення бідняцьких і середняцьких господарств і зміцнення союзу бідняка з середняком у боротьбі проти куркульської небезпеки. Пленум підкреслив значення сільсько-господарських кооперативів нижчого і вищого ступеня, підвів підсумки їх діяльності і намітив шляхи дальшого розвитку цих соціалістичних форм господарювання на селі.

Січневий пленум ЦК КП(б)У засудив неправильний підхід місцевих партійних органів до середнього селянства, що проявлявся в адміністративному звужуванні його господарської діяльності, командуванні, відтиранні середняка від активної участі у виборах до сільських Рад тощо. Така політика на ділі вела до підриву союзу робітничого класу і селянства.

¹ «КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК», ч. II, Держполітвидав УРСР, К., 1954, стор. 98.

² «Статистика України, Перевибори Рад України 1925/26 р.», т. 1, вип. 2, Вид-во ЦСУ УРСР, Харків, 1926, стор. XXV.

³ ПА ІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 13, од. зб. 156, арк. 61.

Аналізуючи наслідки перевиборів сільських Рад 1924/25 р., пленум зазначив, що сільське населення недостатньо брало участь у перевиборах, і вказав на необхідність провести повторні вибори до сільських Рад у тих місцевостях, де у виборах брало участь менше 30% виборців і де не було забезпечено мінімальне представництво середняків¹.

Надаючи винятково важливого значення залученню основної маси селянства до роботи в Радах і зміцненню союзу робітничого класу з селянством, пленум ЦК КП(б)У поставив завдання перед партійними і радянськими органами обирати до сільських Рад достатню кількість середняків — приблизно 25—30% (відповідно до стану окремих районів)². Пленум поставив перед партійними організаціями завдання — зробити сільські Ради політичною і господарською організацією основної маси бідняків і середняків у боротьбі проти куркулів та залучити до роботи в них батраків і сільську інтелігенцію.

Згідно з рішенням січневого пленуму ЦК КП(б)У і уряду України губернські виборчі комісії скасували вибори в 1200 сільських Радах³ і призначили нові вибори.

Кампанія, яку проводили партійні організації серед селянства щодо скасування виборів, вимагала від комуністів інших засобів керівництва селом, зміни методів роботи. Проведені в березні — квітні повторні вибори були важливим етапом боротьби за поживлення роботи сільрад. Нові вибори викликали широке залучення середняцької маси селянства до участі в роботі Рад, виріс і зміцнів авторитет Комуністичної партії і Радянської влади на селі. Підвищилась активність трудящих мас селянства у виборах, про що яскраво свідчить збільшення кількості виборців на скасованих виборах сільських Рад у два-три рази (з 19,8—23% на минулих виборах до 40—50% при повторних виборах)⁴.

Це було результатом кращої постановки партійно-масової роботи серед селянства, ретельної підготовки до виборів, боротьби з порушеннями закону на виборах, відмовлення сільських керівних органів від методу натиску на виборах, заміни обов'язкових списків кандидатів персональним голосуванням і введення в деяких районах карткової системи, повідомлення виборців про день і час виборів.

Розроблений Комуністичною партією новий курс роботи серед селянства вимагав зміцнення союзу бідноти з середняком, докорінної перебудови роботи комітетів незаможних селян відповідно до нових завдань партії на селі. Без перебудови роботи комнезамів неможливо було провести в життя лозунг партії «Поживлення Рад», залучити до активної участі в радянському будівництві сільську бідноту і середняка, який був важливою політичною і економічною силою на селі.

Пленум ЦК КП(б)У, який відбувся в липні 1925 р., ухвалив постанову про реорганізацію КНС, про перетворення їх з організації державного значення в добровільну громадську організацію, звільнивши комнезами від усіх адміністративно-державних функцій. Реорганізація КНС відіграла величезну роль у ліквідації залишків методів воєнного комунізму, спрямувала їх діяльність на піднесення бідняцьких господарств і зміцнення блоку бідноти з середняком у боротьбі проти куркуля. IX з'їзд КП(б)У, надаючи великого значення поживленню Рад і в зв'язку з цим реорганізації КНС, у своїй резолюції на звіт ЦК

¹ Див. «Компартія в селі», Госиздат України, Харків, 1925, стор. 19.

² Там же, стор. 19—20.

³ ПА ІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 13, од. зб. 147, арк. 47.

⁴ Там же.

відмітив: «Робота в справі поживлення сільрад, сількооперативів і т. ін. ставила своїм завданням, насамперед, розширити базу Радянської влади на селі за рахунок основної економічної і політичної сили села, тобто за рахунок середняка. Поживлення сільрад, залучення середняка до активної участі в Радах і кооперації поставило на чергу питання про реорганізацію комнезамів. З'їзд цілком і повністю схвалює постанову ЦК КП(б)У, підтвержену ЦК РКП(б), про перетворення КНС у добровільно-громадські організації захисту інтересів сільської бідноти»¹.

Деяким гальмом на шляху до поживлення діяльності сільських Рад було обмеження їх прав. II сесія ВУЦВК в жовтні 1925 р. затвердила нове Положення про сільські Ради, в якому були розширені їх господарські й адміністративні функції.

ЦК КП(б)У неослабно продовжував мобілізувати увагу партійних організацій на боротьбу за дальше запровадження в життя взятого партією нового курсу на селі. Пленум ЦК КП(б)У, який відбувся в жовтні 1925 р., у своїй резолюції про пленум ЦК РКП(б) (жовтень 1925 р.) і найближчі завдання партії відмітив: «Політика партії на селі в дусі рішень XIV партконференції тільки що починає розгортатися. Одним з істотних елементів цієї політики ЦК КП(б)У продовжував вважати дальше поживлення Рад, зміцнення їх зв'язку з робітничими і селянськими масами, зміцнення революційної законності і зміцнення правильного керівництва з боку партії роботою безпартійних масових організацій (Ради, профспілки і т. ін.)»².

Після рішень січневого пленуму ЦК КП(б)У і Всеукраїнської наради по роботі на селі було вжито заходів по зміцненню сільських партійних організацій, від яких залежало проведення в життя політики партії на селі. Згідно з рішенням XIV партконференції, ЦК КП(б)У, окружками партії до вересня 1925 р. направили з промислових центрів на постійну роботу в сільські райони і села 1442 комуністи, з яких залишилося для роботи в районах 1057 чол., і безпосередньо в селах 385 чол.³ Серед посланих на село було багато випускників вищих і середніх партійних навчальних закладів. Донецький губком партії направив на постійну роботу в село 360 комуністів⁴, Катеринославський — 175 членів партії⁵, серед них 30 жінок⁶, Луганський окружком партії — 205⁷, Кам'янець-Подільський — 119 членів партії⁸. В цілому протягом 1925 р. в сільські райони було направлено на постійну роботу 3 тис. комуністів⁹.

Поряд з розгортанням роботи по зміцненню і активізації сільських партосередків велике значення мало посилення політичного виховання, більшовицького загартування і ділової підготовки сільських комуністів.

З метою зміцнення свого впливу на селі Комуністична партія, керуючись рішеннями XIII з'їзду РКП(б), поставила перед собою бойове завдання — прийняти в свої ряди активістів із сільськогосподарських робітників, батраків, бідняків, кращої частини середнього селянства.

¹ «Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів і конференцій», Держполітвидав УРСР, К., 1958, стор. 258.

² ПА ЦК КП України, ф. 1, оп. 13, од. зб. 175, арк. 19.

³ Там же, од. зб. 147, арк. 48.

⁴ Журн. «Известия ЦК КП(б)У», 1925, № 3, стор. 12.

⁵ Там же, № 10, стор. 8.

⁶ Там же, № 4, стор. 15.

⁷ Там же, 1926, № 4, стор. 32.

⁸ Там же, № 2, стор. 7.

⁹ Газ. «Комуніст» (орган ЦК і Харківського окружкому КП(б)У) від 16 лютого 1926 р.

Прагнення селян вступити в партію посилилось в другій половині 1924 р. і широко розгорнулося на початку 1925 р., після того, коли було скасовано розверстку. Якщо в 1924 р. серед прийнятих в КП(б)У селяни становили 3,9%, то в 1925 р.—25%¹. На 1 січня 1924 р. в українській парторганізації було 1380 сільських осередків і 13 800 членів і кандидатів партії, на 1 липня 1925 р.— 1650 сільських осередків (21 348 комуністів), а на 1 липня 1926 р. сільські парторганізації налічували вже 36 576 комуністів. Але в загальній масі сільського населення від 18 років партійний прошарок становив у середньому лише 0,3%. На 1879 партійних осередків припадало 10 314 сільських Рад, тобто на один осередок — понад 5 сільрад².

У зв'язку з ростом сільської парторганізації значно поліпшилась партійна робота на селі, підвищилась активність сільських осередків, поживавилось внутріпартійне життя, вплив партосередків поширився на все життя села, зокрема на сільські Ради.

Комуністична партія і Радянський уряд надавали виключно великого значення виборчій кампанії до Рад. Вибори до Рад, вказувалося в постанові III з'їзду Рад Союзу РСР, який проходив у травні 1925 р., є великою школою політичного виховання трудящих нашої країни і основною формою залучення робітників, трудящих селян до роботи по поживавленню діяльності Рад, до справи радянського будівництва і до управління державою.

Виборча кампанія до Рад 1925/26 р. розпочалася в умовах значного економічного і політичного піднесення Радянської України, поліпшення добробуту і росту політичної активності трудящих мас. Партія і уряд неослабно керували підготовкою і ходом виборчої кампанії, 18 листопада 1925 р. ВУЦВК і Рада Народних Комісарів УРСР прийняли закон «Про виборчі права громадян і порядок проведення виборів»³.

Керуючись директивами ЦК РКП(б), 26 грудня 1925 р. ЦК КП(б)У прийняв постанову «Про перевибори сільрад»⁴, в якій трудящі маси закликалися до активної участі у передвиборних і виборних кампаніях з тим, щоб залучити до роботи в Радах кращу частину незаможників і середнього селянства, зміцнити їх союз у боротьбі проти куржуля.

Для подання практичної допомоги партійним і радянським органам на місцях у проведенні перевиборів ЦК КП(б)У і окружні партійні комітети направили партійний актив у райони і села республіки. Так, по 30 округах (на 457 районів) було послано на село на час виборчої кампанії 1242 відповідальних партійних і радянських працівники окружного масштабу⁵. Питання керівництва перевиборами сільрад були також в центрі уваги районних партійних комітетів. Райпарткоми мобілізували і відправили в село на час виборів увесь районний партактив⁶.

Сільські партійні і радянські організації з допомогою громадськості села перевірили роботу більшості сільрад. Окружні виконавчі комітети, райвиконкоми і їх відділи, сільські Ради і окремі депутати звітували в селах перед своїми виборцями. Так, окрвиконкоми (по 20 округах) зробили 326 звітів перед виборцями села. Звітів райвикон-

¹ «КП(б)У в цифрах», Изд-во «Пролетарий», Харьков, 1925, стор. 23.

² ПА ІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 13, од. зб. 240, арк. 107.

³ «Збірник законень УРСР за 1925 рік», № 97, Вид-во ВУЦВК, Харків, 1925, стор. 530.

⁴ Див. журн. «Агітатор» (орган Агітпропу ЦК КП(б)У), 1926, № 2, стор. 9—12.

⁵ ПА ІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 1, од. зб. 889, арк. 112.

⁶ Там же.

комів перед сільськими Радами (по 20 округах) було зроблено 4025. Сільради звітували перед виборцями на 90—100%. Так, за даними 15 округ, в яких налічувалося 3110 сільських Рад, проведено 6107 звітів¹. Виступали також із звітами і доповідями перед трудящими села керівники радянських установ — прокуратури, окружного суду, фінансових, адміністративних, земельних органів. У Волинському округу окружні установи на зборах виборців зробили 67 звітів². Звітні і виборчі збори супроводжувалися сміливою і здоровою критикою, високою активністю виборців. Селяни по-діловому оцінювали роботу райвиконкомів і сільрад, викривали хиби і вказували шляхи їх виправлення.

Зростаюча активність селянства відмічалася всіма виборчими комісіями. Так, Запорізька окружна виборча комісія в своєму звіті вказувала: «Громадська активність селянства росте, разом з тим росте й інтерес до радянського будівництва в широкому розумінні цього слова... Коли при проведенні перших передвиборних зборів селяни переважно обмежувались лише питаннями, і то не у великій кількості, і дуже рідко виступали в дебатах по заслуханій доповідях, то вже при проведенні останніх передвиборних зборів, на яких стояв звіт про діяльність окружного виконавчого комітету, присутні задавали вже куди більше питань, цікавилися всіма галузями нашого громадського і господарського життя. Особливо збільшилось число виступаючих в дебатах. Треба додати, що виступаючі відкидали всяку боязкість, піддавали здоровій критиці діяльність окрвиконкомів, оцінювали його роботу в усіх галузях і вказували на ряд недоліків і слабких явищ в житті села»³.

Активність широких селянських мас знайшла свій вияв і в їх участі у виборчих зборах. У виборах 1925/26 р. взяло участь 54% виборців проти 44,2% (після скасування виборів у 1924/25 р.)⁴.

Перевибори до сільських Рад проходили в умовах зростаючої громадсько-політичної активності всіх верств населення, значної політичної боротьби окремих прошарків і угруповань, класово ворожих Радянській владі елементів міста і села, при широкому розгортанні радянської демократії і при значному зміцненні позицій незаможника і бідняка на селі, робітничого класу—в місті. Куркулі, торговці, спекулянти та інші антирадянські елементи намагалися посилити свій вплив на селянські маси з тим, щоб протягти в сільські Ради своїх ставлеників. Характерними для всіх округів формами боротьби куркульства за посилення впливу в сільських Радах були використання економічно залежних від нього бідняків і середняків, лінія на зрив або дискредитацію виборів, залякування і підпоювання нестійких елементів бідноти або середняків, поширення наклепницьких, провокаційних чуток, антирадянська агітація. Нерідко з боку класово ворожих елементів мали місце терористичні випадки проти активістів села. Так, на Житомирщині куркулі поранили голову Мирославської сільради. Крім того, вони загрожували сільським активістам вбивством. Поряд з цим куркулі намагалися проводити «братання» з середняками і незаможниками. В Бердичівському округу вони залякували батраків, погрожуючи: «Прийдете в наймити до нас, а тому голосуйте за наші кандидатури»⁵. В

¹ ПА ІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 1, од. зб. 889, арк. 107.

² ЦДАЖР УРСР, ф. 1, 1926, спр. 1041, арк. 312.

³ Там же, спр. 1042, арк. 185.

⁴ «Статистика України, Перевибори Рад України 1925/26 р.», стор. XXV.

⁵ ПА ІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 1, од. зб. 889, арк. 69.

с. Войнівці, Кременчуцького округу, під час виборів у сільську Раду куркулі влаштували пожежу і зірвали вибори¹.

Куркулі при підтримці буржуазних націоналістів та інших ворожих елементів пропонували організувати селянський союз, демагогічно доводячи, що селянський союз нібито не має протиріч з робітничим класом і партією, а його мета — захищати «свою продукцію» і організувати селян. Незважаючи на демагогічні вимоги куркулів та інших антирадянських елементів, резолюція про підтримку селянського союзу жодного разу не була прийнята. Це яскраво свідчить про авторитет Комуністичної партії серед трудящих мас селянства. Активність ворожих елементів, натрапивши на блок бідноти і середнього селянства, керованого робітничим класом і Комуністичною партією, розбивалася вщент.

У період передвиборної кампанії до сільських Рад партійні організації і окремі члени партії значно поліпшили своє керівництво селом і добились серйозних успіхів у цій роботі. Підвищилась організованість сільських партійних організацій. Різно скоротилось застосування методу командування в Радах. Сільські партійні організації значно вирости в політичному та культурному відношенні і проявили свою здібність орієнтуватися в складних умовах села, на ділі проводити в життя політику партії в справі керівництва політичною активністю селянських мас, розгорнули широку кампанію серед селянства по роз'ясненню завдання партії на селі і значення зміцнення блоку бідноти з середняком у боротьбі проти куркуля. Внаслідок цього збільшилась кількість членів і кандидатів партії в сільських Радах з 7,1% до 7,3% проти минулих виборів². Серед голів сільрад комуністи становили 17,8%³.

Про зростання авторитету Комуністичної партії яскраво свідчили телеграми і привітання виборчих зборів партійним організаціям. Так, загальні збори с. Нікольського, Слов'янського району, (в кількості 583 чол.) у листі до Артемівського окружкому КП(б)У писали: «Посилаємо гарячий привіт авангарду робітничого класу — Компартії, яка веде під своїм керівництвом робітників і селян. Взятий вірний шлях на змичку робітничого класу з селянством буде зміцнений. Куркулям-дармоїдам нема місця в Радах. Ми вибираємо кращих своїх товаришів у нашу сільраду, даючи їм наказ виконувати заповіді нашого учителя Ілліча про змичку міста з селом»⁴. Аналогічні привітання надходили до багатьох окружкомів і ЦК КП(б)У, вищих органів влади УРСР, в місцеву і центральну пресу.

Під час перевиборів повну перемогу здобув блок незаможників і середняків. У складі сільських рад вони становили 98,2%. У загальній кількості селян — членів сільрад — налічувалося 57,2% бідняків, 41,6% середняків і лише 1,2% заможних селян⁵. Серед новообраних голів сільрад було більше половини членів КНС (59,1%)⁶. Таке співвідношення окремих соціальних груп в Радах забезпечувало можливість провадити роботу в сільрадах в інтересах більшості трудящих мас села, в інтересах правильного розвитку діяльності сільських Рад і виконання тих функцій, що на них покладені.

В постанові Політбюро ЦК КП(б)У «Про перевибори Рад» від

¹ ПА ПП ЦК КП України, ф. 1, оп. 1, од. зб. 889, арк. 48.

² «Підсумки виборчої кампанії 1925—1926 р.», Видання оргвідділу ВУЦВК, Харків, 1926, арк. 22.

³ Там же, стор. XVIII.

⁴ Газ. «Кочегарка» (орган Артемівського ОПК, ОВК і ОРПС) від 24 лютого 1926 р.

⁵ Журн. «Агітатор», 1926, № 17, стор. 62.

⁶ «Статистика України, Перевибори Рад на Україні 1925/26 р.», стор. XVIII.

9 червня 1926 р.¹ вказувалося, що вибори цілком підтвердили правильність політики і діяльності партії щодо поживлення роботи сільських Рад. Партія домоглась довір'я основних мас селянства до Радянської влади, перелому в підході парторганізацій і окремих членів партії до селянських мас. Перевиборча кампанія показала, що партія вела селянські маси за собою, завоювала довір'я середняка і заклала міцний фундамент для практичного зміцнення союзу бідняків з середняками для дальшої боротьби з куркульством.

Високу оцінку перевиборам Рад дав об'єднаний пленум ЦК і ЦКК ВКП(б), який відбувся у липні 1926 р. В резолюції пленуму «Про підсумки перевиборів Рад» вказувалося, що вибори до Рад є «перша після закінчення громадянської війни і зміцнення пролетарської диктатури широка і відкрита виборча кампанія. Вперше після громадянської війни виступили відкрито при перевиборах Рад основні соціальні групи виборців міста і села»². Перевибори показали, що значно покращала політична обстановка на селі при новому курсі політики партії і що зростаюча активність бідняків і середняків дістала напрям і розвиток по лінії Рад. «Перевибори на основі поживлення Рад,— сказано в резолюції пленуму,— виявили, що вже почався відхід середняка від куркульства, зближення середняка з біднотою, зростання політичної активності бідноти, ослаблення політичного впливу куркульства на селянські маси... Загальним підсумком перевиборів Рад на селі є виявлення росту авторитету партії і довір'я до неї основної бідняцько-середняцької маси села і зміцнення пролетарської диктатури»³.

Пленум ЦК КП(б)У, який відбувся в серпні 1926 р., цілком і повністю схвалив резолюцію об'єднаного пленуму ЦК і ЦКК ВКП(б) «Про підсумки перевиборів Рад». Ці перевибори,— говорилося в резолюції пленуму,— показали, що політика поживлення Рад, викорінення залишків методів роботи періоду воєнного комунізму, притягнення середняка до радянського будівництва, посилення роботи серед бідноти, політика проведення суворой революційної законності, без сумніву, сприяли зміцненню позицій партії на селі⁴.

У вересні 1926 р. при ВУЦВК відбулася Всеукраїнська нарада з питань радянського будівництва. В постанові, прийнятій оргнарадою і затвердженою згодом Президією ВУЦВК⁵, були підведені підсумки діяльності партії і уряду по поживленню роботи Рад за останніх півтора роки на підставі матеріалів перевиборчих кампаній. У постанові відмічалось, що вся робота сільських Рад була спрямована на посилення громадсько-політичної активності трудящих мас селянства, яка зростала в зв'язку з успішним розвитком народного господарства, а також на основі зміцнення союзу робітничого класу з селянством і блоку бідноти з середняком. Це знайшло своє відображення як в процесі проведення, так і в наслідках перевиборів до сільських Рад.

Нарада відмітила, що з підняттям авторитету сільських Рад серед селянства зростала і кількість виборців, залучених до роботи в їх постійно діючих комісіях. У засіданнях сільрад і постійно діючих комісій в 1926 р. брали участь в середньому 42% селян, які не були членами сільських Рад. Питання, які вирішували сільради, охоплювали основні

¹ «Підсумки виборчої кампанії 1925/26 р.», стор. 57—66.

² «КПРС у резолюціях...», ч. II, стор. 251—252.

³ Г а м ж е, стор. 261.

⁴ «Від IX з'їзду до I конференції КП(б)У, Резолюції та постанови пленумів», Партвидав «Пролетар», 1932, стор. 73.

⁵ Журн. «Радянська Україна», 1926, № 17—18, стор. 19.

конкретні проблеми життя села. Так, наприклад, питання організації і управління займали 30%, сільськогосподарські — 15,5%, фінансові — 10,2% від загального числа питань, які обговорювались на засіданнях сільрад¹.

У постанові оргнаради були намічені заходи по пожвавленню роботи сільських Рад на найближчий період у зв'язку з новими завданнями партії і уряду в наступному господарському році. В результаті проведення цих заходів у життя зміцнів союз бідняцько-середняцького блоку проти куркуля, були досягнуті значні успіхи в справі створення навколо партії і Рад безпартійного селянського активу, значно посилилась керівна роль Комуністичної партії в Радах. Робота по пожвавленню Рад привела до ще більшого зміцнення союзу робітничого класу з селянством, ізоляції куркульства, зміцнення диктатури пролетаріату на основі розвитку радянського демократизму.

Комуністична партія на всіх етапах соціалістичного будівництва приділяла і продовжує приділяти величезну увагу зміцненню і розвитку Рад, удосконаленню змісту і організаційних форм їх роботи у відповідності із завданнями, які висувуються новими вимогами просування країни до комунізму. «Над розвитком організації Рад і Радянської влади, — писав В. І. Ленін, — доводиться неослабно працювати»².

XXI з'їзд КПРС у своїх рішеннях звернув увагу партійних організацій на те, що і на теперішньому етапі розвитку суспільства Ради депутатів трудящих як міста, так і села повинні повсякденно займатися важливими питаннями роботи по виконанню завдань семирічного плану, піклуватися про підвищення добробуту і культури радянського народу.

А. Д. ЗАЛЕВСЬКИЙ

РОЗГРОМ КУРКУЛЬСЬКО-НАЦІОНАЛІСТИЧНОГО БАНДИТИЗМУ НА УКРАЇНІ (1921 — 1922 рр.)

Внаслідок величезного напруження сил і мобілізації всіх матеріальних засобів радянський народ під керівництвом Комуністичної партії до кінця 1920 р. завершив розгром воєнної іноземної інтервенції та внутрішньої буржуазно-поміщицької контрреволюції. Трудящі маси на чолі з більшовиками героїчно відстояли всесвітньоісторичні завоювання Великого Жовтня. Визволений народ приступив до мирного соціалістичного будівництва.

Зазнавши воєнної та політичної поразки у відкритій збройній сутичці, імперіалістичні кола західних держав, а також недобиті контрреволюційні сили всередині країни не облишили своїх злочинних планів реставрації капіталізму в Радянській країні. Вони лише змінили тактику: тимчасово відмовившись від прямої й відкритої інтервенції, ростили ставку на заколоти, бунти та повстання всередині країни, на розклад у рядах партійних, профспілкових, радянських та господарських організацій, на розрив союзу робітників і селян. Вказуючи на нові особливості боротьби з ворогами, В. І. Ленін підкреслював, що їх дії «набрали форми менш воєнної, але в деяких відношеннях більш тяжкої і більш небезпечної для нас»³.

¹ Журн. «Радянська Україна», 1926, № 17—18, стор. 5.

² В. І. Ленін, Твори, т. 27, стор. 237.

³ В. І. Ленін, Твори, т. 32, стор. 140.

На цьому етапі боротьби з Радянською владою імперіалісти відводили основну роль внутрішнім збройним силам недобитої білогвардійщини, дрібнобуржуазним партіям меншовиків, есерів, анархістів, а також націоналістам.

Контрреволюційні збройні заклоти в 1921 р. в Сибіру, Тамбовській і Воронежській губерніях, у Середній Азії та інших районах країни, а також кронштадтський заклот, організований меншовиками, есерами, анархістами та білогвардійцями під керівництвом імперіалістичних держав, були конкретним проявом нової тактики внутрішніх і зовнішніх ворогів Радянської республіки. В останньому випадку, на відміну від прямих закликів до ліквідації Радянської влади, контрреволюція висунула лозунг «Ради без комуністів», розрахований на обман трудящих. Розрахунок ворога полягав у тому, щоб зробити популярні в масах Ради контрреволюційними і таким чином ліквідувати Радянську владу. Але, як відомо, контрреволюціонери були викриті, і кронштадтський заклот, як і всі інші, було ліквідовано.

У той період імперіалістичні держави докладали особливо багато зусиль, щоб ліквідувати Радянську владу на Україні, відірвати її від Радянської Росії, перетворити на плацдарм для боротьби проти Радянської держави. Ставка на Україну робилась імперіалістами не випадково. Як підкреслювалося в тезах Агітпропу ЦК КП(б)У про десятиріччя Радянської влади на Україні, західноєвропейський імперіалізм був безпосередньо зацікавлений у відновленні капіталістичних порядків на Україні, тому що в українську промисловість, особливо у важку, ним були вкладені величезні капітали. Крім того, на Україні капіталізм в сільському господарстві мав більш тісний, набагато тісніший, ніж у цілому по Росії, зв'язок крупного землеволодіння та куркульської верхівки з сільськогосподарською промисловістю, а отже, з банками і західноєвропейським фінансовим капіталом¹.

Намагаючись здійснити свої плани, імперіалісти спирались на контрреволюційні сили всередині України, на дрібнобуржуазні націоналістичні партії, які, діючи заодно з імперіалістами Франції, Англії, Німеччини та інших капіталістичних держав, намагались повалити диктатуру пролетаріату на Україні з допомогою антинародної ідеї «самостійності». Ідею «самостійної України» використовували всі реакційні режими в період громадянської війни. Об'єктивно вона вела до запродання суверенітету і незалежності Української Радянської держави, до відновлення диктатури буржуазії.

Викриваючи реакційну суть лозунга «самостійності», I Всеукраїнська нарада КП(б)У (2 травня 1921 р.) вказала, що «ідею самостійності висуває дрібна буржуазія, з одного боку, як свого роду гарантії проти торжества пролетарської диктатури на Україні, з другого боку, у вигляді створення держави-буфера, яка перегороджує шлях проникненню ідей комунізму на Захід»². IV конференція КП(б)У (1920 р.), викриваючи антинародну суть націоналістичних наклепів, відзначала, що та агітація, яка «ведеться нібито від імені загальнонаціональних інтересів, є тільки засобом, з допомогою самих робітників і селян в ім'я так званої національної солідарності, посилити владу національної буржуазії та поміщиків над ними»³.

Націоналістична агітація була найтісніше зв'язана з численними збройними куркульсько-націоналістичними бандами. Згідно із звітом

¹ «Десять лет Советской власти на Украине», Изд-во «Звезда», 1927.

² «Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів і конференцій». Держполітвидав УРСР, К., 1958, стор. 124.

³ Там же, стор. 45.

командуючого збройними силами України М. В. Фрунзе V з'їздові Рад України, на території республіки на кінець жовтня 1920 р. було зареєстровано 40 тис. бандитів, організованих у регулярну воєнну силу¹

Бандитизм на Україні був виявом найбільш гострої та непримиренної класової боротьби. Внутрішній фронт цієї боротьби в основному було перенесено в той час на село, де недобитки контрреволюційних сил зустрічали значну підтримку з боку куркулів та частини середнього селянства, незадоволеного продрозкладкою. Цей бандитизм являв собою поєднання всіх мерзотних, реакційних і темних сил старого буржуазно-поміщицького ладу та уламків царського режиму. У ньому також поєднувались частини розбитих народом буржуазних та дрібнобуржуазних партій.

Свідомо нехтуючи історичними фактами, українські буржуазно-націоналістичні запродавці, що знаходяться на службі в американських імперіалістів, у своїх підлабузницьких писаннях ще й досі виставляють бандитів як «національних героїв», «видатних революціонерів», які нібито боролися за інтереси робітників і селян України.

Соціально-економічну базу бандитизму на Україні, як і в РРФСР, становило куркульство. У звіті ЦК КП(б)У V губернській партконференції Київщини (1921 р.) вказувалось: «Нам, безумовно, не можна закривати очі на соціальну суть бандитизму, який проявився у нас, на Україні. Треба прямо і ясно сказати, що за всі три роки боротьби з ним це була збройна сила певного класу, який з нами борюється»². — тобто класу куркульства.

На Україні боротьба куркульства проти Радянської влади в ряді випадків була більш жорстокою, ніж в інших місцевостях країни. Це пояснюється тим, що на Україні, порівняно з іншими районами колишньої царської Росії, куркульство як в економічному, так і в політичному відношенні удержувало значні позиції³.

Про те, що в деяких районах республіки існували значні сили куркульсько-націоналістичного бандитизму, свідчить багато фактів. Так, з Катеринослава в Раднарком України 24 лютого 1921 р. повідомляли, що в частині губернії Радянська влада існує формально, бо там панує бандитизм і куркульство⁴.

В звіті про політичний стан Донецької губернії на початку 1921 р. відзначалось, що в переважній частині Старобільського, Гришинського та Слов'янського повітів внаслідок бандитського розбою не існувало ніякої політичної влади⁵.

Поле дії куркульсько-націоналістичного бандитизму на Україні в основному можна розділити на два райони⁶. На Правобережній Україні безчинствували націоналістично-петлюрівські банди з лозунгом самостійності. На Лівобережжі діяли анархо-махновські банди з лозунгами «безвладних Рад» та «антидержавного соціалізму».

Проте поділ бандитизму за територіальною ознакою і їх лозунгами зовсім не означає поділу його щодо буржуазно-націоналістичної і

¹ Центральний державний архів Жовтневої революції та соціалістичного будівництва УРСР (далі — ЦДАЖР УРСР), ф. 2, оп. 2, спр. 40, арк. 30.

² «V губпартконференція Київщини (26 листопада — 1 грудня 1921 г.)», Госиздат УССР, 1921, стор. 8.

³ «Комуністична партія України в резолюціях...», стор. 49.

⁴ ЦДАЖР УРСР, ф. 2, оп. 2, спр. 181, арк. 10.

⁵ Державний архів Сталінської області (далі — ДАСО), ф. 190, оп. 1, спр. 42, арк. 8.

⁶ ЦДАЖР УРСР, ф. 2, оп. 2, спр. 40, арк. 30 (Поділ бандитизму на два райони та коротка характеристика їх взяті із звіту М. В. Фрунзе V з'їзду Рад України).

контрреволюційної суті. Остаточною метою і націоналістично-петлюрівського і анархо-махновського бандитизму було повалення диктатури пролетаріату, лише одні намагалися це здійснити з допомогою лозунгів «самостійності», а інші — з допомогою популярних у народі Рад, але «вільних», «трудових», «безвладних» та «антидержавних».

Збройна боротьба з куркульсько-націоналістичним бандитизмом на Україні продовжувалась увесь 1921 р., коли з громадянською війською та іноземною інтервенцією було вже в основному покинчено і країна перейшла до мирного будівництва. На Україні, таким чином, до труднощів мирного будівництва приєднувались труднощі боротьби з бандитизмом, що став величезною перешкодою на шляху відродження всього господарського та політичного життя.

Куркульсько-націоналістичний бандитизм приніс українському народові дуже багато лиха. Про це, зокрема, свідчать дані Центральної міжвідомчої комісії допомоги жертвам контрреволюції, з яких ми дізнаємося, що від грабіжницьких рук бандитів на Україні зазнали тяжких матеріальних і духовних втрат близько 500 тис. чоловік і близько 50 тис. — стали безневинними жертвами розбійницького терору¹.

Найжорстокішого терору з боку бандитів зазнавали партійні та радянські працівники. За далеко неповними даними, тільки за 20 днів травня—червня 1921 р. на території Київської, Волинської, Подільської та Кременчуцької губерній бандитами було вбито 107 радянських і партійних працівників та голів комнезамів. За той же час бандити вчинили понад 26 наскоків на села, пограбували їх та зруйнували². Бандити знищили майже всіх сільських комуністів Вознесенського повіту, Одеської губернії³. В Лисичанському районі, Донецької губернії, з 5 до 31 грудня 1920 р. було вбито понад 30 радянських і партійних працівників⁴. Банда Каменюка (чисельністю понад 100 чол.), яка діяла в районі Луганська (квітень 1921 р.), вбила в с. Старо-Айдар голову комнезаму Шишкова та пограбувала сім'ї радянських працівників⁵.

Матеріальні збитки українського народу у вигляді зруйнованих промислових, транспортних, комунальних споруд, засобів зв'язку, спалених та знищених різних складів, житлових приміщень і т. ін. повністю врахувати надзвичайно важко. За один тільки липень 1921 р. бандити на території України зробили 30 наскоків на залізниці, в тому числі на Донецьку — 13, Південну — 7 та Південно-Західну — 10⁶.

В 1921 р., коли в країні лютував страшенний голод, бандити похижацькому знищили сотні тисяч пудів хліба та інших продуктів.

Так, 28 серпня 1921 р. в Бердичівському повіті, Київської губернії, Бонда Карого спалила 7 тис. пудів зерна⁷. В Житомирському повіті, Волинської губернії, бандити в снопах спалили близько 10 тис. пудів хліба⁸. У вересні 1921 р. недалеко від Фастова вони пустили під укіс

¹ ЦДАЖР УРСР, ф. 1, оп. 1, спр. 331, арк. 2. (Документ датовано 21 лютого 1921 р. В ньому немає вказівок, який період охоплюють ці дані. Можна припустити, що йдеться про 1918—1920 рр. Проте, очевидно, ці дані далеко не повні, бо збір їх провадився занадто поспішно та в несприятливих умовах).

² Там же. ф. 2, оп. 2, спр. 320, арк. 58.

³ «Бюллетени III Одесской губпартаконференции, 1—4 декабря 1921 г.», Всеукраїнський госиздат, Одесса, 1921, стор. 1.

⁴ ДАСО, ф. Р—1144, оп. 1, спр. 27, арк. 3.

⁵ Там же.

⁶ Партархів Інституту історії партії ЦК КП України — філіалу Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС (далі ПА ІІП ЦК КП України), ф. 1, оп. 1, од. зб. 97, арк. 42.

⁷ ПА ІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 1—1, од. зб. 97, арк. 148.

⁸ Там же, арк. 156.

маршрутний поїзд з тисячами пудів селянського хліба. З поїздом загинула група робітників і селян Донбасу, які заготовляли посівний матеріал для Донецької губернії¹. 7 листопада 1921 р. в с. Івановичі, Житомирського повіту, бандити зруйнували державні склади і все зерно, яке там було, висипали прямо на вулицю в болото².

Викриттю націоналістичної контрреволюції була підпорядкована вся ідеологічна діяльність Комуністичної партії. Крім того, ЦК КП(б)У при дійовій допомозі ЦК РКП(б) вживав найенергійніших заходів по практичній організації розгрому бандитизму. У звіті ЦК КП(б)У VI Всеукраїнській партійній конференції вказувалось, що за період з грудня 1920 р. по грудень 1921 р. з 164 розглянутих ЦК питань воєнного характеру 80% стосувались боротьби з бандитизмом³.

Велику увагу завданню невідкладної боротьби з бандитизмом було приділено на V конференції КП(б)У (листопад 1920 р.), на якій спеціально було розглянуто питання «Бандитизм і боротьба з ним». Конференція підкреслила, що основу бандитизму становить куркульство, яке очолюють представники буржуазних і дрібнобуржуазних націоналістичних партій. В резолюції, схваленій конференцією, були розроблені практичні заходи по ліквідації бандитизму, найважливішим з яких було втягнення в боротьбу з ним незаможних селян. «Основною умовою ліквідації бандитизму на Україні і відповідно основним завданням партії,— записано в резолюції,— є залучення до боротьби проти бандитизму незаможних елементів села на основі продовження і поглиблення політики розшарування села, на основі планомірної експропріації куркуля, будівництва і зміцнення комнезамів та розширення їхнього господарського фундаменту»⁴. Конференція висунула перед партійними організаціями завдання посилити масово-політичну роботу серед широких селянських мас по розкриттю контрреволюційної суті куркульсько-націоналістичного бандитизму⁵.

Значне місце в боротьбі з куркульським бандитизмом займають пленум ЦК КП(б)У (лютий 1921 р.) і Всеукраїнська партійна нарада (травень 1921 р.). В роботі пленуму взяли участь такі видатні партійні та державні діячі, як Ф. Е. Держинський, М. В. Фрунзе, К. Є. Ворошилов, Г. І. Петровський та ін. На пленумі була заслухана та обговорена інформаційна доповідь М. В. Фрунзе про хід боротьби з бандитизмом⁶. Рішення V конференції, пленуму ЦК КП(б)У та Всеукраїнської партійної наради відіграли значну роль у мобілізації всіх сил трудящих для розгрому куркульсько-націоналістичного бандитизму.

За вказівкою ЦК КП(б)У для координації дій воєнних та цивільних властей було створено спеціальний орган — «Всеукраїнську нараду по боротьбі з бандитизмом при командуючому всіма збройними силами на Україні», керівником якої було призначено М. В. Фрунзе. Такі ж органи були створені на місцях. За 1921 р. Всеукраїнська нарада провела 52 засідання, на яких було розглянуто 750 питань по організації і здійсненню боротьби з бандитизмом⁷.

Для допомоги спеціальним органам по боротьбі з бандитизмом

¹ ПА ІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 1—1, од. зб. 87, арк. 23.

² Партійний архів Житомирського обкому КП України, ф. 6, оп. 1, од. зб. 23, арк. 36.

³ «Известия ЦК КП (б)У», 1921, № 9, стор. 2.

⁴ «Комуністична партія України в резолюціях...», стор. 93.

⁵ Там же, стор. 92—95.

⁶ ПА ІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 1, од. зб. 96, арк. 1—10.

⁷ «Краткий отчет СНК УССР и его комиссии за 1921 г.», Харьков, 1922, стор. 19.

при губернських військових радах на території УРСР утворювались частини особливого призначення (ЧОП), або, як їх тоді називали, комуністичні загони. Ядром цих загонів були комуністи, а їх бойовими помічниками — комсомольці. Тільки за період з травня по серпень 1921 р. в комуністичні загони було мобілізовано 1110 комуністів¹.

Комуністична партія та Радянський уряд України згуртували і організували кращі сили робітничого класу і селянства на всенародну боротьбу з контрреволюцією. Про це свідчать численні постанови і рішення низових органів Радянської влади, загальних зборів комнезамів тощо. Так, загальні збори комітету незаможників с. Сартана, Маріупольського повіту, обговоривши питання про боротьбу з бандитизмом, 8 травня 1921 р. постановили: «Без комітету незаможних селян, які є єдиною формою диктатури сільської бідноти, немислима революційна творчість по будівництву нового життя. Особливо немислима боротьба з бандитизмом, яка є одним з головних завдань Радянської влади в даний момент. Ми визнали бандитизм головним злом робітничо-селянської держави і докладемо всіх зусиль в боротьбі Рад з бандитами до повного їх знищення»². З'їзд представників комітетів незаможних селян Чорнобильського повіту, Київської губернії, дає урочисту обіцянку Комуністичній партії і Радянському уряду «в найкоротший строк вирвати з корінням усі бандитські та кримінальні елементи, які підривають мирне і спокійне життя селянства»³.

Вже на початку 1921 р. об'єднаними зусиллями регулярних частин Радянської армії, органів ЧК, комуністичних загонів та загонів незаможників були знищені найбільш значні махновсько-петлюрівські бандитські з'єднання. Тільки за січень—березень 1921 р. на Україні під час 87 активних операцій було заарештовано 17 отаманів і 4225 рядових бандитів, знищено в боях 80 отаманів і 4936 рядових бандитів, розкрито 28 контрреволюційних підпільних організацій⁴.

У боротьбі з бандитизмом особливо відзначилось незаможне селянство. Так, у Лебединському повіті, Харківської губернії, з незаможних селян було організовано кавалерійський ескадрон під керівництвом незаможника Фролова. Цей ескадрон блискуче виконав свої завдання, що було відзначено наказом командуючого військами України та Криму М. В. Фрунзе. В боях з бандами Махно ескадрон за 5 діб пройшов 300 км. Героїчно обороняючи переправу через Ворсклу, він дав можливість червоноармійським частинам, що підійшли, захопити бандитський обоз. Ескадрон знищив десятки дрібних банд, які займалися грабжем та вбивствами⁵.

Про активну боротьбу незаможників з бандитизмом говориться у звіті Катеринославського губернського підвідділу комнезаму: «З певністю можна сказати, що велика частина наполегливої боротьби з бандитизмом випала на долю незаможників, які розкинули по губернії цілу сітку самоохорони та загонів, влитих нині в міліцію. Всього по губернії діяло 60 самоохорон з 776 чол. незаможників і 6 повітових загонів з 230 незаможниками. Загалом 1006 незаможників беруть участь у ліквідації бандитизму»⁶. До 1 вересня 1921 р. в усіх повітах Катеринославської губернії були створені бойові загони незаможних селян. Катеринославський загін складався із 105 незаможників, Ново-Москов-

¹ ПА ІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 1—6, од. зб. 117, арк. 93—94.

² ДАСО, ф. 5, оп. 1, спр. 124, арк. 11.

³ Державний архів Київської області, ф. 111, оп. 1, спр. 187, арк. 6.

⁴ Н. Н. П о л о в, Очерк истории КП(б)У, Изд-во «Пролетарий», 1928, стор. 270.

⁵ Газ. «Коммунист» від 9 липня 1921 р.

⁶ ЦДАЖР УРСР, ф. 257, оп. 1, спр. 19, арк. 42.

ський — із 125, Павлоградський — з 140, Верхньодніпровський — з 172, Криворізький — з 173 і Нікопольський — з 125 незаможних селян. У с. Василівському загони незаможників розбили банду Пискуна, ватажка банди було вбито. В Ново-Московському повіті загони незаможних селян повністю розбили банду Левченка¹. Подібних фактів можна навести дуже багато.

Всього на Україні в збройній боротьбі з бандитизмом брало участь понад 56 тис. членів комітетів незаможних селян, організованих у 730 загонів².

За видатні заслуги та героїзм у боротьбі з бандитизмом ВУЦВК в 1921 р. нагородив 49 комітетів незаможних селян Червоним Прапором і багато комнезамівців орденами Трудового Червоного Прапора. За виявлену ініціативу та мужність у боротьбі з бандитизмом Уряд Радянської України нагородив цінними подарунками 750 незаможників, у тому числі Годая, Чуму, Ворону, Гриценка, Бекешенка та ін.³

Комсомол України і передова позаспілкова молодь, відгукнувшись на заклик Комуністичної партії, також активно включились у боротьбу з контрреволюцією. На м. Гадяч, наприклад, двічі наступали бандитські загони. Перший раз їх відбив комуністичний загін, який складався переважно з комсомольців. При загрозі Лохвиці охорону міста взяв на себе комсомол. В с. Малій Павлівці, Зінківського повіту, Полтавської губернії, активно боролись з куркулями-бандитами 28 юних незаможників-комсомольців. Активно проявили себе комсомольці Балтського повіту, Одеської губернії, а також Олександрівської та Полтавської губерній і цілий ряд інших комсомольських організацій⁴. Усього в боротьбі з бандитизмом брало участь понад 300 великих комсомольських організацій України.

Внаслідок масової всенародної боротьби бандитизм розкладався, ставав ізольованим, не знаходив колишньої опори серед частини селян.

Повному розкладу бандитизму сприяла амністія, оголошена V з'їздом Рад України. Так, протягом місяця після оголошення амністії у відповідні радянські органи з'явилося з повинною 27 отаманів і 3794 рядових бандитів⁵. У липні 1921 р. здалось 19 ватажків і 647 рядових бандитів, у вересні — 14 ватажків і 226 рядових, у жовтні — 38 ватажків і 348 рядових бандитів⁶.

У Київській губернії добровільно здалось у липні—серпні 1921 р. 14 отаманів і 453 рядових бандитів⁷, по Катеринославській губернії за квітень—травень 1921 р. — 458 бандитів і 688 дезертирів⁸. Влітку 1921 р. в Старобільському повіті — одному з найбільш бандитських районів Донбасу — після амністії відбувся корінний злам. Здалась банда Гавришева, кожного дня в ЧК приходили рештки розбитих банд Зайцева, Карлашкі, Білокобильського⁹. В 1921 р., після оголошення амністії, всього з'явилося з повинною понад 10 тис. чоловік¹⁰.

Результати амністії показали, що серед бандитів була значна кіль-

¹ ПА ІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 1—1, од. зб. 97, арк. 167.

² «Другий Всеукраїнський з'їзд комітетів незаможних селян, Стенографічний звіт», ч. 5, Харків, 1922, стор. 78.

³ «Історія УРСР», т. II, Вид-во АН УРСР, К., 1957, стор. 221; «Сборник постановлений и распоряжений ВУЦВК 5-го созыва», Харьков, 1922, стор. 150—151.

⁴ «Известия ЦК КП(б)У», 1921, № 9, стор. 18.

⁵ Н. Н. П о л о в, назв. праця, стор. 270.

⁶ ЦДАЖР УРСР, ф. 2, оп. 2, спр. 166, арк. 17.

⁷ ПА ІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 2, од. зб. 97, арк. 148.

⁸ ЦДАЖР УРСР, ф. 2, оп. 2, спр. 166, арк. 13.

⁹ ДАСО, ф. Р—522, оп. 1, спр. 80, арк. 35.

¹⁰ «Другий Всеукраїнський з'їзд комітетів незаможних селян», ч. 5, стор. 110

кість людей, які були втягнуті в розбій проти своєї волі, внаслідок обману націоналістичними пропагандистами і агітаторами.

Разом з тим амністія свідчила про велику гуманність Радянської влади, яка ніколи не переслідувала людей, що тимчасово помилялися, в своїх політичних міркуваннях та із зброєю в руках намагалися повалити пролетарську державу.

Значною мірою повному знищенню бандитизму сприяв і судовий процес над центральним комітетом українських есерів, що відбувся у Києві в 1921 р. На процесі було викрито зрадницьку діяльність лютих ворогів українського народу — українських буржуазних націоналістів, які очолювали бандитизм.

На початок осені 1921 р. частини Червоної Армії з допомогою населення розбили основні сили махновців; сам Махно після невдалої спроби поповнити свої сили в губерніях Правобережної України з рештками бандитів утік до Румунії. До цього часу були також розгромлені великі банди, очолювані петлюрівськими отаманами Заболотним, Орликом, Мордалевичем, Струком та ін. Таким чином, до кінця літа — початку осені 1921 р. в основному було покінчено з озброєним бандитизмом на території Радянської України. Це був воєнно-політичний розгром куркульсько-націоналістичної контрреволюції, крах реставраторських планів імперіалізму. Остаточний же розгром бандитизму було здійснено в 1922 р. Ліквідувати залишки банд було порівняно легко, бо їх уже не підтримували селяни, чому сприяв перехід Радянської держави від воєнного комунізму до нової економічної політики.

Останньою спробою іноземних імперіалістів та української буржуазно-націоналістичної контрреволюції підняти повстання на Україні та повалити Радянську владу був похід петлюрівських банд під загальним командуванням отамана Тютюнника, які прорвалися на територію України через польський кордон в кінці жовтня 1921 р. 17 листопада 1921 р. банда Тютюнника була оточена частинами Червоної Армії і розбита. Було знищено понад 200 бандитів і близько 500 взято в полон. Тютюнник з 50 бандитами втік у Польщу, перейшовши кордон у районі Олевська¹. Розгромом банди Тютюнника керував Г. І. Котовський.

В 1922 р., до п'ятої річниці Жовтневої революції, частинами Червоної Армії та іншими спеціальними органами при тісній взаємодії з місцевим населенням було остаточно викорчовано і ліквідовано збройний куркульський бандитизм. За період з січня по листопад 1922 р. на Україні, згідно із звітом ГПУ, було знищено 111 організованих збройних банд і 2634 бандити². За цей же період було викрито багато різних підпільних змовницьких організацій, тісно зв'язаних з розвідувальними центрами імперіалістичних держав. Так, у Єлисаветграді була викрита і ліквідована петлюрівська організація, яка складалась з 500 чоловік. Тут же були заарештовані відомі своєю жорстокістю петлюрівські отамани Залізняк, Голуб, Черкас, Гупало, Лютий та ін. На території Волинської губернії було розгромлено підпільну військову організацію, якою керували з-за кордону. Ця озброєна націоналістична організація складалась з трьох дивізій, які очолював отаман Петрик. При її ліквідації було заарештовано 600 чоловік, захоплено багато зброї, вибухових речовин, друкарню, а також численні документи, що викривали підступні заміри контрреволюціонерів. В Київській і Чернігівській губерніях була викрита і ліквідована націоналі-

¹ ЦДАЖР УРСР, ф. 2, оп. 2, спр. 165, арк. 1—5.

² Там же, спр. 466, арк. 53.

стична організація «Козача рада». Ряд націоналістичних контрреволюційних організацій було розгромлено на територіях Полтавської, Олександрівської, Миколаївської та Одеської губерній¹.

Так закінчились спроби куркульсько-націоналістичної контрреволюції повалити Радянську владу на Україні. Розгром куркульської націоналістичної контрреволюції на Україні та остаточне утвердження Радянської влади в ряді сільських місцевостей республіки були, зокрема, одним з найважливіших політичних результатів першого року нової економічної політики. Керівництво Комуністичної партії дійсно всенародною боротьбою проти куркульсько-націоналістичного бандитизму було тією найважливішою та неодмінною умовою, яка забезпечила на Україні велике торжество соціалістичної революції.

О. С. КУДЛАЙ

ДО ПИТАННЯ ПРО ПОЛІТИЧНУ РОБОТУ В ЧЕРВОНІЙ АРМІЇ НА УКРАЇНІ В 1919 р.

Весною 1919 р. радянський народ під керівництвом Комуністичної партії героїчно боровся проти іноземної воєнної інтервенції і внутрішньої білогвардійської контрреволюції. Іноземні інтервенти виставили проти Червоної Армії військові з'єднання, в яких налічувалось близько 1 млн. чол.

Центральний Комітет РКП(б) і особливо В. І. Ленін всіляко допомагали трудящим України в їх героїчній боротьбі проти інтервентів та націоналістичної контрреволюції. Український народ, спираючись на братню допомогу російського народу, весною 1919 р. одержав перемогу і зрвав спробу імперіалістів Антанти перетворити Україну в свою колонію, зробити її плацдармом для наступу на Радянську Росію.

Керуючи збройною боротьбою трудящих мас проти інтервентів і білогвардійців, Комуністична партія вела напружену роботу по зміцненню обороноздатності країни, будівництву збройних сил Радянської країни. Винятково важливу роль у створенні збройних сил Радянської країни відіграли рішення VIII з'їзду партії, який втілював у життя вказівки В. І. Леніна про шляхи і принципи будівництва Червоної Армії. З'їзд підкреслив необхідність створення єдиної, суворо централізованої і дисциплінованої армії та накреслив ряд найважливіших заходів по дальшому будівництву Радянських збройних сил.

Будівництво Радянської Армії на Україні мало свої особливості. В. І. Ленін 11 квітня 1919 р. в доповіді на пленумі Всеросійської Центральної Ради професійних спілок говорив, що Україна ще не перейшла від періоду партизанщини і стихійних повстань до регулярної армії, яка властива зміцнілій владі всякого класу, в тому числі й пролетаріату².

Створення Червоної Армії на Україні, як відомо, було проголошене декретом Народного Секретаріату Української Робітничо-Селянської Республіки від 20 січня 1918 р. Керівництво роботою по створенню збройних сил республіки було зосереджено в руках Народного секретаря по військових справах, а при ВУЦВК у військовому відділі. Першою регулярною частиною Радянської Армії на Україні був загін Червоного козацтва. Але робота по створенню регулярної Радян-

¹ ЦДАЖР УРСР, ф. 2, оп. 2, спр. 466, арк. 51—53.

² Див. В. І. Ленін, Твори, т. 29, стор. 255—256.

ської Армії була перервана нападом австро-німецьких інтервентів і просуванням їх на Схід. А тому будівництво Червоної Армії України відбувалося в ході жорстоких боїв з іноземними загарбниками та внутрішньою контрреволюцією. Проведена військова робота комуністичних організацій і Уряду Української Соціалістичної Республіки протягом січня—березня 1918 р. забезпечила створення великої кількості збройних загонів. У березні 1918 р. вони були об'єднані в п'ять радянських армій, які героїчно боролися з австро-німецькими інтервентами. Відступаючи з боями на територію Радянської Росії, українські військові частини стали основою для багатьох частин Червоної Армії.

В ході вигнання австро-німецьких загарбників з території України Комуністична партія і Радянський уряд України з допомогою і під керівництвом ЦК РКП(б) і особисто В. І. Леніна розгорнули дальшу роботу по будівництву і зміцненню регулярної Червоної Армії України. Ядром її стали партизанські, повстанські загоны. Вона формувалась спочатку з добровольців, людей, що самовіддано боролися проти іноземних загарбників і білогвардійської контрреволюції, яких «класовий інстинкт примусив братись за зброю»¹.

В армії була проведена значна робота організаційного та виховного характеру, особливо по зміцненню ролі воєнних комісарів, партійно-політичного апарату, комуністичних осередків. У піднесенні політичної свідомості і морального духу особового складу Червоної Армії Комуністична партія бачила одну з вирішальних умов зміцнення військової дисципліни і високої боєздатності військ.

Першим керівним органом партійно-політичної роботи в українських військах був політвідділ при Реввійськраді Українського фронту, сформований за рішенням Українського уряду 29 листопада 1918 р. Йому було доручено виробити інструкції полковим комісарам, бібліотекарям у військових частинах, а також агітаторам, які працювали серед військ і населення. Постановою від 11 грудня 1918 р. Уряд надав право політвідділу призначати у військові частини військово-політичних комісарів з наступним затвердженням їх Військовим відділом Всеукраєвкою. У новосформовані частини були надіслані політкомісари, які очолили партійно-політичну роботу (тт. Панафідін, Луговой, Дибенко, Барабаш та інші).

Політвідділ Реввійськради узагальнив перший досвід роботи комісарів, і в грудні 1918 р. була затверджена інструкція політичним комісарам військових частин, яка враховувала особливості будівництва Червоної Армії на Україні в умовах визвольної війни українського народу.

Інструкція підкреслювала величезну відповідальність політичних комісарів за зміцнення військ, благородну місію у справі встановлення суворої воєнної дисципліни у військах, у класовому згуртуванні і комуністичному вихованні червоноармійців. В інструкції вказувалось, що політичний комісар для всіх червоноармійців повинен бути зразком революційної і бойової доблесті, дисциплінованості, вірності військовій справі. В обов'язки політкомісара входив і контроль за командним складом, за його ставленням до виконання наказів тощо.

Але головним у діяльності політкомісарів було виховання особового складу, згуртування командирів і червоноармійців у єдиний бойовий колектив.

¹ Партархів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 1, оп. 1—4, од. зб. 3, арк. 4.

Велика увага в інструкції приділялась встановленню зв'язків і правильних взаємовідносин між військами і місцевим населенням, що набувало особливо важливого значення в ході визвольної боротьби українського народу. Інструкція вимагала від політкомісарів підтримувати тісний зв'язок з місцевими партійними організаціями і радянськими установами, брати активну участь у встановленні і зміцненні Радянської влади у місцевостях, звільнених від ворога, всіляко сприяти розкладу ворожих військ.

Втілення в життя вимог інструкції відіграло значну роль у справі будівництва Червоної Армії на Україні. Керуючись інструкцією політкомісари зосередили головну увагу на зміцненні військових частин, на виховній роботі серед червоноармійців. Вони рішуче насаджували залізну дисципліну в армії, допомагали партії створити могутні збройні сили Радянської республіки. Необхідно було об'єднати колишніх партизанів з різних загонів у єдиний колектив з єдиним прагненням перемогти ворога. Все це висувало на перший план політичної і виховної роботи таку форму, як мітинг, живе слово агітаторів. Проведення у частинах щотижневих мітингів стало традицією. На мітингах обговорювались найважливіші питання політичного життя країни, питання зміцнення військової дисципліни, ухвалювались резолюції про підтримку політики Комуністичної партії і Радянської влади. Мітинги сприяли виробленню єдиної революційної свідомості, виховували непримирненність до дезертирів і шкурників.

Наприкінці грудня 1918 р. і на початку січня 1919 р. були сформовані політвідділи 1 і 2 українських дивізій. Вони проводили значну партійно-політичну роботу, керували діяльністю шкіл червоних командирів, контррозвідкою і виконували інші важливі завдання.

В середині січня 1919 р. в Москві відбулась нарада начполітвідділів з'єднань, якою керував Я. М. Свердлов. Нарада точно визначила обов'язки політвідділів. Політвідділи дивізій, вказувалось у рішенні наради, повинні стати центром усієї партійно-політичної роботи у військах. На них покладалась обов'язки керівництва діяльністю партійних організацій, організації політосвітньої роботи серед особового складу, створення шкіл, ленінських клубів, бібліотек і т. ін. Політвідділ складався з начальника, секретаря та двох агітаторів-організаторів.

Політвідділи провели велику роботу по створенню і зміцненню в частинах партійних організацій та груп співчуваючих, діяльність яких була визначена спеціальною інструкцією, затвердженою Реввійськрадою Українського фронту наприкінці грудня 1918 р. Поряд з політвідділом РВР Українського фронту, який проводив політико-виховну роботу серед частин діючої армії, в січні 1919 р. був створений політвідділ при Наркомвоєнморі України. Його органи проводили політико-виховну роботу у військах, що формувалися, і серед частин військових округів.

Організаційна і виховна робота в частинах Червоної Армії України особливо широко розгорнулася після VIII з'їзду РКП(б). У листі до всіх губкомів партії ЦК РКП(б) вимагав негайного проведення в житті рішень VIII з'їзду щодо зміцнення Червоної Армії. Необхідно, — говорилось в листі, — звертати найсерйознішу увагу на роботу в армії, посилаючи туди кращих людей¹.

ЦК Комуністичної партії і Раднарком України, керуючись вказівками В. І. Леніна та настановами VIII з'їзду РКП(б), провели вели-

¹ Партархів Інституту історії партії ЦК КП України. ф. 1. оп. 1—1, од. зб. 5, арк. 1.

ку роботу по дальшому будівництву збройних сил Радянської України. Серйозну увагу було приділено підготовці командних кадрів Червоної Армії, зміцненню комуністичних осередків і всього партійно-політичного апарату армії.

ЦК КП(б)У вказував на те, що найголовнішим черговим завданням сучасного періоду є створення і виховання нового командного складу, духом і думками близького робітничо-селянським масам¹. ЦК КП(б)У вимагав від парторганізацій допомагати новостворюваним командним курсам, приділяти серйозну увагу вихованню командирів, як найважливішому, самим життям поставленому перед партією завданню².

Збройні сили на Україні швидко зростали. На спеціально створених курсах йшла посилена підготовка командних кадрів. Видатну роль у справі створення і зміцнення Радянської Армії на Україні відіграли рішення квітневого пленуму ЦК КП(б)У (7—9 квітня 1919 р.), на якому поряд з іншими важливими питаннями спеціально обговорювалось військове питання. Пленум заслухав доповідь командуючого фронтом Антонова-Овсієнка і Народного Комісара військових справ України М. І. Подвойського, схвалив їх роботу в галузі військового будівництва і прийняв рішення, виходячи з постанов VIII з'їзду РКП(б).

У резолюції пленуму вказувалось на необхідність усім політвідділам і партійним осередкам суворо дотримуватись рішень VIII з'їзду РКП(б) з питань військового будівництва і звертати найсерйознішу увагу на політичну роботу в армії. Згідно з рішенням пленуму при ЦК КП(б)У організувався спеціальний військовий відділ, який мав на меті підтримувати постійний живий зв'язок з армією і комуністичними осередками в ній³. Пленум зажадав від Наркома військових справ України суворо дотримуватись класового добору в армію, не допускати до її лав петлюрівські, куркульські та інші ворожі елементи.

Пленум підкреслив необхідність підпорядкування всієї політичної роботи в армії загальному керівництву партії. В резолюції пленуму вказувалось на необхідність поповнення армії комуністами. Оргбюро ЦК КП(б)У надавалось право проводити загальну або часткову мобілізацію до армії членів партії.

Для поліпшення агітаційної роботи в армії пленум запропонував Наркомату освіти, Наркомату військових справ та іншим радянським установам забезпечити армію достатньою кількістю відповідної літератури. Політбюро ЦК КП(б)У мало випустити ряд звернень до Червоної Армії російською, українською та іншими мовами.

Пленум ЦК КП(б)У поставив перед політичними органами, комуністичними осередками армії завдання викривати серед особового складу військових частин контрреволюційну діяльність націоналістичних та інших ворожих елементів. У рішенні пленуму приділялась велика увага діяльності комуністичних осередків. «Члени партії в армії, — говорилось в резолюції пленуму, — повинні бути зразком революційної дисципліни і повинні намагатись створити з армії струнку ціле, зв'язане єдністю воєнної дії»⁴. Рішення пленуму сприяли поліп-

¹ Партархів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 1, оп. 1—4, од. зб. 3, арк. 4.

² Там же.

³ Там же.

⁴ Там же, од. зб. 4, арк. 4.

шенню партійно-політичної і виховної роботи в армії, що забезпечило зміцнення Червоної Армії на Україні.

Важливу роль у справі зміцнення Радянських збройних сил на Україні мали рішення I з'їзду політпрацівників Червоної Армії України, що відбувся у квітні 1919 р. З'їзд мав вирішити ряд важливих питань. Необхідно було, по-перше, виявити стан партійно-політичної і виховної роботи на місцях, виробити єдиний підхід до питань партійно-політичної і виховної роботи в армії в умовах України, обговорити і накреслити її форми і методи.

Наявність двох керівних політорганів — Політичного Управління Народного Комісаріату військових справ України і Політвідділу Реввійськради Українського фронту, що безпосередньо керували усією партійно-політичною роботою фронту, іноді призводила до різнобою. Необхідно було виробити єдину інструкцію, яка спрямовувала б партійно-політичну і виховну роботу в усіх частинах Червоної Армії України, що були у віданні Комісаріату військових справ України і командуючого фронтом. Ці та ряд інших важливих питань вимагали скликання з'їзду політпрацівників Червоної Армії України.

ЦК КП(б)У провів велику підготовчу роботу по скликанню першого з'їзду політпрацівників. Було створено бюро по організації з'їзду, куди ввійшли представники від центральних органів партії і уряду України. Головою бюро був призначений І. М. Данишевський.

У підготовці з'їзду активну участь взяла преса, особливо газета «Красная Армия» — орган Народного Комісаріату військових справ України. На сторінках газети друкувались статті, які висвітлювали мету і завдання роботи з'їзду. В спеціальних статтях «Листи червоноармійцям» роз'яснювались питання, які цікавили червоноармійців і які мав вирішити з'їзд, висвітлювалась робота червоноармійців і політпрацівників серед населення, підкреслювалась необхідність створення міцної дисципліни в армії.

Особливо докладно розглядались питання про роботу комуністичних осередків в армії та їх значення. В статтях підкреслювалось, що комуністичні осередки, керовані політорганом армії, є центрами більшовицького виховання червоноармійців, що від них червоноармійці одержують відповіді на всі питання, що в осередках «червоноармієць черпає революційне піднесення і віру в перемогу трудящих»¹. Статті докладно висвітлювали багатосторонню діяльність комуністів в армії. Члени комуністичного осередку в армії, вказувалось в одній із статей, «повинні бути для кожного червоноармійця зразком працездатності, старанності і беззавітної мужності»².

З'їзд проводив свою роботу в Києві з 23 по 28 квітня в приміщенні клубу Комуністичної молоді (Хрещатик, 1). Напередодні відкриття з'їзду було проведено нараду 70 делегатів, в роботі якої взяли участь О. С. Бубнов і М. І. Подвойський. На нараді було обговорено і затверджено порядок роботи з'їзду та створено секції, які мали підготувати практичні пропозиції. М. І. Подвойський у своїй промові до делегатів підкреслив необхідність широкого розгортання на з'їзді критики партійно-політичної роботи в армії, від якої, на його думку, залежить і дальший план дій комісаріату.

В роботі з'їзду взяли участь керівні працівники партії і Уряду Радянської України, представники партійних і радянських організацій Києва. З'їзд відкрився промовою Наркомвоєна України М. І. Под-

¹ Газ. «Красная Армия» від 19 квітня 1919 р.

² Газ. «Красная Армия» від 22 квітня 1919 р.

військового, в якій було підкреслено головне його завдання — на основі критики з місць «визначити загальний метод і дальший напрям політичної роботи в Червоній Армії на Україні»¹. Від імені ЦК КП(б)У, Реввійськради Республіки з'їзд привітали О. С. Бубнов і представник слухачів Московських піхотних курсів.

Порядок дня з'їзду був такий: 1) доповіді з місць; 2) доповідь начальника Політичного Управління (доповідач А. М. Бодров); 3) про принципи політичної роботи в Червоній Армії (доповідач М. І. Подвойський); 4) про роль комуністичних осередків у будівництві Червоної Армії (доповідач Є. Бабін).

У доповідях з місць було яскраво охарактеризовано стан політичної роботи в Червоній Армії, її недоліки і внесено конкретні пропозиції щодо їх виправлення. Делегати наводили приклади різнобічної діяльності комуністичних осередків у Червоній Армії, самовідданості комуністів, позитивного впливу агітаційної роботи комуністів-армійців серед селян.

Делегат від Харківського військового округу тов. Веріте навів факти партійно-політичної роботи серед червоноармійців і населення. З допомогою комуністів-армійців у межах округу було відкрито 48 клубів, 106 бібліотек, 7 театрів, 7 кінематографів, 25 шкіл, 18 шкіл політграмоти та 711 хат-читалень². Водночас делегати з'їзду викривали недоліки, гостро критикували помилки в роботі окремих комуністичних осередків, політпрацівників, комуністів.

У доповіді А. М. Бодрова було вказано на такі труднощі ведення політичної роботи в Червоній Армії на Україні, як класова строкатість її особового складу, вплив на частину червоноармійців куркульської та націоналістичної пропаганди, нестача підготовлених партійно-політичних робітників, агітаторів. Доповідач відзначив, що Політуправління Київського округу надіслало до військових частин 216 політпрацівників і що в частинах округу весь час проводиться робота по висуванню кращих червоноармійців-комуністів на посади політичних керівників. Місцеві партійні комітети, — заявив він, — допомагають політичним органам Червоної Армії в справі підготовки політпрацівників. Доповідач навів ряд фактів про відправку до армії великої кількості політичної та іншої літератури, концертних груп, кінопересувок, розповів про стан агітаційно-пропагандистської роботи, про заходи щодо її поліпшення. Як у доповідях з місць, так і в доповіді начальника Політуправління підкреслювалось, що там, де міцні комуністичні осередки і досвідчені агітатори, — дисципліна і організованість у частинах в належному стані.

З доповіддю про принципи політичної роботи в Червоній Армії виступив народний комісар військових справ України М. І. Подвойський. Підкресливши значення політичної роботи в армії як частини всієї загальнодержавної роботи, Подвойський спинився на особливостях пролетарської революції на Україні, на необхідності нещадної боротьби з зовнішніми і внутрішніми ворогами і, особливо, боротьби з націоналістичною контрреволюцією, куркульством, проявами ворожої націоналістичної ідеології в армії. Комуністична партія України, говорив він, виконуючи рішення VIII з'їзду РКП(б) та безпосередні вказівки В. І. Леніна, проводить відповідальну роботу — будівництво Червоної Армії на Україні — і вже досягла в цій роботі значних успіхів. Політичні працівники, комуністичні осередки повинні бути мозком

¹ Газ. «Красная Армия» від 24 квітня 1919 р.

² Там же.

Рішення з'їзду мали велике значення для будівництва Радянських збройних сил на Україні. Узагальнивши досвід партійно-політичної роботи в частинах Червоної Армії на Україні, виробивши її форми і методи та визначивши місце і значення політичних працівників і партійних організацій, з'їзд сприяв справі будівництва і зміцнення Червоної Армії на Україні. Рішення I з'їзду політпрацівників Червоної Армії України були проникнуті ленінськими ідеями про будівництво єдиної централізованої дисциплінованої армії, про зміцнення армійського партійно-політичного апарату.

* * *

Партійно-політична робота в збройних силах завжди була в центрі уваги ЦК партії. В сучасних умовах турбота партії і Радянського уряду знайшла своє яскраве втілення в рішеннях Жовтневого пленуму ЦК КПРС 1957 р. «Про поліпшення партійно-політичної роботи в Радянській Армії і Флоті».

Пленум підкреслив, що у розв'язанні завдань дальшого удосконалення бойової готовності військ, зміцнення військової дисципліни серед особового складу армії, виховання його в дусі безмежної відданості Батьківщині і Комуністичній партії особливе значення має невідпинне поліпшення партійно-політичної роботи в Радянській Армії. Виконуючи рішення Жовтневого пленуму ЦК КПРС, партія і Радянський уряд досягли нових успіхів у посиленні боєздатності країни, в зміцненні її збройних сил.

НА ДОПОМОГУ ВЧИТЕЛЮ ІСТОРІЇ

А. В. САНЦЕВИЧ

АТЕЇСТИЧНЕ ВИХОВАННЯ НА УРОКАХ НОВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

В справі комуністичного виховання учнів радянської школи велику роль відіграє послідовне та цілеспрямоване викриття реакційної суті релігії. Широкі можливості для атеїстичного виховання учнів дає вчителю новітня історія. Проте перший досвід вивчення в школі нещодавно запровадженого курсу новітньої історії свідчить, що вчителі на своїх уроках мало уваги приділяють цьому виду виховної роботи.

Завдання даної статті—подати на допомогу вчителю атеїстичний матеріал, який відповідає вимогам діючої програми¹, а також висловити деякі методичні поради щодо його використання на уроках новітньої історії.

Висвітлюючи революційні події, що відбувалися під впливом Великої Жовтневої соціалістичної революції в різних країнах у 1917—1923 рр., учитель звертає увагу учнів на підступну, антинародну роль церковної реакції, яка боролась за збереження капіталістичного ладу. Серед духовних мракобісів своєю реакційністю відзначалися католицькі церковники. В. І. Ленін писав, що метою організацій католицької реакції є «оборона «християнського» (а на ділі капіталістичного ладу і боротьба з «руйнівними» (тобто соціалістичними) прагненнями»².

Для боротьби з комуністичним і робітничим рухом, для поширення реакційної ідеології католицизму Ватикан розгорнув діяльність організацій «Католицької дії»³ в країнах, де сильним був вплив католицької церкви.

Висвітлюючи матеріал про прихід фашистів до влади в Німеччині (тема «Німеччина в 1924—1939 рр.»), учитель розповідає учням про те, як Ватикан сприяв установленню терористичної диктатури найреакційніших, шовіністичних елементів фінансового капіталу. Дорогу фашистам до влади розчистила католицька партія центра, про яку учні дістали уяву під час вивчення теми «Німеччина в кінці ХІХ—на початку ХХ ст.» (9 клас). На даному уроці доцільно охарактеризувати цю партію словами Е. Тельмана: «Центр як партія являє собою класовий союз між промисловцями-капіталістами і крупними аграріями з метою спільного пограбування трудящих мас. Керівництво партією перебуває

¹ «Програми середньої школи, Новітня історія зарубіжних країн», вид-во «Радянська школа», К., 1958.

² В. І. Ленін, Твори, т. 36, стор. 205.

³ «Католицька дія»—створене в ряді країн після першої світової війни об'єднання масових організацій (робітничих, жіночих, юнацьких, дитячих та ін.) католицької церкви.

цілком в руках представників промисловості і крупних аграріїв»¹. Це висловлювання вождя німецького пролетаріату підводить учнів до висновку про те, наскільки значним був вплив цієї партії на хід історичних подій, які призвели до встановлення в країні фашистського режиму. Католицьку партію центра рішуче підтримувало католицьке духовенство і Ватикан.

Після спаду революційної хвилі в Німеччині, в міру зміцнення позицій буржуазії партія центра, відтісняючи соціал-демократів, стала відігравати дедалі більшу роль в управлінні країною.

У березні 1930 р. до влади прийшов католицький уряд Брюнінга, який слідував реакційному, антирадянському зовнішньополітичному курсу. Недарма Гітлер заявляв: «Надзвичайні укази Брюнінга запозичені на три чверті у нас (тобто у фашистів. — А. С.)»².

1 червня 1932 р. на зміну Брюнінгу прийшов один з керівників партії центра фон Папен. Очолюваний ним уряд підготував перехід до відвертої фашистської диктатури. Коли в січні 1933 р. Гітлер став рейхсканцлером (головою уряду), Папен одержав пост віце-канцлера. Він намагався підтримувати контакт з папою римським. Це допомагало новому реакційному режиму вирішувати утруднення, які виникали в стосунках з католиками.

Вище католицьке духовництво швидко засвоїло фашистську фразеологію, католицькі газети нестримно вихваляли фашизм, нападали на лібералізм та демократію. Католицькі єпископи Німеччини вітали агресивну зовнішню політику фашистського уряду. Вони дякували Гітлеру за переслідування комуністів та «безбожників». Один з кардиналів прямо заявляв, що католики повинні підтримати фашистський уряд.

Важливо підкреслити на уроці, що саме Ватикан націлював верхівку католицької церкви на профашистську, антинародну діяльність. Ватикан був першою державою, яка в липні 1933 р. уклала з Гітлером договір (конкордат). Перебуваючи в Римі в зв'язку з підписанням конкордату, Папен говорив представникам преси, що «боротьба проти більшовизму» — найважливіше завдання, а тому «церква повинна кожному, хто перед собою ставить це завдання, подавати підтримку. В цьому відношенні нова (тобто фашистська. — А. С.) Німеччина є для Ватикану особливо сильним і важливим фактором»³.

Таким чином, на матеріалі історії Німеччини 1924—1939 рр. учитель має можливість показати учням, як Ватикан і католицька церква сприяли встановленню терористичної диктатури монополістичної буржуазії в країні, ще раз переконати учнів у тому, що фашизм був корисний Ватикану, бо він боровся проти революційного робітничого руху, проти всіх передових сил і готував Німеччину до агресивної війни проти Радянського Союзу.

Під час закріплення щойно засвоєного учнями матеріалу учитель може звернутись до класу з такими запитаннями: Як допомагала католицька церква фашистам захопити владу в Німеччині? Чому Ватикан підтримував агресивну політику німецького фашизму?

Викладаючи матеріал про Народний фронт у Франції, учитель підкреслює, що церковна реакція рішуче виступала проти об'єднання народних мас для боротьби з фашизмом. Г. М. Дімітров з цього приводу писав: «Папа римський і «найсвятіші» єпископи у різних країнах послі-

¹ Цит. за М. М. Шейнман, Ватикан между двумя мировыми войнами, Изд-во АН СССР, М., 1948, стор. 74.

² Там же, стор. 77.

³ Там же, стор. 87.

шили виступити з посланнями і церковними проповідями, щоб захистити свою паству від «страшної більшовицької небезпеки»—народного фронту»¹.

Водночас французькі комуністи, які очолили боротьбу за Народний фронт, працювали над залученням до нього всіх трудящих, незалежно від їх релігійних поглядів. 17 квітня 1936 р. Компартия Франції звернулася по радіо до трудящих-католиків з таким закликом: «Ми простягаємо тобі руку, католик—робітник, службовець, ремісник, селянин..., бо ти наш брат, обтяжений однаковими з нами турботами». Це звернення сприяло згуртуванню трудящих католиків під прапорами Народного фронту. А проти Народного фронту виступила налякана активізацією народних мас реакційна верхівка церкви, тісно зв'язана з панівною буржуазією.

Розповідаючи про агресивну політику японського імперіалізму в 1931—1939 рр., про загарбницьку війну Японії в Китаї (тема «Національно-визвольна боротьба народів колоніальних і залежних країн»), учитель відмічає, що таку політику освячувала стародавня японська релігія, яка проповідувала «божественність» імператора. В імперіалістичній Японії релігія використовується панівними класами для духовного поневолення трудящих, для насадження ідеології шовінізму та расизму. Саме це допомагало японським поміщикам і капіталістам гнати своїх солдатів на загарбницьку війну проти китайського народу, бо релігія твердила про зверхність японської раси над іншими народами. Під впливом релігії японська вояччина виявляла безглуздий фанатизм у несправедливій боротьбі проти Китаю, у провокаціях проти Радянського Союзу.

Висвітлюючи тему «Утворення двох вогнищ війни», вчитель спиняється на італійській агресії в Абіссинії і відзначає, що католицьке духовенство Італії цілком схвалювало цю війну. Єпископи закликали народ підтримати воєнні заходи уряду. Міланський архієпископ Шустер, благословляючи італійські війська, що відбували в Абіссинію, заявив 25 жовтня 1935 р.: «З богом, дружно за роботу. Виконаємо наш обов'язок патріотів і католиків. Особливо важливо це тепер, коли прапор Італії несе на поля Абіссинії торжество хреста божого»².

В день, коли італійські загарбники вдерлися на абіссинську землю, католицьке духовенство дзвонило у всі дзвони. Церковники збирали золото й срібло на потреби війни. Один з єпископів вірнопіддано заявив Муссоліні: «Для перемоги Італії італійське духовенство готове розплавити золото церков і бронзу дзвонів».

Слід підкреслити, що грабіжницьку війну італійського фашизму схвалював і Ватикан.

З приводу захоплення фашистськими військами столиці Абіссинії Аддіс-Абеби 12 травня 1936 р. папа заявив: «Ми відчуваємо необхідність взяти участь у тріумфальній радості великого і доброго народу»³. Він надавав значні суми фашистському уряду для ведення воєнних дій в Абіссинії. Це свідчить про те, що папа римський повністю підтримував агресивні дії фашистської вояччини. Варто звернути увагу учнів і на те, що у загарбанні Італією Абіссинії Ватикан вбачав сприятливу можливість для поширення католицького місіонерства в цій країні.

¹ Г. Димитров, В борьбе за единый фронт против фашизма и войны, Партиздат, М., 1937, стор. 138.

² Цит. за М. М. Шейнман, Ватикан между двумя мировыми войнами, стор. 69.

³ Там же, стор. 70—71.

Надзвичайно яскравий, переконливий матеріал для атеїстичного виховання школярів дає урок, присвячений громадянській війні та італо-німецькій інтервенції в Іспанії в 1936—1939 рр. Учитель відзначає, що на боці фашистів виступила більшість католицького духовенства Іспанії. Щодо цього Долорес Ібаррурі говорила: «До буржуазної зграї пристало тупе духовенство. Вони об'єдналися для того, щоб заступити дорогу народу до прогресу і справедливості, щоб перешкодити перемозі робітничого класу, яка неминуче прийде слідом за перемогою народного фронту»¹.

Вище духовенство віддавало у розпорядження заколотників свої багатства. Воно кропило «святою» водою фашистські знамена, гарантувало відпущення гріхів тим, хто буде знищувати республіканців та комуністів, служило молебни за перемогу заколотників.

Католицьке духовенство Іспанії благословляло злочини італо-німецьких загарбників проти іспанського народу. Свідок трагічних подій пише: «В малесенькому містечку Манакор у італійців викликали підозру 200 жителів. Уночі їх стягнули з ліжок, повели на кладовище і розстріляли, а тіла спалили... Стоячи у крові, в проміжок часу між двома залпами священник відпустив гріхи нещасним»². Подібний матеріал активно сприймається учнями і викликає в них почуття жагучої ненависті до реакційних церковників.

Слід підкреслити, що і Ватикан рішуче виступав на боці заколотників у громадянській війні. Папа облудно твердив, що Іспанська республіка «руйнує і знищує найбільш варварським чином віру, цивілізацію і мистецтво». Ця заява була зроблена в той час, коли авіація заколотників бомбардувала монастирі, собори. У липні 1938 р. в Барселоні було зруйновано знаменитий середньовічний собор. Папа і вся реакційна католицька преса мовчали про це.

Ватикан закликав до хрестового походу, до військової інтервенції проти Іспанської республіки і вітав поразку прогресивних сил у громадянській війні. В своєму виступі по радіо папа називав заколотників-франкістів своїми «найулюбленішими синами». 1 квітня 1939 р. Пій XII послав Франко поздоровлення з нагоди «бажаної для католицької церкви перемоги»³.

Таким чином, викриваючи відверте благословення Ватиканом агресивної, антинародної політики фашистських держав, учитель може використати і матеріал громадянської війни в Іспанії для атеїстичного виховання учнів.

Проводячи закріплення матеріалу з німецько-італійської збройної інтервенції в Іспанії та революційно-визвольної війни іспанського народу, вчитель серед інших запитань може поставити учням і такі: у чому полягала реакційна роль церкви в подіях громадянської війни в Іспанії? Які сили і чому підтримував Ватикан під час цієї війни?

Викладаючи матеріал теми «Друга світова війна», учитель продовжує розвивати положення про антинародну діяльність реакційних церковників у імперіалістичних арміях, розгляньте ще в 9 класі на уроках нової історії під час вивчення теми «Перша світова війна». Підкреслюючи провідну роль фашистської Німеччини в розв'язуванні другої світової війни, вчитель розповідає про те, що католицькі і протестантські поли цієї країни молились за перемогу німецької зброї, благословляли агресивні расистські плани фашистів.

¹ Д. Ібаррурі, Речі і статті, Госполитиздат, М., 1938, стор. 47—48.

² Газ. «Известия» від 12 вересня 1938 р.

³ Цит. за М. М. Шейнман, Ватикан между двумя мировыми войнами, стор. 104.

Тисячі воєнних священиків та сектантських проповідників у період другої світової війни служили в буржуазних арміях. Саме вони закликали солдатів воювати за чужі їм імперіалістичні інтереси.

Численні факти захоочення Ватиканом німецько-фашистської агресії, і в першу чергу проти нашої Вітчизни, дають переконливий матеріал для атеїстичного виховання учнів.

Ще на початку другої світової війни папа Пій XII виступив посередником між Польщею та Німеччиною. Він радив польській пресі припинити виступи проти агресивних планів фашистів. Ватикан пропонував Польщі піти на поступки Німеччині.

Папа не засудив навіть напад на Польщу і злочинів фашистських загартників у цій країні. Було ясно, що Ватикан прагнув спрямувати фашистську агресію проти Радянського Союзу і готовий був для цього пожертвувати навіть «улюбленою дочкою церкви» (так папи називають Польщу, в якій вельми сильний вплив католицької церкви).

В період перемог Німеччини Ватикан відверто повернув у бік фашистського блоку держав. З відома і захоочення папи німецькі католицькі єпископи займали протягом усієї війни яскраво виявлену профашистську позицію.

Про симпатії Пія XII до фашистських держав свідчить і такий факт: коли гітлерівці стали зазнавати поразок, Ватикан почав вимагати «справедливого» і «почесного» миру з Німеччиною та Італією. В останній період війни папа неодноразово закликав виявляти «милосердя» щодо фашистських злочинців.

Важливо відзначити, що після великої перемоги Радянської Армії над фашистськими військами під Сталінградом Ватикан перестає орієнтуватися на Німеччину. Свої надії він зв'язує, насамперед, з імперіалістами США. Ватикан марно сподівався, що вони послаблять вплив Радянського Союзу в післявоєнному світі і перешкоджають перемозі соціалістичних сил у ряді країн Європи і Азії.

Вивчаючи з учнями тему «Утворення і зміцнення світової соціалістичної системи», вчитель може використати численні факти для викриття підривної діяльності Ватикану проти країн народної демократії.

Так, у перші післявоєнні роки католицькі реакціонери виступили натхненниками і навіть учасниками збройної боротьби контрреволюційного підпілля проти народного ладу в Польщі.

Верхівка католицької церкви цієї країни в 1946 р. встановила зв'язок з ватажками збройних банд. Тодішній примас (глава) католицької церкви Польщі Хльонд благословляв діяльність підпільних організацій і давав ватажкам банд поради щодо налагодження конспірації¹.

Окремі представники нижчого духовенства були безпосередніми учасниками підривної, терористичної діяльності. Ксьондз Фертак закликав бандитів до злочинної діяльності, підкреслюючи в своїй проповіді, що вбивство «прибічників нинішнього ладу» (тобто народно-демократичного ладу.—А. С.), а також напади на кооперативи—«святий обов'язок кожного члена диверсійної групи»².

Ксьондз Гургач був одним з ватажків банди, яка діяла в Польщі у перші роки після війни. Він прагнув до того, щоб ця банда була, за його висловом, «зразковою організацією, заснованою виключно на католицьких принципах»³. Ця «зразкова організація» займалась грабунками державних установ, кооперативів. У грабінницьких наскоках із зброєю в руках брав участь і єзуїт Гургач. Під час арешту в нього

¹ Див. газ. «Trybuna Łudu» від 6 жовтня 1950 р.

² Газ. «Trybuna Łudu» від 17 лютого 1949 р.

³ Газ. «Trybuna Łudu» від 9 серпня 1949 р.

виявили: требник¹ і пістолет, епітрахиль² і запасну обойму до пісто-
лета, молитовник і військовий компас.

Натхненником антинародної діяльності реакційного польського ду-
ховенства виступав Ватикан. Він же розпалював реваншистські апетити
мілітаристів із Західної Німеччини, які прагнуть відібрати у Польщі її
одвічні Західні землі, повернуті їй за рішенням Потсдамської конферен-
ції. Розпаленню у Західній Німеччині антипольської кампанії особливо
сприяло послання папи римського Пія XII до німецьких єпископів від
1 березня 1948 р. Папа закликав до перегляду рішень Потсдамської кон-
ференції щодо польського кордону на Одері та Нейссе. Це послання
викликало безмежне обурення польського народу.

Щоб підірвати соціалістичне будівництво, реакційні церковники
Польщі неодноразово вдавались до політичних провокацій. Найбільшою
з них було так зване люблінське чудо.

На початку липня 1949 р. церковники оголосили, що в люблінсько-
му соборі зненацька «заплакала кривавими сльозами» богородиця на
іконі. Чутка про «сльози діви Марії», як про «чудо», стала швидко по-
ширюватись у Любліні та по всій країні. Духovenство також твердило,
що хворі «зціляються» перед образом богородиці.

У Люблін з усєї країни готяглись віруючі, переважно селяни. В
розпал польових робіт реакційному духовенству вдалося на кілька днів
відірвати від роботи тисячі селян.

13 липня фанатична юрба біля собору затоптала насмерть двадцяти-
річну сільську дівчину і покалічила 19 інших осіб, переважно жінок.
Уряд закликав польську громадськість виступити проти провокації. За-
клик народної влади повсюдно підтримали трудящі. Вони затаврували
ганьбою духовних реакціонерів, поширювачів забобонів³. Навіть като-
лицькі церковники перед лицем громадської думки змушені були визна-
ти, що ніякого «чуда» в Любліні не було.

Цей яскравий приклад учитель може використати для викриття
антинародної діяльності реакційного духовенства в народній Польщі.
Слід звернути увагу учнів і на побіжну мету, яку переслідували церков-
ники, вигадуючи «люблінське чудо». Вони розраховували добре «заро-
бити». Під час провокації біля собору і в соборі йшла жвава торгівля
різними церковними предметами; чималими були і пожертви прочан.
На люблінському «чуді» церква «заробила» близько двох мільйонів
злотих⁴.

Роблячи висновок про те, що натхненником і організатором анти-
народної діяльності католицького духовенства як у Польщі, так і в ін-
ших країнах народної демократії був папа римський, учитель для кон-
кретизації цього положення може згадати про декрет, прийнятий Вати-
каном у кінці червня 1949 р. Цей декрет під загрозою відлучення від
церкви забороняв католикам перебувати в комуністичних та робітничих
партіях, підтримувати ці партії і поширювати комуністичну літерату-
ру⁵. Декрет повністю відповідав агресивним прагненням міжнародного
імперіалізму, спрямованим проти країн соціалізму, проти всіх передо-
вих сил світу. Недарма горезвісна радіостанція «Голос Америки» пере-
давала зміст декрету на 26 мовах безперервно протягом 24 годин.

¹ Требник—церковна книга, що містить опис різних релігійних обрядів (треб).

² Епітрахиль — довга стрічка, яка надівається священником на шию під час вико-
нання церковних обрядів.

³ Див. «Panstwo i koscioł», Warszawa, 1949, стор. 26, 31 — 33.

⁴ Див. газ. «Trybuna ludu» від 19 липня 1949 р.

⁵ М. М. Шейнман, Краткие очерки истории папства, Изд-во АН СССР, М.,
1952, стор. 173.

Уряди країн народної демократії справедливо оцінили цей декрет, як втручання Ватикану у внутрішні справи незалежних держав. Широка громадськість народно-демократичних країн, у тому числі і віруючі, повністю підтримала цю справедливу оцінку.

Розповідаючи про розгром контрреволюційного заклоту в Угорщині в 1956 р., учитель згадує про підступну роль кардинала Міндсенті. З перших днів встановлення народно-демократичного ладу в Угорщині глава католицької церкви кардинал Міндсенті і верхівка церкви виступали проти революційних перетворень. 12 червня 1947 р. Міндсенті звернувся до президента США Трумена з проханням ввести в країну американські війська. За підривно антинародну діяльність кардинал зазнав домашнього арешту. Під час подій жовтня—листопада 1956 р. заклотники звільнили ватажка церковної реакції. Скориставшись тимчасовим розгулом реакціонерів, Міндсенті виступав з промовами, вимагаючи відновлення католицької партії, реставрації капіталізму в країні. Він висловив побажання, щоб Угорщина була «країною, заснованою на приватній власності»¹, виправдовував злочини контрреволюції.

Разом із заклотниками зазнав цілковитого провалу і їх католицький натхненник Міндсенті. Боячись відповідальності перед народом, 4 листопада 1956 р. кардинал утік в американське посольство, під крильце своїх імперіалістичних заступників. Ця невелика подробиця дає вчителю можливість ще раз показати, що Ватикан, католицька реакція перебувають на службі американських імперіалістів.

На уроці з історії Китайської Народної Республіки учитель може продовжити роботу з учнями по викриттю підривної діяльності Ватикану проти соціалістичних країн. Так, лише з травня до серпня 1951 р. в Китаї було викрито 113 агентів імперіалізму і змовників проти народної влади, які діяли під машкарою католицької релігії. Представник папської місії в Китаї Тарчісіо Мартіна був агентом японської розвідки, служив Чан Кай-ші та американцям².

Щоб припинити злочинну діяльність іноземних «релігійних» місій, уряд КНР в 1951 р. ухвалив постанову про перехід усіх навчальних закладів, благодійних установ, госпіталів та інших культосвітніх установ місій у відання держави.

Таким чином, на уроках з історії соціалістичних країн є широка можливість переконливо викрити ворожу діяльність Ватикану, католицької реакції проти комунізму.

Під час закріплення матеріалу по темі «Виникнення і зміцнення світової соціалістичної системи» доцільно звернутись до учнів з такими запитаннями: чому Ватикан активно виступав проти народно-демократичного ладу? Які конкретні факти свідчать про антинародну політику католицької реакції?

Вивчаючи тему «Розпад колоніальної системи імперіалізму», вчитель також має можливість на конкретному матеріалі здійснювати атеїстичне виховання учнів. Розповідаючи про визвольну боротьбу індійського народу проти англійських імперіалістів після другої світової війни, вчитель підкреслює, що розпалюваний колонізаторами релігійний розбрат допоміг англійцям розділити в 1947 р. Індію на два домініони, з виділенням Пакистану—держави з мусульманським населенням. Пізніше імперіалісти продовжували нацьковувати Індію на Пакистан, щоб послабити ці країни і зміцнити свої позиції в них.

¹ М. О. Парнюк, Реакційна суть католицизму. Збірник статей «Питання атеїзму», Держполітвидав УРСР, К., 1958, стор. 166.

² М. М. Шейнман, Краткие очерки истории папства, стор. 139.

Під час вивчення питання про проголошення незалежності Індонезії є можливість згадати про підступну, антинародну діяльність мусульманської партії Машумі, яка підтримувала голландських колонізаторів, перешкоджала самовідданій боротьбі індонезійського народу проти імперіалістичних поневолювачів.

Історія боротьби народів Північної Африки також дає матеріал для атеїстичного виховання. Прагнучи втримати своє панування над народами, імперіалісти намагаються представити себе «покровителями ісламу», всіляко привертають на свій бік служителів культу, які виправдовують іноземне панування. Проте ні грою на релігійних почуттях, ні різними безчесними заходами колонізаторам не вдалося підірвати могутнє піднесення національно-визвольної боротьби в колоніальних і залежних країнах.

Про це, зокрема, красномовно свідчить провал англо-франко-ізраїльської агресії проти Єгипту. Слід підкреслити на уроці, що державна релігія Ізраїля (їудаїзм), яка проповідує національну винятковість євреїв, благословляла агресію ізраїльських військ (разом з англійськими і французькими) проти єгипетського народу в 1956 р. Іудаїзм є знаряддям розпалювання ворожнечі між євреями і неєвреями, засобом духовного пригноблення трудящих євреїв і затушовування класового поділу серед цього народу.

Ізраїльські реакційні правлячі кола, перебуваючи на службі іноземних імперіалістів, користуються їх підтримкою. Так, великий американський промисловець Рокфеллер недавно пожертвував сіоністам Ізраїля два мільйони доларів. Не дивно, що уряд цієї країни постійно підтримує всі агресивні заходи американського імперіалізму. Наприклад, у травні 1957 р. ізраїльський уряд заявив, що він приєднується до «доктрини Даллеса — Ейзенхауера» і надає території країни у розпорядження американської воячини¹.

Закінчуючи вивчення з учнями даної теми, учитель підводить їх до висновку, що церковні ватажки всіх віросповідань підтримують і виправдовують розбійницьку колоніальну політику імперіалістів. Так, на початку 1952 р. у відповідь на вибух громадського обурення з приводу злочинів англійських колонізаторів у Малайї архієпископ Йоркський заявив по радіо, що англійські війська в цій країні «захищають цивілізацію»².

Післявоєнна історія головних капіталістичних держав містить багато переконливого атеїстичного матеріалу. Дуже важливо показати учням, як різні численні церкви США вірно служать американському імперіалізму. В країні понад 50 різних релігійних організацій, кожна з яких налічує більше ніж 50 тис. віруючих. А загалом у США понад 250 релігійних організацій.

Перше місце серед церков США за впливом, за числом віруючих і за кількістю храмів належить католицькій церкві. Американські імперіалісти високо цінять характерні особливості католицької церкви: її великий досвід боротьби за вплив на маси, централізацію організацій, планомірність та цілеспрямованість дій, широкі міжнародні політичні зв'язки. Остання якість католицької церкви особливо приваблює американських імперіалістів, які прагнуть до світового панування. Ватикан і католицька церква США одержують великі суми грошей від американських мільонерів.

¹ Див. Т. К. Кічко, Іудаїзм та його суть. Збірник статей «Питання атеїзму», стор. 214.

² М. М. Шейнман, Релігія в період імперіалізму, изд-во «Знання», 1955, стор. 21.

Дуже поширене в Сполучених Штатах сектантство, яке дає більш можливості, ніж будь-яка християнська церква, пристосовувати свої віровчення до вимог часу, в даному випадку до інтересів американської буржуазії. Сектантство допомагає американським імперіалістам відвертати трудящих від класової боротьби. Аджі сектант-мільйонер і сектант-робітник вважаються в общині братами. Природно, що в США секти являють собою великі релігійні організації. У Вашингтоні знаходиться «Всесвітній центр баптистів», тісно зв'язаний з мільярдерами Рокфеллерами, з автомобільним королем Фордом та іншими великими капіталістичними фірмами. Джон Рокфеллер-молодший особисто читав проповіді в церкві та навчав дітей у недільній баптистській школі. Разом з тим він відомий як організатор кривавих розправ над робітниками. До секти баптистів належать такі політичні діячі США, як Трумен, Даллес та ін., відомі своєю антинародною реакційною діяльністю в інтересах імперіалізму¹.

На уроці слід особливо підкреслити, наскільки шкідливе сектантство, яке затемнює свідомість людей, підриває їх віру в свої сили.

Під час вивчення теми «Англія після другої світової війни» учитель може нагадати учням, що в цій країні англійська церква — державна організація. В зв'язку з цим вона має різні привілеї і матеріальну підтримку від держави. У палаті лордів засідає два архієпископи англійської церкви (Кентерберійський та Йоркський) і 24 єпископи. Учитель робить висновок, що, значить, англійська церква несе певну долю відповідальності за агресивну зовнішню і реакційну внутрішню політику правлячих кіл Англії.

Вивчаючи історію Франції, Італії і Федеративної Республіки Німеччини в післявоєнні роки, учитель продовжує роботу по викриттю антинародної діяльності Ватикану на прикладі католицьких партій, які в ці роки почали відігравати видатну роль у політичному житті згаданих країн². Замість буржуазних партій, які скомпрометували себе під час війни, в післявоєнні роки на політичну арену в країнах, де багато віруючих-католиків, вийшли католицькі партії. У політичному житті Франції значне місце посідала католицька партія МРП (народно-республіканський рух). У післявоєнні роки вона часто виступала правлячою партією країни. Тому вона несе відповідальність за реакційну політику Франції у післявоєнні роки. Партія МРП підтримує виступи клерикалів проти світського характеру держави, відстоює фінансування державою «приватних» шкіл, що перебувають у віданні церкви.

В Італії правлячою партією є християнсько-демократична партія, яка, за визначенням Пальміро Тольятті, занадто залежить від церковних властей і впливових американських кіл. Ця партія проводить вигідну та угодну італійській буржуазії політику, рішуче виступає проти Італійської компартії, проти народних мас, які борються за свої права. Християнсько-демократична партія здійснила приєднання Італії до Північноатлантичного блоку всупереч життєвим інтересам країни.

Подібну ж політику проводить правляча партія ФРН — християнсько-демократичний союз (ХДС), який стоїть на варті інтересів монополістичного капіталу. В галузі зовнішньої політики ХДС виступає за участь країни в агресивних блоках, проводить реваншистську пропа-

¹ Див. Г. І. Підлущкий, Релігійне сектантство та його ідеологія. Збірник статей «Питання атеїзму», стор. 181.

² На жаль, у посібнику з новітньої історії для 10 класу цьому питанню приділено зовсім мало уваги.

ганду серед населення Західної Німеччини, відновлює німецьку армію. Слід підкреслити, що не лише католицька церква та її політичні діячі підтримують і пропагують агресивну політику німецького імперіалізму. Сановники протестантської церкви в ФРН, вірно служаючи капіталу, роблять те ж саме.

Таким чином, під час вивчення даної теми є можливість ще раз показати учням, що всяка церква в капіталістичних країнах тісно зв'язана класовими коренями з правлячими експлуататорськими класами країни.

Вивчаючи тему «Боротьба двох напрямів у міжнародній політиці», розкриваючи питання про курс антинародних імперіалістичних сил на розв'язування нової світової війни, учитель може на переконливих фактах показати, що таку реакційну політику підтримують і благословляють керівники та ідеологи різних церков. Так, професор теології Монцель з Мюнхена (ФРН) заявляв, що атомне озброєння Західної Німеччини і війна проти соціалістичного табору цілком «узгоджуються з християнським віруванням»¹. А прymas англiканської церкви архієпископ Фішер наперед виправдовував застосування термоядерної зброї. Він писав у липні 1958 р.: «Бог, можливо, прирік, що людство повинно знищити себе водневими бомбами»².

Вчитель підводить учнів до висновку, що реакційні церковники виступають активними прихильниками застосування атомної та водневої зброї, могильниками народів, запеклими ворогами трудящих і їх миролюбних прагнень.

Розповідаючи учням про найвеличніший рух сучасності—боротьбу народів за мир,—учитель повинен пояснити причини досить широкої участі духовенства різних віросповідань у ньому, пов'язавши це питання з питанням занепаду релігії в наші дні. Голова Комуністичної партії США У. Фостер писав: «Одним з глибоких процесів, які відбуваються протягом останніх десятиріч, є швидкий занепад релігії...

Розклад релігії відбувається в усіх капіталістичних країнах, навіть у тих, де правлячий капіталістичний клас в експлуататорських цілях наполегливо використовує всі можливі засоби культивування і збереження релігійності трудящих мас. Особливо ж швидко він відбувається за соціалізму»³.

Це змушені визнати навіть представники церкви. Так, паризький архієпископ Фельтен заявив, що «розрив між церквою і робітничим класом глибше, ніж ми це собі уявляли». Англiканська церква підрахувала, що лише 10—15% населення Англії тісно зв'язано з якоюсь християнською церквою, 25—30% зацікавлені в тому, щоб займати місця в церкві під час богослужінь при важливих обставинах, 45—50% байдужі щодо релігії, а 10—20% ворожі до церкви⁴. Подібне становище і в інших капіталістичних країнах. У соціалістичних країнах вплив церкви спадає незрівнянно швидше.

За таких обставин, робить висновок учитель, значна частина церковників не може не виступати на захист миру—тієї справи, яка так популярна серед народних мас, щоб не втратити залишків свого духовного авторитету, не розгубити віруючих. Навіть папа римський, який виступає проти руху прихильників миру, називаючи його «комуністичним», змушений виголошувати демагогічні промови за мир.

¹ Газ. «Правда» від 27 лютого 1959 р.

² Газ. «Правда» від 28 липня 1959 р.

³ Уильям З. Фостер, Закат мирового капитализма, ИЛ, М., 1951, стор. 116—

Слід мати на увазі і те, що в кожній церкві відбувається певне розшарування духовенства. Особливо помітне це розшарування в католицизмі. Верхівка церкви (папа, єпископи та інші прелати) виступає на боці експлуаторських класів, а нижче духовенство, умовами життя тісно зв'язане з трудящими, нерідко виступає разом з ними. Так стоїть справа і з рухом народів за мир. Щождо трудящих-віруючих, то вони одностайно виступають за мир, проти загрози війни.

Таким чином, матеріал курсу новітньої історії переконливо показує реакційну роль релігії на службі експлуаторських класів, міжнародного імперіалізму, свідчить про занепад впливу релігії на народні маси і велике поширення серед трудящих ідей соціалізму, комунізму.

С. А. КІПЕРМАН

З ДОСВІДУ ВИВЧЕННЯ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНСЬКОЇ РСР НА УРОКАХ ІСТОРІЇ СРСР І НОВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

Досвід школи свідчить про те, що багато вчителів уміло використовують на уроках історичні факти, які розкривають великі перетворення, що сталися в галузі економіки і культури на Україні за роки Радянської влади. В той же час окремі вчителі майже не приділяють уваги висвітленню питань зовнішньої політики Української РСР як складової і невід'ємної частини Радянського Союзу. Ознайомлення учнів з матеріалом про загальне визнання і вихід на міжнародну арену УРСР, а також про активну участь її представників разом з делегаціями СРСР, БРСР і всіх соціалістичних країн у розв'язанні важливих міжнародних проблем має велике пізнавальне і виховне значення.

Використання певних фактів зовнішньої політики УРСР цілком відповідає вимогам діючих програм з історії СРСР та новітньої історії. Зокрема, в курсі новітньої історії передбачається розкриття окремого пункту про вихід УРСР на міжнародну арену¹.

В даній статті автор ділиться власним досвідом висвітлення питань зовнішньої політики УРСР у процесі викладання історії в 10 класі.

Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції відкрила нову еру в історії людства—еру торжества соціалізму і комунізму. Почалась нова епоха і в міжнародних відносинах. Декрет про мир, написаний і проголошений засновником Комуністичної партії і Радянської держави В. І. Леніним, відбивав найглибші сподівання широких народних мас нашої Батьківщини і трудящих зарубіжних країн. Разом з усіма народами багатонаціональної Росії трудящі України гаряче привітали Радянський уряд, який поставив своїм завданням боротися за мир.

На початку першого з двох уроків, які відводяться на вивчення теми «Встановлення Радянської влади на Україні»², я звертаю увагу учнів на те, що обраний І Всеукраїнським з'їздом Рад ЦВК України одразу ж після закінчення роботи з'їзду видав ряд постанов про поширення на територію України декретів II Всеросійського з'їзду Рад про мир, про землю, а також ряду постанов РНК і Всеросійського ЦВК³. Нагадую учням висловлення В. І. Леніна про те, що

¹ Див. «Програми середньої школи, Новітня історія зарубіжних країн», вид-во «Радянська школа», К., 1958, стор. 15.

² В підручнику ця тема дана лише в загальних рисах.

³ Див. Ю. Я. Білан, Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції і встановлення Радянської влади на Україні, Вид-во КДУ ім. Т. Г. Шевченка, К., 1957, стор. 63—64.

вільна Україна можлива лише при умові тісного союзу з російським народом.

На наступному уроці, розповідаючи про перші заходи Уряду Радянської України, учні говорять, зокрема, і про те, що Уряд Радянської України повністю підтримував і проводив у життя ленінську зовнішню політику.

Висвітлюючи тему «Боротьба за зміцнення Радянської влади. Брестський мир» у курсі історії СРСР, я розповідаю учням про те, що під час підготовки Радянської Росії до переговорів з Німеччиною в Бресті ЦВК Радянської України призначив свою делегацію, яка входила до складу загальноросійської і діяла в повному контакті з нею. Уряд УРСР виступав за мир без анексій і контрибуцій, за право народів на самовизначення. На мирній конференції у Бресті представник Радянської України заявив, що український народ укладе мир спільно з усією Російською Радянською Федерацією¹.

В годину серйозних випробувань ще раз виявилась братерська єдність Радянської Росії та Радянської України. Розповідаючи про роботу IV Надзвичайного з'їзду Рад Радянської Росії, я звертаю увагу учнів на те, що на з'їзді було оголошено звернення українських робітників і селян, в якому говорилося: «Умови миру силою відривають нас від загальнорадянської федерації. Ми змушені проститися з вами, але не назавжди, сподіваємось, не надовго. Прийде час, коли в результаті впертої боротьби і неминучої, зрозуміло, перемоги українського, російського і світового пролетаріату ми знову будемо членами єдиної, соціалістичної федерації»².

Ознайомлення учнів з цим уривком справляє на них глибоке враження, сприяє їх вихованню в дусі пролетарського інтернаціоналізму, дружби народів.

Оцінку В. І. Леніна щодо позиції Радянської України в питанні про Брестський мир учитель знайде в його виступі на засіданні ВЦВК 29 квітня 1918-р.³

В період Вітчизняної війни проти німецьких окупантів та інших ворогів російський пролетаріат подав українському народові всебічну підтримку у визволенні Радянської України. У вогні громадянської війни та іноземної інтервенції склався і загартувався міцний воєнно-політичний союз радянських республік. Ініціатором об'єднання всіх ресурсів радянських республік і створення єдиного воєнно-політичного союзу на чолі з Радянською Росією виступила Радянська Україна.

В галузі зовнішньої політики радянські республіки також виступали єдиним фронтом, наполегливо борючись за мир. Під час вивчення теми «Іноземна воєнна інтервенція і громадянська війна (1918—1920 рр.)» на конкретних фактах показую, що у відносинах з іноземними країнами Уряд Української РСР, виходячи з інтересів трудящих України, проводив політику, спільну з РРФСР. Так, Уряд Української РСР разом з Урядом РРФСР рішуче протестував проти загарбницьких дій панської Польщі щодо західноукраїнських земель, проти загарбання боярською Румунією Радянської Бессарабії.

Проводячи послідовну миролюбну політику, Радянська Росія вже в лютому 1920 р. уклала мирний договір з Естонією, а в червні—серпні—з Литвою і Латвією. Підкреслюю, що через деякий час, у липні—серпні, мирні угоди з цими буржуазними республіками були підписані і Українською РСР.

¹ Днев. Ю. Я. Білан, назв. праця, стор. 89.

² «Внешняя политика СССР. Сборник документов», т. 1, М., 1944, стор. 65.

³ В. І. Ленін, Твори, т. 27, стор. 252

Розповідаючи про розгром панської Польщі, учитель звертає увагу учнів на те, що Ризький мирний договір від 18 березня 1921 р. був підписаний між РРФСР та УРСР, з одного боку, і Польщею — з другого¹. Польща змушена була визнати незалежність і суверенітет Радянської України і Радянської Білорусії.

Вивчаючи з учнями питання про Радянську владу в Угорщині в 1919 р. (у курсі новітньої історії), висвітлюю зовнішньополітичні акти РРФСР і УРСР, спрямовані на підтримку Радянської Угорщини. Так, у травні 1919 р., коли її становище було особливо тяжким, Російський і Український радянські уряди надіслали уряду буржуазної Румунії, що боролась проти Радянської Угорщини, ультиматум, в якому вказували на загарбання Бессарабії і вимагали її повернення². Крім того, Уряд Української РСР в окремому ультиматумі вимагав звільнення захопленої Румунією Північної Буковини.

В зв'язку з тим, що румунський уряд відмовився виконати ці законні вимоги, Радянський Уряд дав наказ Червоній Армії почати визволення Бессарабії. 13 травня 1919 р. В. І. Ленін у телеграмі до Бела Куна писав, що українські радянські війська перейшли через Дністер³.

Вже через кілька днів видатний діяч Угорської Радянської Республіки Тібор Самуелі, який проїздом у Москву зупинився в Києві, заявив, що наступ української Червоної Армії викликав занепокоєння румунських властей і примусив їх зняти частину своїх військ з угорського фронту і надіслати в Бессарабію.

Висвітлення матеріалу про братерську взаємодопомогу народів, що боролись за щеремогу Радянської влади, сприяє вихованню учнів у дусі пролетарського інтернаціоналізму, животворних ідей марксизму-ленінізму.

Розповідаючи про те, що після закінчення громадянської війни Радянська Росія все більше здобувала міжнародне визнання, установила торговельні і дипломатичні відносини з рядом капіталістичних країн, наголошую на тому, що і Радянська Україна з допомогою РРФСР поступово розширювала міжнародні зв'язки. Лише протягом 1921 р. УРСР уклала мирні договори, угоди та конвенції з 15 державами⁴. В той час, крім договорів з Польщею і прибалтійськими країнами, Україна уклала договір з Австрією, торговельні угоди з Чехословаччиною, Німеччиною. УРСР підтримувала дружлюбну політику Уряду РРФСР щодо народів Сходу. В 1921 р. Уряд Радянської України послав М. В. Фрунзе своїм представником у Туреччину для укладення договору про дружбу і братерство з урядом Мустафи Кемалю. Цей договір був підписаний 2 січня 1922 р.

Для кращого засвоєння основних актів зовнішньої політики УРСР учитель може запропонувати учням скласти і перенести в зошити таку таблицю (див. наступну сторінку).

Чітко засвоївши матеріал про основні спільні зовнішньополітичні дії РРФСР і УРСР, учні згодом краще усвідомлюють зміст другого етапу об'єднавчого руху радянських республік, важливим завданням якого було ще тісніше об'єднання їх дипломатичних зусиль, створення Союзу РСР.

¹ Див. «Внешняя политика СССР, Сборник документов», т. II, М., 1945, стор. 81.

² Див. там же, стор. 277—278.

³ Див. В. І. Ленін, Твори, т. 36, стор. 461.

⁴ Див. М. К. Головкин, Вклад Радянської України в боротьбу волелюбних народів за мир і загальну безпеку, К., 1957, стор. 11.

Дата	З якими країнами встановлені зв'язки
1920 р.	Договори з Естонією, Литвою, Латвією
1921 р.	Договори з Польщею, Австрією
1922 р.	Договір з Туреччиною Угоди з Чехословаччиною, Німеччиною

Практика роботи минулого навчального року показує, що учні дуже цікавляться питаннями суверенітету союзних радянських республік, зокрема УРСР, у зовнішніх відносинах. Я роз'яснюю, що з часу створення СРСР і до відновлення права зовнішнього представництва УРСР в 1944 р. Радянська Україна, як суверенна держава і рівноправний член Союзу РСР здійснювала свої права в галузі міжнародних відносин через союзний Наркомзакорправ.

Розглядаючи питання про возз'єднання українських земель в єдиній Українській Радянській державі, вдаюся до методу бесіди. Пропоную учням згадати, які українські землі були відірвані від Радянської країни під час іноземної інтервенції, розповісти про важке становище населення західноукраїнських земель під владою панської Польщі, боярської Румунії, про мрії всього українського народу щодо возз'єднання своїх земель в єдиній Українській Радянській державі.

Потім розповідаю учням про те, що у вересні 1939 р., коли німецько-фашистські війська напали на Польщу і наближались до кордонів нашої Вітчизни, Радянський Уряд вжив важливих заходів до посилення безпеки СРСР і виявив щире піклування про долю трудящих Західної України і Західної Білорусії. За його наказом радянські війська 17 вересня 1939 р. перейшли кордон і взяли під свій захист життя і майно братнього українського і білоруського населення. За проханням Народних Зборів Західної України Верховна Рада СРСР включила Західну Україну до складу СРСР, возз'єднавши її з Радянською Україною.

У серпні 1940 р. в результаті мирного розв'язання радянсько-румунського конфлікту і визволення Бессарабії від румунських бояр українське населення Північної Буковини і частини Бессарабії також возз'єдналось з УРСР.

Закінчуючи розгляд даного питання, роблю висновок про те, що лише постійна допомога Союзного Уряду, його піклування про інтереси українського народу надали змогу Радянській Україні розв'язати зовнішньополітичні питання щодо возз'єднання українських земель.

Завдяки всесвітньоісторичній перемозі Радянського Союзу над фашистською Німеччиною було завершено возз'єднання всіх українських земель. У червні 1945 р., за договором СРСР з Чехословаччиною, Закарпатська Україна возз'єдналась з Радянською Україною.

Особливе значення має висвітлення на уроках історії СРСР і новітньої історії діяльності УРСР на міжнародній арені після другої світової війни. Певна частина учнів важко засвоює причини зростання міжнародного авторитету Української РСР у післявоєнний період. Деякі з них пояснюють це лише значною кількістю населення України, інші—тим, що Україна зазнала німецької окупації і через це одержала підтримку країн антигітлерівської коаліції.

Тому пропоную учням зробити в своїх зошитах з новітньої історії відповідні записи. УРСР здобула міжнародне визнання тому, що, будучи рівноправним членом Союзу РСР, вона зберегла і зміцнила свій суверенітет як соціалістична держава, досягла видатних успіхів у розвитку соціалістичної економіки, в галузі політики і культури. УРСР

займає територію, яка дорівнює території Англії і Німеччини, разом узятих, а її населення перевищує 42 млн. чоловік. Український народ разом з великим російським народом, з усіма народами Радянської багатонаціональної держави вніс великий вклад у справу розгрому фашизму.

За одностайним рішенням 49 держав УРСР як один з членів — фундаторів ООН була запрошена в квітні 1945 р. на міжнародну конференцію в Сан-Франціско. З початку роботи Організації Об'єднаних Націй делегації Радянського Союзу, Української РСР і Білоруської РСР разом з представниками країн народної демократії послідовно відстоюють мирні відносини між усіма країнами на основі принципу мирного співіснування, наполегливо виступають за визнання суверенних прав усіх народів світу.

Програми з історії СРСР і новітньої історії вимагають від учителя показати, який вклад внесла і вносить Українська РСР у розв'язання важливих міжнародних проблем. Разом з Радянським Союзом Українська РСР гаряче відстоює права народів колоніальних і залежних країн. Історична заслуга Української РСР полягає в тому, що вона першою звернула увагу світової громадськості на події в Індонезії на початку 1946 р. Українська делегація в Раді Безпеки викрила ганебну політику англо-голландських та американських колонізаторів щодо молодого Індонезійської Республіки. Рішуча позиція Радянського Союзу, Української РСР, Білоруської РСР в ООН, підтримка всіх соціалістичних країн збільшували впевненість індонезійського народу в своїй перемозі.

Висвітлюючи матеріал про провал імперіалістичної агресії в Кореї, на Близькому і Середньому Сході, наводжу факти активної діяльності УРСР в ООН щодо припинення цієї агресії.

Восени 1956 р. Уряд Радянської України в спеціальній заяві засудив агресію Англії, Франції та Ізраїля проти Єгипту. Українська делегація постійно і послідовно відстоює права КНР на її законне місце в ООН, вона виступає за визнання незалежності алжирського народу.

СРСР, УРСР і БРСР, пройняті ширим почуттям і бажанням допомогти народам слаборозвинутих країн, беруть участь у комітеті технічної допомоги ООН. Щорічний внесок СРСР у фонд допомоги становить 4 млн. крб. Українська РСР і БРСР вносять щорічно відповідно по 500 тис. і 200 тис. крб. Про зростання міжнародного престижу Української РСР свідчить факт утворення в 1958 р. постійного представництва УРСР при Організації Об'єднаних Націй.

Високою гуманністю прийнята пропозиція делегації УРСР, висунута на останній, XIII сесії Генеральної Асамблеї ООН у жовтні 1958 р. «Про проведення міжнародного року охорони здоров'я і медичних досліджень»¹. Ця пропозиція була схвалена світовою громадськістю і одностайно прийнята Генеральною Асамблеєю.

Вивчення основних питань зовнішньої політики Радянського Союзу з одночасним висвітленням активної діяльності Української РСР на міжнародній арені в процесі викладання історії СРСР і новітньої історії має велике значення. Це допомагає нашій учнівській молоді краще розбиратись у міжнародних подіях.

Учні переконуються, що в братній сім'ї радянських народів під керівництвом Комуністичної партії Радянська Україна перетворилась у могутню індустріально-аграрну, суверенну соціалістичну державу, яка і на міжнародній арені твердо й послідовно підтримує ленінську зовнішню політику Радянського Союзу.

¹ Див. газ. «Радянська Україна» від 5 жовтня 1958 р

ДОКУМЕНТИ ТА МАТЕРІАЛИ

НОВІ МАТЕРІАЛИ ПРО ПЕРШІ КРОКИ СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТИЧНОГО РУХУ В КИЄВІ

Рукопис статті видатного діяча Комуністичної партії і Радянської держави А. В. Луначарського «Перші кроки соціал-демократичного руху в Києві» зберігся серед матеріалів Іспарту ЦК ВКП(б) ¹. В кінці статті є така примітка Архіву Іспарту: «Документ являє собою спогади, написані чорнилом з обох боків аркушів з учнівського зошита — 32 пронумеровані сторінки, 16 архівних аркушів. Заголовок підкреслено синім олівцем. На першій сторінці в лівому верхньому кутку рукою т. Крупської написано чорнилом: «получено» 16—II через Б. Бр. [Бонч-Бруевича]».

Помітка Н. К. Крупської свідчить про те, що датою написання статті слід вважати початок 1902 р. або початок 1903 р., коли Н. К. Крупська працювала секретарем редакції «Искры» ². За цю дату говорять і скорочені позначення прізвищ активних діячів революційного руху, які є в статті. Якби стаття писалась не для ленінської «Искры», а для Іспарту, в архівах якого вона збереглась, то всі прізвища були б, безумовно, названі повністю.

Стаття підписана не повним прізвищем, а скорочено: «Л-кий». Проте весь її зміст цілком переконливо говорять про авторство А. В. Луначарського. Як відомо, навчаючись у 1-й київській чоловічій гімназії, на початку 90-х років XIX ст. Луначарський включився в революційний рух і незабаром став членом «центрального гуртка» гімназистів і одним з організаторів перших марксистських гуртків серед учнівської молоді і робітників залізничних майстерень Києва ³. Після закінчення гімназії він виїхав за кордон у Швейцарію, де близько року навчався в Цюрихському університеті. Повернувшись до Росії в 1896 р., Луначарський знову поринув у нелегальну партійну роботу, тепер уже в Москві.

Як видно із статті «Перші кроки соціал-демократичного руху в Києві», участь її автора в роботі перших марксистських гуртків Києва цілком збігається з уже описаною діяльністю А. В. Луначарського. Автор статті також є гімназистом, одним з керівників марксистського гуртка залізничників, членом «центрального гуртка», активним учасником диспутів марксистів з народниками та «легальними марксистами». Серед усіх відомих учасників марксистських гуртків Києва того періоду не було іншого діяча, крім А. В. Луначарського, який міг би бути автором цієї статті ⁴.

¹ Центральний партійний архів Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС, інв. № 29 772.

² Н. К. Крупська виїхала з Росії за кордон у березні 1901 р. (див. БСЭ, I видання, т. 35, стор. 259), тому її помітка «16—II» може відноситися лише до 1902 р. або 1903 р. Припущення про написання статті для газети «Вперед» на початку 1905 р. безпідставне, оскільки А. В. Луначарський в той час працював у самій редакції, і йому не треба було передавати чи пересилати свої статті, тим більше через В. Д. Бонч-Бруевича, який жив тоді в Росії.

³ Див. А. В. Луначарський, Воспоминания. Из революционного прошлого, Изд-во «Пролетарий», 1925; Л. Федорченко (Н. Чаров), Первые шаги социал-демократии в Киеве, журн. «Каторга и ссылка», 1926, № 6/27; С. В. Перазич, Из воспоминаний, журн. «Красная летопись», 1923, № 7 та ін.

⁴ З інших учасників марксистських гуртків того періоду, які могли б підписати «Л-кий», відомі лише Я. Ляховський та Д. Логвинський. Але Ляховський був тоді не гімназистом, як автор статті, а студентом і членом «Російської групи соціал-демократів» (див. И. Мошинский (Ю. Конарский), Десять лет в киевском подполье, журн. «Каторга и ссылка», 1927, № 8/37, стор. 56—57). Не міг

Стаття «Перші кроки соціал-демократичного руху в Києві» є цінним доповненням до вже опублікованих спогадів Луначарського¹. Переклад статті зроблено С. А. Воробйовою.

Підготував П. М. ШМОРГУН

ПЕРШІ КРОКИ СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТИЧНОГО РУХУ В КИЄВІ

(УРИВОК ІЗ СПОГАДІВ)

Невеселу картину являв собою Київ у революційному відношенні на початку 90-х років. Кілька осіб, що залишилися після народовольських погромів, у тому числі й ті, що повернулися з сибірського заслання, нічого не робили. Всі вони віддавалися песимізму і тому роз'їдаючому скептицизму, що мало-помалу примирив їх з навколишньою буденною, сіренькою обстановкою. В крашому разі більш енергійні з них з головою поринули в культурну роботу, примкнувши до товариства грамотності, що народилося тоді в Києві, звузивши, таким чином, свій колишній революційний розмах до меж «малих діл». Це якраз збігалось з тим знаменним періодом у суспільному розвитку, який був покликаний до життя в усьому російському суспільстві голодом 91—92 років і поживавленням культурно-освітніх тенденцій, що настало за ним...

Щоправда, в Києві поряд з цією культурницькою хвилею поживались і революційні тенденції з народовольським відтінком, особливо серед університетської молоді, в середовищі якої починають зароджуватися деякі гуртки, але явище це не мало серйозного значення, бо і самі гуртки, не проіснувавши 2—3 місяців, швидко переставали функціонувати, не знаходячи навколо сприятливого ґрунту для свого розвитку. З гуртків, що спочатку мали революційний характер, поступово виростали студентські земляцтва et cetera*.

Останньою за часом серйозною революційною організацією була та, на чолі якої став лікар Абрамович¹, що практично підійшов до соціал-демократичної постановки питань, хоч теоретично гурток Абрамовича ще мав у собі деякі народовольські тенденції. Він складався не тільки з інтелігентів, а й з робітників, маючи, таким чином, зв'язки і з пролетарською частиною міста. Гурток Абрамовича проводив посилену пропаганду соціалістичних ідей, особливо серед залізничників. Проте після арешту Абрамовича та його друзів не лишається ніяких зв'язків з робітниками, та й серед інтелігенції, що залишилася в Києві, не було людей, які б серйозно замислились над постановкою революційної справи. Дехто із знайомих Абрамовича разом з доброзичливою частиною старої народницької інтелігенції організували «Червоний хрест», який ледве-ледве діяв, не маючи майже ніякого зв'язку з тими, допомогу кому ставив метою своєї діяльності цей «Червоний хрест».

Взагалі слід відзначити, що характерною особливістю всіх гуртків, які існували в той час, була цілковита ізольованість, цілковита ві-

бути автором і Логвинський, який хоч і був гімназистом, але після закінчення гімназії не виїжджав з Києва, як Луначарський, а залишався в Києві аж до свого арешту в 1899 р., (див. журн. «Каторга и ссылка», 1927, № 6/35, стор. 40).

¹ А. В. Луначарский, Воспоминания, Из революционного прошлого, Изд-во «Пролетарий», М., 1925.

*і т. д. (лат.)

дірваність їх від навколишнього життя. Проте, як я вже сказав, пожвавлення після голодних років позначилось і на пожвавленні революційних традицій. Так, восени 1892 р. виникають гуртки саморозвитку не тільки серед студентства, а й серед гімназистів і гімназисток, керовані на початку свого виникнення деяким з революційної інтелігенції, що приїхала на цей час з інших місць Росії. Крім цього, виникає гурток лікаря Ф² із суворо конспіративними цілями. Альфою і омегою цього гуртка були колись знамениті за своїм впливом «Історичні листи» Миртова. Гурток був дуже замкнений і нечисленний; члени цього гуртка дістають революційну літературу і поширюють її серед молоді. Проте помітним впливом цей гурток не користується і також незабаром розпадається, кажуть, завдяки деяким нечаївським прийомам керівника цього гуртка, який бажав реставрувати засуджені теорією і практикою нашого революційного руху демагогічні прийоми. Цей гурток маючи спочатку деякий вплив серед молоді, був дуже дискредитований. Але справа саморозвитку швидко йшла вперед. Гуртки росли, як гриби після дощу. Крім політичної економії і соціології, якими займалися гуртки, виник великий інтерес до нелегальної літератури. Особливим авторитетом серед гуртків починає користуватися журнал «Социал-демократ»³ і видання групи «Визволення праці».

Пам'ятаю, з яким захопленням читалась брошура Г. В. Плеханова «Соціалізм і політична боротьба», а також «Завдання соціалістів у боротьбі з голодом в Росії». Всі внутрішні огляди «Социал-демократа» читалися в гуртках і дебатувалися на всі лади. Слід зазначити, що виникали гуртки як у гімназіях, так і, особливо, в університеті, незалежно один від одного, так би мовити, спорадично, і, незважаючи на це, всі вони виникали на чисто суспільній основі: виробити свідомі переконання для того, щоб потім члени гуртка понесли їх як громадські діячі в найтемніше народне середовище. Звичайно, спочатку нести знання ми мали на увазі як легальні культурні діячі, але потім, в міру ознайомлення з нелегальною літературою, наші завдання стали рельєфнішими, і ми ясно зрозуміли, що серйозно працювати на користь знедоленої батьківщини можна тільки будучи революціонерами. Потім перед допитливим нашим розумом не могло не постати питання і про те, де те середовище, яке найбільш сприйнятливе до революційних ідей і яке в свою чергу рознесло б ідеї соціалізму в усі кінці нашої неосязної мачухи-батьківщини.

Багато вечорів, багато безсонних ночей довелось провести, щоб розв'язати це «прокляте» тоді для всіх нас питання. Багато хто розв'язував його з допомогою давньої старої революційної літератури, але багатьох таке розв'язання питання не задовольняло. І ось на допомогу цьому прийшла до нас соціал-демократична література. Вона вказала нам статтями Г. В. Плеханова, П. Б. Аксельрода і В. І. Засулич⁴, що центр ваги історичного часу, який ми переживаємо, міститься в пролетаріаті. До нього одного кликали нас і «Социал-демократ» і «Наші незгоди», що розкрили нам очі на причини краху народовольства і теорій, які мотивували стару, засуджену історією політичну тактику.

Такий приблизно настрій панував у гуртках на початку 1893 р. З цього ж року починається і зближення між окремо розкиданими по різних гімназіях гуртками саморозвитку. Почався систематичний обмін книжками та людьми. З цього ж року також відбувається зближення і з студентами. Піднесений настрій ішов *crescendo**. Почались реферати, співбесіди з різних животрепетних питань. Все говорило про те,

* — наростаючи (*ital.*)

що необхідно встановити зв'язки з робітниками, які з «таємничих незнайомих» під впливом читання і роздумів мало-помалу набували для нас конкретного образу. В деяких гуртках завели гектографи і почали друкувати брошури. Так, пам'ятаю, наш гурток надрукував «Внутрішній огляд» з «Соціал-демократа», який був присвячений розбору листа Цебрикової до Олександра III⁵, і ми поширили його в багатьох примірниках як серед студентів, так і серед гімназистів.

Револьюційної літератури ставало дедалі більше. Було одержано «Ерфуртську програму» Каутського і «Маніфест Комуністичної партії» Карла Маркса [і Фрідріха Енгельса], а також «Розвиток наукового соціалізму» Фр. Енгельса. Всі ці книжки і брошури читались нарозхват. Коло читачів поступово зростало і розширювалось. Деякі гуртки на осінь 1893 р. вели пропаганду серед молоді уже на власний ризик і страх, засновуючи серед неї свої гуртки. Створюється бібліотека нелегальних книг.

На цей час у Києві виникає гурток соціал-демократів, організований одним колишнім засланим-народовольцем, і ставить собі за мету друкувати на гектографі соціал-демократичні брошури. Цей гурток поступово розширюється і крім друкування брошур утворює вже й перші невеличкі гуртки саморозвитку серед ремісників. Гурток цей був невеликий і стояв зовсім осторонь від наших гуртків саморозвитку, які, однак, користувались його послугами в галузі літератури. Проте і цей гурток вніс чимале пожвавлення виданням брошур соціал-демократичного змісту.

Взимку 1893 р. перші із заснованих гуртків саморозвитку зливаються і набирають вже революційного вигляду, стаючи центральною організацією, що відає пропагандою серед учнівської молоді. До неї ввійшли і деякі особи, які раніше брали невелику участь у революційному русі.

На весну 1894 р. наша організація, яка зайняла центральне місце, почала вперше, майже навіпомацки, встановлювати зв'язки з робітниками (спочатку ремісниками, а потім і з робітниками залізничних майстерень), звичайно, ще в дуже невеликому масштабі. Гурток соціал-демократів, який так порівняно багато для того часу перевидав соціал-демократичної літератури, весною 1894 р. провалився⁶, хоч провал цей, однак, не зачепив робітничого середовища, де вже були невеличкі гуртки (чоловік 15 — 16, не більше). Всі ці робітники, за невеликим винятком, прийшли до нас.

Наша організація — слаба і молода — ще не наважується назвати себе соціал-демократичною, хоч більшість членів її ще в період саморозвитку була добре ознайомлена з I томом «Капіталу» Маркса і основними принципами соціал-демократії. Ми вже негативно ставились, принаймні, до народництва, коли не до народовства. Теорію героїзму «критико-мислячих осіб», які могли на свій розсуд повертати невпинний біг колеса історії, ми вже здали в архів минулого. Замість неї наші голови полонила теорія маси — єдиного рушія історії. Аналізуючи ж поняття останньої з допомогою матеріалістичного критерію історії, ми приходимо до поняття класу, як могутньої підйоми соціалістичного розвитку. І тому не дивно, що з цього часу ми почали всіма фібрами своєї молоді душі прагнути того, щоб встановити якомога більше зв'язків з представниками пролетарської частини Києва, яким ми могли б передати ті ідеї соціалізму, виношені нами в наших серцях, які, здавалось, повинні зараз же перемагати всіх, кого змушує саме життя боротися за кращі умови існування.

В Києві великих фабрик тоді не існувало, але було багато заво-

дів, а значить і немало робітників, крім маси ремісників кустарних майстерень. І ми розпочали своє «вудіння» людей. На перших порах наш гурток, як я вже сказав, почав заводити знайомства із залізничниками. Проте тут справа далеко не пішла. Чоловік десять робітників у нас уже було з гуртка тих соціал-демократів, які були арештовані. Через них ми познайомились і з залізничниками, які в кількості п'яти чоловік приєднались до гуртка, що ним керував один молодий токарь поляк, людина дуже талановита, яка пройшла серйозну школу саморозвитку у тих гуртках молоді, що існували в Києві. В числі повоприбулих залізничників був один літній робітник, що брав участь ще в гуртку лікаря Абрамовича, про якого він говорив з захопленням.

Гурток на чолі з токарем збирався майже завжди або на Деміївці, або на Солом'янці (околиці міста) і читав систематично не тільки легальну, а й нелегальну літературу. На збори його приходив завжди хто-небудь з нашого «центрального гуртка». В цьому гуртку читалися популярні виклади основ політичної економії, первісної культури і соціалізму. Особливою популярністю користувалась відома брошура С. Дікштейна «Хто чим живе» і виклад [творів] К. Маркса і К. Каутського. Читалися також, крім цього, журнал «Соціал-демократ», «Людвіг Фейербах» Ф. Енгельса і його ж «Розвиток наукового соціалізму».

Такі ж заняття відбувалися і в міському робітничому гуртку, який нам дістався від вищезгаданого гуртка соціал-демократів, розгромленого жандармами. Тут заняттями керували троє з нашого «центрального гуртка». Міський гурток робітників складався з підмайстрів ремісничих майстерень. Тут були слюсарі, шевці і навіть один булочник. Заняття йшло успішно в обох гуртках. А це в свою чергу піднімало енергію нашого гуртка, який мріяв тоді заснувати мережу таких гуртків, що покривала б усі робітничі квартали міста Києва.

Хоч у порівнянні з інтелігентними працівниками кількість робітників у обох гуртках була настільки незначна, що з-за робітників відбувались курйозні суперечки між бажаними проникнути в робітниче середовище, незважаючи все-таки на це, палка віра і незначний досвід [роботи] з робітниками підказували нам, що ми можемо розраховувати на багато більше. І ми всі в цей час були цілком захоплені одиною турботою — розширити коло знайомств з робітничим середовищем міста Києва, але недосвідченість і молодість нашої юної організації довго не давала нам змоги реалізувати наші мрії. З тими двома робітничими гуртками, які у нас були, ми встигли дуже близько перезнайтися, бували навіть у декого з їх членів удома, але нових знайомств все ще не мали.

Набагато успішніше йшла робота з київською молоддю. Тут з кожним днем знайомства наші розширювались. Гуртки саморозвитку збільшувались. Справа була поставлена настільки міцно, що незабаром наша організація передала свої функції організації гуртків одному вже чисто гімназичному гуртку, який завдяки своєму авторитетові став на чолі гімназичних справ. За собою ж ми зберегли покищо вищий контроль над веденням справ у гімназіях: доставляли літературу і давали загальний напрям справі.

Зв'язки існували між усіма 5-ма гімназіями і реальним училищем. Жіночі гімназії також приєднувались до загального руху. Все було організовано з таким розрахунком, щоб з часом з цих гуртків виходили свідомі соціал-демократи, принаймні на час вступу до університету. В університеті також існували численні гуртки, які через центральну організацію мали тісний зв'язок з гуртками в гімназії.

Атмосфера в гімназіях була в цей час настільки піднесена, що наприкінці травня 1894 р. стало можливим організувати демонстрацію на похороні реаліста випускного класу Кнорінга, який заповдіяв собі смерть. Кнорінг кинувся під поїзд на вокзалі через конфлікт із своєю адміністрацією. І цього приводу було досить, щоб на похорон прийшло дуже багато гімназистів, реалістів і навіть студентів. Центральний гімназичний гурток успішно агітував за демонстрацію, і демонстрація на похороні була дуже велика. Були вінки з демонстративними написами, і коли труну спустили в землю, завчасно організований хор проспівав революційну пісню. Це справило на всіх присутніх величезне враження. Поліцейський околдочний, присутній на похороні, помчав з кладовища до генерала Новицького, та коли на місце «злочину» прибула поліція і жандарми, там уже нікого не було. Всі розійшлись по домах. Справа, однак, закінчилась висилкою з Києва чотирьох студентів, запідозрених у керівництві демонстрацією. Це були студенти: Аносов, син управляючого державним банком, Ільяшенко, Вайнштейн і Хворостанський. На похороні Кнорінга було і кілька робітників з наших двох гуртків.

Демонстрація на похороні Кнорінга була новим поворотним пунктом у русі київської молоді, який пішов після цього гігантськими кроками вперед. Центральна організація гімназичних гуртків задумала і незабаром здійснила план загальної організації гімназій усього київського округу. До цього приєдналась і студентська організація, так що наша організація, примушена навколишніми умовами, скоро всю справу гімназії передала в руки суто студентських організацій, а сама спрямувала всі свої зусилля на організацію гуртків серед робітників.

Влітку 1894 р. до Києва прибуло кілька чоловік з партії «Народного права»⁷, яка шойно організувалася, з метою встановити зв'язки з революційною частиною молоді. В цей час справа гуртків саморозвитку серед робітників просунулася вже значно вперед. У нас утворились гуртки серед єврейських ремісників на Подолі, головним чином, серед кравців і шевців. Їх знайомили не тільки з основними питаннями соціалізму, але також і з історією революційного руху в Росії за Туном⁸, який тоді у нас ходив по руках у ректорифанованому вигляді. Крім Туна, з історії революційного руху ми давали читати Степняка⁹ і деякі старі видання народовольського характеру.

Через євреїв робітників нам вдалося встановити зв'язки з робітницями цигаркової та гільзової фабрики, а незабаром також і з робітниками чавуноливарного заводу Доната, де був утворений гурток з 7 робітників. З робітницями займалися дві жінки-інтелігентки. З ними заняття довелось почати з азів, деяких навіть довелось навчати грамоти. На залізниці також було покладено основу гуртку саморозвитку.

Попит на нелегальну літературу зростав з кожним днем, а саме її у нас під руками було дуже мало. Довелось встановити зв'язки з іншими містами, які б доставляли нам літературу. «Народоправці», що приїхали до нас, у цьому відношенні були нецікавими людьми, бо вони могли нам дістати тільки «Маніфест» своєї партії та «Насущне питання». До них ми поставились дуже негативно, бо побачили в них відрижку старих народницьких ідей, які вже нами були давно поховані, тим більше, що з усіх боків ми тільки й чули про інтерес до соціал-демократії.

Атмосфера в усіх існуючих тоді гуртках була насичена соціал-демократизмом. Гімназисти, студенти, люди найрізноманітніших су-

спільних станів зачитувались «Соціал-демократом» і виданнями групи «Визволення праці». Робітники на зборах гуртків завжди просили «Маніфест» Маркса (і Енгельса) і «Хто чим живе» С. Дікштейна. Центр ваги, очевидно, переносився самим життям на пролетарський соціалізм. Відчувалась велика нестача книжок з історії пролетарських рухів Західної Європи, тим більше, що і робітники просили у нас книжки, що роз'яснили б те становище, до якого дійшли робітники на Заході. Ця нестача книжок почасти заповнилась нечисленними транспортами книг з Петербурга і Москви, почасти з Одеси, де нелегальної, революційної літератури було більше, ніж у нас у Києві.

Спочатку робітничі гуртки існували окремо один від одного, хоч заняття в них проходили і за одним типом, але загальних зборів гуртків до осені 1894 р. не було. І ось восени 1894 р. всі гуртки саморозвитку робітників були скликані в одній надійній квартирі. Зібрався і весь наш гурток, так що людей було близько 70 чоловік. Тут ми вперше полічили свої сили, щоб потім зробити дальший крок у нашій діяльності. Збори пройшли з надзвичайним піднесенням; виголошувались промови, дебатувались різні питання. Прочитали промову Петра Алексеєва¹⁰, «Варлен перед судом виправної поліції» В. І. Засулич.

Проте всі, хто йшов із зборів, ставили собі питання: що ж робити далі. Кожний з нас знав, що гуртки саморозвитку приречені на загибель, якщо тільки не буде зроблено дальший крок у нашій діяльності, який логічно просунув би нас до найближчого нашого завдання, а саме до повалення царизму, завдання, яке ми дістали в спадщину від старого народовольського руху. Але як підійти до цього питання на практиці, з якого боку його розв'язати,—ці та інші питання довго не давали нам спокою. Як зробити так, щоб інтереси демократичної республіки стали настільки близькими всій масі робітників, настільки близькі їй питання економічного буття, її власного життя. Адже єдиною силою, яка рухає і наближає історичні події, за нашою соціал-демократичною термінологією,—був клас, і саме робітничий клас—*пролетаріат*. Невже цього можна тільки досягнути довгим шляхом саморозвитку робітників, тобто тим шляхом, яким на наших очах йшло кілька робітників? Кожний з нас сушив собі голову цим питанням. Але, очевидно, не тут лежав центр ваги порушеного нами питання.

І скоро ми переконались на досвіді, що скринька просто відкривається лише тими, хто безпосередньо близько підійшов до робітничого середовища, хто уважно прислухається до владних запитів усєї робітничої маси в її повсякденній, буденній обстановці. Насправді, кілька розвинених інтелігентних робітників мало ще допомагають справі робітничого визволення від усіх експлуаторських відносин буржуазного суспільства. Навпаки, за певних умов ці розвинені робітники можуть бути зовсім не тим, чим вони можуть стати і чим бажано було б для нас в той час,—а саме будильниками усєї іншої робітничої маси, яка б прокинулась до свідомої соціалістичної боротьби проти всього сучасного експлуаторського суспільства.

Ми знали, що виховання кількох робітників у гуртках, як це було в 70-і і почасти в 80-і роки, ще не робило кроку вперед на шляху робітничого визвольного руху. За певних обставин, як це було з Степаном Халтуріним і Гобетом¹¹, повішеними російським урядом, інтелігентність може бути і симптомом розриву з рештою маси рядового робітника. А наші завдання якраз підказували нам протилежне, а саме, щоб «інтелігентність» стала долею якомога більшої частини робітничого пролетаріату. Тільки при цій умові наші соціал-демократичні завдання будуть здійснені в житті, тільки при умові розвитку класової

самосвідомості в масі несвідомих робітників можна досягти створення і у нас того класу пролетарів, який краще динамітних бомб купки самовідданих бійців зможе повалити не тільки царизм, що пригноблює нас, а й перевернути весь соціальний порядок догори дном.

Природно, що при такому переконанні нас уже не задовольняли вузькі рамки гуртків саморозвитку, які давали нам інтелігентних робітників, відірваних від усєї робітничої маси. Г. В. Плеханов у своїй праці «Російський робітник в революційному русі», аналізуючи досвід наших попередників, говорив ясно, як не треба виховувати робітників. І справді, на нашому невеликому досвіді ми бачили, що нам багато чого невістачає. Дійсність скоро показала, що ми не помиляємось, думаючи так.

Наприкінці жовтня 1894 р. в залізничних майстернях сталися сильні зворушення серед робітників різних цехів. Наш гурток залізничників хоч і цікавився заворушеннями, але в усякому разі не як свідомий елемент, а скоріше як заінтересований у тих поліпшеннях в умовах праці, відсутність яких постійно відчувалась кожним робітником. Заворушення виникли на групі тих непорядків, які випливали з поганої оплати праці і довгого робочого дня. Ми були захоплені зненацька. Ми не знали, як краще скористатися конкретним випадком у соціал-демократичних інтересах і розбудити масу робітників до свідомого життя.

Нарешті, відбувається страйк, який триває близько тижня. Страйк, виростаючи, так би мовити, стихійно, закінчується для робітників безрезультатно. Ми відчували всім своїм нутром обов'язок відгукнутися на нього, але не маючи досвіду, а також пристосованості до такої роботи і не маючи під рукою ніяких технічних засобів, щоб відгукнутися в пресі на страйк, ми, нашвидку зробивши гектограф, надрукували на ньому близько 100 примірників «Листів до страйкарів» і через гурткових робітників поширили їх серед страйкуючих. Прокламація наша справила велике враження на робітників, які говорили, що скоро до них прийдуть на допомогу «студенти».

Прокламація була написана досить абстрактно. Починалась вона вказівкою на непримиренну суперечність між працею і капіталом, поки існує суспільство, розділене на експлуататорів і експлуатованих, і поки існує це суспільство, доти виникатимуть конфлікти між робітниками та капіталістами; в кінці прокламації робітників закликали до боротьби проти всіх сторін існуючого буржуазного суспільства за краще майбутнє, яке гарантує робітникам свідоме людське життя. На вимогах, висунутих залізничниками, прокламація майже не спинялася і тому, зрозуміло, вона могла справляти велике, але в той же час дуже невиразне враження. В усякому разі цей страйк був для нас величезною наукою на майбутнє, він спонукав нас зробити дальший логічний крок у нашій діяльності. Слід відзначити, між іншим, ту обставину, що, хоч інтелігенція і не брала участі в цьому страйку, а тільки збирала для страйкарів гроші, страйк цей викликав у революційних сферах велике пожвавлення. Про нього тільки й говорили.

Незабаром після закінчення страйку на одних великих зборах, де був як наш гурток, так і так званий гурток «струвістів», виникли палкі дебати з приводу страйку, що закінчився. Тут треба сказати, що гурток «струвістів», як його називали після виходу книжки Струве¹², складався з кількох чоловік на чолі з К-ським¹³, висланим у Київ до вироку. К-ський притягався до суду в Московській першій робітничій справі, був людиною дуже начитаною, але з своєрідними поглядами на завдання соціал-демократів у Росії.

На відміну від нас, «плехановців», як називали тоді нашу групу, гурток «струвістів» не визнавав можливості втручання в боротьбу робітників з підприємцями з метою надання їй класового, політичного характеру. Цей гурток поділяв ту думку, що ця боротьба, яка виросла, природно, приведе робітників до політичного незадоволення. Гурток вважав тому завданням інтелігенції тільки формулювання економічних вимог робітників. На цьому ґрунті у нас відбувались тоді палкі суперечки. Ми наполягали на тому, що страйкова боротьба є тільки в зародку класовою боротьбою, а тому, щоб вона стала такою, ми повинні впливати на робітників так, щоб постійно підкреслювати непримиренність їх класової позиції, вказувати, що вихід їх сучасної боротьби — в захопленні політичної влади пролетаріатом для здійснення соціальної революції. Ми доводили «струвістам», що, діючи за їх рецептами, ми ризикуємо поставити боротьбу робітників на хиткий ґрунт, в межах сучасного економічного ладу.

Таким чином, київські «струвісти», хоч і не мали великого впливу, чи не були провісниками того пресловутого «економізму», який через кілька років після цього розцвів таким повним цвітом по всій Росії, внісши собою в рух опортунізм і теоретичну плутанину, збиваючи рух з політичного шляху на шлях тільки профспілкової тред-юніоністської боротьби.

Отже, хоч страйк в залізничних майстернях і показав нам, чого невістачає в нашій роботі, але відразу ми не могли перейти до широкої масової агітації, хоч в описуваній час навколо цього питання обертались усі наші думки і теоретичні суперечки в гуртках.

Страйк вніс небувале пожвавлення в революційне середовище. Ми задумались над придбанням ручного друкарського верстата, щоб на ньому друкувати прокламації і листівки, які мали, за нашим розрахунком, відгукуватися на всі злободенні питання робітничого світу. З цього часу ми безповоротно стали думати про те, щоб керувати страйковою боротьбою в інтересах політичного виховання маси в дусі завдань соціал-демократії. Тому ми подбали через гурткових робітників про збирання матеріалу з повсякденного робітничого життя з метою висвітлення його для маси з точки зору соціал-демократії.

Заняття в гуртках проходили жвавіше, відчувався безпосередній зв'язок з робітничим світом. Гуртки почали рости ще й на інших заводах та в майстернях. Ми почали поширювати нелегальну літературу за допомогою робітників, які були в гуртках, і серед робітників, які стояли поза організацією гуртків. Була заснована невелика бібліотека легальних та нелегальних книг спеціально для робітників. Багато робітників читало «Хто чим живе» С. Дікштейна, «Російський робітник в революційному русі» Г. Плеханова та інші книги. Попит на книгу з боку робітників щодня зростає, і ми навіть неспроможні були задовольнити його.

Пожвавлення в робітничій масі було настільки помітне, що взимку 1895 р. на всіх заводах і в майстернях з'явилися підозрілі люди, почалось посилене стеження як за робітниками, так і за інтелігенцією, обшуки і навіть арешти. Знову сталися заворушення на Подолі серед єврейських підмайстрів, і хоч вони ні до чого не привели, проте створили ґрунт для посиленої пропаганди та агітації.

Водночас сталося заворушення серед студентства, які ледве не закінчилися безпорядками, але запобігливий генерал київської жандармерії з допомогою провокації відвернув їх. Цим пожвавленням студентства наш гурток вирішив скористатися.

На той час з'явилась відома книжка Бельтова «До питання про розвиток моністичного погляду на історію», яка справила на нас величезне враження тією сміливою і гострою постановкою питань, яка нам була так дорога. Молодь зачитувалась книжкою Бельтова. «Розвиток самосвідомості у виробників» — ця фраза, як бойовий лозунг, висіла в повітрі. Завдання «прискорити процес розвитку капіталізму шляхом пробудження самосвідомості у виробників» розкрило дух молоді і кликало її до життя і на боротьбу. Куди, бувало, не підеш, всюди тільки й розмов, що про книжку Бельтова. Книжкою зачитувались і робітники.

Всі тепер зрозуміли, чого невістачало в книжці Петра Струве, що як симптом чогось нового в соціальній атмосфері, була сприйнята восени 1894 р. з великим захопленням. Всі зрозуміли, що критики застарілого народницького світогляду ще надто мало для того, щоб мати тверде теоретичне обґрунтування практичної діяльності. Такою книжкою і була книжка Бельтова, яка поряд з нещадною критикою суб'єктивних дідків—М. Михайловського, Кареева і К^о 14—давала живу відповідь на питання, що мучило тоді всіх, — що робити?

Скориставшись таким настроєм серед молоді, наш гурток влаштував цілий ряд лекцій з соціальних питань, висвітлених з точки зору основ філософського марксизму. Особливо багато допоміг справі доктор філософії Н. Н-ов, який приїхав з Берна 15. Молодь із захопленням слухала лекції. Їх відвідувало чоловік 100, які ділилися на десять груп, по 10 чоловік у кожній. Їх відвідувало і чоловік 15 робітників.

Поряд з цією роботою йшла паралельно робота і в робітничому середовищі. Було кілька спроб влаштувати страйк на деяких заводах, наприклад, на чавуноливарному заводі Доната, де у нас був свій невеличкий гурток. Проте ці спроби не мали позитивних результатів.

Починаючи з лютого місяця 1895 р., у нас відбувалися великі і галасливі збори людей з найрізноманітнішими світоглядами. Дебатувались питання про народовольство і соціал-демократію. Від народовольців завжди виступав п. Д-в, який приїхав нещодавно перед тим у Київ, а від марксистів — згаданий уже Н. Н-ов, молодий А. Ф., а також молодий Б. 16. Суперечки велися з великим піднесенням і захопленням. Проте відчувалось, що соціал-демократія і марксизм уже торжествували перемогу по всій лінії. Молодь вже не хотіла слухати народовольців, та й народовольці, розгубившись під впливом критики Струве, а особливо Бельтова, втрачали поступово головний свій багаж і здавались на той час зовсім знебарвленими і полинялими.

Святкування 19-го лютого відбувалося на квартирі в одного інженера. Публіки було багато. Серед студентських облич були і обличчя робітників у синіх блузах. Святкування проходило дуже жваво. Промови були присвячені головним чином найближчим черговим завданням соціал-демократії. Присутні народовольці вже не заперечували. Говорили два робітники, їхні промови супроводжувалися дружними оплесками присутніх. Словом, займалася нова ера. Народовольці вже нам не закидали, що ми хочемо «насаджувати капіталізм». Книжка Бельтова вибила їх з насиджених позицій.

Незабаром після 19 лютого з'явилась гектографована брошура місцевого походження під заголовком «До роботи». Брошура закликала до практичної революційної роботи всіх, хто діяв у Києві, проте характерно, що вона уже закликала всіх забути теоретичні незгоди і на ґрунті позитивної програми, висунутої в книжці Бельтова, яка тут же цитувалась, згуртуватися з метою пробудження «самосвідомості у виробників». Брошуру написала народовольська група, яка тільки недавно перед цим з'явилася в Києві.

Отже, устами автора цієї брошури київські народовольці мирилися з положеннями книжки Бельтова. Проте брошура ця не справила помітного враження, бо соціал-демократи наполегливо вели свою лінію. Скоріше брошура викликала сенсацію в жандармському управлінні, куди її принесли у кількості 500 примірників поліцейські, що знайшли її на тротуарі. Брошура загубила одна молода малодосвідчена людина, що везла її після гектографування. Генерал Новицький через наївність, яка взагалі відрізняла цього жандарма від інших, йому подібних, оголосив у Києві крамольний стан і нищпорив по квартирах, шукаючи крамолу, хоч вона зростала у нього під носом. Я говорю тут про все зростаюче пожвавлення в робітничих кварталах міста Києва. Дійсно, тоді революція зріла в надрах робітничих підвалів, але її ще не було рельєфно видно на поверхні, і вона ще не турбувала собою «царських псів» так, як це було пізніше, коли Київ став свідком грандіозних страйків і маніфестацій вже «пробудженого до свідомого життя виробника».

З весни 1895 р. автор цих рядків залишив Київ і наступні кроки в розвитку соціал-демократичного руху вже довелось тільки спостерігати з «крайнього далека».

Л-кий

ПРИМІТКИ

¹ Гурток лікаря Е. А. Абрамовича, організований на початку 1889 р., був першим марксистським гуртком у Києві. Влітку того ж року гурток було розгромлено, а його керівника заарештовано.

² Лікар Ф.—М. Д. Фокін, організатор народницького гуртка, намагався відродити методи роботи російського змовника-бунтаря С. Г. Нечаєва, гостро засуджені Марксом і Енгельсом.

³ Журнал «Соціал-демократ» — неперіодичний літературно-політичний збірник групи «Визволення праці». В журналі друкувалися статті і листи К. Маркса, Ф. Енгельса, П. Лафарга і членів групи «Визволення праці». Протягом 1888—1892 рр. вийшло 5 номерів.

⁴ Г. Плеханов, П. Аксельрод, В. Засулич — члени групи «Визволення праці», автори ряду марксистських статей і брошур. Велике значення для розгрому народництва і перемоги марксизму в Росії мали праці Плеханова «Соціалізм і політична боротьба», «Наші незгоди», «До питання про розвиток моністичного погляду на історію» та ін. Після II з'їзду РСДРП Плеханов, Аксельрод, Засулич відійшли від марксизму і стали меншовиками.

⁵ Автором «Внутрішнього огляду» у 2 випуску збірника «Соціал-демократ» був Г. В. Плеханов (див. Г. В. Плеханов, Сочинения, т. III, М.—Л., 1924, стор. 240—264).

⁶ Гурток студентів Київського університету, який перевидав на гектографі «Маніфест Комуністичної партії», «Соціалізм в Німеччині» та інші праці К. Маркса і Ф. Енгельса. Був розгромлений поліцією в травні 1894 р.

⁷ Партія «Народного права» — дрібнобуржуазна інтелігентська партія народницького напрямку, заснована в 1893 р. М. Натансоном та іншими народниками. Її діяльність обмежилась виданням «Маніфесту» партії і брошури А. Богдановича «Насущне питання». У квітні 1894 р. партія була розгромлена поліцією.

⁸ А. Тун (1853—1885 рр.) — ліберальний професор, автор відомої праці «Історія революційного руху в Росії», яка вийшла 1883 р. в Лейпцигу німецькою мовою. Багата фактичним матеріалом, ця книга завоювала широку популярність серед революційної молоді в Росії, не раз перекладалась на російську мову і перевидавалась на гектографі, а в 1903 р. була надрукована в друкарні ЦК РСДРП.

⁹ Степняк — літературний псевдонім відомого народника С. М. Кравчинського (1851—1895 рр.). Як письменник Кравчинський здобув популярність своїми нарисами «Підпільна Росія», виданими у 1893 р. в Лондоні.

¹⁰ Відома промова видатного російського робітника-революціонера Петра Алексєєва, виголошена ним перед царським судом 10 березня 1877 р., була видана з передмовою Г. В. Плеханова групою «Визволення праці» у 1889 р. Текст промови широко розповсюджувався в Росії і на Україні.

¹¹ С. Халтурін (1856—1882 рр.) — видатний російський робітник-революціонер, один з організаторів і керівників «Північного союзу російських робітників». Під впливом народників Халтурін перейшов до терористичної організації «Народна воля». У 1882 р. він був арештований в Одесі і страчений.

А. Гобет (1848—1879 рр.) у 1878 р. вів пропаганду серед робітників Петербурга. Потім включився в терористичну діяльність народників, був арештований у Києві і страчений.

¹² Книга відомого легального «марксиста» П. Б. Струве «Критичні замітки до питання про економічний розвиток Росії» вийшла у 1894 р. В ній Струве виступав з дрібнобуржуазною «критикою» марксизму.

¹³ К—ський — особа не встановлена.

¹⁴ М. К. Михайловський (1842—1904 рр.) — ідеолог ліберального народництва, ворог марксизму. М. І. Карєєв (1850—1931 рр.) — ліберально-буржуазний історик.

¹⁵ Н. Н.—ов — Н. Новиков прихильник реакційної ідеалістичної філософії Авенаріуса, під вплив якої пізніше на деякий час підпав А. В. Луначарський, що слухав курс лекцій Авенаріуса в Цюрихському університеті.

¹⁶ Д—в — народоволець І. А. Дьяков, виступав від імені есерів на диспутах з соціал-демократами. А. Ф. — особа не встановлена, можливо, Антон Флеров, член гуртка Е. А. Абрамовича. Б.—М. О. Бердяєв, який згодом відійшов від марксизму і виступив з проповіддю найреакційніших поглядів у філософії.

ОГЛЯДИ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

ЖУРНАЛ УКРАЇНСЬКИХ АРХІВІСТІВ

Архівне Управління Української РСР з 1947 р. видає «Науково-інформаційний бюлетень»¹. У ньому беруть участь головним чином наукові співробітники державних архівів. Вони обмінюються досвідом, узагальнюють його, збагачуючи архівознавчу теорію, поставлену на службу комуністичному будівництву.

Радянське архівознавство у своєму розвитку домоглося значних успіхів. Далеко позаду залишено дожовтневу «Науку про архіви», яка знала тільки слабо розроблені окремі галузі архівної справи. За роки Радянської влади створено ряд допоміжних історичних дисциплін — археографію, джерелознавство, архівознавство та ін. Архіви, завдяки піклуванню Комуністичної партії та уряду, перетворилися в науководослідні установи з величезною документальною базою.

«Бюлетень» приділяє головну увагу архівній справі. Автори статей щоразу звертаються до важливих питань наукової систематизації документів та укомплектування ними архівів. У післявоєнний період це набуло особливо великого значення. Треба було зібрати, правильно розмістити по архівах і привести до ладу вивезені або залишені гітлерівцями в хаотичному стані матеріали. Про хід виконання цього завдання докладно розповідається в «Бюлетені».

Великого теоретичного і практичного інтересу набула проблема розшукування втраченої документації². Мова йде не про фізичне повернення документу, що не завжди можливо, а про поновлення його змі-

сту. Для цього існують різні засоби. Оригінал, що загинув, міг в іншому фонді зберегтись у вигляді копії або бути опублікованим. Успіх розшуків залежить від зв'язків між установами, які могли в своєму листуванні відбити історичний факт, що нас цікавить. Звідси необхідність для історика-архівіста глибокого знання історії установ та їх функцій, знання наших документальних публікацій тощо.

Одним з відповідальних завдань архівістів УРСР у післявоєнний період було якнайшвидше впорядкування архівних матеріалів і прискорення їх використання. Досить сказати, що на 1 січня 1949 р. у безладді залишалось майже 50% усього документального складу українських державних архівів. У 1952 р. таке становище в основному було ліквідовано. Важливу роль у цьому відіграла постанова Ради Міністрів УРСР і ЦК КП(б)У від 5 липня 1946 р. «Про поліпшення розміщення державних архівів в областях УРСР»¹.

Техніка всебічного впорядкування матеріалів знайшла відображення в статтях «Бюлетеня» за 1947—1952 рр., в яких висвітлено методи архівної роботи та боротьбу за подолання недоліків у ній².

Робота архіву базується на глибоко продуманій методиці. Сукупність науково-технічних заходів, внаслідок яких доку-

¹ «Бюлетень», 1950, № 2.

² І. Косарев, Домгтис корінного зламу, 1948, № 1 (2); Г. Неклеса, Впорядкування матеріалів у Закарпатському обласному державному архіві, 1945, № 2 (3); Л. Отливанова, О недостатках в работе госархивов УССР по упорядочению документов, 1949, № 1 (4); С. Пилькевич, Задачи архивных органов УССР в свете решений партии по идеологическим вопросам, 1949, № 1 (4); А. Ярошенко, Задачи государственных архивов Украинской ССР в связи с окончанием упорядочения фондов, 1951, № 3 (10); В. Коновалова, Устранение недостатков в проведении экспертизы, 1952, № 1 (11); И. Исуп, Из опыта усовершенствования научно-технической обработки документальных материалов в ЦГАОР УССР, 1952, № 3 (13).

¹ № 1—35. Бюлетень виходив російською та українською мовами. Зараз виходить українською мовою. Редакційна колегія: І. Л. Бутич, (відповідальний редактор), П. В. Замковий (відповідальний секретар), Г. П. Неклеса, Л. М. Отливанова, Г. С. Пшеничний, Г. Я. Сергієнко, В. І. Стрельський, М. І. Тесленко (заступник відповідального редактора), Н. П. Ямолницька.

² А. И. Гринберг, Пути разыскания утраченной документации, «Бюлетень», 1955, № 2 (21).

ментальні багатства стають доступними для дослідження, становить суть архівної методики. «Бюлетень» допомагає удосконалювати її¹. Історичні довідки про фонди, схеми класифікації, типові заголовки, переліки документів, що не підлягають зберіганню, складання путівників тощо — всі ці різноманітні засоби по перетворенню розсипу документів у добре впорядковані справи не раз критично обговорювались на сторінках «Бюлетеня».

Центром науково-методичної роботи в архівах повинні бути методичні кабінети. Вони мають консультувати з питань архівознавства, історії державних установ та ін., організовувати наукові дискусії, скеровані на поліпшення архівної роботи. У методичних кабінетах експонуються основна література, наочні матеріали про мережу архівних установ та структуру архівів. Методичні кабінети провідних державних архівів України підтримують науковий зв'язок між собою, а також з архівами інших союзних республік.

На жаль, у ряді архівів методичні кабінети ще не відіграють тієї ролі, яка їм належить. Загострюючи увагу на недоліках роботи методичних кабінетів, «Бюлетень» допомагає їх усуненню.

За роки Радянської влади широкого розмаху досягла публікація документів. В «Бюлетені» вміщено статті та огляди, які докладно висвітлюють науково-видавничу роботу архівів УРСР за 40 років. У 1925—1933 рр. Укрцентрархів видавав журнали «Архівна справа», «Радянський архів», «Архів Радянської України», в яких поряд із статтями з історії, теорії і практики архівної справи публікувались і документи. В 1928 р. при Укрцентрархиві була створена Археографічна комісія, яка через деякий час припинила своє існування, бо не справилась із завданням підготовки та організації випуску серій документальних збірників з історії Жовтневої революції і соціалістичного будівництва, з історії класової боротьби і соціально-економічних відносин на Україні. Виконуючи історичні рішення ЦК ВКП(б) про видання «Історії громадянської війни» та «Історії фабрик і заводів», архіви УРСР, як і інших союзних республік, подали велику допомогу Головному редакціям зазначених видань виявленям і картковим описом відповідних документів. Проте самі архіви в той час ще мало випустили власних археографічних праць.

Свого розквіту видавничу діяльність державних архівів УРСР досягла після Вітчизняної війни 1941—1945 рр. Про це

надруковано чимало статей в «Бюлетені»¹. Вирішальне значення мала постановва Ради Народних Комісарів УРСР від 31 серпня 1944 р. за підписом товариша М. С. Хрущова «Про заходи по створенню документальної бази по історії Вітчизняної війни і впорядкуванню архівного господарства УРСР»². Вона накреслила ряд дійових заходів до поліпшення архівної справи на Україні і зобов'язала Архівне управління спільно з Інститутом історії Академії Наук УРСР організувати підготовку і видання документальних збірників з історії України та історії Вітчизняної війни.

Тематика документальних видань актуальна і охоплює різні періоди історії України. В цілому тільки за післявоєнний період архіви УРСР окремо і в співробітництві з іншими науковими установами України видали понад 50 документальних збірників обсягом понад 1500 друкованих аркушів. Це цінний вклад у радянську історичну науку, хоча окремі публікації не позбавлені деяких хиб.

На всі важливі видання «Бюлетень» відгукувався повідомленнями, критичними оглядами, рецензіями. Водночас у ньому було надруковано ряд статей про методологію і методику публікацій³.

Особливу увагу заслуговує висвітлення досвіду бригадної підготовки документальних збірників, що найчастіше і найбільш вдало застосовується на практиці. «Бюлетень» застерігає від серйозних помилок у цій справі⁴. Нерідко допускаються невірне планування, порушення встанов-

¹ Л. Гусева, Научно-издательская работа ЦГАОР УССР в 1950 г., 1950, № 2 (9); И. Бутыч, К 300-летию воссоединения Украины с Россией, 1952, № 1 (11); П. Гудзенко, Усилить публикацию документальных материалов по истории социалистического общества, 1953, № 2 (15); И. Бутыч, К итогам научно-издательской работы государственных архивов УССР за 1951—1955 гг., 1956, № 1 (23); Г. Сергиенко, Сборник документов и материалов «История Харьковского паровозостроительного завода (1895—1917)», 1957, № 3 (29) та ін.

² «Бюлетень», 1958, № 2 (32).

³ А. Мищенко, Организация и методика работы по выявлению документов для сборников, 1953, № 2 (15); Г. Сизоненко, Из опыта работы по составлению сборника документов госархивами Львовской области, 1956, № 2—3 (24—25); В. Стрельский, О критике документальных источников, 1956, № 1 (23) та ін.

⁴ И. Демкин, Археографическая обработка документов и составление научно-справочного аппарата к сборнику (Из опыта работы ЦГАОР УССР), 1956, № 2—3 (24—25); Т. Б. Слюдикова, Археографическая обработка документов и составление научно-справочного аппарата (Из опыта работы Центрального государственного исторического архива УССР), 1956, № 2—3 (24—25).

¹ Л. Отливанова, Научно-методическая работа в государственных архивах, 1950, № 2 (7); И. Исып, Из практики организации и работы методкабинета ЦГАОР УССР, 1951, № 1 (3); В. Мисюра, О составе организаторской и методической работы в Закарпатском облгосархиве, 1952, № 3 (13) та ін.

лених термінів. Значним недоліком є плінність складу бригад, вона знижує якість роботи. Публікації не завжди відповідають тим високим вимогам, які ставляться перед радянськими археографами.

Історичні документи використовуються для агітації та пропаганди. Публікації документів присвячуються ювілейним датам, видатним діячам Комуністичної партії, науки, літератури, мистецтва. Науковці архівів систематично друкують статті, документи, матеріали в газетах. Значне місце посідають публікації про В. І. Леніна. Видано також документи до біографій Д. І. Менделєєва, М. І. Пирогова, І. Франка, О. Кобилянської, І. Федьковича, П. Грабовського, А. Міцкевича, матеріали про спорудження пам'ятника Богдану Хмельницькому в Києві, про зв'язки Г. В. Плеханова з прогресивними діячами Галичини тощо. Усі ці дані читач знайде в «Бюлетені»¹.

Викликає інтерес відзначений у «Бюлетені» досвід Закарпатського обласного державного архіву. На прохання редакції журналу «Блокнот агітатора» (орган Закарпатського обкому КП України) архів підготував до друку хроніку революційних подій на Закарпатті за 1917—1944 рр. Хроніка активно обговорювалась і доповнювалась робітниками та колгоспниками — учасниками подій.

У своїй агітаційно-масовій роботі архів практикують передачу статей по радіо, читання доповідей в установах і на підприємствах, складання історико-методичних розробок для екскурсій по пам'ятних місцях, організацію виставок, виявлення фото-документів для таких кінофільмів, як, наприклад, «Цвіте Україна», «Орденосна Україна», «Щастя трудних доріг».

У своєму постійному розділі «Хроніка», де вміщуються відомості про поточну роботу архівів, «Бюлетень» відмічає також популяризацію ними архівного будівництва. Так, про 30-річчя та 40-річчя ленінського декрету від 1 червня 1918 р. «Про реорганізацію і централізацію архівної справи в РСФРР» працівники архівів друкували статті в українських республіканських та обласних газетах. Підкреслюючи важливість цієї роботи, «Бюлетень» водночас вказує і на її недоліки². У багатьох статтях відсутні посилання на архівні джерела, отже утруднюється їх розшук і знижується цінність і достовірність публікацій. Загальним недоліком майже всіх архівів є відсутність попереднього обговорення статей на нарадах науковців.

Колектив архівістів УРСР з власної ініціативи та за дорученням організацій виявив чимало цінних матеріалів народногосподарського значення. Численні статті

«Бюлетеня» розповідають і про цю важливу ділянку роботи¹. В ряді статей вказується, що одразу ж після вигнання німецько-фашистських загарбників архіві України розгорнули широку діяльність по обслуговуванню народного господарства своїми матеріалами. Вони домагались спеціальних постанов облвиконкомів про те, щоб усі планово-господарські організації перед початком відбудовних робіт звертались до архівів за відповідною документацією. Використання архівних документів при відбудові та будівництві промислових підприємств, залізничного і водного транспорту, житлового фонду, культурних установ тощо давало позитивні результати. Це підтверджується багатьма прикладами, наведеними в «Бюлетені». Так, довоєнні знімки турбінного залу Дніпрогесу, які збереглися в Центральному державному фото-кіно-архіві УРСР, відіграли значну роль при виконанні монтажних робіт по відбудові Дніпровської гідроелектростанції ім. В. І. Леніна. За проектами, кресленнями та іншими матеріалами, що зберігаються в Центральному державному історичному архіві УРСР, були відбудовані сесійний зал Верховної Ради УРСР, Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка та ряд інших будинків і підприємств Києва. Відомості з архівних документів ефективно використано в сільському господарстві при вирощуванні технічних культур, у садівництві, виноградарстві тощо. Геологам подається велика допомога у з'ясуванні найбільш економічної траси каналів, у розшуку потрібних корисних копалин недалеко від будов тощо.

З поля зору «Бюлетеня» не випадає і справа задоволення запитів трудящих про трудовий стаж, освіту, службу в Радянській Армії тощо².

¹ В. Коновалова, Использование документальных материалов в государственных архивах УССР в народно-хозяйственных целях, 1947, № 1; И. Портной, П. Супрун, Архивные органы Одесчины на службе послевоенной пятилетки, 1949, № 1 (4); Н. Герасимук, В. Клоков, Т. Сатова, В. Скорина, Использование документальных материалов в государственных архивах УССР в народно-хозяйственных целях, 1957, № 1 (9); А. Серикова, Обзор работы Архивного отдела и государственного архива Крымской области по тематическому выявлению и использованию документальных материалов в народно-хозяйственных целях, 1955, № 3 (22); Л. Ракова, Организация работы в госархиве Вольской области по выявлению документальных материалов для использования в народно-хозяйственных целях, 1956, № 2 (3)—24 (25) та ін.

² Т. Сатова, Повседневное внимание обслуживанию трудящихся, 1953, № 2 (15); В. Васицкая, Я. Тифильский, Работа по наведению справок биографического характера, 1953, № 3 (16); А. Орлов, Из опыта работы по наведению

¹ Див. «Бюлетень», 1953, № 1 (14), 3 (16); 1954, № 1 (17), 3 (19); 1955, № 13 (22).

² Див. «Бюлетень», 1953, № 3 (16); 1954, № 3 (19); 1955, № 3 (22); 1957, № 3 (28).

Читача «Бюлетеня», безперечно, зацікавить історія окремих архівів і архівного будівництва в цілому. З матеріалів, надрукованих у «Бюлетені», можна дізнатися про шляхи зростання провідних республіканських архівів УРСР та найбільших обласних архівів, про стан і роботу архівів України під час Великої Вітчизняної війни 1941—1945 рр.¹ У «Бюлетені» вміщено ряд праць про роботу архівних органів у післявоєнний період, а також постанову Ради Міністрів СРСР від 13 серпня 1958 р. «Про затвердження Положення про Державний архівний фонд Союзу РСР і мережу центральних державних архівів СРСР»². Ця постанова являє собою дальший крок у визначенні складу ДАФ, термінів передачі до державних архівів матеріалів з установ і підприємств, та їх відповідальності за свої архівні фонди тощо. Виходячи з важливості постанови, варто було б, на нашу думку, опублікувати в тому ж номері статтю про її вагу, про зміни, які вона вносить, і подати це в аспекті історичного розвитку ДАФ СРСР з часу його утворення за декретом В. І. Леніна від 1 червня 1918 р.

«Бюлетень» не обминає і районних та міських архівів. На Україні функціонує 812 державних архівів — з них 690 районних і 83 міських. Вони здійснюють контроль за станом документальних матеріалів у відомчих архівах. Мова йде не лише про міські та районні установи, а й про радгоспи, колгоспи, сільради, документація яких відбиває соціалістичні перетворення на селі. Архівні відділи, як науково-адміністративні органи, відають багато сил керівництву районними та міськими архівами. У статтях «Бюлетеня» розробляються методи цього керівництва, серед яких значне місце посідають інструктаж, навчання кадрів на курсах і методичних нарадах, аналіз планів і звітів районних та міських архівістів³.

Державні архіви комплектуються з певні строки матеріалами: відомчих архи-

вів, отже робота останніх теж набуває великої ваги. Архівне Управління та архівні відділи областей відповідно контролюють архіви республіканських і обласних установ, підприємств, організацій. Ця робота також висвітлюється в «Бюлетені»¹. В ньому надрукована постанова Ради Міністрів СРСР від 7 лютого 1956 р. «Про заходи по впорядкуванню режиму зберігання і кращому використанню архівних матеріалів міністерств і відомств» та аналогічна постанова Ради Міністрів УРСР від 18 квітня 1956 р.². На наш погляд, і в цьому разі не можна було обмежитись лише опублікуванням у «Бюлетені» постанов, а слід було в спеціальній статті роз'яснити читачам їх першорядне значення. Згадані постанови з усією переконливістю свідчать про те, яка велика увага приділяється архівній справі. Суворої вимоги поставлено перед відомчими архівами з метою поліпшення їх діяльності. До цього часу недостатньо використовуються документальні матеріали, зібрані в архівах міністерств і відомств. Постанови зобов'язують їх до систематичного видання публікацій, довідників, описів та оглядів тієї документації, яка має наукову цінність. У зв'язку з цим центральні і місцеві видавництва повинні перебачати в своїх планах випуск документальних збірників і науково-довідкової літератури, підготовлених державними і відомчими архівами.

Використання архівних матеріалів не може бути повним і всебічним без їх належного впорядкування і надійного зберігання. Відомства повинні поліпшити постановку цієї справи в своїх архівах, адже в них зберігається найцінніша технічна документація, яка при раціональному її використанні дасть значну економію коштів.

Необхідно широко втілювати в практиці архівної роботи сучасну техніку мікрофільмування документів і читання мікрофільмів. Міністерство культури СРСР запропонувано організувати виготовлення відповідних апаратів для задоволення потреб відомчих і державних архівів, бібліотек, учбових закладів та дослідних інститутів.

«Бюлетень» не проходить мимо виробничих та науково-методичних республіканських і обласних нарад в архівних установах³. Ці наради є однією з форм мо-

справок в ЦГАОР УССР. 1955. № 3 (22); П. Грабко, Ш. Людковский та інші, Совершенствовать организацию и методику справочной работы в архивах. 1957 №1 (27).

¹ П. Павлюк, Архіви України в роки Великої Вітчизняної війни, 1948. № 2 (3); П. Гудзенко, Істочники-архівісти України у дні Великої Вітчизняної війни, 1958. № 2 (32).

² «Бюлетень», 1958. № 3 (33).

³ П. Замковой, Некоторые вопросы руководства городскими и районными архивами, 1955. № 1 (20); Я. Теплицкий, Д. Шмин, Из опыта проведения семинаров заведующих городскими и районными государственными архивами, 1955. № 3 (22); статті, надруковані в «Бюлетені» за 1953 р., № 4 (27), присвячені міським і районним архівам.

¹ Г. Ганночко, К вопросу о руководстве работой архивов действующих учреждений, 1950. № 2 (7); Г. Пшеничный, Улучшить контроль за фотоархивами учреждений, 1953. № 1 (14); З. Бондаренко, До питання про керівництво архівами установ, 1958. № 4 (34).

² «Бюлетень», 1956. № 4 (26).

³ «Информационное сообщение о республиканском совещании руководящих работников архивных органов МВД УССР», 1949. № 2 (5), «Информационное сообще-

білізації творчої активності, втілення у практику передових методів роботи, виховання наших кадрів і зміцнення ділових зв'язків керівництва з колективом. У «Бюлетені» вміщено докладні матеріали про конференції, які відбулися в зв'язку з 40-річчям Жовтня і з 40-річчям ленінського декрету про архіви. Ці конференції проходили в урочистій обстановці, з участю представників Інституту історії партії ЦК КП України, Інституту історії та Інституту економіки Академії наук УРСР, кафедри архівознавства Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка, з якими наші архіви підтримують безпосередній тісний контакт у видавничих та інших наукових справах.

Досить повно в «Бюлетені» говориться про нараду істориків-архівістів України, Білорусії, Молдавії, яка відбулася в Харкові 25—28 червня 1957 р.

Важливою подією в житті архівів, яке відмічалось в «Бюлетені», були конференції молодих спеціалістів. Молоді спеціалісти беруть активну участь у публікаторській та науково-методичній роботі, підвищують свою кваліфікацію на курсах, що систематично організовуються не тільки в центрі, а й на місцях. Нарешті, вони співробітничать у «Бюлетені». Для молоді, як і для старшого покоління, радянська архівна справа стає справою їх життя, їх поклоняння.

«Бюлетень» відбиває також наукові зв'язки архівів України із закордоном¹. Архівне Управління УРСР є членом міжнародної Ради архівів. Делегації українських архівів брали участь у 3-му міжна-

родному конгресі архівістів у Флоренції, що відбувся 25—29 вересня 1956 р., конференції круглого столу у Вісбадені (Федеративна республіка Німеччина), у національних з'їздах архівістів Чехословаччини та інших країн народної демократії. Звіти українських делегатів, що були на конгресі, надруковані на сторінках «Бюлетеня». «Бюлетень» став не тільки літописом, а й школою архівної роботи на Україні. Проте в ньому, на нашу думку, слід було більше давати статей теоретичного характеру, ґрунтовно зупиняючись на дискусійних питаннях, які мають місце в теорії і практиці архівної справи. Бажано, щоб у статтях було більше узагальнень. Крім того, в них мало висвітлювалася робота вчених рад, не було статей про Науково-методичну раду Архівного управління. Цілком природно, що «Бюлетень» здебільшого приділяв увагу архівознавству в широкому розумінні слова, але її вимагають також інші допоміжні історичні дисципліни. Наприклад, статей про сфрагістику, геральдику, дипломатику, хронологію, метрологію в «Бюлетені» майже зовсім не було. Повсякденна робота істориків-архівістів дає достатньо матеріалу для розроблення зазначеної тематики.

В останніх номерах «Бюлетеня» відведено місце бібліографії. Архівісти докладно знайомляться із змістом радянських архівних журналів, що виходили на Україні в 20—30 роках, із змістом журналу «Літопис революції» (орган Істпарту ЦК КП(б)У).

«Бюлетень» висвітлює архівні періодичні видання країн народної демократії. Так, були надруковані рецензії на журнали «Archeion» (орган Польської генеральної дирекції архівів), «Lewentavi Hivado» (орган Угорського центру архівів). Але ці рецензії давалися несистематично, що послаблювало їх цінність.

У перші роки видання «Бюлетень» ще не мав окремих розділів за виключенням «Критики і бібліографії» та «Хроніки». Поступово, із збагаченням змісту «Бюлетеня», в ньому з'явилися розділи: «Офіційна частина», «Статті», «Повідомлення», «Огляди літератури та джепел» тощо, а в останніх номерах і такий розділ, як «Документи»¹. Проте «Бюлетень» не виробив своєї сталої структури.

Редакція «Бюлетеня» стала на шлях залучення студентів-архівістів до участі в його випусках. Це одна з форм зміцнення навчання з вивченням, заохочення молоді до розроблення архівознавчих та історичних проблем.

А. И. ГРИНБЕРГ

ние о куством совещании начальников УМВД и руководящих работников архивных органов западных областей УССР», 1951, № 3 (1); «Информационное сообщение о республиканском совещании руководящих работников архивных органов МВД и государственных архивов Украинской ССР», 1954, № 2 (15); «Информационное сообщение о совещаниях руководящих и научных работников архивных органов МВД и Государственных архивов», 1956, № 2—3 (24—25); «Второе республиканское совещание молодых историков-архивистов Украинской ССР», 1957, № 1 (27).

¹ П. Павлюк, Третий международный конгресс архивистов, 1957, № 1 (27); С. Пилькевич, Архивное дело в Германской Демократической Республике, 1957, № 1 (28); Г. Сизоненко, Об организации микрофильмирования в Италии (Заметки делегата III Международного конгресса архивистов), 1957, № 1 (28); Г. Сизоненко, Об архивах Италии, 1957, № 2 (28); С. Пилькевич, Архивное дело в Югославии, 1957 № 3 (29); С. Пилькевич, Міжнародна конференція Круглого столу, 1958, № 2 (32); Л. Отліванова, Народа архівістів Чехословаччини, 1958, № 4 (34).

¹ Л. Грабко, Про заборону розповсюдження творів В. І. Леніна в панській Польщі, 1958, № 1 (31); Л. Хміль, З історії героїчної боротьби солдат Київського гарнізону в період першої російської революції, 1958, № 4 (34).

МИНУЛЕ І СУЧАСНЕ УКРАЇНЦІВ КАНАДИ В ТЛУМАЧЕННІ КАНАДСЬКОЇ ЕНЦИКЛОПЕДІЇ

Українська еміграція — одна з найбільших національних груп населення Канади — справляє значний вплив на всі сфери життя країни. Тому природно, що українцям Канади, їх минулому та становищу в нинішніх умовах відведено певне місце у Канадській енциклопедії — виданні, що має дати читачам правильне і чітке уявлення про походження, кількісний та соціальний склад населення Канади, в тому числі українського, визначити його місце в історії і роль у сучасному житті країни. Відзначимо одразу, що цим важливим питанням приділено вкрай недостатню увагу. Авторі обох видань енциклопедії — торонтського 1936 і оттавського 1957—1958 рр.¹ продовжують давню «традицію» канадської буржуазної історіографії, що замовчує або лише побіжно згадує про українців, всіляко применшуючи їх значення в історії країни.

Матеріали, вміщені в обох виданнях енциклопедії, дещо знятіся обсягом і змістом. В енциклопедії, виданій у Торонто в 1936 р., про українців вміщено лише дві короткі статті: «Галицька імміграція» і «Українці». В них майже нічого не говориться про вклад українців у розвиток культури і громадсько-політичне життя Канади. Їх роль у канадській економіці визначається так: «Будучи сильними, терплячими і здатними до великої фізичної витривалості, галичани постачали велику кількість некваліфікованої робочої сили, яка використовувалась контракторами і залізничними підприємцями в західній Канаді»². В цій фразі відбито ставлення правлячих кіл Канади до емігрантів з України. Їх вважали здатними лише до виконання найтяжчої, «чорної» роботи.

З цієї точки зору «терплячість» і «вигривалість» є цінними національними рисами українців. Але це ще не все. Вони «особолюбють найменш привабливі характерні риси слов'янської раси» — твердять автори енциклопедії про українців, вказуючи при цьому на їх «розпусність» та інші вигадані «аморальні» якості³.

Так, ставши на шлях вкрай суб'єктивістських, антинаукових тверджень, автори енциклопедичних видань розкрили власне обличчя — обличчя расистів і шовіністів. Під прикриттям високої марки енциклопедичного видання знайшли собі місце безглузді наклепи низькопробної буржуазної пропаганди, яка довгий час називала українців не інакше як «брудними галичана-

ми» і твердила про їх природжену «розпусність» та «злочинність». Між цими твердженнями і расистською, дискримінаційною практикою канадської буржуазії — прямий зв'язок. Весь тягар такого ставлення до себе, як до людей «неповноцінних», людей «другого сорту», відчувають тисячі трудівників-українців. Та про це енциклопедія мовчить.

Понад двадцять років відділяють це видання від 10-томного, виданого в Оттаві. Це були роки значних зрушень в житті Канади. Відбувались зміни і серед української еміграції. В ній проходив процес соціального і політичного розшарування. Трудящі українці дедалі активніше включалися у спільну боротьбу канадського робітничого класу. Поряд з цим з числа українських емігрантів виділилась купка бізнесменів, ділків, яким правлячі кола довірили деякі політичні пости та посади в наукових і учбових закладах. До останніх належить і Рудницький — автор статті про канадців українського походження в оттавському виданні.

В статті Рудницького історичний шлях українців-емігрантів висвітлено більш докладно. В ній містяться згадки про вклад українців у розвиток культури, в громадсько-політичне життя Канади. Разом з тим між цією статтею і статтями попереднього видання багато спільного. Рудницький теж вважає за краще замовчувати дискримінацію українців, їх жорстоку експлуатацію.

Наслідуючи своїх попередників з торонтського видання, Рудницький намагається визначити специфічні риси психології українців, називаючи в числі їх... «підозрілість» та «індивідуалізм»⁴. Проте історія Канади знає безліч прикладів, коли трудівники українці виявляли такі якості як колективізм, почуття солідарності, що зміцнювались у процесі їх спільної з трудящими інших національностей боротьби проти експлуататорів. Саме ці, а не вигадані Рудницьким риси характеризують основну масу емігрантів — простих трудівників. Суб'єктивізм, антинауковість і наклепницький характер писань Рудницького — очевидні.

Говорячи про кількість українців у Канаді, автор наводить офіційну цифру — 395 тис., не ставлячи її під сумнів. Однак навіть за визнанням багатьох буржуазних авторів, ці дані зовсім не відповідають дійсності. Українців у Канаді живе близько 600 тис. Розбіжність у цифрах пояснюється тим, що багатьох українців довільно відносять до інших національностей, залежно від того, з якої країни вони чи їхні батьки прибули до Канади.

¹ «The Encyclopedia of Canada», Toronto, 1936; «Encyclopedia Canadiana», Ottawa, 1957 — 1958.

² «The Encyclopedia of Canada», vol. III стор. 4.

³ Там же, стор. 3.

⁴ «Encyclopedia Canadiana», t. 10, стор. 169.

У другому виданні енциклопедії є деякі відомості про громадсько-політичну діяльність української еміграції. Але подані вони Рудницьким з антинаукових позицій, що обумовлено реакційним класовим світоглядом автора, його політичними симпатіями. За Рудницьким, в Канаді якнайкраще репрезентує інтереси українців «Комітет українців Канади». Автор старанно перелічує всі, навіть найдрібніші і незначні організації, що входять до його складу, маловідомі націоналістичні газетки.

Однак, і це добре відомо Рудницькому, перші політичні організації серед українців Канади були демократичними і соціалістичними. Важливішими з них були Товариство ім. Шевченка, Федерація українських соціал-демократів, Українська соціал-демократична партія, що виникли ще в перші роки ХХ ст. Тоді ж почали видаватися відомі соціалістичні газети «Червоний прапор», «Робочий народ». Після першої світової війни розгорнули свою діяльність впливові масові організації трудящих — ТУРФДім, Робітниче заповогове товариство. Широко популярністю користувалась газета «Українські щоденні вісті» та інші органи преси. І нині в Канаді існують прогресивні організації, які продовжують країні демократичні традиції української еміграції. Все це свідомо ігнорується автором, який намагається викреслити з історії Канади самий факт їх існування.

Історію української еміграції в Канаді не можна уявити без активної участі її передової частини в загальноканадському прогресивному русі, в діяльності профспілок, партії робітничого класу. Але ці сторони життя канадських українців замовчуються в енциклопедіях. Щоправда, там згадуються нинішні прогресивні газети «Українське життя», «Українське слово», «Юкрейніс канадіен» та Товариства об'єднаних українських канадців. Проте навіть згадуючи про них, автор намагається всіляко принизити їх значення. Широка популярність останніх, тисячі передплатників газет, прихильників ТОУК, що беруть активну участь у численних заходах цієї авторитетної організації — у фестивалях, самодіяльних мистецьких виступах, зборах і т. ін. — все це незаперечно, і автор даремно намагається довести, ніби ТОУК об'єднує «порівняно незначну прокомуністичну меншість»¹ українців.

Розповідаючи про культурне життя еміграції, аж ніяк не можна обминути існування музеїв і пам'яток Т. Г. Шевченка та І. Я. Франка, що стали справжнім місцем паломництва українців з країн Америки. Рудницький нічого не говорить про це і саме тому, що ці музеї і пам'ятники споруджені зусиллями прогресивних організацій. Звертаючись до періоду другої світової війни, автор не згадує про участь українців в кампанії допомоги народам СРСР, що розгорнулася у ті роки в Канаді.

В статті ми знаходимо перелік тих

«діячів» українського походження, які, виступаючи від імені буржуазних партій, спромоглися зайняти місця в парламенті та уряді. Заслугує уваги, на думку Рудницького, також програма КУД у — реакційного угруповання, яке веде злобну кампанію проти Радянської України. Цими і подібними фактами автор статті намагається створити враження, ніби саме метушня націоналістичних організацій і «діячів» буржуазних партій, а не боротьба трудящих українців за економічні і політичні права становить гольовну рису громадсько-політичного життя українців Канади. Реакційна тенденційність автора, його антидемократичні, націоналістичні переконання призвели до того, що на сторінках енциклопедії минуле і сучасне українців Канади постають у спотвореному вигляді.

Це враження ще більш посилюється після ознайомлення з іншими статтями, що певною мірою стосуються історії вихідців з України. Мова йде про статті з історії діяльності уніатської та православної церкви в Канаді, написані П. Юзиком. Вже той факт, що ці статті за'обсягом більші, ніж узагальнююча стаття про українців Канади, є досить показовий. Діяльність представників церкви, очевидно, вважається складачами енциклопедії більш важливою, ніж історія народу. В статтях докладно розповідається про активність католицьких та інших місіонерів в Канаді, будівництво церков, монастирів, діяльність єпископів і т. п. І ут теж не ооийшлося без очевидних перекирчень і замовчувань. В одній із статей дається висока оцінка діяльності єпископа М. Будки — ставленика запеклого реакціонера митрополита Шептицького. Від читача при цьому приховується досить характерний і дооре відомий канадцям старшого покоління факт з біографії Будки: напередодні першої світової війни цей єпископ закликав емігрантів захищати «найяснішого царя» у війні проти країн Антанти, до яких належала і Канада — д-мніон англій. І хоч за кілька днів Будка зробив політичне «сальто-мортале» і закликав захищати інтереси британської корони, уряд, розцінивши перший «пастирський лист» Будки як акт неолояльності українців до Канади, кинув багатьох безвинних людей у концентраційні табори. Єпископ же залишився безкарним.

Інший факт — з біографії його покровителя митрополита Шептицького. В 1910 р. з метою зміцнення позицій церкви Шептицький відвідав США і Канаду. Автор пише, що в українських поселеннях «магнетична особа» митрополита викликала захоплення². Численні свідчення очевидців, повідомлення тогочасних газет являють серйозні корективи у це твердження.

¹ «Encyclopedia Canadiana», т. 10, стор. 170

² «Encyclopedia Canadiana», т. 10, стор. 167.

ня. Зустрічі з митрополитом майже завжди закінчувались киданням гнилих яєць в «магнетичну особу», втечею митрополита з зали, обуренням слухачів, які гостро засуджували виступи Шептицького на захист режиму соціального і національного гніту, що існував на західноукраїнських землях. Обілювання непривабливої діяльності «святих отців» — це, безперечно, один з типових прикладів перекручення історичної правди, яке так часто зустрічається на сторінках енциклопедії.

Не менш характерним для визначення позицій автора статті є література, рекомендована читачеві для більш детального ознайомлення з минулим і сучасним українців Канади. У списку джерел до статті Рудницького знайшлася місце лише для «творів» однодумців автора, відомих своєю реакційністю. В цьому списку ми не бачимо таких значних праць післявоєнного періоду, як книга П. Кравчука «На новій землі»¹ і В. Лисенко «Люди в кожухах»². Замість цілісної картини життя, боротьби і творчої праці простих трудівників-українців, змалюваної П. Кравчуком, насиченої значним фактичним матеріалом цікавої розповіді В. Лисенка Рудницький пропонує читачеві беззмисловку тенденційну писани-

ну Л. Білецького та В. Кіркконвела, побудовану на штучно збідненій фактичній основі, тенденційно підібраних джерелах, що спотворюють історичну правду про життя українців в Канаді.

Отже, є всі підстави вважати, що трудящі українці Канади не впізнають себе ні в першому, ні в другому виданні Канадської енциклопедії. Статті, вміщені в них, невеличкі за обсягом і, можливо, на них не варто було б спинятись, якби вони не відбивали загального ставлення буржуазної науки до ролі українців в історії Канади та характерних концепцій в освітленні цієї ролі. Зміст матеріалів, вміщених в енциклопедії, дає уявлення лише про різні відтінки у фальсифікаторському тлумаченні історичного шляху вихідців з України — від шовіністичного до буржуазно-націоналістичного.

Залишається констатувати, що статтям з історії української еміграції, вміщеним у Канадській енциклопедії, бракує повноти, вичерпності, наукової точності, об'єктивності — тобто саме тих якостей, що є конче необхідними для енциклопедичних видань. Статті про канадських українців аж ніяк не можна віднести до тих матеріалів енциклопедії, які, на думку генерал-губернатора Канади, висловлену в передмові, «являтимуть величезну цінність не тільки у Канаді, а й за її межами».

А. М. КОЛЬЧУК

¹ Петро Кравчук, На новій землі, Торонто, 1958 р.

² V. Lysenko, Men sheepskin coats. A study in assimilation, Toronto, 1947

КРИТИКА ТА БІБЛІОГРАФІЯ

НОВА КНИГА З ІСТОРІЇ ДОНЕЦЬКОЇ ПАРТОРГАНІЗАЦІЇ

Л. Я. Скобцов, Партийная организация Донбасса в борьбе за осуществление ленинского плана индустриализации страны (1926—1929 гг.), Сталинское областное изд-во, 1959, 156 с.

Комуністи Донбасу відіграли значну роль у боротьбі за перемогу Великої Жовтневої революції, в організації розгрому інтервентів, білогвардійців і буржуазних націоналістів, у мирному соціалістичному будівництві. Центральний Комітет КПРС завжди приділяв величезну увагу зміцненню рядів та ідейному зростанню донецької партійної організації. У найвідповідальніші періоди розвитку нашої соціалістичної Батьківщини її очолювали такі видатні діячі Комуністичної партії, як Артем (Ф. Сергеев), М. С. Хрушов, О. С. Щербачев.

Окремі етапи історії парторганізації Донбасу знайшли своє висвітлення в радянській літературі. Однак боротьба донецьких більшовиків за соціалістичну індустріалізацію країни ще й досі не була досліджена в працях наших істориків. Тому природно, що змістовний нарис Л. Я. Скобцова, який певною мірою заповнює цю прогалину, викликав інтерес радянських читачів.

Книга Л. Я. Скобцова написана на основі значного кола джерел. Поряд з фондами Сталінського обласного партійного архіву автор широко використовує комплекти артемівської, сталінської, луганської і мариупольської окружних газет за 1926—1929 рр., збірки спогадів, періодичну літературу.

Досліджуючи великий фактичний матеріал, автор узагальнює його в світлі вказівок В. І. Леніна і рішень Комуністичної партії. Автор добре показав спрямовуючу, керівну роль Центрального Комітету партії і діяльність місцевих партійних організацій у керівництві господарським будівництвом. Характеризуючи величчі успіхи, досягнуті у перші роки боротьби за соціалістичну індустріалізацію країни, автор докладно показує ті величезні труднощі, які доводилося переборювати радянському народу в ході цієї боротьби.

Автор книги прагнув охопити всі найважливіші питання теми. Він висвітлив основні етапи реконструкції старих і будівництва нових промислових підприємств у Донбасі, боротьбу партії за посилення темпів індустріалізації і створення постійних кадрів робітників та виробничо-технічної інтелігенції, авангардну роль комуністів в організації соціалістичного змагання і мобілізації трудящих на виконання першої п'ятирічки і т. ін. В книзі сім розділів, з яких шість присвячено дослідженню окремих питань діяльності донецької парторганізації.

У перших двох розділах книги висвітлюється роль Донбасу в соціалістичній індустріалізації країни. Показуючи перші успіхи робітничого класу України у реконструкції старих і будівництві нових шахт, металургійних і машинобудівних заводів на Донбасі, автор наводить багато матеріалів, що мають велику наукову і пізнавальну цінність. Особливий інтерес становлять зібрані автором факти, що розповідають про творчий ентузіазм робітничих мас, про бурхливе піднесення їх політичної і виробничої активності у боротьбі за соціалістичну індустріалізацію. Автор уперше вводить до наукового обігу цінні матеріали про діяльність товариша М. С. Хрушова, який у 1927 р. був одним з керівників Сталінської окружної партійної організації.

У третьому розділі книги висвітлюється боротьба Комуністичної партії за посилення темпів індустріалізації і створення постійних кадрів робітників та виробничо-технічної інтелігенції. Проте слід зазначити, що в цьому розділі далеко не повною мірою відбито ті величезні труднощі, пов'язані з вихованням нових кадрів робітничого класу, які довелося переборювати партійній організації Донбасу. В промисловість вливалися щороку десятки тисяч нових робітників. Переважну частину з них,

як зазначав XIV з'їзд партії, становили «...молоді селяни прямо з села, зовсім не обізнані з фабрикою, боротьбою робітничого класу, його завданнями і організаціями. Ця частина нових робітників, ще більше зв'язана з землею, ніж з фабрикою, цілком пройнята селянськими інтересами, напівписьменна або зовсім неписьменна, в більшості своїй схильна триматися осторонь від основної пролетарської маси, її інтересів та громадськості і вважати себе випадковими, тимчасовими гістьми фабрики, заводу, міста»¹.

Внаслідок цих обставин на підприємствах Донбасу, як і в інших промислових районах країни, погіршувалась трудова дисципліна, зростала кількість прогулів, випадків невиконання розпоряджень адміністрації, нерационального використання робочого часу тощо. Партія вживала величезних зусиль, щоб перебороти ці труднощі. Внаслідок безустанної виховної і організаційної роботи Комуністичної партії на кінець першої п'ятирічки було досягнуто вирішальних успіхів у справі ліквідації недоліків в організації праці та виробництва. Уважне ознайомлення з книгою Л. Я. Скобцова показує, що автор її не спромігся з достатньою повнотою показати складність обставинки і ті величезні труднощі, які довелося подолати партійній організації Донбасу у боротьбі за створення нових загонів радянського робітничого класу.

Значний інтерес становить четвертий розділ книги, в якому висвітлюється роль комуністів в організації соціалістичного змагання в Донбасі. Автор наводить яскраві факти трудового героїзму робітників-комуністів, які своїм особистим прикладом запалювали всю робітничу масу на боротьбу за виконання планів першої п'ятирічки. Особливо цікавий матеріал наводиться автором про творчу ініціативу і ентузіазм героїчних донецьких комсомольців.

Проте слід зазначити, що процес виникнення і розгортання масового соціалістичного змагання серед робітників промислових підприємств Донбасу показано в книзі лише окремими фрагментами, не систематично. Особливо блідо висвітлено перші етапи розвитку соціалістичного змагання в Донбасі. В той же час відомо, що саме робітникам Донбасу належить величезна історична заслуга ініціаторів масового соціалістичного змагання, що розгорнулося в СРСР на початку 1929 р.

На нашу думку, автор недостатньо підкреслив роль соціалістичного змагання для піднесення продуктивності праці, у справі зниження собівартості продукції, боротьби проти порушень трудової дисципліни і за ліквідацію простоїв і браку, — тобто у справі усунення тих головних недоліків, що завдавали шкоди соціалістичному будівництву.

¹ «КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК», ч. II, Держполітвидав УРСР, К., 1954, стор. 201—202.

П'ятий і шостий розділи книги виглядають слабшими за інші. У п'ятому розділі, присвяченому боротьбі Комуністичної партії за підвищення матеріального добробуту і культурного рівня трудящих переважає описовий виклад, матеріал наводиться без необхідної систематизації і узагальнень. В шостому розділі, в якому розповідається про масову допомогу донецьких робітників селянству в справі колективізації сільського господарства, автор не використав усього багатющого фактичного матеріалу, що є у розпорядженні дослідників. В розділі наводяться цікаві цифрові дані, але бракує конкретних прикладів про роль передових робітників Донбасу в справі мобілізації трудящого селянства на боротьбу з куркульством і за створення колективних господарств.

Значно змістовнішим є сьомий розділ книги, присвячений дослідженню організаційного та ідейного зміцнення партійних організацій Донбасу в боротьбі за здійснення ленінського плану індустріалізації країни. Автор докладно показує успіхи партійного будівництва, боротьбу з ворожими елементами, зростання партії за рахунок кращих робітників, розвиток внутріпартійної демократії тощо. Особливо вдало Л. Я. Скобцов висвітлює організацію партійної освіти для комуністів і комсомольців Донбасу в 1926—1929 рр.

На сторінках книги Л. Я. Скобцова гостро викриваються антиленінські погляди і підривні дії троцькістів та правих опортуністів. Але, на жаль, у ній цілком відсутній фактичний матеріал, що характеризує би боротьбу партійної організації Донбасу проти українських буржуазних націоналістів та великодержавних шовіністів, які намагалися внести в середовище робітничого класу згубну роз'єднаність і ворожнечу. Це питання має тим більше значення, що махровий націоналіст Волобуєв, маючи на увазі, насамперед, саме Донбас, вимагав встановлення процентної норми прийому російських робітників на промислові підприємства України.

Авторові слід було дати кількісний і якісний аналіз складу партійної організації Донбасу, показати динаміку та базу її зростання. Було б дуже цікаво показати керівні партійні кадри Донбасу — кращих секретарів окружкомів і райкомів партії, які вийшли з лав робітничого класу.

В праці Л. Я. Скобцова зустрічаються фактичні неточності. На стор. 53 автор зазначає, що в період XV з'їзду Комуністичної партії (грудень 1927 р.) було «розв'язано в основному проблему нагромадження». Це твердження спростовується самим автором, який на стор. 106 справедливо пише, що проблема нагромадження коштів для будівництва промисловості була в основному розв'язана в 1929 р.

На стор. 16 автор наводить помилкову дату роботи IX з'їзду КП(б)У. З'їзд відбувався не 8—12 грудня 1925 р., як твердить Л. Я. Скобцов, а 6—12 грудня.

В ряді випадків автор починає висвіт-

лення певного питання, але залишає його по суті нез'ясованим. Так, на стор. 25 він пише, що в листі ЦК КП(б) України в жовтні 1927 р. повідомлялось про 15 рудоуправлінь Донбасу, які виконали умови конкурсу і були висунуті на нагородження преміями. Але чи були вони премійовані, чи ні—залишається невідомим. На стор. 92—93 Л. Я. Скобцов цілком правильно пише про неолікні роботи профспілкових організацій, що були наслідком підривних дій правих опортуністів. Але питання про вигнання з профспілкових організацій ворожих правоопортуністичних елементів і перебудову профспілкових організацій віднесено до питання про огляд виробничих заводів (початок 1929 р.). Тимчасом розгром правоопортуністичної верхівки ВЦРПС мав місце після квітневого пленуму ЦК ВКП(б) 1929 р., а справжня перебудова всіх ланок профспілкового апарату «лицем до вироб-

ництва» була здійснена тільки після XVI з'їзду партії (червень 1930 р.).

В багатьох місцях книги фігурують факти, давно запроваджені до наукового вжитку. Тому немає потреби обгрунтовувати їх посиленнями на архівні джерела. В інших випадках автор наводить численні факти і приклади, не посиляючись на джерела.

Не можна не відзначити бойовий пропагандистський стиль праці Л. Я. Скобцова. Книга написана жваво і цікаво. Старанний добір яскравих прикладів, що добре запам'ятовуються, робить її доступною для широких кіл читачів.

Висвітлюючи події 30-річної давності, автор органічно пов'язує їх із сучасністю, проводить цікаві аналогії і співставлення.

Незважаючи на окремі істотні недоліки, книга Л. Я. Скобцова є цінним вкладом у літературу з історії партійної організації Донбасу.

В. П. СИДОРЕНКО.

ПРАЦЯ З ІСТОРІЇ КОМУНІСТИЧНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ЗАКАРПАТТЯ

В. Белоусов, На шляху до перемоги. З історії комуністичної організації Закарпатської України, 1929—1938 рр., Закарпатське обласне видавництво, Ужгород, 1958, 238 с.

Нещодавно вийшла з друку монографія В. Белоусова, присвячена історії комуністичної організації Закарпаття. Вміло користуючись марксистсько-ленінською методологією, широко використавши документи Комінтерну, Комуністичної партії Чехословаччини, архівні фонди та періодику тих років, автор показує тяжке становище трудящих Закарпаття за часів буржуазного режиму в Чехословаччині, досить ґрунтовно розповідає про розгортання під керівництвом комуністів революційно-визвольної боротьби. Автор досліджує важливі питання історії крайової комуністичної організації Закарпаття в 1929—1939 рр., зналізує програмні настанови крайкому, стратегію і тактику класової боротьби.

Монографія В. Белоусова написана з позицій бойової комуністичної партійності. Автор протягом усього дослідження веде гостру полеміку з буржуазними економістами і політиками, які намагались фальсифікувати героїчне минуле Закарпаття, зовсім ігноруючи керівну, організуючу роль комуністів у розвитку боротьби. Мовою фактів автор монографії доводить, що Комуністична партія була на Закарпатті єдиною політичною партією, яка не мала інших інтересів, крім інтересів боротьби за щастя народу, за визволення з-під гніту іноземців і воз'єднання з рідною Радянською Україною.

Монографія В. Белоусова побудована за хронологічним принципом. Вона складається з чотирьох розділів, кожен з яких поділяється ще на кілька параграфів уже тематичного характеру. В кінці монографії

вміщено ряд статистичних таблиць про кількість парторганізацій на Закарпатті, їх соціальний та національний склад.

Перший розділ праці присвячено характеристиці економічного і політичного становища Закарпатської України в складі буржуазної Чехословацької республіки. На основі конкретних фактів В. Белоусов приходить до висновку, що і в 1919 р., після насильницького приєднання до буржуазної Чехословаччини, економіка Закарпаття носила відсталіший, колоніальний характер. Промисловість області майже не розвивалась. Іноземні імпералісти по-хижацькому грабували природні багатства Закарпаття. В області було чимало акціонерних товариств, у яких поряд з чеською, угорською, німецькою буржуазією діяли американські, французькі та чеські капіталісти.

Автор детально характеризує земельну реформу, яка проводилась у Чехословаччині і на Закарпатті протягом 1919—1937 рр. Мета цієї реформи полягала в тому, щоб стримати революційний рух селянства, створити опору для властей у вигляді заможних господарств куркулів і колоністів, підірвати економічну могутність німецьких та угорських земельних баронів на Закарпатті, підкупити місцеву буржуазію тощо. У ході «реформи» величезні земельні площі потрапляли до рук іноземної та місцевої буржуазії. Селяни землі так і не одержали. В 1937 р. на Закарпатській Україні 708 поміщиків мали землі вдвоє більше, ніж 110 тис. дрібних селянських господарств (стор. 24).

Автор приділив певну увагу висвітленню фінансової політики іноземців на Закарпатті. В 1936 р. там було 89 фінансових установ, яким належали майже всі багатства краю. Банки давали населенню кредит за 15—16%, а іноді і за 50—80% річних (стор. 35—36).

Невимовно тяжким було становище робітників і трудящого селянства Закарпаття. Автор зібрав цікаві матеріали про погіршення становища робітників у період кризи 1929—1933 рр., про зростання безробіття. Офіційною чехословацькою статистикою зареєстровано 87 340 випадків продажу за борги майна населення Закарпаття і Словаччини (стор. 43). Багато терпіли від податкового гніту селяни. В 1930 р. на Закарпатті налічувалось до 40 видів різного роду податків (стор. 47).

Жорстокий економічний гніт доповнювався політичною безправністю трудящих. Свободи друку, зборів фактично не було. Революційна преса і, насамперед, орган крайкової комуністичної організації Закарпаття газета «Карпатська правда» жорстоко переслідувались. Демонстрації розстрілювались жандармами і поліціями, багатьох учасників арештовували.

В монографії В. Белоусова викривається також фальш і лицемірство різних «доводів» закарпатських епігонів школи Грушевського про безбуржуазність українського населення на Закарпатті, про його безкласовість і т. ін. На численних фактах автор доводить, що місцева буржуазія і поміщики були нещадними гнобителями трудящих, соціальною опорою іноземного панування.

В. Белоусов зробив цілком вірно, приділивши велику увагу економічному і політичному становищу Закарпаття. Це допомагає читачеві краще уявити питання про форми, розмах і характер класової боротьби, з'ясувати стратегію і тактику Комуністичної партії тощо.

Але не всі питання цієї важливої теми знайшли однаково повне висвітлення, а окремі положення навіть викликають певне заперечення. Викликає заперечення порядок викладу матеріалу в першому розділі. Спочатку автор говорить про промисловість, далі — про сільське господарство, а потім — про фінанси і банки. Це нелогічно. В умовах імперіалізму промисловий капітал зростається з банківим і утворюється фінансовий капітал. Тому питання про становище промисловості, банків і фінансову політику потрібно було розглядати в тісній сукупності на початку розділу, а потім перейти до характеристики становища сільського господарства. Той порядок викладу матеріалу, який дається в монографії, неминуче викликає повторення, утруднює сприймання основних положень (див. стор. 32—33 і 48; 28 і 40 та ін.).

Далі, матеріали першого розділу, як значає сам автор, стосуються всього періоду окупації Закарпаття чеською буржуазією. Причому про 20-і роки, політичну

історію яких автор ретельно не досліджує, сказано значно більше і ґрунтовніше, ніж про 30-і роки. Він в основному говорить про події лише до 1934—1935 рр. (стор. 39—43, 46, 55—56 і т. д.). Бажано було б зробити як раз навпаки.

Недостатньо з'ясовано і питання про становище безробітних, про посилення політичної реакції. Автор не показує, наприклад, в які саме роки був більший політичний терор і рішучіша чехізація, а в які правлячі кола змушені були йти на певні поступки тощо. Політичну історію Закарпаття, посилення реакції потрібно було розглядати в тіснішому зв'язку з політичною історією всієї країни.

Доцільно було б також пояснити суть гентської системи, на основі якої безробітні одержували допомогу. В існуванні цієї системи, до речі, також виявлялась політика колоніалізму.

На стор. 16 автор говорить, що в 1932 р. на Закарпатті було 100 тис. безробітних. Що це були за люди, автор не дає пояснення. Читачеві відомо, що в 1930 р. на Закарпатті проживало 725 тис. чол., з яких у промисловості було зайнято близько 12% (стор. 5). По-перше, 12% з 725 тис. не становить 100 тис., по-друге, не всі робітники були безробітними.

Другий розділ присвячено питанню про утворення і діяльність у 1921—1929 рр. Закарпатської крайової організації Комуністичної партії Чехословаччини.

Перші комуністичні організації виникли на Закарпатті в кінці 1918 р. в умовах гострої класової боротьби, яка розгорталась під впливом ідей Великого Жовтня. Автор цілком вірно вказує на ряд своєрідних рис утворення комуністичної організації на Закарпатті, правильно оцінює досвід класової боротьби, набутий комуністами вже в перші роки діяльності. Комуністи Закарпаття внесли гідний вклад у створення єдиної Комуністичної партії Чехословаччини, організаційно оформленої на установчому з'їзді в 1921 р.

Правильно оцінивши перші успіхи комуністів Закарпаття, автор разом з тим не обходить складних питань. Спируючись на рішення Комінтерну та V з'їзду КПЧ (лютий 1929 р.), він розкриває ряд опортуністичних помилок, що мали місце в партійній організації Закарпаття. Ці помилки полягали в недооцінці роботи серед широких мас трудящих, пасивному очікуванні революції, недооцінці агресивної політики чехословацької буржуазії, невірній постановці аграрного і національного питань тощо і призвели до ізоляції комуністичної організації від мас, до зменшення кількості членів партії. За період від 1924 р. по 1929 р. кількість членів партії зменшилась у 13 раз (стор. 76). На парламентських виборах 1929 р. комуністи одержали в 2,5 рази менше голосів, ніж на виборах у 1924 р. (стор. 68). Лише поступово, завдяки величезній допомозі з боку Комінтерну та ВКП(б), зміцнювалось революційне ядро

є КПЧ, яке повело рішучу боротьбу проти опортунізму. В Закарпатській партійній організації цю боротьбу очолювали комуністи М. Сидоряк, І. Локота, О. Клима, О. Борханюк та ін. (стор. 76).

Автор вірно констатує, що V з'їзд КПЧ був поворотним пунктом в історії комуністичного і революційно-визвольного руху в Чехословаччині, в тому числі і на Закарпатті. Вже в 1929 р. більшовицьке ядро партії, здобувши перемогу над опортуністами, стало проводити в життя революційну політику, схвалену V з'їздом КПЧ. Це дало змогу комуністам Закарпаття організувати масовий страйк виноградарів Берегівського округу (березень 1929 р.), в якому брало участь до 4 тис. чол. У вересні 1929 р. під керівництвом комуністів проходив страйк робітників Великобичківського хімічного заводу. Може, через те, що питання, висвітлені в другому розділі, мають завдання лише підвести читача до кращого розуміння цього 30-х років, ряд важливих положень цього розділу висвітлено досить поверхово. Це особливо стосується періоду 1918—1924 рр. Крім того, у монографії Белоусова, на нашу думку, є певне перебільшення. Автор критикує недоліки в роботі партійної організації Закарпаття, в основному, за матеріалами IX крайової партконференції, яка відбулась у лютому 1929 р. (стор. 69—75). Це, звичайно, правильно. Але В. Белоусов не врахував, що рішення IX партконференції вироблялися в атмосфері гострої боротьби і, будучи вірними в головних питаннях, в той же час перебільшували помилки Закарпатського крайкому КПЧ.

Третій розділ монографії, головним чином, охоплює хронологічно період світової економічної кризи 1929—1933 рр. Нова історична обстановка в роки кризи вимагала перебудови роботи партійної організації Закарпаття. Потрібно було завоювати маси за свій бік і повести їх по революційному шляху виходу з кризи.

Із знанням справи автор викриває волю політику різних буржуазних партій (їх було понад 30), які намагались отруїти свідомість трудящих ядом звирячого націоналізму і відвернути їх увагу від революційної боротьби. Автор робить вірний висновок про те, що буржуазно-націоналістичним партіям допомагали лідери соціал-демократичної партії. Переборюючи великі руднощі, комуністи вели боротьбу проти їх ворожих партій, викривали їх демагогію, на досвіді життя показували, що вони не мають нічого спільного з інтересами народу. Завойовуючи маси на свій бік, комуністи вели їх по єдиному, революційному шляху виходу з кризи.

В монографії В. Белоусова знаходимо коротку характеристику зростання страйкового руху в 1930—1933 рр., боротьби безробітних, селянських виступів тощо (стор. 86—89, 127—157). Автор вірно наголошує на фактах поєднання економічної боротьби трудящих з їх політичними ви-

могами, з боротьбою за возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною.

Велике значення для практичної діяльності комуністів мали рішення X та XI партконференцій (червень 1930 р. і лютий 1931 р.) та VI з'їзду КПЧ. Компартия розробила нову тактику боротьби на період кризи. Автор показує діяльність крайової організації КПЧ, наводить факти про її ідейно-організаційне зміцнення.

Особливо великих успіхів домоглися комуністи Закарпаття в справі організації трудящего селянства на боротьбу проти експлуататорів у період кризи 1929—1933 рр. Автор показує, як комуністи творчо застосовували вчення В. І. Леніна про союзника пролетаріату, висвітлює багатогранну роботу закарпатських комуністів серед трудящего селянства.

В боротьбі проти гнобителів кількісно і якісно зростала Закарпатська крайова організація КПЧ. Автор наводить дані про кількість парторганізацій на Закарпатті, про структуру партійних органів, про рівень ідейно-теоретичної роботи. Вірно дано оцінку брошури «Всі до бою за соціальне і національне визволення трудящего народу Закарпаття».

В цьому розділі теж є певні упущення. Нам здається, що автор не завжди чітко характеризує вимогу створення бойової єдності трудящих. Він інколи говорить про створення єдиного фронту, але достатньою мірою не з'ясує, що в ті роки йшла мова лише про єдиний пролетарський фронт. Критикуючи діяльність ворожих партій, викриваючи їх демагогію, автор показує це, головним чином, на прикладі національного питання. Безумовно, це важлива справа. Але не можна зовсім забувати й про ту демагогію, яку розводили вороги в соціальному питанні. Особливо це стосується соціал-демократичної партії. Не викривши до кінця соціальну демагогію лідерів соціал-демократів, не можна чітко і переконливо відповісти на питання: чому ж все-таки цим захисникам капіталізму вдавалось до певного часу держати під своїм впливом маси?

В заключному, четвертому розділі монографії йдеться про боротьбу комуністичної організації Закарпаття за створення єдиного народного фронту (1935—1938 рр.). Програму цієї боротьби розробив VII конгрес Комінтерну (серпень 1935 р.). Відносячи в життя рішення конгресу, комуністи Закарпаття проходили антифашистські конференції, демонстрації, мітинги. Ці дії вони уміло поєднували з підготовкою до парламентських виборів 1935 р. Комуністи викривали антинародну політику правлячих кіл, закликали виборців захищати свої економічні і політичні права, єдиним фронтом боротись проти загрози фашизму і війни. На виборах за комуністів було подано майже 80 тис. голосів. Це значно більше, ніж було в 1929 р. Комуністична партія стала найбільш впливовою партією на Закарпатті (стор. 184). В монографії дається харак-

теристика кількісного і якісного складу крайової комуністичної організації.

Комуністи Закарпаття повністю підтримали основні положення програми захисту республіки, розробленої VII з'їздом КПЧ (квітень 1936 р.). По цьому ж питанню в парламенті з великою промовою «Як захистити народ і республіку від Гітлера» виступав К. Готвальд, а також О. Борканик. Останній закликав трудящий народ Закарпаття оборонити свій край як від внутрішнього, так і від зовнішнього фашизму і разом з трудящими Чехословаччини боротися за свою соціальну і національну волю.

Реакція відхилила висунутий КПЧ план захисту республіки і народу від Гітлера і цим погубила країну.

Всупереч волі правлячих класів, трудящі Чехословаччини, в тому числі і Закарпаття, вели рішучу боротьбу проти фашистської реакції, за створення єдиного фронту. Протягом 1937—1938 рр., у складних умовах внутрішньої та міжнародної обстановки, під керівництвом комуністів проходили страйки, демонстрації та мітинги.

Під прапором боротьби за створення єдиного народного фронту комуністи Закарпаття проводили рух солідарності з героїчним іспанським народом. На заклик комуністів краші сини Закарпаття поїхали в Іспанію, щоб допомогти іспанському народу в його боротьбі проти фашистських банд. На Закарпатті було зібрано багато грошей для республіканської Іспанії. Автор вірно підкреслює, що це свідчило про високу політичну свідомість трудящих Закарпаття, вихованих комуністичною організацією.

В цьому ж розділі монографії В. Белоусов викриває підступні дії фашистських партій на Закарпатті в 1937—1939 рр., говорить про втручання іноземних імперіалістів у внутрішні справи країни. Особливо активно діяла на Закарпатті агентура фашиста Хорті, яка готувала ґрунт для окупації краю угорськими загарбниками. Імперіалісти США, Англії та Франції потурали розвитку фашистської згресії, вони допомогли фашистам Німеччини, Угорщини розчленувати і окупувати Чехословаччину. В кінці 1938 р.—на початку 1939 р. Закарпаття було окуповано фашистами Угорщини.

Автор підкреслює, що в складних умовах окупації комуністи продовжували боротьбу проти фашизму. В 1944 р. їм на допомогу прийшли народи Радянського Союзу. Ворог був розгромлений, Закарпаття визволене і волею народу воз'єднане з Радянською Україною. Комуністична ор-

ганізація Закарпаття була прийнята до складу ВКП(б).

Необхідно відмітити, що останній розділ рецензованої монографії досить складний щодо постановки питання. Автор намагався висвітлити події на Закарпатті на фоні загального становища в Чехословаччині та міжнародної обстановки в Європі і, природно, допустився деяких неточностей.

Одним з головних недоліків цього розділу є недостатнє висвітлення діяльності комуністів Закарпаття в умовах розчленування і окупації кінця 1938 р. і початку 1939 р. Автор обмежується лише вже відомими читачам фактами, нових даних у монографії мало.

Монографія В. Белоусова значно виграла б, коли б автор краще показав рух солідарності українських трудящих Закарпаття з героїчною боротьбою не лише трудящих усієї Чехословаччини, а й сусідніх з нею країн. Наприклад, слід було б вказати на підтримку трудящими Закарпаття революційно-визвольної боротьби трудящих Польщі, а також Західної України. Саме така форма боротьби свідчила про високу політичну свідомість трудящих, про велику силу ідей пролетарського інтернаціоналізму.

В останньому параграфі монографії В. Белоусов поставив ряд дуже широких питань, кожне з яких може бути предметом самостійного монографічного дослідження. Безумовно, автор не міг дати задовільні відповіді на ці питання. Це, зрештою, і не входило в його обов'язки. Але для чого тоді було їх ставити?

На стор. 204 читаємо, що на Закарпатті в умовах активізації фашизму була створена партія «Карпато-руський автономний союз», а на стор. 111 сказано, що ця партія виникла ще в 1920 р.

Закінчуючи, ми повинні сказати, що, незважаючи на ряд недоліків, монографія В. Белоусова має безумовне наукове і пізнавальне значення. Автор вперше в радянській історіографії підняв важливу тему з історії комуністичної організації Закарпаття.

Слід відмітити бойовий, наступальний дух монографії. Автор уміло і послідовно викриває політику буржуазних партій на Закарпатті в минулому, дуже вдало розвінчує ідеологію українського буржуазного націоналізму, водночас загострюючи увагу на злободенних питаннях наших днів.

Монографія В. Белоусова принесе користь як спеціалістам, пропагандистам і агітаторам, так і широкому колу робітників, колгоспників та інтелігенції.

КОРИСНИЙ ПІДРУЧНИК

«История южных и западных славян», учебник для государственных университетов, Изд-во Московского университета, М., 1957, 574 с.

Протягом багатьох років у викладанні історії братніх слов'янських народів було чимало прогалин і недоліків через відсутність відповідного підручника. Тому вихід у світ підручника з історії південних і західних слов'ян для історичних факультетів університетів зустрінuto громадськістю з великим задоволенням¹.

Історія південних і західних слов'ян висвітлена в книзі з позицій марксистсько-ленінської методології. В багатьох випадках у підручник включено новий або мало відомий матеріал з історії класової боротьби і соціально-економічного розвитку Словаччини, Боснії, Чорногорії, Герцеговіни, Хорватії. Історія слов'янських народів викладається в зв'язку з історією інших європейських країн і пов'язується з курсами історії середніх віків, нового і новітнього часу, а також історії СРСР. Належну увагу приділено характеристиці міжнародних відносин в різні періоди.

Однією з позитивних якостей підручника є його універсальність. Авторам вдалося в одній книзі викласти історію Болгарії, Чехії, Словаччини, Польщі і народів Югославії з стародавніх часів до кінця другої світової війни. Особливо вдало, на наш погляд, висвітлено історію слов'янських народів у XIX ст., зокрема їх національно-визвольну боротьбу.

Треба відзначити, перш за все, той факт, що в книзі по-науковому показано головного творця історії — народні маси. Відомо, що у висвітленні історії південних і західних слов'ян буржуазна історіографія уникала показувати роль народу, як не висвітлювала вона й суспільно-політичних факторів взагалі. В працях буржуазних істориків історичні процеси пов'язувались з діяльністю монархів, певних партій, але не визначалась роль народних мас.

Нашарування націоналізму, шовінізму та інших реакційних поглядів затоплювали літературу з історії південних і західних слов'ян (про це коротко сказано у «Вступі» до підручника). Отже, вихід у світ марксистського підручника, який досить докладно і правильно висвітлює історію слов'янських народів, має велике значення.

Другою дуже важливою рисою підручника є те, що в ньому з початку і до кінця витримано методологічну і методичну систему викладу матеріалу. Вивчаючи ту чи іншу країну, читач знайомиться з корот-

кою характеристикою її економічного розвитку, а потім з тими подіями, що відбувались у суспільно-політичному і культурному житті. Все це полегшує студентові засвоєння матеріалу, забезпечує правильне розуміння історичних процесів.

Авторський колектив проробив велику роботу по підготовці та систематизації матеріалу і висвітленню історії таких країн, історія яких в нашій літературі майже не вивчалася. Мова йде про Боснію, Герцеговіну, Хорватію та інші слов'янські землі. Не тільки студенти і викладачі вузів, а й інші читачі підручника будуть вдячні його авторам, які приклали багато зусиль до того, щоб заповнити істотну прогалину в радянській історіографії.

Незважаючи на те, що над підручником працював великий авторський колектив, редакційна колегія (відповідальний редактор проф. С. О. Нікітін) успішно справилася з своїм завданням. Книгу написано доброю літературною мовою, читається вона легко і з великим інтересом. Як показує досвід роботи з підручником, історичний матеріал, викладений у ньому, легко засвоюється студентами.

Разом з тим книга має деякі недоліки, які потрібно усунути при її перевиданні. Перш за все викликає зауваження поділ книги. Підручник ділиться на дві частини. В першій викладається історія від перших століть н. е. аж до Великої Жовтневої соціалістичної революції і кінця першої світової війни. В другій — від 1919 р. до кінця другої світової війни. Перша частина (23 розділи) займає 425 стор., друга (12 розділів) — 125 стор., тобто трохи більше $\frac{1}{5}$ всієї книги. На нашу думку, поділ усієї книги лише на дві частини не є виправданим.

Питання поділу на певні частини пов'язано з періодизацією історії слов'янських країн. Безперечно, ця періодизація становить значні труднощі, що, мабуть, і призвело до спрощеного поділу підручника на дві частини. Взявши Жовтневу революцію і кінець першої світової війни як віху між новою і новітньою історією, автори вчинили, звичайно, правильно. Однак, на наш погляд, слід було б дати більш досконалу і детальну періодизацію попередніх епох, виходячи з марксистської періодизації всесвітньої історії за суспільно-економічними формаціями. Необхідно було чітко виділити в окремі частини стародавній, середньовічний і новий періоди історії в слов'янських країнах.

Відсутність чіткої періодизації курсу відбилась, зокрема, і на тому, що в підручнику нечітко ставиться питання про перехід від феодальних відносин до капіталізму. В VII розділі, наприклад, розпові-

¹ У другому номері «Українського історичного журналу» за 1959 р. було вміщено докладну анотацію на аналогічний посібник для вчителів середніх шкіл — «Очерки истории южных и западных славян».

дається про загинання і розклад феодально-кріпосницьких відносин у Польщі і про розвиток капіталістичного укладу. Заголовок цього розділу тома і говорить про кризу феодально-кріпосницької системи в Польщі. В X розділі знову йдеться про польські землі в період кризи феодально-кріпосницького ладу. Будь-якого розмежування між «системою» і «ладом» автори не дають, та це й неможливо.

Відсутність чіткої періодизації призводить і до того, що при викладі історії слов'ян кінця XIX і початку XX ст. не у всіх відповідних розділах наводиться необхідна характеристика особливостей періоду переростання капіталізму в імперіалізм. Тільки в розділі XVII є невеличкий параграф «Перехід до імперіалістичної стадії», в якому говориться про цей процес у Польщі та коротко сказано про нього в першому параграфі XXI розділу з історії Чехії.

В останніх розділах не говориться про те, що 70—90-і роки XIX ст. були періодом переростання «вільного» капіталізму в імперіалізм, хоча частина територій південних і західних слов'ян входила до складу Російської і Австро-Угорської імперій і зазнавала впливу тих процесів розвитку капіталізму, які мали місце в обох державах. Необхідного висвітлення на сторінках підручника ці процеси не знайшли.

Одним з недоліків підручника є й те, що в ньому недосить рівномірно розподілено фактичний матеріал. Якщо історію південних і західних слов'ян у XIX ст. і на початку XX ст. висвітлено досить повно, то історію епохи феодалізму викладено дещо конспективно, а подекуди навіть більш стисло, ніж у вузівському підручнику з історії середніх віків. Авторам слід було б врахувати наявність цього підручника і навести в своїй книзі такий матеріал, який поширював би і поглиблював знання студентів з історії південних і західних слов'ян. При характеристиці становища народних мас нерідко говориться у загальних виразах про посилення експлуатації і т. ін., але мало залучаються документи епохи. У відповідному розділі, наприклад, згадуються закони Болгарії IX ст., але вони не характеризуються і навіть не називаються.

Необхідно конкретизувати матеріал і знайомити студентів з найважливішими історичними документами епохи, особливо по ранніх періодах, коли ці документи — майже єдині пам'ятки соціально-економічної історії.

Деяка нерівномірність фактичного матеріалу має місце і у викладі історії XIX ст. Так, якщо історія національно-визвольної боротьби слов'янських народів у цей період висвітлюється досить детально, то історія робітничого руху і його специфіка в слов'янських країнах і землях наприкінці XIX ст. подана слабо. Не показано, зокрема, специфіку робітничого руху в Чехії, так звану «хлібородовщину».

Бажано, щоб автори підручника довели виклад до наших днів. Необхідно включити в книгу розділи з післявоєнної історії. Бажано, щоб у підручнику більше місця було відведено історіографічному оглядові з урахуванням останніх праць як радянських авторів, так і істориків країн народної демократії. Історіографічний огляд літератури у вступі занадто короткий. Слід було б повніше використати праці класиків марксизму-ленінізму, які стосуються історії слов'янських країн.

Крім загальних, хотілося б зробити і деякі окремі зауваження. В підручнику необхідно було, на нашу думку, приділити більше уваги питанню про етнічний характер «протоболгар». Слід було сказати про поширену точку зору, яка відносить «протоболгар» до тюркської групи народів. Студенти при проходженні курсу історії народів СРСР знайомляться з волзько-камськими болгарами. Тому часто їм важко зрозуміти, як це одні болгари були слов'янами, а другі не були.

Зовсім не можна погодитись з твердженням авторів про раннє виникнення слов'янських міст як економічних центрів. А такий висновок випливає з параграфа «Західні слов'яни в VI—VII ст.» підручника (стор. 15), де говориться про те, що у слов'ян складалися центри ремесла і торгівлі — міста (гроди). Говорити про виникнення міст як економічних центрів зосередження ремесла і торгівлі в VI—VII ст. ще рано, тому що процес відділення ремесла від сільського господарства у слов'ян, як і в усій Європі, почався пізніше, у IX—X ст. (якщо не говорити про деякі винятки, що стосуються Візантії та Італії). Між іншим, у підручнику наводиться і правильна точка зору з цього питання. В параграфі, присвяченому утворенню стародавньої польської держави, «гроди» вірно характеризуються як воєнно-адміністративні і культові центри (стор. 31).

При характеристиці економічного і суспільного устрою Сербії треба було б більше сказати про становище вільного прощарку селян. Законник Стефана Душана 1349—1354 рр. ясно свідчить про втрату сербами політичних вольностей, про заборону селянам збиратись на сходи, тобто про наступ феодалів на раніш вільне і повноправне селянство.

Називаючи різні форми землеволодіння, можна вказати і на так звану «купленницю», куплену землю, яка була в міцному володінні феодала. Наявність такої землі свідчить про розвиток інституту приватної власності на землю в Сербії XIV ст.

Викликає деяке заперечення кінцівка третього розділу, в якій говориться про завоювання турками балканського півострова (стор. 67). Спочатку події описуються в хронологічній послідовності до XV ст., але потім виклад повертається до XIV ст. Якщо це пояснюється необхідністю підбити підсумки, то краще було б виділити кінцівку.

Розділ про поморських і полабських слов'ян надмірно скорочено. Слід було б назвати і хоча б коротко сказати про Вендську державу.

Як один з недоліків підручника потрібно зазначити слабе висвітлення в ньому культури південних і західних слов'ян.

Говорячи про підручник з історії слов'ян, слід висловити загальне побажання до всіх авторів підручників із суміжних дисциплін і курсів про більшу погодженість між різними авторськими колективами при складанні таких підручників. Так, в існуючих підручниках з історії західних і південних слов'ян, середніх віків і народів СРСР є прикрі суперечності і різночитання. Так, у рецензованому підручнику говориться (стор. 19) про початок Болгарського царства і називається дата його заснування—680 р. У підручнику з історії середніх віків (під редакцією академіка Є. Л. Космінського) називаються дві інші дати—679 і 681 рр. В рецензованому підручнику (стор. 36) візантійно-руській відносини при князі Святославі характеризуються інакше, ніж у підручниках з історії середніх віків і історії народів СРСР.

На стор. 368 йдеться про те, що агресивна політика Австро-Угорщини відповідала інтересам чеської буржуазії, але не пояснено, чим це було викликано. На тій же сторінці говориться, що з 1907 р. соціал-демократична партія Чехії стала реформістською. Це твердження вимагає відповідного обґрунтування, роз'яснення. В підручнику необхідно всіляко уникати неясних тверджень та формулювань.

В книзі дещо однобічно висвітлено причини виникнення Балканського союзу (стор. 398). Говориться лише про зовнішні чинники, які сприяли утворенню союзу балканських монархій, і жодним словом не зазначаються внутрішні фактори, які штовхали буржуазію і монархії балканських країн на зближення для війни.

В другій частині підручника недостат-

ньо продумане розміщення матеріалу з історії зовнішньої політики країн, іноді він зовсім відсутній. Слід зауважити, що окремі заголовки розділів і параграфів надто громіздкі, а іноді невдало сформульовані. Так, розділ XXII має назву «Слов'яни Австро-Угорщини в період довоєнного імперіалізму. Балканські війни», а назви параграфів цього розділу такі: §1. Болгарія; § 2. Сербія; § 3. Чорногорія, хоч відомо, що ці країни не входили до складу Австро-Угорщини.

Розділ XXIII названо «Сербія, південно-слов'янські народи Австро-Угорщини, Болгарія, Чехія, Словаччина і Польща в період першої світової війни». Можна було б, на нашу думку, не перелічувати всіх цих назв, а дати такий заголовок: «Південні і західні слов'яни в роки першої світової війни».

Трапляються в тексті і стилістичні огріхи та друкарські помилки: «Будапештська конференція» (стор. 269, 567), тоді як треба «Будапештська конвенція», «Де-леагач» замість «Дедеагач» (стор. 400) і т. д.

Незважаючи на вказані недоліки, рецензований підручник з історії південних і західних слов'ян, написаний колективом істориків Московського державного університету, є першим у Радянському Союзі і загалом вдалим посібником, в якому правильно, з урахуванням усіх досягнень марксистської історіографії викладено багату історію братніх слов'янських народів.

Рецензований підручник, безперечно, є досить відчутною допомогою професорсько-викладовському складові вищих учбових закладів і особливо студентам гуманітарних факультетів. Кожний, хто цікавиться історією слов'янських народів, завжди може використати цю цінну книгу.

В. А. ЖЕБОКРИЦЬКИЙ,

Л. С. ЧІКОЛІНІ

КНИГА З ІСТОРІЇ СОЦІАЛІСТИЧНОГО БУДІВНИЦТВА В ЧЕХОСЛОВАЧЧИНІ

І. С. Дзюбко, Розв'язання національного питання в народно-демократичній Чехословаччині. Вид-во Київського державного університету, 1959. 151 с.

За останні роки було опубліковано ряд праць, що висвітлюють соціалістичні перетворення в країнах народної демократії. Однією з таких праць є книга І. С. Дзюбки про розв'язання національного питання в народно-демократичній Чехословаччині. На широкому фактичному матеріалі з радянських і чехословацьких джерел автор детально розглядає питання про боротьбу Комуністичної партії Чехословаччини за розв'язання національного питання в країні

на основі марксистсько-ленінських принципів.

Відомо, що апологети буржуазії всіляко намагалися довести, ніби чехословацька буржуазна республіка була державою, в якій національне питання знайшло своє зразкове вирішення. Дійсність не мала нічого спільного з цими вигадками. Національний гніт є неминучим супутником соціальної нерівності. Чеська буржуазія, що прийшла до влади в країні після розвалу

Австро-Угорської монархії, в ім'я свого максимального збагачення посилала соціальний і національний гніт.

По відношенню до словацьких та закарпатоукраїнських земель чеська буржуазія проводила колонізаторську політику. Словацький народ не одержав тих прав, які були йому обіцяні до утворення чехословацької держави. Залишилося на папері проголошене конституцією буржуазної Чехословаччини право Закарпатської України на «автономію». Протягом тривалого часу на Закарпатті лютував режим військової диктатури.

В інтересах іноземного капіталу, який займав в країні сильні позиції, Словаччина і Закарпатська Україна перетворювалися в аграрні придатки індустріальної Чехії. Аграрна реформа, що проводилася в країні, мала на меті посилити чеський елемент в національних окраїнах. Землі діставалися в першу чергу чеським поміщикам і куржулям. Близько 50% селян — українців і словаків — залишилися без землі. Національний гніт тяжко відбивався на політичному і культурному житті словаків і українців.

Національні суперечності в Чехословаччині ускладнювалися так званою «німецькою проблемою». Понад 20% населення Чехословаччини становили німці. Німецька буржуазія мала сильні позиції в економіці країни. Користуючись націоналістичними лозунгами, вона видавала себе за «захисника» німецької меншості.

Така була обстановка в буржуазній Чехословаччині. Складність її утруднювала здійснення політики КПЧ з національного питання, що є головною темою книги І. С. Дзюбка.

В першому розділі книги автор докладно зупиняється на боротьбі Комуністичної партії Чехословаччини проти політики пригноблення національних меншостей, що проводилася чеською буржуазією в домюнхенський період. Він показує, як, позбавившись опортуністичних елементів та спираючись на марксистсько-ленінську теорію, КПЧ ясно сформулювала свою програму і накреслила політичний курс у національному питанні. Маючи на меті, насамперед, основні класові цілі чехословацького пролетаріату, компартія разом з тим наполегливо боролася за право всіх пригноблених націй на самовизначення аж до відокремлення. Разом з тим, борючись проти шовінізму і сепаратизму, компартія послідовно виступала за рівноправність і дружбу всіх народів Чехословаччини, за єдність трудящих усіх націй країни у боротьбі проти соціального і національного гноблення.

В цілому добре написаний перший розділ книги І. С. Дзюбка містить деякі не вдалі формулювання та окремі фактичні неточності. Так, на стор. 40 автор твердить, що з травня до вересня 1938 р. англо-франко-американські імперіалісти домовлялися «використати міжнародні чвари в Чехословаччині як привід для змови з фа-

шистською Німеччиною». Слід зазначити, що в той час переговори між західними державами та гітлерівською Німеччиною мали під собою іншу основу. Під час цих переговорів західні імперіалісти прагнули одержати надійні гарантії того, що після загарбання Чехословаччини гітлерівська Німеччина дійсно спрямує свою агресію на схід — проти Радянського Союзу.

На стор. 40 говориться, що рішення представників словацьких буржуазних партій про передачу всієї влади в Словаччині в руки лідера глінковців Тісо було ухвалено 6 травня 1938 р. Насправді це сталося 6 жовтня того ж року.

У домюнхенський період, як відомо, Комуністична партія Чехословаччини висувала ідею створення народного фронту для об'єднання всіх трудящих у боротьбі проти фашистських агресорів та внутрішньої реакції. І. С. Дзюбка помилково вживає в цьому зв'язку термін «національний фронт» (стор. 37), що його ідею, як значно ширшого об'єднання, було висунуто компартією Чехословаччини пізніше.

При характеристиці становища в Чехословаччині під ярмом німецько-фашистських загарбників автору слід було вказати на певну різницю в обставинці, яка створилася на чеських і словацьких землях після 15 березня 1939 р.

Керівником боротьби чеського і словацького народів за визволення і незалежність своєї батьківщини стала Комуністична партія Чехословаччини, що згуртувала навколо себе всі демократичні сили країни. Дзюбка показує рішучу боротьбу КПЧ в роки війни за створення нової, демократичної Чехословацької Республіки як спільної держави чехів і словаків на основі їх повної рівноправності. Проте при цьому він посидається на декларацію Словацької національної ради, яка була опублікована у вересні 1943 р. Це посилення наряд чи виправдане. З праць чехословацьких істориків Б. Граци, І. Долежала та ін., опублікованих за останні роки, відомо, що Словацька національна рада не була і не могла бути справжнім керівником національно-визвольного руху словацького народу. Керівну роль у цій раді відігравали буржуазні націоналісти Гусак і Новомеський, що проникли до ЦК КП Словаччини. Крім представників компартії та соціал-демократів, до Словацької національної ради входили буржуазні аграрії на чолі з Урсніні. Декларація ради не могла не відбивати настрої широких народних мас, проте її керівники не прагнули реалізувати проголошені завдання.

На стор. 54 автор не зовсім точно вказує час виникнення партизанського руху в Чехословаччині. Його початок слід датувати 1943 р.

Не можна погодитися з твердженням автора про те, що на початку Словацького повстання, яке спалахнуло в серпні 1944 р., за зброю взяли лише мобілізовані словаки та військові частини словацької армії.

Насправді з перших же днів повстання в ньому взяла участь десятки партизанських загонів, що налічували в своїх лавах тисячі бійців. Саме партизани несли на собі основний тягар боїв з німецько-фашистськими військами, що вторглися у Словаччину.

Найцікавішими частинами рецензованої книги є розділи, які містять характеристику боротьби КПЧ за розв'язання національного питання після встановлення в країні народно-демократичного ладу. 5 квітня 1945 р. в м. Кошіце відбулося історичне засідання нового уряду Національного фронту чехів та словаків. На цьому засіданні з ініціативи комуністів було ухвалено відому Кошіцьку програму. Це була програма будівництва нової, народно-демократичної держави. В програмі містилися вимоги компартії про необхідність здійснення у визволеній країні послідовно демократичної національної політики.

Кошіцька програма вимагала відновити Чехословацьку республіку як державу двох рівноправних народів — чехів і словаків. Словаки визнавалися самостійною і суверенною нацією. Вже в червні 1945 р. новий уряд Чехословаччини визнав Словацьку національну раду носієм законодавчої та виконавчої влади на території Словаччини. Цим самим Комуністична партія заклала міцний фундамент дружніх взаємовідносин між чеським та словацьким народами.

Автор відзначає, що важливим заходом народно-демократичного ладу в галузі національної політики було розв'язання питання про Закарпатську Україну. Населення Закарпаття одержало право самостійно вирішити питання про своє майбутнє. З укладенням радянсько-чехословацького договору від 29 червня 1945 р. були задоволені віковічні прагнення українського населення Закарпаття. Договір возз'єднав Закарпатську Україну з Радянською Україною і став важливою віхою на шляху зміцнення братерської дружби між новою Чехословацькою державою та Радянським Союзом.

Нова влада зуміла розв'язати і так звану «німецьку проблему». Відомо, що значна частина судетських німців активно підтримувала гітлерівський режим і допомагала окупантам пригноблювати чеський народ. За цих умов Чехословацький уряд знайшов правильний вихід — німецьке населення Судетської області було організовано переселене на територію Німеччини. Виняток було зроблено лише для тих німців, які активно сприяли визволенню Чехословаччини від гітлерівського ярма.

В книзі докладно показано та важна боротьба, яку Комуністичній партії довелося проводити в перші роки існування народно-демократичної влади за справедливе вирішення словацької проблеми. Революційні перетворення зустріли гостру протидію словацької буржуазії, організованої в «демократичні» партії. Реакційна буржуа-

зія з допомогою своєї агентури — буржуазних націоналістів — намагалася підірвати дружбу чеського та словацького народів і реставрувати в країні капіталістичний лад. Вона протидіяла проведенню націоналізації промисловості та аграрної реформи. Становище ускладнювалося тим, що шовіністичні елементи з рядів чеської буржуазії, продовжуючи свою стару лінію в національному питанні, намагалися підтримувати націоналістичні настрої в середовищі відсталих верств словацького народу.

Ламаючи опір реакції, Комуністична партія наполегливо проводила в життя корінні соціально-економічні перетворення. Вона розробила конкретну програму індустріалізації Словаччини. Автор показує, як ці заходи зміцнювали авторитет компартії, сприяли остаточному звільненню трудящих з-під впливу реакції. Проте йому слід було більш повно висвітлити боротьбу партії за селянські маси в Словаччині. Ця боротьба зміцнювала союз робітничого класу й селянства і мала першорядне значення для дальшої долі Чехословацької держави.

Правильна політика КПЧ в національному питанні сприяла тому, що виступ чехословацької реакції в лютому 1948 р. проти народно-демократичного ладу зазнав повного провалу.

В рецензованій книзі дається детальний аналіз форм і принципів державного устрою Чехословацької республіки, що забезпечують суверенні права словацького народу. В червні 1956 р. загальнодержавна конференція Комуністичної партії Чехословаччини ухвалила рішення про подальше розширення прав і відповідальності словацьких національних органів у вирішенні всіх народногосподарських та політичних проблем.

Спираючись на великий фактичний матеріал, автор докладно показує, яке величезне значення для демократичного вирішення національного питання в Чехословаччині мала індустріалізація Словаччини, проваджувана після встановлення народно-демократичного ладу. Перетворення Словаччини з відсталої, аграрної в індустріально-аграрну область забезпечило ліквідацію фактичної нерівноправності між двома головними частинами країни та їх населенням. В 1956 р. словацька промисловість виробила продукції в 6 раз більше, ніж у 1937 р. Зростає чисельність робітничого класу, посилилася його керівна роль у політичному житті країни, зміцнів союз робітничого класу і селянства.

І. С. Дзюбо наводить багато переконливих фактів і цифр, що характеризують піднесення словацької економіки. Авторів, однак, слід закрити, що він не використав статистичних даних за останні два роки.

Національна політика, що її проводить Комуністична партія Чехословаччини, сприяє розквіту національної формою і соціалістичної змістом словацької культури.

Книга містить також відомості про жит-

тя інших національних меншостей в Чехословаччині, зокрема українців, угорців, поляків та ін. Усі вони користуються повною рівноправністю в економічному і політичному житті, беруть активну участь у будівництві соціалізму. В дружній сім'ї братніх народів, які населяють сучасну Чехословаччину, зникає їх національна відособленість і недовір'я, відбувається

формування нових за своїм класовим складом та духовними якостями соціалістичних націй.

Незважаючи на окремі вказані недоліки, книга І. С. Дзюбка в цілому заслуговує позитивної оцінки. Вона висвітлює важливе питання, знайомство з яким буде корисним для радянського читача.

І. А. ПЕТЕРС

ПРАЦЯ ПОЛЬСЬКОГО ІСТОРИКА ПРО СЕЛЯНСЬКИЙ РУХ У ГАЛИЧИНІ

Kszysztof Dunin-Wąsowicz, Dzieje Stronnictwa ludowego w Galicji, Warszawa, 1956, 268 с.

Протягом останніх років у народно-демократичній Польщі з'явився цілий ряд праць, присвячених проблемам, які цікавлять як польську, так і українську наукову громадськість.

Рецензована монографія К. Дуніна-Вонсовича про історію селянської партії Галичини¹ значною мірою стосується життя українського народу останньої чверті XIX — перших десятиліть XX століття. Показуючи зародження і розвиток польського селянського руху в Галичині, прослідковуючи крок за кроком діяльність різних політичних партій та угруповань, що провадили роботу серед польського селянства, а головне, діяльність польської селянської партії від її створення аж до розпаду (1895—1913 рр.), дослідник увесь час звертає увагу на боротьбу українського народу за своє соціальне і національне визволення.

Для своєї монографії В. Дуніна-Вонсович використав значну кількість невідомих і маловідомих матеріалів, у тому числі спогади учасників людового руху (Я. Стапінського, В. Дуніна-Вонсовича, Я. Бойка, В. Вігоса), а також людей, які близько стояли до боротьби селянства, беручи участь у так званій людській пресі (Л. Кшивіцького), і навіть діячів, ворожих цьому рухові, — таких реакціонерів, як М. Бобжинський, Л. Білінський, Г. Гемпель та ін. Автор ознайомився з протоколами засідань і з'їздів людовців, використав величезний архів перших організаторів селянського руху — подружжя Б. і М. Вислоухів, а крім того — детально вивчив тогочасну публіцистику і всю періодику, пов'язану з селянським рухом, починаючи з видань ксьондза Стояловського і закін-

чуючи такими газетами і журналами, як «Kurier Lwowski», «Przegląd Społeczny», «Przyjaciel Ludu», «Ogródki» тощо.

Перші п'ять розділів рецензованої книги (всього в монографії тринадцять розділів) широко характеризують суспільно-політичне і економічне життя в Галичині після скасування панщини в 1848 р., коли селянство залишилося пограбованим і пригнобленим неймовірно жорстокими законами. Воно повинно було виплачувати великі викупи і податки. 36% селянських дворів мали менше ніж по 2 га землі. Такі селяни разом з безземельними були змушені працювати на панському полі. «Оця несамостійність значної частини селянських господарств стала одною з головних причин економічної залежності села від двору», — пише автор монографії (стор. 16).

Угода з австрійським царством давала змогу польській шляхті беззастережно панувати в напівфеодалному краї, в чому її підтримувала молада угодовська буржуазія та її партії. Робітничий рух розвивався повільно. Соціалістична партія, що виникла в 90-х роках, стояла в основному на реформістських, націоналістичних позиціях. На основі численних фактів дослідник приходить до висновку про те, що вже з 60-х років «політична і адміністративна влада в краї перейшла до рук польської шляхти. Угода з австрійським урядом давала галицькій шляхті право на політичне «орендування» краю. Вона створила в Галичині тепличні умови для закріплених форм господарського і політичного життя. Економічна і політична перевага галицьких поміщиків створила на кілька десятиків років образ краю напівфеодалного, майже позбавленого промисловості, із слабо розвинутою буржуазією і величезними злиднями селянських мас. Соціальний гніт з боку галицької шляхти доповнювався національним пригнобленням українського народу, який становив майже половину населення Галичини» (стор. 29). Соціальні та національні протиріччя викликали масове незадоволення, будили опозиційні настрої, штовхали на боротьбу народні маси. Стихійні виступи селянства нещадно придушувались.

¹ Перу цього ж автора належить ряд праць, що передували рецензованій монографії: K. Dunin-Wąsowicz, Czasopiśmiennictwo ludowe w Galicji, Wrocław, 1952; «Przegląd Społeczny» (1886—1887). Wstęp i antologię opracował K. Dunin-Wąsowicz, bibliogr.:fię opracowała J. Czachowska; K. Dunin-Wąsowicz, Publicystyka I. Franki w prasie ruchu ludowego, «Kwartalnik Instytutu Polsko-Radzieckiego», Warszawa, 1955, № 1-2.

Починаючи з 1861 р., селяни (переважно багаті) мали право обирати своїх представників до сейму. Шляхта спочатку намагалась із селянських послів зробити послухне знаряддя, а далі, особливо протягом 1876—1889 рр., не допускала до сейму жодного селянина.

Буржуазна інтелігенція і окремі представники духовенства силкувались послабити глибокі протиріччя між поміщиками і селянами. Починаючи з середини 70-х років, значну роботу серед селянства провадив ксьондз Станіслав Стояловський. В цій його діяльності галицька шляхта, як відомо, вбачала загрозу для існування суспільного ладу. Слідом за шляхтою і буржуазні вчені залюбки наголошували на прогресивності і радикалізмові агітації Стояловського. Насправді ж — і це переконливо довів К. Дунін-Вонсович — навіть про прогресивність початкового періоду пропагандистської діяльності Стояловського необхідно говорити з великою обережністю. Стояловський прагнув утримати селянина в рамках напівфеодалного села, не допустити його до солідарності з міським пролетаріатом, виступав за міжкласову солідарність на ґрунті національних інтересів, проповідував католицький дух покори щодо суспільної несправедливості та зла. Тільки в умовах відсталого Галичини ця реакційна в своїй основі діяльність Стояловського, спрямована на задоволення класових інтересів поміщиків, могла бути сприйнята обскурвантами як така, що загрожує «вітчизні і престолу» (стор. 54). На жаль, від вірної в своїй основі характеристики Стояловського, поданій у четвертому розділі праці, автор дещо відступає в наступних розділах, коли оцінює спілкування групи Стояловського з людоявцями (1894—1895 і 1901 рр.), а також з реформістською соціал-демократичною партією (1896—1897 рр.). Безперечно, що дослідника мусять цікавити різні відтінки діяльності політичних партій та угруповань на різних стадіях їхнього розвитку. Але цілком зрозуміло і те, що ці відтінки не повинні закривати головного і вирішального, а таким головним для групи Стояловського було піднесення життєвого рівня і політичної ваги в суспільстві сільської буржуазії—куркульства. Власне, це і привело Стояловського пізніше до союзу з ендеками — найреакційнішим, шовіністичним угрупованням польської буржуазії.

Кращою, на наш погляд, найглибше опрацьованою частиною монографії є шостий, сьомий і восьмий розділи, присвячені висвітленню умов зародження і перших кроків селянського руху в Галичині (1886—1897 рр.). Передусім це стосується характеристики діяльності ряду видатних галицьких публіцистів, які групувались навколо журналу «Przegląd Społeczny». Автор цілком слушно відносить цей журнал до найпрогресивніших польських легальних видань того часу (1886—1887 рр.) завдяки виступам у ньому не лише Болеслава Ви-

слоуха, а, перш за все, революційних польських, російських та українських діячів—Г. Плеханова, Ів. Франка, Л. Кшивіцького, Е. Пшевуського. Чимало уваги дослідник приділяє участі в людовій пресі і в організації польського селянського руху української прогресивної інтелігенції—Івана Франка, Михайла Павлика та ін. Ця участь була доказом спільності інтересів українського і польського народів у боротьбі за своє соціальне і національне визволення.

Ів. Франко писав статті і художні твори для «Przeglądu Społecznego», а після закриття журналу у 1889 р. разом з Б. Вислоухом видавав газету для селян «Przyjaciel Ludu», виступав на польських селянських вічах, стояв за найтісніший зв'язок організованої в 1895 р. польської селянської партії (Stronnictwo ludowe) з українською радикальною партією. Незважаючи на те, що програма людовців, розрахована переважно на багате і середнє селянство, не тільки не відповідала революційно-демократичним переконанням Франка, а й була менш прогресивною від програми радикальної партії, яка в той час відбивала прагнення бідного і середнього селянства, Франко підтримував людовців як єдиних за тих суспільно-політичних умов союзників у боротьбі проти шляхти і буржуазії, в боротьбі проти численних феодално-кріпосницьких пережитків у країні.

Дослідник підкреслює заслуги Франка також і в тому, що він широко пропагував перші успіхи селянського руху не лише в галицькій, а й у загальноавстрійській пресі, друкуючи статті про нього у віденській соціалістичній пресі. В 1896 р. він на різних зборах і нарадах прогресивної інтелігенції Відня виступав з доповідями, в яких висвітлював мету і завдання людовців (стор. 131—132). Автор зосереджує увагу на особистих стосунках Ів. Франка, М. Павлика, К. Трильовського з діячами людowego руху — Б. і М. Вислоухами, Я. Стапінським, К. Леваковським, Г. Реваковичем та ін.. К. Дунін-Вонсович наводить чимало нових матеріалів про зв'язки радикалів з людоявцями. Потребу більш тісних контактів між ними розуміли поряд з Франком й інші радикали. Так, навіть К. Трильовський у листі до Б. Вислоуха в 1895 р. писав, що «необхідність контактів між обома нашими партіями очевидна, ми повинні якнайтісніше зблизитись... Мусимо взаємно одні про других більше писати в наших органах і роз'яснювати про наслідки наших домагань» (стор. 131—132).

Однак у рецензованій праці не знаходимо вичерпної відповіді на питання, чому Франко уже в 1897 р., після кривавих виборів, порвав з людоявцями. А тимчасом причина цього розриву полягає в тому, що людоявці через два роки після виникнення партії пішли вправо, відступили від класової солідарності з українським селянством, бойкотували на виборах кандидатів від радикальної партії. Посли-людоявці в парламенті

відверто пішли на угоду з урядом. У статті «Поляки і русини» Франко писав, що «мужицька партія... мусить бути в першій ряду соціальною». Польські людовці, продовжував Франко, спочатку розуміли це, але згодом у партії почали брати перевагу національні симпатії. «Соціальні інтереси виступили назад і проводирі партії признали головною її метою не соціальну й політичну емансипацію мужицької верстви, а її націоналізацію, себто пропаганду національних польських аспірацій і думки про відбудовання вітчизни. На ґрунті сего патріотичного змагання й зійшлися людовці з шляхтичами»¹.

Так було у 1897 р., так загалом було й пізніше. В останніх розділах своєї праці Дунін-Вонсович трохи відступає від того широкого плану характеристики селянського руху в Галичині, яким відзначаються попередні розділи, і зупиняється, головним чином, на розкритті діяльності «Stronnictwa ludowego». Зважаючи на те, що ця діяльність зводилась до боротьби за мандати в сейми і парламенті, дослідження в багатьох місцях переростає в історію виборів і в оцінку реформістської, зрештою, діяльності обраних депутатів, діяльності, що здебільшого суперечила інтересам пограбованих і рзорених народних мас.

Ця угодовська, прислужницька політика людовців тривала аж до 1913 р. Партія за той час поповнювалась за рахунок не лише багатого селянства, а й шляхти та буржуазії, яка доклала чимало зусиль до того, щоб надати партії буржуазного характеру. Монографія закінчується показом розколу Польського стронництва людового у 1913 р. на ліву і праву частини. Права частина, до якої належали найреакційніші сили ПСЛ, одержала назву ПСЛ-«Пряст», ліва — ПСЛ-лівіця. На чолі ПСЛ-лівіці став Я. Стапінський. Розглядаючи програмні документи лівіці, автор приходить до висновку, що партія ця відбивала інтереси середняцьких і частково бідняцьких мас, що вона повернулася до давніх своїх лозунгів щодо союзу з українським селянством, проголосила потребу спілкування з соціалістичною партією Галичини. Більше того, автор пише, що «представниця великої частини села — ПСЛ-лівіця — зрозуміла dokonечно потребу зближення трудових мас селянства з робітничим класом міст, а також необхідність суспільних реформ. Після розколу ПСЛ-лівіця стала на шлях послідовної боротьби з залишками феодалізму та імущими класами, хоч надалі і не висувала послідовно революційної програми». І далі, як висновок: «До багатьох вад і перешкод у селянському радикальному русі спричинився факт відсутності в Галичині марксистської революційної партії робітничого класу. Селянський радикальний рух не міг знайти належної підтримки з боку реформістської ППСД (існуючої в Галичині. — Г. В.), у якій були також сильні націоналістичні

впливи» (стор. 232).

Книга К. Дуніна-Вонсовича є першою спробою дати марксистську оцінку історії зародження і діяльності польської селянської партії в Галичині. Говорячи про цю працю, слід, однак, зробити ряд застережень.

Передусім необхідно зауважити, що автор монографії, використавши численні польські джерела, не звернув належної уваги на джерела українські, зокрема недостатньо ознайомився з публіцистикою Франка, виданою українською мовою, з публіцистичними статтями і листами В. Стефаніка, а головне — з українською періодикою, такими газетами і журналами, як «Народ», «Громадський голос», «Хлібороб», «Життя і слово», де міг би знайти чимало цінного і важливого про польський селянський рух, про його діячів. Використання цих документів дало б змогу ширше і глибше з'ясувати зв'язки польського селянського руху з українським, краще була б показана і роль Франка в братанні двох народів. Так, наприклад, дослідник говорить про Франка як активного пропагандиста необхідності організації українсько-польської демократичної партії, яка б відстоювала інтереси обох народів, лише у зв'язку з його статтями в польській пресі («Організація демократичної партії»)!. А між тим цю ідею Франко висловлював значно раніше. Так, ще в 1883 р., звертаючись до польської прогресивної інтелігенції із закликом спільно обороняти інтереси українського і польського селянства, він застерігав: «А коли поклик наш останеться без відгому у ваших серцях, польські демократи, то уважайте, чи не буде се трохи дивно виглядати, коли русини — для необхідного скріплення своїх власних сил — самі понесуть демократичну проповідь, кадри людового руху між польський народ в Західній Галичині». І далі: «Мара історичної Польщі нехай не буде вам на заваді там, де йде мова о будуванні нової, вільної дємівіки і для русинів і для поляків»². Провідні думки численних статей Ів. Франка, присвячених «польському питанню», які він друкував у тому ж «Ділі» протягом 1882—1884 рр. («Наш погляд на польське питання», «Воскресіння чи погребіння» тощо), тісно пов'язуються з думками цитованої К. Дуніним-Вонсовичем анонімної статті, надрукованої в жєневському соціалістичному органі «Przedświt» в 1882 р., — «Умови створення людової партії в Галичині» (стор. 70—71). Зважвши, крім іншого, на добру обізнаність автора цієї статті з українськими справами, допускаємо, що це міг бути тільки Франко, який сховався під криптонімом «dr. W. Zkrz.».

Знайомство з українською публіцистикою Франка показало б, що ідея етнографічної Польщі, яку проголошував Вислоух у своїх «Нарисах програми», була близькою

¹ Газ. «Kurier Lwowski», 1888, № 269, 271, 317, 318.

² Ів. Франко, Руське віче і польські газети, газ. «Діло», 1883, № 80.

¹ [Ів. Франко], Поляки і Русини, журн. «Житє і слово», 1897, т. V, стор. 186.

українському письменникові. Франко в статтях початку 80-х років писав, що майбуття Польща можлива лише в своїх природних, етнографічних межах, що її майбутній політичний устрій він не уявляє інакше, «як лише людовий, демократичний»¹.

Українська демократична преса, зв'язана з діяльністю Франка, не раз виступала проти буржуазно-націоналістичних тенденцій людовців.

Недоліком цікавої праці Дуніна-Вонсовича є також деяка непослідовність та нечіткість формулювань. Так, на стор. 117, характеризуючи угоду послів-людовців 1908 р. з реакційним «Колом польським» у парламенті, автор справедливо пише, що вона була «зрадою інтересів широких селянських мас... була вона в своїй основі відступництвом ПСЛ від гасел радикальних... То був союз багатого польського селянства з польськими поміщиками Галичини, спрямований проти польських і українських народних мас». А на стор. 177 Дунін-Вонсович зовсім несподівано суперечить цій характеристиці. Він пише: «Переважає частина середньо- і малоземельна, ставилась до нової політики (угоди з «Колом». — Г. В.) з недовір'ям, але сподівалася, що досягнення конкретних здобутків на економічній і політичній ниві поправить і їх

життєвий рівень». Якихось певних даних про ті сподівання в книзі не наводиться, та їх, очевидно, і не було.

В ряді місць рецензованої праці справедливо підкреслюється, що революційний союз робітничого класу і трудового селянства визрів поза угодовською партією людовців і реформістською соціалістичною партією Галичини (наприклад, стор. 238), проте це визрівання революційних сил глибоко не показано. Більше того, автор без відповідних пояснень іноді говорить і про людовців як партію, що виступала за союз селянства з робітничим класом (стор. 232), хоч цей союз нічого спільного не мав з революційністю. Автор дає в основному вірну характеристику політичного обличчя так званої соціал-демократичної партії Галичини і Сілезії, очолюваної І. Дашинським. Але іноді, щоб довести прогресивність лозунгів і діянь людовців, говорить про ставлення до них діячів галицької реформістської соціал-демократії (стор. 132, 139, 238 та ін.), забуваючи, що між назвою і ділами цієї партії було мало спільного.

В цілому ж монографія К. Дуніна-Вонсовича заслуговує високої оцінки.

Без цього дослідження не зможе обійтися жоден дослідник суспільного і культурного руху в Галичині кінця XIX — початку XX ст. Переклад книги на українську мову — бажаний.

¹ Ів. Франко, Публіцистика, К., 1953, стор. 59.

Г. Д. ВЕРВЕС

ВИДАТНИЙ ДІЯЧ СОЦІАЛІСТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

Про А. С. Макаренка написано багато. Книги про нього видаються не тільки в СРСР, а й за кордоном, зокрема в країнах народної демократії. Наприклад, у Варшаві видало книжку А. Левіна, в Бухаресті — Егона Вейгль та ін.

Книга М. П. Ніжинського¹ — це перше серйозне дослідження, що належить перу українського автора. М. П. Ніжинський ретельно вивчив історіографію питання, твори класиків марксизму-ленінізму про виховання і навчання, спеціальну літературу, педагогічну пресу, численні архівні документи, а також спогади співробітників та учнів А. С. Макаренка, його листи, щоденники і 12 записних книжок, що досліджуються вперше і дають чимало цікавих даних про творчі задуми і працю А. С. Макаренка.

1-й розділ книги містить матеріал біографічного характеру. М. П. Ніжинський, на відміну від авторів інших праць про Макаренка, пов'язує діяльність останнього з історичними подіями на Україні. Заслуговує схвалення і те, що протягом усього викладу матеріалу він показує, як А. С. Макаренко пов'язував свою педагогічну і ви-

совну діяльність із завданнями соціалістичного будівництва в країні, з сільськогосподарськими кампаніями, з роботою в перших радгоспах і МТС відповідно до рішень XV і XVI з'їздів партії.

А. С. Макаренко весь час збагачував себе новими знаннями, розширював свій світогляд. За відрядженням Полтавського відділу народної освіти він, наприклад, охоче вчився в Центральному інституті народної освіти в Москві, де, між іншим, надзвичайно захоплювався історичними науками. «Історія — мій улюблений предмет...», — писав він (стор. 49).

Другий і третій розділи роботи М. Ніжинського являють собою огляд педагогічної діяльності А. С. Макаренка в колонії ім. О. М. Горького та в комуні ім. Ф. Е. Дзержинського, якими він керував з вересня 1920 р. до липня 1935 р. Автор наводить ряд нових яскравих даних про життя комуні ім. Дзержинського. В кінці праці вміщено цікавий документ, знайдений в архіві А. С. Макаренка, — запис у книзі відзвітів полум'яного революціонера і антифашиста, відомого чеського письменника і діяча компартії Чехословаччини — Юліуса Фучіка. В книзі детально і ґрунтовно висвітлюються всі етапи виховання А. С. Макаренка і його вихованців з О. М. Горьким, яке почалося ще у 1925 р.

¹ М. П. Ніжинський, Життя і педагогічна діяльність А. С. Макаренка, Видво «Радянська школа», К., 1958, 294 с.

А. С. Макаренко написав понад 60 праць, читав лекції для співробітників Наркомосу РРФСР, виступав перед учителями та читачами тощо. Твори А. С. Макаренка видані 18 мовами народів СРСР і мовами багатьох народів світу.

Заключний, п'ятий розділ книги М. Ніжинського має теоретичний характер. М. П. Ніжинський показує, як, розкриваючи закономірності педагогічного процесу, А. С. Макаренко спирався на марксистсько-ленінське вчення про закони суспільного розвитку, про суспільну природу людини, про виховання, про комуністичну мораль.

Позитивним у книжці є показ ідейно-педагогічного впливу на Макаренка праць засновника радянської школи і радянської педагогічної теорії Надії Костянтинівни Крупської. В книзі навіть наводиться архівний матеріал, який свідчить про те, що Макаренко готував спеціальну книгу про життя та творчість Н. К. Крупської.

Макаренко був рішучим борцем проти ворожих теорій у педагогіці. Заслугою автора книги є те, що на відміну від інших він досить докладно показав, як новатор-

ська діяльність Макаренка зустріла жорстокий опір з боку замаскованих буржуазних космополітів, педологів та українських буржуазних націоналістів. Антипедагогічні виступи Макаренка були виразом не тільки педагогічного, а й політичного протесту проти настанов, ворожих радянській політиці. М. П. Ніжинський вперше публікує архівні документи, які показують, що ще в 1923 р. Макаренко піддав серйозній критиці положення педологів (стор. 52).

Незважаючи на окремі недоліки (відсутність критико-бібліографічного огляду, більш широких висновків і бібліографії) та окремі спірні питання (зокрема, про старий і новий періоди педагогічної культури — стор. 288), загалом книга М. Ніжинського являє собою серйозне дослідження. Вона узагальнює ряд важливих наукових проблем і має практичний інтерес як для працівників педагогічного фронту, так і для істориків та літераторів, зокрема для дослідників історії нашої соціалістичної культури.

С. С. ГУРВИЧ

ХРОНІКА

СЕСІЯ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНСЬКОЇ РСР

21—24 квітня 1959 р. в Києві відбулась сесія Академії наук Української РСР, присвячена завданням учених республіки в боротьбі за виконання історичних рішень XXI з'їзду КПРС. В її роботі взяли участь академіки, члени-кореспонденти і наукові співробітники установ академії, представники Держплану УРСР, Державного науково-технічного комітету Ради Міністрів УРСР, Київського раднаргоспу, підприємств Києва, Харкова, Львова, Дніпропетровська, Луганська та інших міст республіки.

Відкрив сесію президент АН УРСР, Герой Соціалістичної Праці академік О. В. Палладін.

На пленарних засіданнях було заслухано і обговорено доповіді заступника Голови Ради Міністрів УРСР і Голови Держплану УРСР П. Я. Розенка «Перспективний план розвитку народного господарства Української РСР на 1959—1965 рр.», президента АН УРСР академіка О. В. Палладіна «Завдання Академії наук УРСР у світлі рішень XXI з'їзду КПРС», члена-кореспондента АН УРСР О. О. Нестеренка «Законспірності будівництва матеріально-технічної бази комунізму», академіка АН УРСР О. Ю. Ішлінського «Перспективи розвитку досліджень в галузі механіки твердого тіла і суцільних середовищ».

22—23 квітня мали місце секційні засідання сесії Академії наук УРСР. У роботі зборів Відділу суспільних наук АН УРСР, присвячених завданням установ відділу в світлі рішень XXI з'їзду КПРС, взяло участь понад 500 чол.—співробітників інститутів відділу, завідуючих кафедрами суспільних наук вузів республіки та ін.

З доповіддю «Завдання установ Відділу суспільних наук у світлі рішень XXI з'їзду КПРС» виступив в. о. голови Відділу суспільних наук АН УРСР О. С. Короїд. Він докладно зупинився на завданнях істориків, економістів і філософів, що впливають з історичних рішень XXI з'їзду партії. В доповіді відмічалось велике піднесення всіх галузей суспільних наук, яке почалося після XX з'їзду КПРС і яке знайшло відображення в науково-дослідній роботі інститутів і установ Відділу суспільних наук АН УРСР.

Говорячи про роботу істориків, доповідач відзначив, що видання колективом ав-

торів Інституту історії АН УРСР другого тома «Історії Української РСР» стало великою подією в культурному житті республіки. В цій капітальній праці вперше дається з позицій марксистсько-ленінської теорії найбільш повне викладення історії суспільного розвитку на Україні в період будівництва соціалізму.

Видано також такі монографічні праці, як «Нариси стародавньої історії України» (колектив авторів Інституту археології АН УРСР), перший том «Історії Києва», у створенні якого брав участь великий колектив авторів інститутів АН УРСР і кафедр вузів Києва, «Історія Львова», «Історія міста-героя Севастополя», монографія члена-кореспондента АН УРСР І. О. Гуржія «Зародження робітничого класу України». Відмічаючи безсумнівне наукове значення опублікованих праць, доповідач одночасно вказав на окремі їх недоліки і зупинився на причинах виходу з друку окремих неповноцінних праць. Він звернув увагу також на ряд істотних недоліків у роботі редколегій журналів відділу.

О. С. Короїд назвав актуальні теми, на яких повинні акцентувати свою увагу науковці Відділу суспільних наук. У планах науково-дослідної роботи повинні знайти відображення як загальнотеоретичні, так і конкретно-історичні теми і, насамперед, такі, як закономірності і шляхи переростання соціалізму в комунізм, створення матеріально-технічної бази комунізму, принципи розподілу матеріальних благ у період першої і другої фази комунізму, подолання істотної різниці між містом і селом, між розумовою і фізичною працею, шляхи розвитку політичних організацій суспільства, державного устрою і управління в період розгорнутого будівництва комунізму, дальший розвиток радянської соціалістичної демократії і розподілу функцій громадських організацій, спільний рух до комунізму всіх країн соціалістичного табору.

Історики мають провадити глибокі наукові дослідження таких питань, як формування української народності та української буржуазної нації, розвиток революційного і національно-визвольного руху на Україні, критикуючи спроби відродити «теорію» безбуржуазності української нації. О. С. Короїд відмітив недостатність розроблення проблем історіографії, слабкість

критики буржуазної історіографії в цілому і особливо критики фальсифікаційних праць з історії радянського суспільства і держави.

Головне завдання українських істориків у семиріччі — це створення багатотомної «Історії Української РСР». О. С. Короїд підкреслив у зв'язку з цим необхідність приділення більшої уваги допоміжним історичним дисциплінам. Він вказав на потребу ширшого розгортання роботи по дослідженню історії міст, заводів, колгоспів, а також прискорення написання популярної «Історії України» для масового читача.

Доповідач зупинився на питанні про подолання вузької спеціалізації наукових працівників. Не відмовляючись поки що від структури відділів, слід було б перейти до організації роботи за науковими проблемами, ушільнювати строки виконання актуальних проблем.

В доповіді говорилось також про потребу поліпшити систему координації наукової роботи інститутів АН УРСР з інститутами АН СРСР, кафедрами вузів республіки. Організація опорних пунктів, філіалів, кореспондентських пунктів та ряд інших форм ведення наукової роботи повинна знаходити все більше застосування. Необхідно зосередити увагу на організації обговорення теоретичних питань з кожної галузі знань шляхом проведення дискусій, обговорення доповідей, повідомлень, рефератів.

В обговоренні доповіді О. С. Короїда взяла участь 8 чол. Академік АН СРСР і АН УРСР О. І. Білецький (Інститут літератури АН УРСР) у своєму виступі, перш за все, підкреслив важливість боротьби проти ревізйонізму, догматизму і начотництва. Далі він говорив про необхідність розширення кола питань, над якими працюють установи АН УРСР, доцільність виділення із складу Відділу суспільних наук окремого Відділу мови та літератури, необхідність створення самостійної фундаментальної бібліотеки Відділу суспільних наук АН УРСР, поліпшення і розширення поліграфічної бази АН УРСР, про збільшення асигнувань на іноземну літературу та закордонні відрядження.

М. М. Середенко (Інститут економіки АН УРСР) вказав на необхідність координації зусиль представників різних галузей у розв'язанні важливих економічних проблем. Промовець запропонував створити ряд філіалів та кореспондентських пунктів інститутів на території республіки, які повинні забезпечити налагодження зв'язків з окремими підприємствами і установами.

Академік АН УРСР І. П. Крип'якевич (Інститут суспільних наук АН УРСР) підкреслив, що історики повинні бути більше зв'язані із сучасністю, зокрема вони мають вивчати діяльність бригад комуністичної праці. Він говорив також про актуальність вивчення історії міст, сіл, МТС, колгоспів, заводів і т. д., про необхідність використання для історичних досліджень

мемуарної літератури та безпосереднього контакту з живими людьми — учасниками подій.

В. С. Готт (Інститут філософії АН УРСР) вказав на необхідність посилення боротьби проти догматизму і начотництва. Він висловив думку також про те, що не загальний листаж, а якість виконаної роботи і актуальність проблеми повинні бути критерієм оцінки роботи того чи іншого науковця.

К. К. Цілуйко (Інститут мовознавства АН УРСР) приділив велику увагу питанню переробки навчальних програм з мови в школах у зв'язку з загальною перебудовою школи.

Член-кореспондент АН УРСР С. М. Бібіков (Інститут археології АН УРСР) зупинився на питанні координації різних наукових установ, які працюють над спорідненими темами. Промовець підкреслив необхідність вироблення єдиних перспективних планів досліджень інститутами Відділу суспільних наук, шільного контролю з боку відділу за своєчасним і якісним виконанням перспективних планів.

В. Й. Довженок (Інститут археології АН УРСР) вказав на те, що написання другого тома багатотомної «Історії Української РСР» слід передати Інституту археології АН УРСР в зв'язку із зростанням ролі археології у вивченні далекого минулого нашої Батьківщини.

Ф. П. Шевченко (Інститут історії АН УРСР і редакція «Українського історичного журналу») звернув увагу на те, що слід посилити вивчення новітнього періоду історії, більше пов'язувати історичні дослідження з практикою комуністичного будівництва. Історики, вивчаючи події і явища переходу від соціалізму до комунізму, повинні не обмежуватись фіксацією фактів, а узагальнювати їх та робити висновки. Доповідач розповів про ті заходи, що їх намітила редколегія «Українського історичного журналу» в світлі рішень ХХІ з'їзду КПРС.

Всі промовці приділяли значну увагу зв'язку суспільних наук з життям, координації і комплексному розв'язанню запланованих проблем і підготовці кваліфікованих кадрів для науково-дослідних установ.

На зборах Відділу суспільних наук АН УРСР було заслухано також доповіді академіків АН УРСР П. М. Першина «Шляхи розвитку і зближення колгоспно-кооперативної власності з загальнонародною власністю», В. М. Корецького «Роль соціалістичної держави в період розгортання будівництва комунізму», кандидата філософських наук Г. Г. Ємельяненка «Про закономірності зростаючого зближення соціалістичних націй в СРСР», академіка АН УРСР І. К. Білодіда і кандидата філологічних наук О. С. Мельничука «Розвиток національних мов у період переходу від соціалізму до комунізму».

В обговоренні доповідей виступив ряд товаришів, у тому числі академік АН УРСР М. К. Гудзій. Він запропонував посилити розробку архівних матеріалів республіки і створити комісію по історії літературознавчих наук. На його думку, слід прискорити видання 75-томного зібрання творів І. Я. Франка.

О. І. Неделін (Інститут історії АН УРСР) говорив про те, що історики повинні вести постійну боротьбу з ревізіонізмом і догматизмом, боротися за партійність у галузі суспільних наук.

В. М. Терлецький (Сектор права АН УРСР) зупинився на ролі соціалістичної держави в період розгорнутого будівництва комунізму.

Ю. Г. Гошко (Львівський музей етнографії та художнього промислу) розповів про плани роботи музею і запропонував створити в ньому відділ народного будівництва.

З повідомленнями про роботу координаційних комісій виступили академік

АН СРСР О. І. Білецький, член-кореспондент АН УРСР О. О. Нестеренко, заступник директора Інституту філософії АН УРСР В. С. Готт, доктор історичних наук Ф. Е. Лось, академік АН УРСР В. М. Корецький, член-кореспондент АН УРСР С. М. Бібіков, заступник директора Інституту мовознавства АН УРСР К. К. Цілуйко та заступники директора Інституту мистецтвознавства, етнографії та фольклору К. Г. Гуслистий та В. Д. Довженко

Сесія Академії наук УРСР прийняла рішення, спрямовані на виконання завдань, поставлених перед радянською наукою історичним XXI з'їздом КПРС.

Учасники сесії з великим піднесенням прийняли вітальні листи на адресу ЦК КПРС і ЦК КП України, в яких вчені республіки запевняють, що вони віддадуть усі сили успішному здійсненню програми розгорнутого комуністичного будівництва в нашій Батьківщині.

В. У. ПАВЕЛКО

ДО 50-РІЧЧЯ ВИХОДУ В СВІТ ПРАЦІ В. І. ЛЕНІНА «МАТЕРІАЛІЗМ І ЕМПІРІОКРИТИЦИЗМ»

Радянська громадськість широко відзначила 50-річчя з часу виходу в світ геніальної філософської праці В. І. Леніна «Матеріалізм і емпіріокритицизм». Цій пам'ятній даті було присвячено також об'єднане засідання вчених рад Інституту історії партії ЦК КП України — філіалу Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС та Інституту філософії Академії наук УРСР, яке відбулося 6 травня 1959 р.

На засіданні було заслухано доповідь директора Інституту філософії, члена-кореспондента АН УРСР Д. Х. Острянина «Історичне значення твору В. І. Леніна «Матеріалізм і емпіріокритицизм», директора Інституту історії партії ЦК КП України, кандидата філософських наук, доцента І. Д. Назаренка «Значення роботи В. І. Леніна «Матеріалізм і емпіріокритицизм» у захисті й дальшому розвитку теоретичних основ марксистської партії», кандидата фізико-математичних наук, доцента В. С. Готта «Праця В. І. Леніна «Мате-

ріалізм і емпіріокритицизм» та деякі питання сучасного природознавства, кандидата філологічних наук Й. А. Багмута «Розповсюдження і видання праці В. І. Леніна «Матеріалізм і емпіріокритицизм» на Україні».

В залі засідань Інституту історії партії ЦК КП України, де відбулося ювілейне об'єднане засідання вчених рад двох інститутів, було організовано цікаву книжкову виставку, на якій демонструвалися численні видання праці В. І. Леніна «Матеріалізм і емпіріокритицизм» російською і українською мовами, а також перші видання цього геніального ленінського твору і його перші переклади та видання на Україні, які стали нині бібліографічною рідкістю. Крім того, на виставці демонструвалися праці радянських істориків і філософів, присвячені книзі В. І. Леніна «Матеріалізм і емпіріокритицизм» та втіленню її ідей в різних галузях сучасної науки і практики.

А. Д. ЯРОШЕНКО

РЕСПУБЛІКАНСЬКА НАРАДА З ПИТАНЬ РОЗВИТКУ ДОПОМІЖНИХ ІСТОРИЧНИХ ДИСЦИПЛІН

14—15 травня ц. р. у Києві відбулася республіканська нарада з питань розвитку допоміжних історичних дисциплін, скликана Інститутом історії Академії наук УРСР та Міністерством вищої освіти Української РСР. На нараді були присутні наукові співробітники Інституту історії АН УРСР, співробітники архівів і музеїв та працівники кафедр історії вузів республіки.

Член-кореспондент Академії наук УРСР

І. О. Гуржій у своєму вступному слові охарактеризував величезні завдання, поставлені XXI з'їздом КПРС перед радянськими вченими у справі побудови комуністичного суспільства, в тому числі і перед істориками, які мають вивчати закономірності історичного процесу розвитку людства та узагальнювати досвід комуністичного будівництва в нашій країні. Радянські читачі чекають від істориків ґрунтовних до-

сліджень з історії України. Одним з найважливіших завдань численного колективу істориків республіки є створення багатотомної історії українського народу. Допоміжні дисципліни мають сприяти успішному виконанню всіх цих відповідальних завдань.

За рік, що минув з часу республіканської сесії з питань розвитку суспільних наук (травень 1959 р.), кафедри історії Київського і Львівського університетів та інших вузів, Інститут суспільних наук у Львові і працівники архівних установ розгорнули певну роботу в цій галузі. В Інституті історії АН УРСР створено відділ допоміжних історичних дисциплін та накреслено план роботи на найближчий час.

Академік Академії наук УРСР І. П. Крип'якевич у доповіді «Стан і завдання допоміжних історичних дисциплін» зазначив, що на Україні в цій галузі працювали видатні вчені — Н. Ф. Біляшевський, В. С. Іконніков, І. М. Каманін, В. Є. Данилевич, В. Г. Ляскоронський, В. А. Кордт, С. І. Маслов, Д. І. Багалій та інші, але останнім часом ця робота дещо занепаля. Відчувається гостра потреба у розробці питань архівознавства і джерелознавства, теоретичних питань археографії, в таких довідниках, як словник актової мови та застарілих слів, термінологічний словник, історико-географічний покажчик та історико-географічний атлас України, метрологічний довідник тощо. Особливої уваги вимагає наукова бібліографія з історії України та краєзнавства.

Доктор історичних наук М. А. Рубач у своїй доповіді «Стан та завдання археографічної роботи в Інституті історії АН УРСР» розповів про досягнення в справі видання архівних матеріалів. Ця робота особливо широко розгорнулася в зв'язку з 40-річчям Жовтневої революції. Науковими установами та архівами республіки видано до ювілею понад сорок збірників документів. Деякі з них мають істотні недоліки у доборі та археографічній обробці документів. Це вимагає посилення вимог до наукового рівня археографічної роботи. Конче необхідно розробити докладні правила видання історичних матеріалів, методику відбору з величезної кількості різноманітних документів найбільш типових та узагальнюючих. Треба покращити керівництво публікаторською роботою шляхом утворення археографічної комісії, яка координувала б роботу та здійснювала методичне керівництво виданням документальних збірників.

Завідуючий науково-видавничим відділом Архівного управління УРСР кандидат історичних наук І. Л. Бутич ознайомив присутніх з перспективним планом роботи Архівного управління. Ближчими роками мають бути здійснені заходи по удосконаленню системи опису та зберігання документів і порядку користування ними, буде видано описи фондів та путівники по архівах, розроблятимуться питання теорії і

практики архівної справи. Архіви України видаватимуть збірники документів, присвячені соціалістичним перетворенням і розвитку промисловості, сільського господарства, культурного будівництва тощо. На жаль, обмежені видавничі можливості гальмують розгортання запланованої роботи.

У своїй доповіді «Стан і завдання вивчення сфрагістики та геральдики» доцент Київського державного університету В. І. Стрельський привернув увагу до цих незаслужено занедбаних допоміжних історичних дисциплін. Ці науки допомагають датувати документи, визначати їх приналежність і аутентичність, а також вивчати історію окремих родів, наслідування майна та роль великих землевласників і підприємців у економічному житті країни. Герби і печатки (тавра), в які переходили герби, відбиті на речах або на документах, допомагають вивчати економічні і культурні зв'язки і процеси. Сфрагістика і геральдика заслуговують на більшу увагу. Треба готувати кадри фахівців, створювати і зберігати колекції гербів і печаток та знімків з них.

Професор Київського університету А. О. Веденський у доповіді «Вивчення та викладання у вузах УРСР дипломатки» розповів про самобутній шлях розвитку російської дореволюційної і радянської дипломатки. Радянські історики М. М. Тихоміров, Л. В. Череннін, С. Н. Валк, О. О. Зімін та ін., що працюють в галузі дипломатки, розробили методiku вивчення актів у їх історичному розвитку, на відміну від буржуазних істориків, які вивчають лише форму актів за їх складовими елементами. Українські історичні документи старих часів, як от універсали, листи тощо, зовсім не досліджені з погляду дипломатки. Це конче потрібна справа. Відділ допоміжних історичних дисциплін Інституту історії та кафедри історії вузів повинні поставити розробку питань дипломатки на належну висоту.

Ф. П. Максименко (Львів) виступив з доповіддю «Стан і основні завдання історичної бібліографії на Україні». Доповідач зазначив, що перед Великою Вігизняною війною була проведена значна робота по створенню української історичної бібліографії, але матеріали, зібрані тоді, загинули в роки окупації Києва фашистськими загарабниками. Останнім часом ця робота починає поновлюватися Інститутом історії та Державною історичною бібліотекою УРСР.

Паралельно з виданням щорічної вичерпної бібліографії треба працювати над капітальною бібліографією всієї літератури, що стосується історії України. Але питання про хронологічні рамки і характер видань, які мають описуватися, ще не розв'язано. Незрозуміло, чому за початок взято саме 1708 р. Література, що стосується історії України, виходила і раніше. Чомусь не передбачено описувати малотиражні видання, здійснені на шклографії, роталпринті тощо. Проблема створення наукової бібліо-

графії з історії України вимагає досконалого опрацювання і остаточного вирішення на спеціальній нараді.

«Стан і завдання в справі вивчення української палеографії» висвітлив у своїй доповіді кандидат історичних наук В. А. Дядиченко. Доповідач зазначив, що українське — або, як його називали в дореволюційні часи, південноруське — письмо має свої особливості. Російська дворянська і буржуазно-ліберальна історична наука не визнавала української мови та письменності і не вивчала документів, писаних цією мовою в старі часи. Є багато історичних документів, використання яких вимагає спеціальних знань з української палеографії. Українська палеографія потребує спеціальних досліджень, насамперед, періодизації її розвитку відповідно до соціально-економічних етапів історії українського народу, що впливали на форму і характер письма. Поряд з вивченням особливостей письма кожного періоду треба вивчати також письмо різних шкіль, що існували на Україні, — київської, львівської, острозької та ін. У старому українському письмі існували також обласні особливості. Письмо Запорозької Січі значно відрізнялося від письма інших областей України. Ще більше цих особливостей було в письмі західноукраїнських земель. Все це свідчить про кончу потребу поглибленого дослідження української палеографії. Треба організувати підготовку фахівців при Київському і Львівському університетах, в останньому звернувши особливу увагу на вивчення польсько-латинської палеографії, без якої історики України не можуть обійтися.

Кандидат історичних наук К. Г. Гуслистий у своєму виступі підкреслив важливе значення наради з допоміжних дисциплін, розвиток яких допоможе піднести історичні дослідження на вищий науковий рівень. Для налагодження роботи треба скласти перспективний план і включити його в «Основні проблеми розвитку історичної науки в Українській РСР на 1959—1965 рр.». Слід забезпечити дальше розгортання роботи по виданню історичних документів, особливо з радянського періоду.

Доцент Львівського університету Я. П. Кісь зазначив, що справа розробки допоміжних історичних дисциплін на Україні надзвичайно складна внаслідок своєрідності умов та впливів, що мали місце в українській історії, протягом якої творилися письмові пам'ятки. Вплив різних мов та форм письма, різні метричні системи, різноманітні монетні одиниці з еквівалентами, що коливалися в залежності від місцевості і часу, дуже утруднюють розробку ряду допоміжних історичних дисциплін. В справі розгортання археографічної роботи треба вирішити багато різних питань, зокрема розробити правила видання іншомовних історичних документів. Слід відмовитися від практики публікації таких документів лише в перекладі. Треба забезпечити ма-

теріальну базу для археографічних видань. бо, наприклад, надзвичайно цінна збірка документів про соціально-боротьбу у Львові в XVI—XVII ст майже два роки лежить готовою для опублікування, але до друку не здається. Слід також звернути увагу істориків на краєзнавство. При відповідному керівництві краєзнавці зможуть здійснити величезну роботу по збиранню історичних документів, пам'яток матеріальної культури і спогадів, по написанню історії міст, сіл, заводів, фабрик, радгоспів, колгоспів та різних організацій і установ.

Кандидат історичних наук А. В. Бондаревський на прикладах показав, як гальмується і утруднюється робота істориків через відсутність посібників та довідників з питань допоміжних історичних дисциплін. Особливо це відчувається, коли доводиться мати справу з метрологічними та грошовими одиницями. Справа видання історичних документів потребує здійснення ряду організаційних заходів. Відчувається необхідність утворення при Академії наук УРСР археографічної комісії для координації і керівництва роботою по виданню історичних документів.

Кандидати історичних наук А. З. Барабой та І. Д. Бойко і науковий співробітник Інституту суспільних наук АН УРСР Я. Д. Ісаєвич присвятили свої виступи питанням української метрології. У вивченні господарської діяльності народу, що є одним з найголовніших завдань історичної науки, дослідникам не можна обійтися без праць з метрології та грошових систем на Україні. Без точного знання мір ваги, об'єму, сипучих тіл, площі, довжини ми не можемо мати правильної уяви про розвиток економіки. Те ж саме можна сказати і про грошовий обіг. Досліджуючи різні системи вимірювання і грошей, треба звернути особливу увагу на встановлення еквіваленту як між різними давніми одиницями, так і між ними і теперішніми. Без цього неможливо скласти повної уяви про рівень розвитку економіки в минулому, а також про норму експлуатації трудящих, яка складалася з повинностей, натуральних і грошових поборів, що визначалися в різноманітних мірах і обчисленнях. А. З. Барабой докладно обгрунтував положення, що для вивчення економічних явищ і процесів на Україні мало самого лише знання російської і польсько-литовської метрології і грошових систем, як дехто вважає. Факти свідчать, що український народ мав свою метрологію і лічбу грошей, що боротьба між метрологією і грошовою лічбою панівних польсько-литовських феодалів і метрологією та грошовою лічбою українських трудящих мала класовий характер. І. Д. Бойко зазначив що розробка питань метрології і грошової лічби особливо потрібна для дослідження розвитку продуктивних сил та економічних явищ, зв'язаних з еволюцією земельної ренти, з переходом її від відріткової до продуктової, а потім до грошової. Я. Д. Ісаєвич підкреслив,

що без вивчення мір і грошей, які були колись у вжитку, неможливо вивчати продуктивність праці, наслідки економічної діяльності народу та коливання цін. Шож стосується норми експлуатації, то, приміром, така найбільш поширена одиниця оподаткування, як дим, вимагає спеціального дослідження, бо не поняття характерне особливою невизначеністю та нестійкістю, хоч воно і було в більшості випадків основною одиницею оподаткування.

Питанням нумізматики присвятили свої виступи І. Г. Спаський (Ленінград), Є. І. Чернов (Запоріжжя) та М. Ю. Брайчевський. І. Г. Спаський відзначив, що Україна найбагатша на грошові скарби. В свій час Україна давала найбільші вклади в нумізматику, але за останній час ця робота занепала. Планова робота по збиранню монет не провадиться, випадкові знахідки гинуть або осідають у приватних колекціонерів. Ті колекції, що є в містах України, не вивчаються. В незадовільному стані справа з вивченням медалей. Роль нумізматики і медалістики серед допоміжних історичних наук дуже важлива. Саме з допомогою нумізматики доведено, що грошова реформа в Росії була проведена не в 1656 р., як вважалося, а в 1654 р., відразу після воз'єднання України з Росією, з метою уніфікувати грошову систему на воз'єднаних територіях. Треба готувати кадри спеціалістів з нумізматики через аспірантуру, зокрема в Ермітажі, де зберігаються найбагатші колекції монет і є кваліфіковані кадри. Ермітаж підготував для окремих союзних республік фахівців, які з успіхом проводять роботу на місцях. З аспірантами з України Ермітаж буде працювати з особливою охотою. Є. І. Чернов розповів про деякі наслідки роботи по вивченню грошових систем, народних назв монет, грошової лічби на Україні та визначенню еквіваленту різних монет. Для налагодження досліджень з нумізматики на Україні слід утворити при Київському історичному музеї центр, який планував би цю роботу, розробив би певну систему збирання, охорони та вивчення монет. М. Ю. Брайчевський теж підкреслив важливість нумізматичної роботи на Україні, на території якої знаходять безліч монет, що потрапили сюди з різних частин світу. Для пошкваллення роботи з нумізматики з метою залучення до цієї справи найбільш широких кіл любителів варто було б утворити нумізматичне товариство.

Н. М. Шелехова та Р. С. Кац (Державна історична бібліотека УРСР) у своїх виступах говорили про завдання історичної бібліографії на Україні. Н. М. Шелехова вважає, що при відділі допоміжних історичних дисциплін Інституту історії АН

УРСР необхідно утворити центр для керівництва роботою над створенням української наукової історичної бібліографії. Найближчим часом треба дати історикам і широким колам читачів путівники для орієнтування у тій масі книг, що стосуються історії України. Слід налагодити випуск періодичного реферативного бюлетеня про нові історичні книги на доповнення до трьохтомної наукової бібліографії з історії України, що зараз успішно розробляється. Р. С. Кац сплилася на питаннях координації роботи різних установ у справі створення наукової бібліографії з історії України.

В. І. Туваєв (Міністерство вищої освіти УРСР) відзначив, що нарада з питань розвитку допоміжних дисциплін є одним із заходів по підвищенню науково-теоретичного рівня досліджень з історії українського народу. Значна кількість присутніх на нараді та активність обговорення поставлених питань свідчать про важливість допоміжних дисциплін для історичної науки в цілому. Спільними зусиллями науковців Інституту історії АН УРСР, працівників архівів, історичних музеїв та кафедр історичних факультетів вузів України всі завдання в галузі розвитку допоміжних історичних наук будуть успішно виконані.

На закінчення своєї роботи нарада ухвалила рішення, в якому вітає заходи Президії Академії наук Української РСР по створенню в Інституті історії спеціального відділу допоміжних історичних дисциплін, який повинен стати центром розвитку цих галузей науки в республіці.

Для забезпечення широкого розгортання в УРСР глибоких досліджень в галузі допоміжних історичних дисциплін нарада рекомендувала Інституту історії та Інституту суспільних наук АН УРСР, історичним кафедрам вузів, історичним архівам, науковим бібліотекам та історичним музеям республіки включити до своїх тематичних планів дослідження питань з допоміжних історичних дисциплін, передбачити в тематичних планах підготовку монографій, підручників, посібників, наукових довідників та покажчиків з цих дисциплін.

Для підготовки висококваліфікованих кадрів вважати за доцільне розширити коло допоміжних історичних дисциплін, що викладаються у вузах, і заохочувати написання дипломних робіт студентами історичних факультетів, а також кандидатських і докторських дисертацій з питань допоміжних історичних дисциплін.

Досвід проведення наради показав, що для участі в таких заходах слід залучати ширше коло науковців, у тому числі архівістів.

ОБГОВОРЕННЯ ПИТАННЯ ПРО ЧАС ЗАСНУВАННЯ КИЄВА

Київ є одним з найстаріших слов'янських міст. Точна дата його заснування невідома. В останній час питання про вік Києва стало предметом посиленого обговорення серед українських істориків. 8 травня ц. р. відбулося спільне засідання Вчених рад інститутів історії та археології АН УРСР, на якому було підбито підсумки вивчення цієї проблеми.

Нараду відкрив вступним словом директор Інституту історії О. К. К а с и м е н к о, який підкреслив важливість поставленого питання.

Член-кореспондент АН УРСР С. М. Б і б і к о в у своєму повідомленні змалював стан справ щодо визначення віку Києва. За археологічними даними, на території сучасного міста людина оселилася ще за доби пізнього палеоліту (20—25 тис. років тому). Пізніше тут існували поселення доби неоліту, трипільської культури, епохи бронзи і раннього заліза. Проте всі ці поселення не мали безпосереднього відношення до майбутнього Києва. Від них історію міста починати не можна. На рубежі нашої ери виникають старослов'янські поселення, які вже можна вважати попередниками майбутнього Києва. В літописі збереглася легенда про заснування Києва, але вона не датована і не дає відповіді на питання про точний час заснування міста.

Академік АН СРСР Б. О. Р и б а к о в у доповіді про час виникнення Києва розповів про свої дослідження літописних текстів. Головне місце серед цих текстів займає легенда про трьох братів — засновників Києва — Кия, Щека і Хорива та їх сестру Либідь. На підставі глибокого дослідження вітчизняних літописів та іноземних джерел Б. О. Рибаків прийшов до висновку, що Кий є історично вірогідною особою — князем староруського племені полян, який мав стосунки з візантійським імператором, що приймав його «з великою честью». На думку доповідача, є всі підстави вважати його реальним засновником Києва.

Особливу увагу Б. О. Рибаків присвятив встановленню часу, коли жив Кий. Цьому сприяє відносна хронологія літопису (згідно з літописними даними заснування Києва передувало деяким подіям, вірогідно датованим серединою VII ст.: появи білих угорів у Східній Європі, приходу тюркських болгарів на Дунай), а також нерозтлумачений раніше текст з вірменських джерел VII—VIII ст. Отже, робить висновок доповідач, виникнення Києва може бути віднесене до часу не пізніше середини VII ст. Детальне дослідження літописного матеріалу у зв'язку із загальною історичною обстановкою VI—VII ст. дозволило доповідачеві віднести час діяльності Кия і заснування Києва до періоду правління імператора

Юстиніана I (527—565 рр. н. е.). Таким чином, Київ налічує близько 1400 років своєї історії. Б. О. Рибаків висунув пропозицію провести в один з найближчих років всенародне відзначення 1400-річчя Києва.

Ті, хто виступав у дебатах, підтримали пропозицію академіка Б. О. Рибаків. В. О. Богусевич у своєму виступі підкреслив важливість археологічного дослідження території Києва. На жаль, досі археологи займалися, головним чином, лише пам'ятками доби Київської Русі (X—XIII ст.); тим часом у Києві знайдено чимало більш ранніх матеріалів, які ще чекають свого дослідження.

К. Г. Гуслистий підтримав запропоновану в доповіді Б. О. Рибаків дату виникнення Києва — часи Юстиніана. В. М. Д а н и л е н к о, приєднуючись до цієї думки висловив гіпотезу про тотожність літописного засновника Києва Кия Кубрату, політичному діячеві першої половини VII ст., відомому з візантійських джерел. Проф. А. О. Введенський підтримав основну тезу доповіді і підкреслив необхідність дальших досліджень. На його думку, проблемою походження Києва повинні займатися не тільки археологи, як це було останнім часом, а й історики.

М. Ю. Брайчевський спинився на деяких археологічних матеріалах, які підтверджують історичну вірогідність літописної легенди про заснування Києва. С. С. К і л і є в и ч вказала на необхідність проведення широких і систематичних археологічних досліджень Києва. Навіть невеликі за масштабом розкопки, проведені Київським історичним музеєм в 1958 р., дали нові цікаві матеріали. Л. Д. Д и м и т р о в нагадав, що історія дослідження стародавнього Києва має багато славних сторінок. Він торкнувся ряду цікавих і маловідомих фактів з історії і топографії Києва, також підкреслюючи важливість дальшого археологічного вивчення території міста.

Серед тих, хто брав участь у дискусії, були й такі, що заперечували твердження про виникнення Києва в VI ст. Так, на думку І. М. С а м о й л о в с ь к о г о, історію Києва слід починати від 862 р., зважаючи також на те, що в минулому столітті саме на основі цієї дати було відзначено 1000-річчя Росії.

Д. Т. Березовець висловив думку (яка, однак, не була підтримана іншими учасниками наради), що історію Києва можна починати лише з того моменту, коли він уже перетворився на великий міський центр (тобто з X ст.).

В постанові наради схвалюється основна теза доповіді академіка АН СРСР Б. О. Рибаків про виникнення Києва в VI ст. і ставиться питання про відзначення 1400-річчя Києва в один з найближчих років.

Б. Д.

РОБОТА СЕКЦІЇ ІСТОРІЇ НАУКОВОЇ СЕСІЇ КИЇВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ, ПРИСВЯЧЕНОЇ ХХІ З'ЇЗДУ КІРС І 125-РІЧЧЮ УНІВЕРСИТЕТУ

На початку березня ц. р. відбулась XVI сесія професорсько-викладовського складу Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка, присвячена ХХІ з'їздові КІРС і 125-річчю університету. На засіданнях секції історії, що об'єднує кафедри історико-філософського факультету (керівник — професор П. А. Лавров), було заслухано і обговорено 9 наукових доповідей.

Першим виступив доцент О. К. Кошик з доповіддю «Антивоєнні виступи робітників і селян України на початку першої світової війни».

Праця К. Маркса і Ф. Енгельса про Китай була присвячена доповідь доцента Е. Е. Енольського. Підкресливши великий інтерес основоположників марксизму до лодій на Сході, доповідчя спинився на діяльності К. Маркса і Ф. Енгельса по викриттю колоніальної політики.

З інтересом була вислухана доповідь доцента В. О. Маркіної «Співвідношення грошової і відробітної ренти на Правобережній Україні в другій половині XVIII ст.»

В доповіді «Розкопки кафедрою археології КДУ слов'янського поселення біля Канева в 1957—1958 рр.» в. о. доцента Г. Г. Мезенцева навіла цікаві дані про комплекс знахідок у старовинному городищі, розкритому майже наполовину в результаті дворічних розкопок. Вивчення цих знахідок дозволяє зробити висновок про те, що це поселення відноситься до VII—IX ст. Всупереч твердженням буржуазних вчених, знахідки свідчать про високий рівень розвитку слов'янського племені полян напередодні утворення Київської Русі.

З доповіддю «Розгром німецьких окупантів на Україні з допомогою великого російського народу (листопад—грудень 1918 р.)» виступив доцент Ю. Я. Білан. Доповідач показав заходи КП(б)У по розгортанню народної боротьби проти німецьких окупантів, розвиток повстансько-партизанського руху на Україні і велику допо-

могу братнього російського народу трудящим України у розгромі окупантів та внутрішньої буржуазно-націоналістичної контрреволюції.

В доповіді «Деякі закономірності розвитку культурного процесу в період розгорнутого будівництва комунізму» доцент І. Д. Золотоверхий зробив спробу на основі рішень ХХІ з'їзду КІРС з'ясувати історичну зумовленість і закономірність ряду явищ культурного процесу на сучасному етапі. Доповідач підкреслив значення освіти, літератури і мистецтва у комуністичному вихованні трудящих, у боротьбі з пережитками капіталізму у свідомості людей.

Секція заслухала доповідь доцента В. А. Жебокрицького «Епілог Балканських воєн у Болгарії». З інтересом присутні прослухали доповідь професора П. А. Лаврова «Вивчення вітчизняної історії в Київському університеті за роки Радянської влади». Оглядаючи викладання історичних дисциплін на кафедрах Київського університету з 1921 р. до 1958 р., доповідач проаналізував наукову продукцію істориків університету за цей період, а також сучасний стан наукової роботи кафедр вітчизняної історії, спинився на основних проблемах і темах, над якими працюють науковці цих кафедр.

В доповіді «Одеська організація РСДРП у роки нового революційного піднесення» старший викладач Л. О. Нагорна показала, що на початок 1914 р. більшовики Одеси здобули перемогу над меншовиками та іншими опортуністичними течіями. Одеська організація РСДРП була ініціатором численних революційних виступів робітників і відіграла велику роль у політичному вихованні та організації широких мас трудящих.

Робота секції історії викликала великий інтерес викладачів, аспірантів і студентів історико-філософського факультету КДУ.

А. А. ВОВК

РЕСПУБЛІКАНСЬКИЙ СИМПОЗИУМ З АГРАРНОЇ ІСТОРІЇ СХІДНОЇ ЄВРОПИ

9—13 грудня 1958 р. в м. Талліні відбувся міжреспубліканський симпозиум з аграрної історії Східної Європи другої половини XVIII — першої половини XIX ст. Симпозиум було організовано відділом історичних наук Академії наук СРСР, Інститутом історії Академії наук Естонської РСР і Науковою радою з проблеми «Генезис капіталізму». В його роботі взяли участь представники РРФСР, УРСР, Естонської РСР, Латвійської РСР, Литовської РСР, Білоруської РСР, Молдавської РСР і Карельської

АРСР. Було заслухано 20 доповідей і повідомлень з історії Росії, України, Білорусії, Прибалтики, Польщі.

Симпозиум відкрив віце-президент Академії наук Естонської РСР Г. І. Наан, вступне слово проголосив академік АН СРСР С. Д. Сказкін. З доповіддю на тему «Деякі підсумки зернового виробництва в європейській Росії на рубежі XVIII—XIX ст.» виступив доктор історичних наук К. В. Сівков (Інститут історії АН СРСР). Логічним продовженням цієї доповіді була

доповідь кандидата історичних наук І. Д. Ковальченка (МДУ) — «Зміна рівня землеробського виробництва Росії першої половини XIX ст.». Цикли доповідей було присвячено історії селянства і аграрних відносин у Прибалтиці. Увагу учасників сесії привернула доповідь молодого естонського вченого Ю. Ю. Кахка (Інститут історії АН Естонської РСР) «Про деякі спільні проблеми історії селянського руху в країнах Східної і Середньої Європи в період розкладу і кризи феодальної форми». Доповідач зробив спробу дослідити загальні проблеми селянського руху в країнах Східної і Середньої Європи. Кандидат історичних наук Г. П. Строд (АН Латвійської РСР) зробив доповідь «Перехід від трьохпільної системи землеробства до плodoзмін в першій половині XIX ст.». Кандидат історичних наук Ю. М. Юргініс (АН Латвійської РСР) виступив з повідомленням «Основні етапи закріпачення селян в Латвії», кандидат історичних наук Л. А. Лооне (АН Естонської РСР) прочитав доповідь «Про розвиток елементів капіталізму в сільському господарстві Естляндії з 1820 по 1850 рр.».

З доповідями, присвяченими питанням історії аграрних відносин в Білорусії і Литві, виступили кандидати історичних наук співробітники АН Білоруської РСР Є. П. Шлосберг і В. В. Чепко. В доповіді доктора історичних наук Д. Л. Похилевича (Львівський державний університет) «Реформа А. Тізенгауза у королівських економіях Білорусії та Литви і Шавельське повстання 1769 р.» міститься матеріал про тяжке становище литовського і білоруського селянства в другій половині XVIII ст.

Становище селян і селянська війна в Польщі були висвітлені на симпозіумі у доповідях кандидата історичних наук І. І. Костюшка (Інститут слов'янознавства АН СРСР) «Селянська реформа 1864 р. в Царстві Польському» і кандидата історичних наук І. А. Воронкова (МДУ) «Становище селян шляхетських маєтків Великої Польщі в другій половині XVIII—першій половині XIX ст.».

В своїй доповіді «Зміни в аграрних відносинах на Україні внаслідок проведення реформи 1861 р.» кандидат історичних наук

М. Н. Лещенко (АН Української РСР) показав економічні підсумки реформи 1861 р. на Україні і приділив велику увагу селянському рухові на Україні 1861—1863 рр., викликаному цією реформою. М. Н. Лещенко прослідкував, як впливали зміни в аграрних відносинах на прискорення процесу соціального розшарування селянства, висвітлив основні напрями класової боротьби в пореформеному селі.

На симпозіумі були заслухані ще такі доповіді і повідомлення: кандидата історичних наук П. В. Советової (Молдавський філіал АН СРСР) «Умове феодальне землекористування в Молдавії у XVI—XVIII ст. і його відміни від інших країн Східної Європи», доктора історичних наук Н. В. Устюгова (Інститут історії АН СРСР) «З історії селянської колонізації Південного Зауралля в XVIII ст.», кандидата історичних наук А. Л. Шапіро (Ленінградський державний університет) «Бобильство у Росії», доктора історичних наук В. В. Мавродіна (Ленінградський державний університет) «Кріпосницький характер дворянського підприємництва в Росії в кінці XVIII і на початку XIX ст.».

Основні підсумки симпозіуму зробив директор Інституту історії Естонської РСР В. В. Маамаягі.

Міжреспубліканський симпозіум з питань аграрної історії Східної Європи був вдалим початком в справі організації співробітництва істориків, які вивчають аграрну історію та історію селянства. На симпозіумі було виявлено ряд спільних проблем з аграрної історії Східної Європи, вирішення яких потребує великої роботи. Це такі, наприклад, проблеми, як питання про форми селянського руху на різних етапах розвитку, форми феодальної ренти, про соціальну диференціацію селянства, визначення місця селянських воєн в загальній класовій боротьбі селянства та ін. Матеріали даного симпозіуму було надруковано окремим виданням в Талліні, його учасники прийняли рішення щороку влаштовувати відповідні симпозіуми. Наступний симпозіум з аграрної історії вирішено провести у Москві в IV кварталі 1959 р.

Ю. О. БЕМ

ОБГОВОРЕННЯ МАКЕТА ІХ ТОМА «ВСЕМИРНОЙ ИСТОРИИ»

10 квітня 1959 р. в Інституті історії АН УРСР відбулося обговорення макета ІХ тома «Всемирной истории». Воно пройшло під знаком дальшого розширення й зміцнення творчих зв'язків і контактів між істориками Москви та Києва і наочно показало, що підготовка і видання історичної енциклопедії, якою повинна стати «Всемирная история», є почесною справою не тільки московських істориків, а й усієї радянської історичної науки. В обговоренні взяли участь

наукові співробітники Інституту історії АН УРСР, викладачі Вищої партійної школи при ЦК КП України, Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка.

До присутніх з коротким вступним словом звернувся заступник директора інституту, член-кореспондент АН УРСР І. О. Гуржій. Він надав слово головному редактору ІХ тома, доктору історичних наук, професору Л. І. Зубоку. Промовець розповів про завдання, які стояли перед колективом

авторів при написанні тома, що охоплює події від 1924 до 1939 рр. Особлива увага була приділена показові революціонізуючого впливу першої країни соціалізму — Радянського Союзу на хід всесвітньої історії. Значне місце в томі зайняло висвітлення антиімперіалістичної боротьби народів Сходу.

О. С. Кудлай (Інститут історії АН УРСР), який першим виступив в обговоренні, висловив ряд критичних зауважень. В підрозділі «Смерть В. І. Леніна. Згуртування радянського народу навколо Комуністичної партії» (ч. I, стор. 21—24) не відзначено роль В. І. Леніна як геніального теоретика з національного питання, а також ту невпинну боротьбу, що її вів В. І. Ленін за єдність партії. Виступаючий зауважив, що перші радянські трактори були випущені не в 1925 р. заводом «Красный путиловец» і Коломенським заводом, а до 1 травня 1924 р. тракторним цехом Харківського паровозобудівного заводу.

Ф. П. Шевченко (Інститут історії АН УРСР), відзначивши велику копітку роботу колективу авторів IX тома, зупинився на окремих його недоліках. На його думку, вступ дуже розтягнутий і нечітко визначає завдання висвітлюваного періоду, слабо показані протиріччя між капіталістичними державами, неповно сказано про національне розмежування у Середній Азії. Промовць звертає увагу на слабе висвітлення у макеті української тематики. Так, про західноукраїнські землі сказано дуже поверхово і побіжно. Говорячи про події 1938 р. в Чехословаччині, автори макета присвячують Закарпатській Україні лише одне речення. Жодного слова не сказано про антинародну позицію українських експлуататорських класів у Польщі, Румунії, Угорщині. Правильно висвітлюючи позицію Радянського Союзу в період подій 1935 р. в Ефіопії і 1936—1939 рр. в Іспанії, автори не показали ролі радянської громадськості в поданні моральної та матеріальної допомоги жертвам фашистської агресії. Виступаючий рекомендував глибше підійти до оцінки діяльності ічтернаціональних бригад в Іспанії як одного з яскравих прикладів міжнародної солідарності трудящих.

В. С. Коваль (Інститут історії АН УРСР) у своєму виступі вказав, що в книзі широко і в цілому правильно змальовується розвиток світових подій 1924—1939 рр. Спинившись на розділі X, він зазначив, що при порівняльній оцінці позицій американського і англійського капіталу в Латинській Америці авторам слід було б виходити не тільки з номінальної, а й з фактичної вартості інвестицій, яка точніше показує завоювання Сполученими Штатами панівних позицій в цьому районі. Слід уніфікувати географічні назви і перевести всі міри, згадувані в книзі, у метричну систему.

А. М. Шлепаків (Інститут історії АН УРСР) звернув увагу на те, що в цілому макет IX тома краще підготовлений, ніж попередні. Автори макета намагались

сполучити проблемний підхід з країнознавчим. І це їм значною мірою вдалося. Проте макет потребує ще певної доробки. Викликає здивування, чому в ньому не представлена така країна, як Канада. Промовць не погоджується з неповною, дешо однобічною оцінкою діяльності Комуністичної партії США в період економічної кризи 1929—1933 рр. (ч. II, стор. 170). Таке явище, як браудерізм, треба показати в еволюції, а не тільки в найбільш критичний момент його виявлення — травень 1944 р. Слід також дати більш чітку характеристику американського ізоляціонізму. В тексті зустрічаються повторення і деякі неточності в статистичних відомостях.

Г. Л. Нікольников (ВПШ при ЦК КП України) відмітив, що макет IX тома справляє позитивне враження. Торкаючись його структури, він пропонує змінити пропорції деяких розділів і параграфів. Він зазначає, що розділ, присвячений виникненню двох воєнних війни, написаний виключно під кутом зовнішньо-політичних проблем, а питання, що стосуються внутрішнього становища країн, не дістали свого висвітлення. Зупинившись на темі «Міжнародний робітничий рух в роки часткової стабілізації капіталу», промовць підкреслив, що цей матеріал особливо потребує переробки і поліпшення. Недостатню уваги в макеті приділяється комуністичним партіям, діячам робітничого і комуністичного руху. Автори не використали багатьох цінних матеріалів конгресів і пленумів Комінтерну, не розкрили класовий характер окремих політичних партій і організацій.

О. М. Михайлов (ВПШ при ЦК КП України) говорив про необхідність приділити більшу увагу питанням розвитку культури. Він висловив побажання щодо поліпшення мови макета.

П. М. Калениченко (Інститут історії АН УРСР) у своєму виступі відзначив той відрядний факт, що в порівнянні з посібником ВПШ при ЦК КПРС «Новейшая история», макет якого кілька місяців тому обговорювався тут же, в інституті, а також з попередніми макетами «Всемирной истории» макет IX тома відрізняється глибиною висвітлення і непоганою стилістичною редакцією. Висловлюючи низку критичних зауважень щодо розділів, які стосуються Польщі, промовць, зокрема, зазначив, що авторам слід чіткіше і повніше викласти матеріал про Компартію Польщі. В тексті трапляються прикрі мовні огріхи і перекручення іривщи.

Д. М. Сташевський (Інститут історії АН УРСР) зробив ряд критичних зауважень щодо тексту макета. В розділі, що стосується Німеччини 1924—1929 рр., надто поверхово охарактеризовано план Дауеса, ігнорується його антирадянський характер, нічого не говориться про план Юнга, немає повної характеристики Локарнських угод. Промовць зупинився також на недоліках розділу, що стосується Англії того ж періоду. Зокрема, нечітко сказано про факт ви-

знання Англією СРСР (ч. I, стор. 71), недостатньо показується колоніальна політика Англії. Говорячи про США, промовець підкреслює необхідність показати в цьому розділі особливості американського робітничого руху. Він не погоджується з тією неповною оцінкою, яка дається в макеті Герберту Гуверу (ч. II, стор. 101), тільки як представнику фінансових кіл. Насправді це — керівна фігура найбільш агресивних сил США.

І. Д. Кундюба (Київський державний університет) приділив увагу Польщі 1924—1939 рр., відмітивши ряд недоліків у висвітленні цієї теми. Так, на його думку, незрозумілий сам принцип періодизації розділів. Зовсім недостатньо висвітлена економіка Польщі: стан сільського господарства, внутрішньої і зовнішньої торгівлі, не дано класової характеристики режиму «санації». Виступаючий висловлює свою незгоду з наведеною оцінкою довоєнної Польщі, як відсталого, аграрної країни. Це розходиться з оцінкою Комінтерну, за якою довоєнна Польща — аграрно-індустріальна країна.

Л. О. Лещенко (Інститут історії АН УРСР) присвятив свій виступ питанням, зв'язаним з країнами Сходу, яким у макеті IX тома приділено значну увагу. Торкаючись історії Китаю, промовець радить виділити

другу громадянську війну в окремий розділ. На думку виступаючого, вимагає доповнення оцінка діяльності зрадника китайського народу Ван Цзін-вєя (ч. I, стор. 346). На закінчення Л. О. Лещенко пропонує уніфікувати написання китайських прізвищ, назв китайських міст і провінцій.

І. І. Слин'ко (Інститут історії АН УРСР) відзначив, що в макеті досить широко відображено соціалістичні перетворення як у промисловості, так і в сільському господарстві, що відбулися в нашій країні. Однак колективізацію автори зображують в занадто райдужних фарбах, замовчуючи труднощі, які доводилось переборювати нашій партії і народу. Промовець робить цілком слушне зауваження, що автори готували макет виключно на матеріалах РРФСР, а треба було б використати дані всіх союзних республік. Наприклад, перша МТС, яка виникла в СРСР — це МТС ім. Т. Г. Шевченка Березівського району, Одеської області, а в тексті про це не згадується.

На обговоренні із своїми зауваженнями виступили також М. Н. Іванницький (Інститут історії АН УРСР) і В. Д. Лисоченко (ВПШ при ЦК КП України).

І. Ф. ЧЕРНІКОВ

ЗАСІДАННЯ В УЖГОРОДІ, ПРИСВЯЧЕНЕ 40-РІЧЧЮ УГОРСЬКОЇ РАДЯНСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ

6 квітня 1959 р. в Ужгородському державному університеті відбулося об'єднане засідання історичних кафедр університету і Закарпатського відділу Товариства радянсько-угорської дружби, присвячене 40-річчю Угорської Радянської Республіки.

З доповіддю «Угорська Радянська Республіка та її міжнародне значення» виступив завідуючий кафедрою загальної історії доцент Г. В. Марченко. Доповідач розповів про вплив Великої Жовтневої соціалістичної революції на розвиток революційного руху в Угорщині, відзначив роль угорських військовополонених, що повернулися в Росію, у створенні Комуністичної партії Угорщини, говорив про допомогу, яку подавав В. І. Ленін угорському народу.

Доцент І. М. Гранчак зробив повідомлення «З історії національної політики Угорської Радянської Республіки». Він полемізував з тими радянськими і сучасними угорськими істориками, які вважають, що уряд Радянської Угорщини допустив помилку в національному питанні. На переконливому матеріалі І. М. Гранчак показав, як

уряд Радянської Угорщини правильно вирішував національне питання.

З повідомленням на тему «Відгуки трудящих Радянської України на революційні події в Угорщині в 1919 р.» виступив С. А. Міщенко, який навів цікавий матеріал про мітинги і збори трудящих ряду міст Радянської України, зокрема Херсона, Сум, Києва та ін.

Цікавим було повідомлення І. Л. Хоменка про плакатно-наочну агітацію періоду існування Радянської влади в Угорщині. Повідомлення ілюструвалося оригінальними плакатами. З повідомленням про присвячену 40-річчю Угорської Радянської Республіки ювілейну наукову сесію, яка проходила в Будапешті в березні 1959 р., виступив її учасник завідуючий відділом шкіл і вузів Закарпатського обкому КП України кандидат історичних наук Ю. І. Туряниця.

Своїми спогадами про революційні події в 1919 р. поділився учасник першої соціалістичної революції в Угорщині персональний пенсіонер Ф. Ф. Пала.

Я. Ш.

ПРО НАУКОВО-ДОСЛІДНУ РОБОТУ ІНСТИТУТУ ІСТОРІЇ УГОРСЬКОЇ АКАДЕМІЇ НАУК¹

В центрі діяльності Інституту історії Угорської Академії наук стоїть робота по написанню шеститомного підручника для вищих учбових закладів по історії Угорщини. В 1957 р. з друку вийшли перші 3 томи цієї визначної праці, написані в дусі історичного матеріалізму. В наступних 3 томах буде викладено історію Угорщини з 1849 р. до сьогоднішнього дня. Інститут приступив також до створення популярного двотомника з історії Угорщини, розрахованого на широке коло читачів.

Співробітниками інституту проведено значну роботу по складанню бібліографічних довідників. У 1958 р. з друку вийшов III, останній, том тлумачної бібліографії «Вступ до джерелознавства і літератури угорської історії». Незабаром вийдуть у світ IV і V томи «Угорської історичної бібліографії 1825—1867 рр.». Завершено збирання матеріалів до «Угорської історичної бібліографії 1867—1918 рр.», видання якої заплановано здійснити в 5 томах.

Значне місце в діяльності інституту займає робота по складанню документальних збірників, які висвітлюють деякі вузлові питання угорської історії. Підготовка цих збірників ведеться разом з Угорським історичним товариством, Деожавним архівом та іншими організаціями. Вже видано 3 томи «Збірника документів епохи Сігізмунда», 3 томи «Документів угорських яacobінциів». Підготовлено до друку нові 2 томи зібрання творів Л. Кошута і видання документів з історії політичної кризи 1905—1906 рр. в Угорщині. Готуються до друку перший том багатотомного видання історичної географії епохи Арпадів, видання хроніки Я. Туроці латинською і російською мовзми, а також другий том «Документів Пала Радаї», в якому висвітлюється історія визвольної боротьби Ракоці 1707—1711 рр. Ведеться робота по складанню багатотомного видання дипломатичних документів угорського Міністерства закордонних справ 1936—1944 рр.

Співробітники інституту видали і підготували до друку кілька популярних хрестоматій для задоволення потреб ширшого кола читачів. Вийшла в світ збірка документів «Матвій в середовищі сучасників» про угорського короля другої половини XV ст., а також популярний том документів «Угорські яacobінциї» під редакцією К. Бенда.

За останній час угорські історики створили ряд праць, в яких висвітлюються малодосліджені питання. Серед них слід назвати два нариси Д. Дьєрффі про передумови і виникнення угорської феодальної держави, працю Є. Майюса «Угорська станова держава в епоху Гуніади», нарис О. Шюца про татарську навалу, книгу Л. Елекеша «Матвій і його епоха», монографію Е. Мольнара, в якій досліджується найдавніший період угорського народу. О. Пауліні досліджує історію угорських міст. Л. Маккаї в працях «Події напередодні національного згуртування куруців» та «Селянське і вотчинне виробництво XVII століття» звертає увагу на різні сторони угорської історії XVII ст. Група наукових співробітників під керівництвом Л. Маккаї досліджує історію матеріальної культури угорського народу.

Політичним діячам минулого присвячені праця К. Бенда «Угорські яacobінциї», книга Е. Балаж про юність відомого економіста Г. Берзевіці, нарис І. Варта про один забутий рукопис економіста Я. Балашхазі і його ж праця про початок політичної діяльності Ф. Келчєї, стаття А. Вереша про Михая Танчича. Е. Ковач у своїй праці «До питання про вплив селянського повстання 1846 р. в Галичині на Угорщину» висвітлює проблему революційної кризи до 1848 р. З досліджень, в яких висвітлюється історія угорського селянства, слід виділити працю І. Барта «Селянська політика уряду в 1849 р.». Інститут спільно з іншими науковими установами готує збірник праць про угорського реформатора Іштвана Сечені. Незабаром у Варшаві вийде в світ біографія полководця Бема, написана Е. Ковачем.

Серед досліджень, присвячених розвитку угорського капіталізму, слід назвати праці по історії промисловості, в тому числі мануфактури і машинобудівної індустрії. Останньому періоду історії угорського капіталізму присвячені праці І. Беренда і Д. Ранкі «Розвиток промислового циклу в Угорщині у 1933—1938 рр.» і «Виробництво воєнних припасів в Угорщині під час другої світової війни 1938—1945 рр.».

Аграрні відносини висвітлюються в праці Ю. Пушкаша «Вплив мілітаризації національної економіки на стан селянства в Угорщині під час першої світової війни». Значну роботу виконує невеликий колектив авторів по методичному розкриттю і публікації документів періоду першої світової війни комітату Зайом. Співробітники інституту написали два популярних нариси з історії народного господарства Угорщини.

Серед праць, в яких висвітлюються питання політичного життя після 1848 р., виділяється нарис П. Ханака «Вплив російської революції 1905 р. на Угорщину».

¹ Інститут історії Угорської Академії наук на просьбу редакції «Українського історичного журналу» надіслав матеріали про свою науково-дослідну діяльність. Редакція журналу на основі цих матеріалів вважає за потрібне ознайомити науковців України з тією важливою роботою, яку він і веде Інститут історії Угорської Академії наук.

Співробітники інституту після перших нерішучих спроб почали глибше займатися дослідженням історії Угорщини періоду народної демократії. Вже опубліковані праці М. М. Шомяї про хід земельної реформи 1945 р. в районах за Тисою; Б. Балажа — про діяльність народних революційних органів в Угорщині відразу після визволення; Ш. Орбана — про спроби християнсько-демократичних сил організувати партію після 1945 р. Приділяється також увага дослідженню історії робітничого класу Угорщини новітнього часу. Мова йде, зокрема, про опубліковану працю М. Лацко, в якій висвітлюється склад робітничого класу в 1930—1949 рр., а також про працю Б. Балажа «Роль середніх верств у розвитку нового суспільства».

Дещо вже зроблено по розробці історії угорської історіографії. А. Р. Варконі завершив написання нарису про Кальмана Галя, Ж. Л. Надь — про буржуазну історіографію революцій 1918 і 1919 рр.

Співробітники інституту займаються також питаннями всесвітньої історії. Незабаром вийдуть у світ порівняльна монографія Е. Нідерхаузера про ліквідацію кріпацтва в Східній Європі і книга Е. Мольнара

«Економічні проблеми сучасного капіталізму», один розділ якої вже видає в 1957 р. З праць, у яких досліджуються зв'язки Угорщини з східноєвропейськими країнами, виділяються збірник статей «Угорсько-російські історичні зв'язки», книги Д. Чатари «Угорсько-румунські зв'язки» і Е. Ковача «Угорсько-південнослов'янські прагнення до примирення в 1848—1849 рр.», нарис К. П. Соколаї польською мовою про відгуки в Польщі на існування Угорської Радянської Республіки, доповідь Л. Жигмонда, прочитана на конференції істориків у Празі в 1958 р., «Мюнхенська угода й Угорщина», стаття М. Адам «З історії угорсько-чехословацьких відносин напередодні другої світової війни».

З праць, в яких досліджуються внутрішні проблеми історії соціалістичних країн, виділяється передсмертна книга З. І. Тотя про діяльність румунського революційного демократа Міклоша Валческу. В галузі розробки новітньої історії цінним вкладом буде видання книги Л. Жигмонда, яка аналізує міжнародні й економічні фактори відродження німецького імперіалізму та мілітаризму після 1918 р. Частину своїх досліджень автор вже опублікував у кількох працях.

ПРАЦІ ДОСЛІДНИКІВ НІМЕЦЬКОЇ ДЕМОКРАТИЧНОЇ РЕСПУБЛІКИ З ПИТАНЬ ІСТОРІЇ НІМЕЦЬКО-СЛОВ'ЯНСЬКИХ ЗВ'ЯЗКІВ

В 1958 р. Інститут славистики під керівництвом члена Німецької Академії наук у Берліні професора Едуарда Вінтера розпочав випуск серії досліджень з історії німецько-слов'янських зв'язків. Перший том — «Повідомлення про німецько-російські навчкові і культурні зв'язки у XVIII ст.»¹ — являє собою збірку статей колективу авторів. Написані значною мірою на підставі нових джерел, ці статті переконливо показують велике значення зв'язків Німеччини з Ро-

сією і Україною в минулому. Другий том становить фундаментальне дослідження професора Гейнца Лемке, присвячене зв'язкам двох польських вчених — братів Залуських — з німецькими дослідниками¹, зокрема з Християном Вольфом, лекції якого слухав М. В. Ломоносов.

Корисне починання вчених НДР треба всіляко вітати. Згадані праці мають служити дальшому зміцненню дружби між трудящими різних націй.

В. Г.

¹ Die deutsche-russische Begegnung und Leonhard Euler, Berlin, 1958, 196 с.

¹ H. Lemke, Die Brüder Zaluski und ihre Beziehungen zu Gelehrten in Deutschland und Danzig, Berlin, 1958, 192 с.

ЗМІСТ

СТАТТІ

<i>М. К. ІВАСЮТА (Львів)</i> — Соціалістична перебудова сільського господарства в західних областях Української РСР	3
<i>Н. І. ТКАЧ</i> — Організаційне та ідейно-політичне зміцнення партійних організацій колгоспів України між XVII і XVIII з'їздами ВКП(б)	14
<i>А. М. ЛИСЕЦЬКИЙ (Харків), Ю. М. БАДІЯН (Харків)</i> — Участь залізничників України у всеросійському залізничному страйку (вересень 1917 р.)	29
<i>В. В. ГРАБОВЕЦЬКИЙ (Львів)</i> — Виступи галицьких опришків у другій половині XVII ст.	40

ПОВІДОМЛЕННЯ

<i>І. І. СЛИНЬКО</i> — Непохитна єдність українського народу в боротьбі проти німецько-фашистських загарбників	53
<i>К. І. ТИШЕНКО (Тернопіль)</i> — З історії комуністичного руху в Західній Україні в 1938—1939 рр.	64
<i>В. К. ЛИТВИНОВ (Чернівці)</i> — Революційний рух на Буковині в період світової економічної кризи (1929—1933 рр.)	70
<i>П. У. ШАТОВ</i> — Зміцнення сільських Рад на Україні і пожвавлення їх роботи в період завершення відбудови народного господарства	80
<i>А. Д. ЗАЛЄВСЬКИЙ</i> — Розгром куркульсько-націоналістичного бандитизму на Україні (1921—1922 рр.)	90
<i>О. С. КУДЛАЙ</i> — До питання про політичну роботу в Червоній Армії на Україні в 1919 р.	98

НА ДОПОМОГУ ВЧИТЕЛЮ ІСТОРІЇ

<i>А. В. САНЦЕВИЧ</i> — Атеїстичне виховання на уроках новітньої історії	106
<i>С. А. КІПЕРМАН (Хмельницький)</i> — З досвіду вивчення зовнішньої політики Української РСР на уроках історії СРСР і новітньої історії	116

ДОКУМЕНТИ ТА МАТЕРІАЛИ

Нові матеріали про перші кроки соціал-демократичного руху в Києві.— Підготував <i>П. М. ШМОРГУН</i>	121
---	-----

ОГЛЯДИ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

<i>А. Й. ГРІНБЕРГ</i> — Журнал українських архівістів	133
<i>А. М. КОЛЬЧУК</i> — Минуле і сучасне українців Канади в тлумаченні Канадської енциклопедії	138

КРИТИКА ТА БІБЛІОГРАФІЯ

<i>В. П. СИДОРЕНКО</i> — Нова книга з історії донецької парторганізації	141
<i>І. М. ГРАНЧАК (Ужгород), Б. І. СПІВАК (Ужгород)</i> — Праця з історії комуністичної організації Закарпаття	143
<i>В. А. ЖЕБОКРИЦЬКИЙ, Л. С. ЧІКОЛІНІ</i> — Корисний підручник	147
<i>І. А. ПЕТЕРС</i> — Книга з історії соціалістичного будівництва в Чехословаччині	149
<i>Г. Д. ВЕРВЕС</i> — Праця польського історика про селянський рух у Галичині	152
<i>С. С. ГУРВИЧ</i> — Видатний діяч соціалістичної культури	155

ХРОНІКА

В. У. ПАВЕЛКО — Сесія Академії наук Української РСР	157
А. Д. ЯРОШЕНКО — До 50-річчя виходу в світ праці В. І. Леніна «Матеріалізм і емпіріокритицизм»	59
О. А. БЕВЗО — Республіканська нарада з питань розвитку допоміжних історичних дисциплін	159
Б. Д. — Обговорення питання про час заснування Києва	163
А. А. ВОВК — Робота секції історії наукової сесії Київського університету, присвяченої XXI з'їзду КПРС і 125-річчю університету	164
Ю. О. БЕМ (Москва) — Республіканський симпозіум з аграрної історії Східної Європи	164
І. Ф. ЧЕРНИКОВ — Обговорення макета ІХ тома «Всемирной истории»	165
Я. Ш. (Ужгород) — Засідання в Ужгороді, присвячене 40-річчю Угорської Радянської Республіки	167
Про науково-дослідну роботу Інституту історії Угорської Академії наук	168
В. Г. — Праці дослідників Німецької Демократичної Республіки з питань історії німецько-слов'янських зв'язків	169

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

<i>М. К. ИВАСЮТА (Львов)</i> — Социалистическая перестройка сельского хозяйства в западных областях Украинской ССР	3
<i>Н. И. ТКАЧ</i> — Организационное и идейно-политическое укрепление партийных организаций колхозов Украины между XVII и XVIII съездами ВКП(б)	14
<i>А. М. ЛИСЕЦКИЙ (Харьков), Е. М. БАДИЯН (Харьков)</i> — Участие железнодорожников Украины во всероссийской железнодорожной забастовке (сентябрь 1917 г.)	29
<i>В. В. ГРАБОВЕЦКИЙ (Львов)</i> — Выступления галицийских опрышков во второй половине XVII в.	40

СООБЩЕНИЯ

<i>И. И. СЛИНЬКО</i> — Непокоримое единство украинского народа в борьбе против немецко-фашистских захватчиков	53
<i>К. И. ТИШЕНКО (Тернополь)</i> — Из истории коммунистического движения в Западной Украине в 1938 — 1939 гг.	64
<i>В. К. ЛИТВИНОВ (Черновцы)</i> — Революционное движение на Буковине в период мирового экономического кризиса (1929 — 1933 гг.)	70
<i>П. У. ШАТОВ</i> — Укрепление сельских Советов на Украине и оживление их работы в период завершения восстановления народного хозяйства	80
<i>А. Д. ЗАЛЕВСКИЙ</i> — Разгром кулацко-националистического бандитизма на Украине (1921 — 1922 гг.)	90
<i>А. С. КУДЛАЙ</i> — К вопросу о политической работе в Красной Армии на Украине в 1919 г.	98

В ПОМОЩЬ УЧИТЕЛЮ ИСТОРИИ

<i>А. В. САНЦЕВИЧ</i> — Атеистическое воспитание на уроках новейшей истории	106
<i>С. А. КИПЕРМАН (Хмельницкий)</i> — Из опыта изучения внешней политики Украинской ССР на уроках истории СССР и новейшей истории	116

ДОКУМЕНТЫ И МАТЕРИАЛЫ

Новые материалы о первых шагах социал-демократического движения в Киеве. Подготовил <i>П. М. ШМОРГУН</i>	121
--	-----

ОБЗОРЫ ИСТОЧНИКОВ И ЛИТЕРАТУРЫ

<i>А. И. ГРИНБЕРГ</i> — Журнал украинских архивистов	133
<i>А. Н. КОЛЬЧУК</i> — Прошлое и настоящее украинцев Канады в толковании Канадской энциклопедии	138

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЯ

<i>В. П. СИДОРЕНКО</i> — Новая книга по истории донецкой парторганизации	141
<i>И. М. ГРАНЧАК (Ужгород), Б. И. СПИВАК (Ужгород)</i> — Работа по истории коммунистической организации Закарпатья	143
<i>В. А. ЖЕБОКРИЦКИЙ, Л. С. ЧИКОЛИНИ</i> — Полезный учебник	147

<i>И. А. ПЕТЕРС</i> — Книга по истории социалистического строительства в Чехословакии	149
<i>Г. Д. ВЕРВЕС</i> — Работа польского историка о крестьянском движении в Галиции	152
<i>С. С. ГУРВИЧ</i> — Выдающийся деятель социалистической культуры.	155

ХРОНИКА

<i>В. У. ПАВЕЛКО</i> — Сессия Академии наук Украинской ССР	157
<i>А. Д. ЯРОШЕНКО</i> — К 50-летию выхода в свет работы В. И. Ленин «Материализм и эмпириокритицизм»	159
<i>А. А. БЕВЗО</i> — Республиканское совещание по вопросам развития вспомогательных исторических дисциплин	159
<i>Б. Д.</i> — Обсуждение вопроса о времени основания Киева	163
<i>А. А. ВОВК</i> — Работа секции истории научной сессии Киевского университета, посвященной XXI съезду КПСС и 125-летию университета	164
<i>Ю. О. БЕМ (Москва)</i> — Республиканский симпозиум по аграрной истории Восточной Европы	164
<i>И. Ф. ЧЕРНИКОВ</i> — Обсуждение макета IX тома «Всемирной истории».	165
<i>Г. Ш. (Ужгород)</i> — Заседание в Ужгороде, посвященное 40-летию Венгерской Советской Республики	167
О научно-исследовательской работе Института истории Венгерской Академии наук	168
<i>В. Г.</i> — Работы исследователей Германской Демократической Республики по вопросам истории немецко-славянских связей	169